



ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ  
ΝΙΚΟΣ ΠΟΥΛΑΝΤΖΑΣ

# ΠΕΡΙΟΔΙΚΗ ΕΚΔΟΣΗ ΓΙΑ ΤΙΣ ΔΙΕΘΝΕΙΣ ΤΑΣΕΙΣ



ΜΕ ΕΥΡΥΓΩΝΙΟ ΦΑΚΟ



ΕΥΡΩΠΗ  
& ΚΟΣΜΟΣ

ΙΟΥΛΙΟΣ 2021 | ΤΕΥΧΟΣ #2

**Με ευρυγώνιο φακό**

Περιοδική έκδοση για τις διεθνείς τάσεις.

Ινστιτούτο Νίκος Πουλαντζάς

Θεματική : Ευρώπη & Κόσμος

Επιμέλεια : Ανδρέας Μαράτος

Σχεδιασμός εξωφύλλου : Δανάη Παππά  
(PriestDesign)

*\* Τα ενυπόγραφα άρθρα εκφράζουν αποκλειστικά τις απόψεις των συγγραφέων τους.*

Η εξαμηνιαία περιοδική έκδοση για τις διεθνείς τάσεις "**Με ευρυγώνιο φακό**" κυκλοφορεί στο πλαίσιο της θεματικής **Ευρώπη & Κόσμος** του Ινστιτούτου Νίκος Πουλαντζάς, σε επιμέλεια του **Ανδρέα Μαράτου**, υποψ. δρ. Φιλοσοφίας, επιστημονικού συνεργάτη και μέλους του ΙΝΠ.

Σκοπός της έκδοσης είναι να παρουσιάζει στο ελληνικό κοινό πλευρές των διεθνών εξελίξεων και τάσεων, σε διάλογο, αλλά όχι σε εξάρτηση από την τρέχουσα κάθε φορά επικαιρότητα. Αξιοποιώντας συμβολές και αναλύσεις μιας ευρείας ομάδας συνεργατών, σταθερών και μη, από την Ελλάδα και το εξωτερικό και με διαφορετικές προσεγγίσεις και αφετηρίες (επιστημονικές, αλλά και πολιτικές), επιδιώκουμε να δημιουργήσουμε αυτό που λέει ο τίτλος της έκδοσης: έναν ευρυγώνιο φακό, για να προσεγγίσουμε τον ταχύτατα μεταβαλλόμενο κόσμο στον οποίο ζούμε.

# ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

## Editorial

**Δανάη Κολτσιδά - Ανδρέας  
Μαράτος** | Σε σημείο καμπής  
8

**Αφιέρωμα: Εθνικές ταυτότητες  
στα Βαλκάνια και στην ευρύτερη  
περιοχή**

**Λάμπρος Μπαλτσιώτης** | Μικρές  
και μεγάλες περιπέτειες των  
Ελλήνων στα διακόσια χρόνια από  
την Επανάσταση του 1821  
15

**Arlind Qori** | Ιδεολογικές όψεις του  
Αλβανικού εθνικισμού  
26

**Δημήτρης Παναγιωτάκης** |  
Γιουγκοσλαβία και Σερβικός  
εθνικισμός  
34

**Ljupcho Petkovski** | Η χειραγώγηση  
των εθνικών ταυτοτήτων στη  
Βόρεια Μακεδονία  
44

**Νίκος Βλαχάκης - Βασίλης  
Μαραγκός** | Εθνικές ταυτότητες  
στα Βαλκάνια: Η περίπτωση της  
Βουλγαρίας  
59

**Αλέξανδρος Λάμπρου** | Το  
παρελθόν ως πεδίο αντιπαράθεσης  
στην Τουρκία σήμερα:  
ανταγωνιστικές αφηγήσεις για την  
ιστορία και την ταυτότητα της  
χώρας  
69

**Murat Issi** | Η έννοια του χώρου και  
η διαμόρφωση της Κουρδικής  
εθνικής ταυτότητας: Από την  
μεταρρυθμιστική περίοδο ως την  
Ροζάβα  
81

# ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

## Φάκελος: Η Αριστερά στη Ευρώπη και στον κόσμο

**Guido Liguori** | Η κληρονομιά του  
Γκράμσι και του Μπερλινγκουέρ  
Με αφορμή τα 100 χρόνια από την  
ίδρυση του PCI  
99

**Roger Martelli** | Γαλλία: Η Αριστερά  
σε αναταραχή  
Με αφορμή τα 100 χρόνια από την  
ίδρυση του PCF  
108

**Mauricio Valiente Ots** | 100 χρόνια  
ΚΚ Ισπανίας: Δυναμώνουμε το  
Κόμμα μελετώντας το  
Με αφορμή τα 100 χρόνια από την  
ίδρυση του PCE  
125

**Αριστείδης Μπαλτάς** | Ανάγκες  
μνήμης, αιτούμενα αποτίμησης:  
από τη σκοπιά του μέλλοντος  
137

**EDITORIAL**

Λόγω κωλύματος του συγγραφέα, το τεύχος αυτό δεν περιλαμβάνει το **World Review** - τη σταθερή "διεθνή επισκόπηση" που είχαμε υποσχεθεί στις αναγνώστριες και στους αναγνώστες μας. Για το λόγο αυτό, έχουμε φροντίσει να περιλάβουμε ένα πιο εκτεταμένο **Editorial**.

Το **World Review** θα επανέλθει στο επόμενο τεύχος.

Δανάη Κολτσίδα -  
Ανδρέας Μαράτος | Σε  
σημείο καμπής



## Δανάη Κολτσίδα\* - Ανδρέας Μαράτος\*\* | Σε σημείο καμπής

Έχει περάσει περισσότερο από ενάμιση χρόνος από το ξέσπασμα της πανδημίας του κορονοϊού και πλέον επιβεβαιώνεται πέρα από κάθε αμφιβολία ότι αυτή θα αποτελέσει ένα σημείο καμπής για τον κόσμο μας, όπως τον ξέραμε. Η πανδημία γίνεται ο καταλύτης που βαθαίνει και ενοποιεί επιμέρους αντιθέσεις εντός του διεθνούς καπιταλιστικού συστήματος, που αναδεικνύει και εντείνει τις ανισότητες και τελικά ανάγει την υπέρβασή τους, μέσω ενός προωθητικού κοινωνικού μετασχηματισμού, σε ζήτημα ζωής και θανάτου.

Την ίδια στιγμή που η δημιουργία - σε τόσο σύντομο χρόνο - εμβολίων και φαρμάκων για τον νέο κορονοϊό αποτελεί μια νίκη της ανθρώπινης διάνοιας και αποδεικνύει τις τεράστιες δυνατότητες της επιστήμης, η διαχείριση του θέματος με όρους *business as usual*, με προβάδισμα στην κερδοσκοπία κάποιων λίγων εταιριών, χωρίζει τον Παγκόσμιο Βορρά από τον Παγκόσμιο Νότο με ένα ακόμη βαθύτερο χάσμα. Οι εικόνες που έκαναν το γύρο του κόσμου πριν λίγο καιρό σχετικά με την υγειονομική κατάσταση στην Ινδία είναι ενδεικτικές. Η πανδημία είναι ένα προοίμιο, μια γεύση από το μέλλον: το αίσθημα ασφάλειας και παντοδυναμίας των ισχυρών χωρών του Παγκόσμιου Βορρά αποδεικνύεται ψευδαίσθηση, χωρίς την αλληλεγγύη προς το Νότο. Η φράση "κανείς δεν είναι ασφαλής, μέχρι όλοι να είναι ασφαλείς" επιβεβαιώνεται καθημερινά, αφού όσο ο εμβολιασμός δεν προχωράει, οι χώρες που μένουν πίσω θα μετατρέπονται σε εκκολαπτήρια νέων μεταλλάξεων.<sup>{1}</sup>

Ταυτόχρονα, ακόμα και οι πλέον ισχυρές χώρες αντιμετωπίζουν τις δικές τους εσωτερικές προκλήσεις. Πρώτα απ' όλα, η διαχείριση της πανδημίας, η λήψη περιοριστικών μέτρων ασύμβατων με τα σύγχρονα δημοκρατικά πολιτεύματα και μάλιστα για τόσο

”

Η πανδημία γίνεται ο καταλύτης που βαθαίνει και ενοποιεί επιμέρους αντιθέσεις εντός του διεθνούς καπιταλιστικού συστήματος, που αναδεικνύει και εντείνει τις ανισότητες και τελικά ανάγει την υπέρβασή τους, μέσω ενός προωθητικού κοινωνικού μετασχηματισμού, σε ζήτημα ζωής και θανάτου.

\*Η Δανάη Κολτσίδα είναι νομικός και πολιτική επιστήμονας, διευθύντρια του Ινστιτούτου Νίκος Πουλαντζάς και αντιπρόεδρος του δικτύου *Transform! Europe*.

\*\* Ο Ανδρέας Μαράτος είναι υποψ. δρ. Φιλοσοφίας στο Πάντειο Πανεπιστήμιο, μέλος και συνεργάτης του ΙΝΠ, υπεύθυνος της θεματικής Ευρώπη & Κόσμος και επιμελητής της έκδοσης του "Με ευρυγώνιο φακό".

[1] Βλ. περισσότερα: <https://poulantzas.gr/emvolia-anisotites-patentes-i-anagki-mias-pagkosmias-kai-dikaiis-rythmisis-vinteo-paremvaseis/>

μεγάλο χρονικό διάστημα, έθεσε πρωτοφανείς προκλήσεις, στις οποίες δεν ανταποκρίθηκαν όλες οι χώρες με τον ίδιο τρόπο. Η κατάσταση εξαίρεσης, αντικειμενικά, ενισχύει τις τάσεις αυταρχικής διαχείρισης όχι μόνο της υγειονομικής συνθήκης, αλλά και όλων των πλευρών της δημόσιας ζωής από τις αντίστοιχες κυβερνήσεις. Στην Ελλάδα, αλλά και σε άλλες χώρες - με χαρακτηριστικότερο παράδειγμα τη Γαλλία - προωθήθηκαν και προωθούνται εν μέσω πανδημίας νομοθετήματα που σηματοδοτούν μια σαφή συντηρητική αναδίπλωση στο πεδίο των δημοκρατικών και κοινωνικών δικαιωμάτων.

Η συνθήκη αυτή διαμορφώνει - ή, ορθότερα, αναδεικνύει - ένα νέο πιο σύνθετο πλαίσιο γύρω από την κλασική συζήτηση περί ελευθερίας του Διαφωτισμού γεμάτο αντιφάσεις : Από τη μία, δημιουργείται χώρος για τη ριζοσπαστική Αριστερά να μιλήσει για τη δική της με κοινωνικούς όρους πρόσληψη των δικαιωμάτων, που ενσωματώνει την ατομική αυτονομία, αλλά πηγαίνει πέρα από αυτή. Από την άλλη όμως, δίνει χώρο και έδαφος στην Alt-Right ή και σε άλλες, πολύ πιο παραδοσιακές εκδοχές του ακραίου συντηρητισμού και της ακροδεξιάς, να εμφανιστεί ως ο υπέρμαχος του δικαιώματος αυτοδιάθεσης του προσώπου, να αμφισβητήσει τα μέτρα κοινωνικής αποστασιοποίησης και την ανάγκη εμβολιασμού ως συμβολή στο χτίσιμο συλλογικής ανοσίας. Εξάλλου, το νήμα αυτής της "ακροδεξιάς ανταρσίας"[2] μας οδηγεί λίγους μήνες πίσω, στην εισβολή των οπαδών του πρώην προέδρου Ντόναλντ Τραμπ στο Καπιτώλιο των ΗΠΑ. Η εκλογική δε αποτύπωση αυτής της - τουλάχιστον εκ πρώτης όψεως - αντίφασης να εμφανίζεται η υπερσυντηρητική ακροδεξιά ως ο υπερασπιστής των ελευθεριών,[3] φάνηκε στα αποτελέσματα των περιφερειακών εκλογών της Μαδρίτης πριν λίγους μήνες, με την επικράτηση της Ιζαμπέλ Ντιάζ Αγιούσο του Λαϊκού Κόμματος, στη βάση μιας ρητορικής εμπνευσμένης από τον Τραμπ και την Alt-Right απέναντι στην κεντρική κυβέρνηση Σοσιαλιστών και Αριστεράς της χώρας.

Ούτε βέβαια η οικονομική διάσταση της πανδημίας είναι αμελητέα - το ακριβώς αντίθετο. Αν και σε πολλές χώρες μετά το πρώτο κύμα η επιλογή της απόλυτης προτεραιότητας στην υγειονομική προστασία σχετικοποιήθηκε μπροστά στην ανάγκη λειτουργίας της οικονομίας, δεν υπάρχει αμφιβολία ότι η επίδραση της πανδημίας υπήρξε καταλυτική. Πρώτα απ' όλα στα ποσοτικά μεγέθη - με την ύφεση να εγκαθίσταται διεθνώς - αλλά και στην εσωτερική διάρθρωση της παραγωγής και της κατανάλωσης, ευνοώντας συγκεκριμένους κλάδους και σχεδόν καταστρέφοντας άλλους (μεταξύ των οποίων, δυστυχώς, και ο τουρισμός στον οποίο βασίζεται κατά το ένα τέταρτο περίπου το ΑΕΠ της χώρας μας), αλλάζοντας τις καταναλωτικές συνήθειες, ιδίως με τη γενίκευση του ηλεκτρονικού εμπορίου, με ό,τι αυτό συνεπάγεται για τις μικρές και πολύ μικρές επιχειρήσεις, και ούτω καθεξής.

[2] Δανειζόμαστε τον όρο από τον τίτλο της Ετήσιας Διάλεξης στη Μνήμη του Νίκου Πουλαντζά που έδωσε τον Δεκέμβριο του 2019 ο Κλάους Ντέρε στην Αθήνα προσκεκλημένος του ΙΝΠ. Ντέρε, Κλ., *Ακροδεξιά ανταρσία και αριστερή πολιτική. Η εργατική τάξη στο βοναπαρτικό κράτος*, Ινστιτούτο Νίκος Πουλαντζάς - Νήσος, Αθήνα, 2021. Βλ. περισσότερα: <https://poulantzias.gr/ekdoseis/etisia-dialexi-2019-akrodexia-antarsia-kai-aristeri-politiki-i-ergatiki-taxi-sto-vonapartiko-kratos/>

[3] Αναφερόμαστε σε "εκ πρώτης όψεως" αντίφαση, καθώς κατά τη γνώμη μας μία πλήρως ατομοκεντρική προσέγγιση της κληρονομιάς του Διαφωτισμού σήμερα, χωρίς να λαμβάνει υπόψη της το ζήτημα της ισότητας και της αλληλεγγύης που αναδείχθηκαν στη θεωρία, αλλά και στους κοινωνικούς αγώνες του 19ου και κυρίως του 20ου αιώνα, είναι συντηρητική.



[...] φαίνεται ότι δημιουργείται διεθνώς η βάση μιας νέας κυρίαρχης συναίνεσης. Για την Αριστερά δε [...] αυτή η εξέλιξη διαμορφώνει ένα διπλό "καθήκον": να στηρίζει αυτή τη νέα τάση αμφισβήτησης του νεοφιλελευθερισμού, πηγαίνοντας όμως πέρα από μια αναβίωση του κεϋνσιανισμού και ανοίγοντας δρόμους για έναν δομικό, ριζοσπαστικό μετασχηματισμό [...]

Οι απαντήσεις βέβαια που δόθηκαν και δίνονται και σε αυτό το επίπεδο διαφέρουν σημαντικά. Για άλλη μια φορά, η Ευρωπαϊκή Ένωση κινδυνεύει να βρεθεί ουραγός της προσπάθειας οικονομικής ανάκαμψης, αφού - παρά το γεγονός ότι αποτέλεσαν μια ευχάριστη έκπληξη, σε σύγκριση με τη διαχείριση της προηγούμενης κρίσης - οι αποφάσεις για το Recovery Fund (το Ταμείο Ανάκαμψης) και οι σχετικές διαδικασίες παραμένουν ο ορισμός του "too little, too late", ειδικά αν συγκριθούν με την πολιτική χωρών όπως οι Η.Π.Α., αλλά και επιμέρους κρατών-μελών της Ε.Ε., όπως η Γερμανία. Πολύ περισσότερο, η ηγεσία της Ευρωπαϊκής Ένωσης δεν φαίνεται να έχει μάθει τίποτα, ούτε από αυτή την κρίση, αφού - ενώ η πανδημία συνεχίζεται ακάθεκτη - ήδη οι συζητήσεις για επιστροφή στη λιτότητα και στο προηγούμενο status quo ή ακόμα και σε σκληρότερη λιτότητα ως "αντιστάθμισμα" ακόμα και σε αυτά τα ελάχιστα μέτρα που λήφθηκαν τα τελευταία δύο χρόνια έχουν ήδη πολλαπλασιαστεί. Στον αντίποδα, η νέα προεδρία Μπάιντεν, όχι μόνο με τα μέτρα που λαμβάνει για τη στήριξη και την ανάκαμψη της οικονομίας και της κοινωνίας των Η.Π.Α., αλλά και με τις δημόσιες τοποθετήσεις του ίδιου του προέδρου σηματοδοτεί μια αμφισβήτηση του ακραίου νεοφιλελευθερισμού από την ίδια τη μέχρι σήμερα ηγέτιδα δύναμή του. Με όλες τις αντιφάσεις και τις ατολμίες που εύλογα εντοπίζει κανείς, φαίνεται ότι δημιουργείται διεθνώς η βάση μιας νέας κυρίαρχης συναίνεσης. Για την Αριστερά δε -και πολύ περισσότερο για την Αριστερά της Ευρώπης που επιμένει να μένει εκτός της νέας αυτής συναίνεσης- αυτή η εξέλιξη διαμορφώνει ένα διπλό "καθήκον": να στηρίζει αυτή τη νέα τάση αμφισβήτησης του νεοφιλελευθερισμού, πηγαίνοντας όμως πέρα από μια αναβίωση του κεϋνσιανισμού και ανοίγοντας δρόμους για έναν δομικό, ριζοσπαστικό μετασχηματισμό της παραγωγής και της κατανάλωσης και των κοινωνικών δομών.

Εξάλλου, ο πράσινος και ο ψηφιακός μετασχηματισμός είναι οι δύο πυλώνες της "επόμενης μέρας". Αν όμως λίγο-πολύ όλοι αποδεχόμαστε ότι η κοινωνική εξέλιξη οδηγεί προς αυτόν τον διπλό μετασχηματισμό, το γεγονός ότι αυτός προχωρά σε δυσμενείς για τις κοινωνίες συνθήκες λόγω του επειγόντος της πανδημίας, αλλά και ο τρόπος με τον οποίο αυτός σχεδιάζεται και υλοποιείται από την πλευρά των κυρίαρχων ελίτ (όπως φαί-

νεται χαρακτηριστικά στις προτεραιότητες του Ταμείου Ανάκαμψης της Ε.Ε. και πολύ περισσότερο στους σχεδιασμούς της ελληνικής κυβέρνησης), μετατρέπει το "πράσινο" και το "ψηφιακό" στα νέα πεδία πάνω στα οποία θα ξεδιπλωθούν οι πολιτικοί και κοινωνικοί αγώνες το επόμενο διάστημα. Στο πλαίσιο αυτό, η Αριστερά δεν μπορεί να περιοριστεί στη διαχείριση των ανισοτήτων και στην "ανακούφιση" των χαμένων αυτού του διπλού μετασχηματισμού, αλλά πρέπει να παρέμβει στο ίδιο το περιεχόμενο και στον σχεδιασμό αυτής της μετάβασης, ο οποίος εγγενώς μπορεί να κατατείνει είτε στην αύξηση των ανισοτήτων και στη διαιώνιση του κυρίαρχου μοντέλου, είτε να εμπεριέχει τα σπέρματα ενός νέου μοντέλου παραγωγής και κατανάλωσης και άρα ενός κοινωνικού μετασχηματισμού.



Φωτ.: Υποστηρικτές του προέδρου Τραμπ κατά την εισβολή στο Καπιτώλιο στις 6/1/21. Saul Loeb / AFP - Getty Images. <https://www.nbcnews.com/news/us-news/capitol-rioter-horned-hat-gloats-feds-work-identify-suspects-n1253392>

ΑΦΙΕΡΩΜΑ:  
ΕΘΝΙΚΕΣ  
ΤΑΥΤΟΤΗΤΕΣ  
ΣΤΑ  
ΒΑΛΚΑΝΙΑ &  
ΣΤΗΝ  
ΕΥΡΥΤΕΡΗ  
ΠΕΡΙΟΧΗ

Με αφορμή την επέτειο των διακοσίων χρόνων από την ελληνική επανάσταση, το τρέχον τεύχος περιλαμβάνει ένα αφιέρωμα στις εθνικές ταυτότητες στα Βαλκάνια και στην ευρύτερη περιοχή, όχι τόσο ή όχι μόνο υπό μια ιστορική οπτική, αλλά με το ερώτημα πώς διαμορφώθηκαν και πώς χρησιμοποιήθηκαν οι εθνικές ταυτότητες διαχρονικά και μέχρι σήμερα..

Στο αφιέρωμα αυτό φιλοξενούνται κείμενα των: **Λάμπρου Μπαλτσιώτη, Arlind Qori, Δημήτρη Παναγιωτάκη, Ljupcho Petkovski, Νίκου Βλαχάκη, Βασίλη Μαραγκού, Αλέξανδρου Λάμπρου, Murat Issi.**

**Λάμπρος Μπαλτσιώτης |**  
Μικρές και μεγάλες  
περιπέτειες του έθνους  
των Ελλήνων διακόσια  
χρόνια από την  
Επανάσταση του 1821

## Λάμπρος Μπαλτσιώτης\* | Μικρές και μεγάλες περιπέτειες του έθνους των Ελλήνων διακόσια χρόνια από την Επανάσταση του 1821

Ανεξάρτητα από τις επιμέρους διαφοροποιήσεις, είναι κοινό κτήμα των ιστορικών ότι η εθνογένεση, η πεποίθηση των ανθρώπων ότι ανήκουν σε ένα έθνος, αρχίζει να εμφανίζεται τον 18ο αιώνα. Βέβαια ακόμη και σήμερα υπάρχουν περιοχές του πλανήτη που η διαδικασία αυτή συνεχίζεται, όπως ιδίως σε κάποια αφρικανικά κράτη. Σε άλλες κρατικές οντότητες, ο επαναπροσδιορισμός του «ποιο είναι το έθνος μας» δεν συνιστά μία αργόσυρτη διαδικασία όπως στις περισσότερες περιπτώσεις στην Ευρώπη αλλά γίνεται με απότομο έως και βίαιο τρόπο, ή εκπλήσσει ακόμη και στις μέρες μας. Για παράδειγμα, σε κάποιες από τις ασιατικές –και όχι μόνο– πρώην σοβιετικές δημοκρατίες η ιστορία του έθνους έπρεπε να ξαναγραφτεί σε μικρό χρονικό διάστημα μετά την κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης. Ή η αλλαγή της αντίληψης τμημάτων του πληθυσμού ότι δεν ανήκουν στο κινεζικό έθνος, αλλά συνιστούν ένα διακριτό ταϊβανέζικο έθνος λαμβάνει χώρα σήμερα, χωρίς μάλιστα να γνωρίζουμε που θα καταλήξει η όλη διαδικασία, η οποία άλλωστε σχετίζεται με τις αλλαγές στη θέση της Κίνας στον παγκόσμιο συσχετισμό δυνάμεων.

Τα παραπάνω δεν αναιρούν το ότι μπορούμε να διακρίνουμε κάποιες τυπολογίες εθνικής συγκρότησης, δηλαδή βασικά χαρακτηριστικά που διέπουν τους διαφορετικούς εθνικισμούς στα διαφορετικά εθνικά κράτη. Οι τυπολογίες αυτές γίνονται ακόμη λιγότερες όσο αφαιρούμε τις ιδιαιτερότητες της κάθε περίπτωσης, ιδίως κάποιων ευρωπαϊκών αυτοκρατοριών. Σε ένα βαθμό όμως οι εθνικές αφηγήσεις, το εθνικό φαντασιακό συσκοτίζουν την ανάδειξη των εθνικών τυπολογιών καθώς η συγγραφή της εθνικής ιστορίας φωτίζει ή αποσιωπά και αποκρύπτει σημαντικές όψεις της ιστορικής πορείας κάθε εθνικής κοινότητας όπως θα δούμε και στη συνέχεια. Η εθνική ιστορία κάθε έθνους γράφεται και ξαναγράφεται, μένει αμετάβλητη σε μερικά της σημεία, αλλά σε άλλα διαφοροποιείται ή και αυτοαναιρείται, το έθνος αναγνωρίζει τον εαυτό του μερικώς διαφορετικά σε κάθε χρονική περίοδο, αλλά και σε μία δοσμένη χρονική περίοδο, και τέλος οι απαρχές κάθε διακριτού εθνικισμού είναι γεμάτες αντιφάσεις και εκπλήξεις που εκ των υστέρων έρχεται να «διορθώσει» η εθνική αφήγηση. Αυτό για παράδειγμα είναι ιδιαίτερα έντονο στη διαχείριση του «εθνικού παρελθόντος» σε χώρες

---

\* Ο Λάμπρος Μπαλτσιώτης είναι επίκουρος καθηγητής στο Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης & Ιστορίας του Πάντειου Πανεπιστημίου



της Λατινικής Αμερικής, της διαχείρισης των μορφών του Μπολιβάρ και του Ντε Σαν Μαρτίν, της εκ των υστέρων συγκρότησης διακριτών εθνικών κοινοτήτων στα κράτη που είχαν δημιουργηθεί, και που μάλιστα στη συνέχεια θα συγκρουστούν. Αυτοί οι “armies without nations” όπως έχουν επιτυχώς ονομασθεί, στη συνέχεια θα υπαχθούν σε διακριτές και αντιμαχόμενες εθνικές κοινότητες, όπως περιγράφονται και στη ζωή σε στρατιωτική σχολή της Λίμα στο βιβλίο *Η πόλη και τα σκυλιά* του Vargas-Llosa. Διαδικασίες με κάποιες ομοιότητες, αν και αρκετά πιο πρόσφατες, κατά τις οποίες η δημιουργία μίας κρατικής οντότητας επιταχύνει την εδραίωση ενός εθνικισμού βλέπουμε και στην περιοχή μας: η ανάδειξη του μακεδονικού εθνικισμού από τις αρχές του 20ου αιώνα θα εδραιωθεί με τη δημιουργία της εδαφικής οντότητας της Σοσιαλιστικής Δημοκρατίας της Μακεδονίας στο τέλος του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Αντίστροφα, την ύπαρξη εθνοτικών ομάδων –ή τμημάτων τους- που θεωρούν τον εαυτό τους διακριτά έθνη, αλλά στερούνται «δικού» τους εθνικού κράτους ανιχνεύουμε μέχρι και σήμερα.

Εν πολλοίς η συμπερίληψη και ο αποκλεισμός από το έθνος, από μία εθνική κοινότητα, στην μεγάλη πλειοψηφία των περιπτώσεων σχετίζεται είτε με τη θρησκευτική υπαγωγή, είτε με τη γλώσσα –όχι απαραίτητα ως μητρική αλλά ως γλώσσα θεσμική της κοινότητας- είτε βέβαια με τον τόπο γέννησης ή/και κατοικίας. Η επαναστατικώς δικαίως συμπερίληψη στο έθνος συνήθως υποκρύπτει μία από τις παραπάνω κατηγοριοποιήσεις ή δεν έχει ιδιαίτερη πρακτική-πολιτική σημασία για όσες ομάδες του πληθυσμού δεν περιλαμβάνονται στο έθνος. Αναμφισβήτητα όμως διατηρεί κάποια συμβολική σημασία: Είτε πρόκειται για την ελληνική περίπτωση και την απόδοση της «ιδιότητος του Έλληνο» σε μερικές δεκάδες μουσουλμάνων που συμμετείχαν με τη μεριά των επαναστατών το '21, είτε για την απόδοση της τουρκικής ιθαγένειας στις γυναίκες που συμμετείχαν στον Πόλεμο της Ανεξαρτησίας έναν αιώνα αργότερα.



Η εθνική ιστορία κάθε έθνους γράφεται και ξαναγράφεται, μένει αμετάβλητη σε μερικά της σημεία, αλλά σε άλλα διαφοροποιείται ή και αυτοαναιρείται, το έθνος αναγνωρίζει τον εαυτό του μερικώς διαφορετικά σε κάθε χρονική περίοδο, αλλά και σε μία δοσμένη χρονική περίοδο, και τέλος οι απαρχές κάθε διακριτού εθνικισμού είναι γεμάτες αντιφάσεις και εκπλήξεις που εκ των υστέρων έρχεται να «διορθώσει» η εθνική αφήγηση.

Αν και τα παραπάνω κριτήρια είναι κυρίαρχα ή αποκλειστικά στοιχεία συμπερίληψης ή αποκλεισμού από τις εθνικές κοινότητες, όπως αναφέρθηκε τόσο η σχετική εθνική αφήγηση όσο και οι «μεταμορφώσεις» του έθνους στη μακρά διάρκεια μπορεί να θολώνουν την πρόσληψή μας για μία εθνική κοινότητα ή να αιτιολογούν βαθύ σκάψιμο για να αποκαλυφθούν. Μπορεί στην περίπτωση της Λατινικής Αμερικής οι επιστολές μεταξύ αδελφών και πατέρων και γιών, όπως άλλωστε και η ένταξη στον Αυτοκρατορικό Στρατό της Ισπανίας ή στους επαναστάτες από την άλλη, να είναι αποκαλυπτικές για το πώς ο τόπος γέννησης (Ισπανία ή αποικίες) μπορεί να οδηγεί σε αλληλοσπαραγμό αδέρφια και πατέρες με γιούς, να οδηγεί σε διαφορετική εθνική ένταξη. Σε άλλες περιπτώσεις όμως, όπως των ΗΠΑ, ενώ είναι προφανής η σημασία του εδάφους στην εθνική υπαγωγή, η αντίληψή μας για την εθνική τους συγκρότηση συσκοτίζεται από ένα μεταγενέστερο που καταχρηστικά θα ονομάσουμε αφομοιωτικό μοντέλο που συμβολικά εκκινεί το 1917 με την είσοδο των ΗΠΑ στον Πόλεμο και την αλλαγή στάσης απέναντι στις γερμανόφωνες/γερμανικές κοινότητες που διατηρούσαν την τοπική τους οργάνωση και σε ένα βαθμό τη γλωσσική τους ετερότητα σε πολλές περιπτώσεις. [1] Είναι ενδεικτικό ότι ενώ η αμερικανική κινηματογραφική βιομηχανία θα κάνει πολλές αναφορές στο πώς αντιμετωπίστηκαν οι ιαπωνικής προέλευσης Αμερικανοί (πάνω από τους μισούς στα κέντρα κράτησης ήταν υπήκοοι των ΗΠΑ) το 1942, ή έστω λιγότερες αλλά υπαρκτές αναφορές στις αντιφατικές και ευκαιριακές συμπεριφορές και ένταξη των ελίτ κατά την Αμερικανική Επανάσταση, μόλις πρόσφατα θα συμπεριλάβει δύο και μόνο αναφορές για το γερμανόγλωσσο/γερμανικό παρελθόν πολλών κοινοτήτων, [2] ενώ τα πογκρόμ του 1917 παραμένουν κινηματογραφικό/τηλεοπτικό ταμπού. Η περίπτωση των Ιαλώνων των ΗΠΑ είναι χαρακτηριστική του πώς οι αποκλίσεις από την τυπολογία εθνικής συγκρότησης συχνά αποκτούν παραπλανητική ιστορική σημασία. Ένα ακόμη στοιχείο που αρκετά συχνά αποπροσανατολίζει την μελέτη του εθνικού φαινομένου αφορά τη γλώσσα, ιδίως στην περίπτωση που αυτή ανήκει σε μεγάλες γλωσσικές ομάδες. Η περίφημη ρήση «γλώσσα είναι μία διάλεκτος με στρατό και στόλο» διατηρεί ακέραια τη σημασία της: μεταξύ νορβηγικών και δανικών (και των επισήμων γλωσσών) υπάρχει αλληλοκατανόηση, όχι όμως και μεταξύ απομακρυσμένων μεταξύ τους γερμανικών διαλέκτων. Τα πρώτα όμως θεωρούνται δύο διαφορετικές γλώσσες ενώ τα γερμανικά θεωρούνται μία γλώσσα με πολλές διαλέκτους. Υπάρχουν δηλαδή κριτήρια που εκφεύγουν της παραδοσιακής γλωσσολογίας, πολιτικά, κοινωνικά, ιστορικά και ορίζουν τις γλώσσες, στην περίπτωση μας τις εθνικές γλώσσες. Άλλωστε είναι νωπές οι προσπάθειες διάκρισης μεταξύ των σερβικών και των κροατικών από τη δεκαετία του 1990 και «προσθήκης» μίας ακόμη γλώσσας, των βοσνιακών. Οι επίσημες εθνικές γλώσσες είναι με την ευρεία έννοια κατασκευές του εργαστηρίου –ακόμη και αν

[1] Παραδοσιακά, η γερμανική γλώσσα ήταν η δεύτερη σε αριθμό ομιλητών στις ΗΠΑ (συμπεριλαμβάνοντας και τα γίντις), μέχρι να ξεπεραστεί από την ισπανική, η δε γερμανική προέλευση (συνήθως με τους όρους ancestry, heritage, background και ethnicity) εξακολουθεί να είναι η πολυπληθέστερη ακόμη και σήμερα στις απογραφές.

[2] Με την ταινία Django του 2012, όπου αποτυπώνεται η μη αγγλική μητρική γλώσσα αρκετών σκλάβων, στην ταινία τα γερμανικά, και το 2020 με την ταινία News of the World, όπου αποτυπώνονται οι μονόγλωσσες γερμανόφωνες κοινότητες στο τέλος του Αμερικανικού Εμφυλίου.



Ο ελληνικός εθνικισμός, το ελληνικό εθνικό ανήκειν, αναπόδραστα σχετίστηκε με τις κατηγοριοποιήσεις και τους θεσμούς της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας του 18ου αιώνα. Εξ αυτού του λόγου πρόκειται για ένα εθνικισμό όπου κυρίαρχο και εν πολλοίς μοναδικό κριτήριο ένταξης ή αποκλεισμού στην εθνική κοινότητα ήταν –και παρέμεινε– η θρησκευτική υπαγωγή.

αυτό είχε προηγηθεί των εθνικών κρατών– και ως εκ τούτου το εθνικό κράτος τις επιβάλλει. Το παράδειγμα της Ιταλίας είναι από τα πιο εύγλωττα: Με όρους αυστηρά δομικής γλωσσολογίας στη χώρα μιλιούνται ακόμη αρκετές διαφορετικές γλώσσες και διάλεκτοι. Αν η Ιταλία δεν ενοποιείτο σε ένα εθνικό κράτος στα μέσα του 19ου αιώνα, θα μπορούσαμε να είχαμε πολλές «εθνικές» γλώσσες.

Οι εκτεταμένες αυτές αναφορές σε περιπτώσεις μη οικείες αποσκοπούν αφενός να εντάξουν το ελληνικό υπόδειγμα σε ευρύτερες κατηγοριοποιήσεις, αφετέρου να μας εισάγουν σε μια διαφορετική οπτική του ελληνικού εθνικού φαινομένου. Μία οπτική που περιέχει μία αποστασιοποίηση από το τοπικό και την ανάδειξη κάποιων διαφορετικών εργαλείων εξέτασης της εθνικής συγκρότησης και της εξέλιξης του εθνικού ανήκειν.

Ο ελληνικός εθνικισμός, το ελληνικό εθνικό ανήκειν, αναπόδραστα σχετίστηκε με τις κατηγοριοποιήσεις και τους θεσμούς της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας του 18ου αιώνα. Εξ αυτού του λόγου πρόκειται για ένα εθνικισμό όπου κυρίαρχο και εν πολλοίς μοναδικό κριτήριο ένταξης ή αποκλεισμού στην εθνική κοινότητα ήταν –και παρέμεινε– η θρησκευτική υπαγωγή. Από τα Συντάγματα της Επανάστασης μέχρι και σήμερα το θεσμικό πλαίσιο αναδεικνύει την σημασία του θρησκευάτος (ή της εκκλησιαστικής υπαγωγής) και ταυτόχρονα τη μηδενική σημασία της γλώσσας στο ανήκειν στο ελληνικό έθνος: είτε πρόκειται για τους βαπτισθέντες μουσουλμάνους του Μοριά και της Ρούμελης κατά την Επανάσταση, είτε πρόκειται για την ελληνοτουρκική ανταλλαγή πληθυσμών, είτε για τις μετά το 1990 πολιτικές σχετικά με το ποιους περιλαμβάνει η ελληνική μειονότητας της Αλβανίας, το κριτήριο του θρησκευάτος παραμένει μοναδικό. Για ένα σχεδόν αιώνα, μέχρι το 2018, οι Αρμένιοι της Ελλάδας θα παραμείνουν αλλογενείς για το ελληνικό κράτος –με ότι συνέπειες έχει αυτό–, ακριβώς λόγω της θρησκευτικής διαφοροποίησης.<sup>[3]</sup> Όσο μάλιστα πλησιάζουμε περισσότερο τον σκληρό πυρήνα των θεσμών –όχι απαραίτητα

[3] Η ορθόδοξη Αρμενική Εκκλησία, οι γρηγοριανοί Αρμένιοι, είναι μία μη Χαλκηδονιακή Εκκλησία, δηλαδή καταρχάς μονοφυσική.

διατυπωμένων με τη μορφή νόμων-, αλλά συνήθως με τη μορφή Διαταγών, απόρρητων πράξεων κάθε φύσης, εγκυκλίων, «προφορικών εντολών» και διοικητικών πρακτικών τόσο επιβεβαιώνεται η παραπάνω διαπίστωση. [4] Ίσως ένα ανάλογο παράδειγμα από μία γειτονική χώρα περιγράφει πολύ πιο εύλογα τα παραπάνω: Οι σλαβόφωνοι (βουλγαρόφωνοι) μουσουλμάνοι της Βουλγαρίας (Πομάκοι), ενώ κατά διαστήματα πριν και μετά το κομμουνιστικό καθεστώς αναφέρονταν ως Βούλγαροι, λόγω της βουλγαρικής τους γλώσσας, στην πραγματικότητα υπέστησαν για πάνω από έναν αιώνα, μέχρι το 1990, τις ίδιες πολιτικές αποκλεισμού, διακρίσεων ή και ωμοτήτων με τους άλλους μουσουλμάνους της Βουλγαρίας. Η κοινή γλώσσα ως συνδετικός κρίκος με το έθνος αποτελούσε μία απλή ρητορική, μόνο οι ομαδικές βαπτίσεις τους μετουσίωσαν σε Βουλγάρους.

Η συγκρότηση των βαλκανικών εθνικισμών εκτός του αλβανικού με βάση την θρησκευτική ένταξη εν πολλοίς καθόρισε όχι μόνο τις εθνικές αφηγήσεις, αλλά και τις εθνικές πολιτικές, ιδίως στη σύγκρουση μεταξύ των βαλκανικών κρατών. Το θρήσκευμα, το “δόγμα” και η κάθε φορά υπαγωγή σε μία εθνική εκκλησιαστική Αρχή παραμένουν και σήμερα τα κριτήρια ένταξης/αποκλεισμού από το έθνος. Από την υπαγωγή στα δύο Σερβικά Πατριαρχεία/Εκκλησίες του 19ου αιώνα, το ένα στην Αυστροουγγαρία, μέχρι τις ένοπλες συγκρούσεις στην Γιουγκοσλαβία το πρώτο μισό της δεκαετίας του 1990. Από την προϋπόθεση του σουνιτικού Ισλάμ (και ιδίως της χανεφιτικής σχολής) για την (πλήρη) ένταξη στο τουρκικό έθνος μέχρι την υποδοχή ως «ομογενών» (*soydas*) την δεκαετία του 1970 και 1980 διαφόρων σουνιτικών ομάδων από την Κεντρική Ασία αλλά όχι των σιιτών Αζέρων (κάτι που συνέβη από τις απαρχές του τουρκικού κράτους άλλωστε). Από τη συνεχή μετανάστευση μουσουλμάνων Αλβανών της Γιουγκοσλαβίας στην Τουρκία, μέχρι την έως πρόσφατα ένταξη των ορθόδοξων Αλβανών της νυν Βόρειας Μακεδονίας στο μακεδονικό έθνος. Προφανώς, υπάρχουν κάποιες αποκλίσεις, κάποιες συγκυριακές -και όχι μόνο- διαφοροποιήσεις, μη συμβατές δευτερεύουσες εθνικές αφηγήσεις, αλλά η καθολική ισχύς των τυπολογιών που περιγράψαμε παραπάνω εν πολλοίς ανιχνεύεται και σήμερα. Είναι αυτή που επιτρέπει για παράδειγμα, στην περίπτωση του αλβανικού εθνικισμού, μοναδικού γλωσσικού εθνικισμού στα Βαλκάνια, την θεώρηση των Αρβανιτών ως «παραστρατησάντων» εθνικά Αλβανών, καθώς αδυνατεί να αντιληφθεί μία διαφορετική εθνοποιητική διαδικασία, που άλλωστε ξεκίνησε πριν την εμφάνιση του αλβανικού εθνικισμού και εμπεριείχε το κριτήριο του θρησκευματος και όχι της γλώσσας.

Βέβαια ο ρόλος της γλώσσας στην ελληνική περίπτωση απέκτησε βαρύνουσα σημασία στην εθνική αφήγηση καθώς η σύνδεση με την Αρχαία Ελλάδα γινόταν μέσω της γλώσσας. Πολύ πριν οι ίδιοι οι άνθρωποι που δημιούργησαν το ελληνικό εθνικό κράτος αρχίσουν να αντιλαμβάνονται τους εαυτούς τους ως καταγωγικά συνδεδεμένους με τους Αρχαίους, το είχαν κάνει οι «Ευρωπαίοι». Και η μόνη απόδειξη ήταν η γλωσσική σχέση καθώς στα μάτια τους τίποτα άλλο δεν θύμιζε το ένδοξο παρελθόν του τόπου. Έτσι, για

---

[4] Ας μην ξεχνάμε ότι για την ΕΥΠ, σύμφωνα με έκθεσή της που είχε διαρρεύσει στον Τύπο, ακόμη και τη δεκαετία του 1980 οι έλληνες καθολικοί ήταν μειωμένης εμπιστοσύνης Έλληνες.

παράδειγμα, μέχρι και σήμερα, παρά το ότι η επιστημονική γλωσσολογία ομονοεί περί του αντιθέτου, η νέα ελληνική γλώσσα θεωρείται ίδιο γλωσσικό σύστημα με την αρχαία.

[5] Αλλά, η σημαντικότερη επίπτωση αφορά την εμμονή σε μία μορφή γλώσσας κοντά στην αρχαία και την ιδιαίτερα εχθρική στάση απέναντι στις ελληνικές «μισοβάρβαρες» διαλέκτους, πριν ακόμη αναδειχθεί το ιδεολόγημα περί πολλών αρχαίων «στοιχείων» σε αυτές, και βέβαια απέναντι στις άλλες γλώσσες που ομιλούνταν στην επικράτεια. Οι τελευταίες όχι μόνο γιατί από ένα χρονικό σημείο και πέρα παρέπεμπαν συνήθως σε διαφορετικούς εθνικισμούς, αλλά γιατί απαξίωναν τη σχέση των πληθυσμών με την ελληνική αρχαιότητα.

Η γλωσσική ετερογένεια στη σημερινή κεντρική και νότια Ελλάδα ήδη είχε απασχολήσει αρκετούς, όπως τον Κοραή, που προσλάμβαναν την δυσφορία των «ξένων» για το πόσο πολλοί στα επαναστατημένα μέρη, στη Στερεά Ελλάδα και την Πελοπόννησο μιλούσαν αλβανικά, πώς Υδραίοι και Σουλιώτες δεν ανταποκρίνονταν στις «προσδοκίες» του δυτικού ρομαντισμού. Όμως οι τότε θεωρήσεις περί των Πελασγών ως κοινών προγόνων Ελλήνων και Αλβανών, ή άλλες παρεμφερείς, αφενός θα δώσουν μία αρχαία και ευγενική καταγωγή στο ένα πέμπτο –ίσως και περισσότερο– των κατοίκων του νέου μικρού βασιλείου, αφετέρου θα αποτελέσουν τη δικαιολογητική βάση της μόνης ουσιαστικά σχετικά αξιόλογης και με κάποια πολιτική σημασία παρέκκλισης από την ταύτιση του Έλληνα με τον ορθόδοξο χριστιανό του Πατριαρχείου Κωνσταντινούπολης. Από τη δεκαετία του 1880, οπότε και αναπτύσσεται ο αλβανικός εθνικισμός έως και λίγο μετά τη δημιουργία του αλβανικού κράτους το 1913, θα εμφανιστεί η μόνη διαφοροποίηση με κάποια πολιτική σημασία στην εξίσωση του Έλληνα με τον ορθόδοξο του Πατριαρχείου της Κωνσταντινούπολης: Οι Αλβανοί, ανεξαρτήτως θρησκευάτος, είναι οιονεί Έλληνες, είναι ομογενείς, λόγω φυλής. [6]



Ο ρόλος της γλώσσας στην ελληνική περίπτωση απέκτησε βαρύνουσα σημασία στην εθνική αφήγηση καθώς η σύνδεση με την Αρχαία Ελλάδα γινόταν μέσω της γλώσσας. Πολύ πριν οι ίδιοι οι άνθρωποι που δημιούργησαν το ελληνικό εθνικό κράτος αρχίσουν να αντιλαμβάνονται τους εαυτούς τους ως καταγωγικά συνδεδεμένους με τους Αρχαίους, το είχαν κάνει οι «Ευρωπαίοι». Και η μόνη απόδειξη ήταν η γλωσσική σχέση καθώς στα μάτια τους τίποτα άλλο δεν θύμιζε το ένδοξο παρελθόν του τόπου.

[5] Βέβαια πολύ λίγα μέλη της ελληνικής ακαδημαϊκής κοινότητας ενστερνίζονται και διατυμπανίζουν αυτή την «αδιάσπαστη συνέχεια».

[6] Οι θεωρίες αυτές είχαν πολλές παραλλαγές, αλλά όλες τόνιζαν την κοινή απώτερη καταγωγή.

Στη συνέχεια η όποια γλωσσική ετερότητα είτε αποκρυπτόταν, είτε μειωνόταν, είτε «καλυπτόταν» πίσω από μία εδαφική συνέχεια του πληθυσμού επί χιλιάδες χρόνια και το ιδεολόγημα της επίκτητης «ξένης» γλώσσας. Είτε μιλούσαν ελληνικά είτε όχι, όλοι οι Έλληνες ήταν «καρφωμένοι» στα χωριά τους τουλάχιστον δύο με τρεις χιλιάδες χρόνια. Αυτό είχε σαν συνέπεια οι εξαιρετικά σημαντικές πληθυσμιακές μετακινήσεις που έλαβαν χώρα από το Μεσαίωνα έως και τα τέλη του 19ου αιώνα να αποσιωπηθούν καθώς θα ανέτρεπαν την πρόσληψη της πληθυσμιακής συνέχειας και της καταγωγικής σχέσης με τους Αρχαίους Έλληνες.

Το ελληνικό έθνος στο αιώνα της εδαφικής επέκτασής του, μέχρι και το τέλος της Μεγάλης Ιδέας και τις ανταλλαγές πληθυσμών κυρίως με την Τουρκία και τη Βουλγαρία, είναι μάλλον ανοικτό ως προς το ποιους πληθυσμούς συμπεριλαμβάνει, σε ποιους αποδίδει την ομογενειακή ιδιότητα, ή στο εσωτερικό του την ιθαγένεια. Η σχετικά ευρύχωρη αυτή αντίληψη θα αλλάξει με το τέλος της Μεγάλης Ιδέας και θα συρρικνωθεί ακόμη περισσότερο κατά τον Εμφύλιο και την περίοδο της εθνοφροσύνης που ακολούθησε. Με γνώμονα τις αφαιρέσεις ιθαγένειας αλλογενών που θεσπίστηκαν το 1927 με Διάταγμα, [7] όσοι δεν ανήκουν στο ελληνικό έθνος διακρίνονται σε δύο κατηγορίες: (α) τους μη ορθόδοξους, δηλαδή τους μουσουλμάνους, τους ισραηλίτες (δηλ. τους Εβραίους), τους Αρμένιους και τους καθολικούς με απώτερη ή απώτατη προέλευση εκτός χώρας. Ίσως η τελευταία κατηγορία αντικατοπτρίζει την βαθιά προσκόλληση του κρατικού μηχανισμού και των ιδεών για το έθνος ακόμη και σήμερα για όσους δεν έχουν ορθόδοξη «κληρονομιά»: Την άνοιξη του 2015 υπέργηρος καθολικός της Κέρκυρας με απώτατη καταγωγή από τη Μάλτα (οι προπάτορές του είχαν μετοικήσει στην Κέρκυρα με τη μαλτέζικη μετακίνηση των αρχών του 19ου αιώνα) πολιτογραφείται έλληνας πολίτης ως αλλογενής. (β) όσους ορθόδοξους ανήκαν στο παρελθόν ή θα μπορούσαν να ανήκουν σε διαφορετικές Εκκλησίες, δηλαδή τους σλαβόφωνους και τους Βλάχους. Όμως την περίοδο της «μέγιστης συρρίκνωσης» όσων δύνανται να ανήκουν στο έθνος, δηλαδή από τον Εμφύλιο και μετά, θα εξοβελιστούν από αυτό και αυτοί που επιτυχημένα έχουν χαρακτηριστεί αλλογενείς στο φρόνημα. Πρόκειται για τους κομμουνιστές ή ορθότερα όσους συμμετείχαν στην «ανταρσία». Κατά τη γνώμη μας όμως δεν είναι το μείζον η πολιτειακή ανατροπή στην θεώρηση των συμμετεχόντων στην «ανταρσία» εκτός έθνους. Ευλόγως, η πρώτη σχετική διαταγή, αρκετούς μήνες πριν τη θεσμοθέτηση αφαίρεσης της ιθαγένειας τους στα τέλη του 1947, απευθύνεται μόνο στις Αρχές της Βόρειας Ελλάδας και διευκρινίζει ότι «Αλλογενής λογίζεται και εκείνος όστις δια της αντεθνικής του δράσεως ιδία κατά την τελευταίαν πολεμικήν περίοδον απέδειξεν ότι στερείται Ελληνικής συνειδήσεως». Είναι οι θέσεις του ΚΚΕ και των πολιτικών Αρχών σχετικά με το Μακεδονικό και τους Σλαβομακεδόνες, οι θέσεις για δυνατότητα ακόμη και απόσχισης τμήματος της επικράτειας που οδηγούν σε αυτή την αντιμετώπιση: Η ιθαγένεια αφαιρείται από Σλαβοκομμουνιστές, από Εαμβούλγαρους.

[7] Πιο γνωστή είναι η «ηπιότερη» μορφή αυτού του Διατάγματος, το άρθρο 19 του Κώδικα Ελληνικής Ιθαγένειας, σε ισχύ από το 1955 έως το 1998).



Το ελληνικό έθνος στο αιώνα της εδαφικής επέκτασής του, μέχρι και το τέλος της Μεγάλης Ιδέας και τις ανταλλαγές πληθυσμών κυρίως με την Τουρκία και τη Βουλγαρία, είναι μάλλον ανοικτό ως προς το ποιους πληθυσμούς συμπεριλαμβάνει, σε ποιους αποδίδει την ομογενειακή ιδιότητα, ή στο εσωτερικό του την ιθαγένεια. Η σχετικά ευρύχωρη αυτή αντίληψη θα αλλάξει με το τέλος της Μεγάλης Ιδέας και θα συρρικνωθεί ακόμη περισσότερο κατά τον Εμφύλιο και την περίοδο της εθνικοφροσύνης που ακολούθησε.

Η Μεταπολίτευση σταδιακά επαναπροσδιορίζει με πιο ευρύ τρόπο το ελληνικό έθνος: το 1978-1979 δίνοντας την ελληνική ιθαγένεια σε χιλιάδες έλληνες Ρομά, έστω και ως αλλογενείς, το 1983 με την επαναπόδοση της ιθαγένειας στους πολιτικούς πρόσφυγες, που παρά τη ρητή εξαίρεση των σλαβόφωνων, ως μη Ελλήνων το γένος, στην πράξη θα περιλάβει πολλούς από τους σλαβόφωνους εκτός αυτών που είχαν εγκατασταθεί στη Γιουγκοσλαβία, με την πολιτογράφηση μεταναστών που είχαν παντρευτεί έλληνες πολίτες και είχαν αποκτήσει τέκνα στην Ελλάδα τη δεκαετία του 2000. Όμως η μεγάλη τομή θα προκληθεί από την ένταση των μεταναστευτικών ροών προς την Ελλάδα: για πρώτη φορά το 2010 στην ελληνική πολιτική κοινότητα, και κατ' επέκταση στο ελληνικό έθνος, μπορεί να συμπεριληφθεί και αυτός που έχει γεννηθεί και μεγαλώνει στη χώρα. Αυτή η σημαντική μεταβολή φαίνεται ότι πλέον εμπεδώθηκε ως στοιχείο της μεταβληθείσας εθνικής αφήγησης καθώς το 2015 η ΝΔ θα δώσει τη δειλή της συναίνεση και το 2019 θα θεωρήσει ότι δεν συντρέχει λόγος ανατροπής της υφιστάμενης νομοθεσίας. Αποτελεί αναμφισβήτητα μία τομή στην ελληνική εθνική συγκρότηση.

Πέρα από την μετανάστευση, τη σημαντική ανάπτυξη του ΑΕΠ από το 1994 έως την οικονομική κρίση και ίσως την εξωστρέφεια που επήλθε συνολικά στον πληθυσμό, [8] όπως βέβαια και τους «εξωγενείς» παράγοντες που σχετίζονται με τη διάδοση της πληροφορίας, την επικοινωνία και τις νέες τεχνολογίες, η τομή αυτή θεωρώ ότι έχει και άλλα αίτια. Τις εξαιρετικά επιταχυνόμενες διαδικασίες ομογενοποίησης του πληθυσμού και τη συγκρότηση ενός «ελληνικού πολιτισμού» που διαχέεται σε όλες τις κοινωνικές ομάδες δημιουργώντας μία «ασφάλεια» περί ελληνικότητας που επιτρέπει αυτές τις μεταβολές. Πολιτισμικές και αξιακές αντιλήψεις γίνονται κοινές και κυρίαρχες με τον έναν ή τον άλλο τρόπο σε όλο τον πληθυσμό, σε ολόκληρη την επικράτεια, ανεξαρτήτως κοινωνικοοικονομικής θέσης: Για παράδειγμα, μία ιδιαίτερα σημαντική πτυχή του κοινωνικού βίου η παρθενία και ο γα-

[8] Δεν αναφέρομαι σε μία επιχειρηματική εξωστρέφεια, που μάλλον έχει και αυτή μερίδιο στις αλλαγές. Κυρίως όμως πιστεύω ότι η μετακίνηση περισσότερο νεότερων ηλικιών (από τη μαζικοποίηση των Erasmus μέχρι την αναζήτηση εργασίας διαφόρων τύπων εκτός συνόρων) και ο μαζικός τουρισμός και συμμετοχή σε άλλες δραστηριότητες στο εξωτερικό, μέσω αυτού που έχει ονομαστεί εκδημοκρατισμός των πτήσεων, δηλαδή οι φτηνές πτήσεις προς όλον τον κόσμο, συνέβαλαν στην αλλαγή της αυτοεικόνας των Ελλήνων και ανανοσηματοδότησαν την ελληνικότητα.

μος με προξενιό όχι μόνο απαξιώθηκαν καθολικά σε λιγότερο από τρεις δεκαετίες, αλλά απέκτησαν «μη ελληνικά χαρακτηριστικά»: είναι πρακτικές που απάδουν προς τον ελληνικό πολιτισμό και αφορούν «ξένους», «υπανάπτους», «μουσουλμάνους». Ενώ μία ακόμη εθνική κατασκευή, αυτή περί κοινών «ηθών και εθίμων» γίνεται πραγματικότητα: Χρειάστηκαν πλέον λιγότερο από τρεις δεκαετίες ώστε το σούβλισμα του αρνιού το Πάσχα, από εκεί που εντοπιζόταν σε περιορισμένες περιοχές της ηπειρωτικής χώρας να καταστεί συμβολικό εθνικό *μάρκερ* των Ελλήνων. Οι παραδοσιακές διαφοροποιήσεις και οι αντιθέσεις μεταξύ πληθυσμιακών ομάδων αμβλύνονται ή απαλείφονται: η ομιλία άλλων γλωσσών και διακριτών διαλέκτων της ελληνικής σβήνει, οι περιχαρακώσεις των προσφυγικών ομάδων διατηρούν μικρή σημασία και μόνον εκτός των αστικών κέντρων, το ποσοστό του πληθυσμού που απασχολείται στον πρωτογενή τομέα έχει σημαντικά συρρικνωθεί. Ίσως αυτή η συρρίκνωση της κάθε είδους τοπικότητας και της συνακόλουθης αναγωγής σε ένα συμβολικό παρελθόν κάποια διακριτής ομάδας, απομακρύνει την ελληνική εθνική ταυτότητα από παραδοσιακά στοιχεία πάνω στα οποία δομήθηκε. Όπως όμως έχουμε δει στη Σκανδιναβία από τη δεκαετία του 1980, οι αλλαγές αυτές δεν επιφέρουν κάποια αλλαγή στη σημασία της διακριτής εθνικής ταυτότητας: μπορεί να αποδέχομαι μόνο το «παγκόσμιο πολιτισμικό προϊόν», να μιλάω μισά δανέζικα-μισά αγγλικά με την παρέα μου, να κάνω το μεταπτυχιακό μου στο δανέζικο πανεπιστήμιο στα αγγλικά, αλλά την ίδια στιγμή να θεωρώ ότι η προστασία της δανέζικης γλώσσας είναι μείζονος σημασίας, ότι ο μετανάστης που δεν μιλάει και δεν γράφει την γλώσσα όπως εγώ δεν μπορεί να γίνει δανός πολίτης, να θεωρώ ότι το δανέζικο -δηλ. το εθνικό- σύστημα αξιών και πολιτισμού βρίσκεται σε κίνδυνο και χρήζει υπεράσπισης.

Στα τέλη του 19ου αιώνα, ένας ήρωας του Παπαδιαμάντη, ένας πατέρας που επισκέπτεται το γερμανοσπουδαγμένο γιο του τα Χριστούγεννα, καταθλίβεται από

”

Ίσως αυτή η συρρίκνωση της κάθε είδους τοπικότητας και της συνακόλουθης αναγωγής σε ένα συμβολικό παρελθόν κάποια διακριτής ομάδας, απομακρύνει την ελληνική εθνική ταυτότητα από παραδοσιακά στοιχεία πάνω στα οποία δομήθηκε.



το γεγονός ότι στο σπίτι βρίσκει ένα ξενόφερτο έθιμο: το στολισμένο έλατο. Στις αρχές του 21ου αιώνα, οι μετανάστες από την Αλβανία όταν ερωτώνται κατά την πολιτογράφηση για τα παραδοσιακά ήθη και έθιμα των Ελλήνων τα Χριστούγεννα απαντούν το ψήσιμο της γαλοπούλας, γιατί αυτό έχουν βιώσει. Ίσως λοιπόν η διαφήμιση πριν ένα-δύο χρόνια εταιρείας κινητής τηλεφωνίας στην οποία η νέα γυναίκα ζητούσε από τη μητέρα της-φορέα της παράδοσης μία παραδοσιακή ελληνική χριστουγεννιάτικη συνταγή αναφερόμενη στη γαλοπούλα, είναι μία καλή ένδειξη των αλλαγών, των περιπετειών της εθνικής ταυτότητας, του πώς αλλάζει τι θεωρεί δικό της και τι ξένο μία εθνική κοινότητα.



Φωτ.: "Albanian, Yanya-Yania/Greece - Ioannina" by Nabi Yücel  
με άδεια CC BY-ND 2.0.

<https://www.flickr.com/photos/13660141@N03/2894153538>

**Arlind Qori |**  
Ιδεολογικές όψεις του  
Αλβανικού εθνικισμού

## Arlind Qori\* | Ιδεολογικές όψεις του Αλβανικού εθνικισμού\*\*

Ο αλβανικός εθνικισμός είναι μεταγενέστερος της εμφάνισης εθνικών κρατών και εθνικιστικών ιδεολογιών τόσο στα βασικά δυτικά καπιταλιστικά κράτη όσο και στα Βαλκάνια. Η αλβανική ανεξαρτησία κηρύχθηκε το 1912, σχεδόν έναν αιώνα μετά την Ελληνική Επανάσταση ή το Πριγκιπάτο της Σερβίας. Η εμφάνιση του αλβανικού εθνικισμού στους κύκλους των διανοουμένων προκλήθηκε από τα εθνικιστικά κινήματα που αναπτύσσονταν στην περιοχή κατά τη διάρκεια του σταδιακού διαμελισμού της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Για δεκαετίες, οι Αλβανοί διανοούμενοι προσπάθησαν να τονίσουν την εθνική ταυτότητα των Αλβανών, οι οποίοι με τη σειρά τους πάλευαν για δεκαετίες να κυριαρχήσουν ανάμεσα στις προηγούμενες θρησκευτικές, τοπικές και πολιτιστικές ταυτότητες.

Εν τέλει, ήταν τα γεγονότα του ρωσοτουρκικού πολέμου (1877-1878) που έδωσαν την απαραίτητη ώθηση για τον μετασχηματισμό του εθνικισμού από μια πνευματική πλατφόρμα σε ένα εθνικό λαϊκό κίνημα. Φοβούμενοι τον διαμελισμό της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας - και τη διάσπαση των αλβανικών κατοικημένων περιοχών υπέρ των νεοορυσταθέντων βαλκανικών κρατών, η αλβανική πολιτική και πνευματική ελίτ συγκέντρωσε λαϊκή υποστήριξη και δημιούργησε τη Λίγκα του Πρήζρεν, της οποίας τα στρατιωτικά στρατεύματα πολέμησαν ενάντια στους ηττημένους Οθωμανούς και αντιστάθηκαν στα παιχνίδια των Μεγάλων Δυνάμεων. Κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου ο αλβανικός εθνικισμός θα μπορούσε να θεωρηθεί ως αμυντική απόκριση στις πιέσεις ισχυρότερων εθνικών κρατών και πιο επιθετικών εθνικισμών, όπως εκείνων που σφυρηλατήθηκαν στη γειτονική Ελλάδα (Μεγάλη Ιδέα) και τη Σερβία (Načertanije).

Ωστόσο, μετά τη συγκρότηση της Αλβανίας ως εθνικό κράτος το 1912 (που αναγνωρίστηκε διεθνώς το 1913, μετά τους Βαλκανικούς Πολέμους), ο εθνικισμός ξεκίνησε τη μακρά διαδρομή του ως ιδεολογία (μολονότι υπήρξαν ιστορικές στιγμές που είχε ακόμη τη δύναμη να ενισχύσει τη λαϊκή αντίσταση ενάντια σε ξένους κατακτητές). Σε αυτό το δοκίμιο θα χρησιμοποιήσω τον ορισμό της ιδεολογίας του Τέρι Ίγκλετον, του οποίου γίνεται χρήση όταν «... μια κυρίαρχη δύναμη δύναται να νομιμοποιηθεί προωθώντας πεποιθήσεις και αξίες που είναι ταιριαστές με αυτήν. Καθιστώντας φυσικές

\* Ο **Arlind Qori** (Άρλιντ Τσόρι) διδάσκει στο Πανεπιστήμιο των Τιράνων πολιτική φιλοσοφία και κριτική της ιδεολογίας. Είναι μέλος της αριστερής πολιτικής οργάνωσης **Organizata Politike** στην Αλβανία.

\*\* Μετάφραση από τα αγγλικά: Βαγγία Λυσικάτου.

Ευχαριστίες στην Αγγελίνα Γιαννοπούλου και στο Δίκτυο *Transform! Europe*.



Κατά τη διάρκεια της φασιστικής και ναζιστικής κατοχής της Αλβανίας κατά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, ο εθνικισμός [...] χρησιμοποιήθηκε τόσο ως αντιδραστική ιδεολογία από τις άρχουσες τάξεις (αποδοχή της κατοχής στο όνομα της ενοποίησης με το Κοσσυφοπέδιο) όσο και ως μια απελευθερωτική ιδέα που πυροδότησε την αντίσταση δεκάδων χιλιάδων νέων ανταρτών.

και καθολικές τέτοιες πεποιθήσεις ώστε να καταστούν αυτονόητες και προφανώς αναπόφευκτες· συκοφαντώντας ιδέες που θα μπορούσαν να την αμφισβητήσουν· αποκλείοντας τις αντίπαλες μορφές σκέψης, ίσως από κάποια άρρητη αλλά συστηματική λογική· και συσκοτίζοντας την κοινωνική πραγματικότητα με τρόπους βολικούς για εκείνη. Μια τέτοια “μυστικοποίηση”...συχνά παίρνει τη μορφή συγκάλυψης ή καταστολής των κοινωνικών συγκρούσεων, από όπου προκύπτει η σύλληψη της ιδεολογίας ως φαντασιακής επίλυσης των πραγματικών αντιφάσεων». [1] Όμως, όπως έχει ήδη αναφερθεί, ο ιδεολογικός χαρακτήρας του εθνικισμού στο πλαίσιο της αλβανικής ιστορίας υπήρξε επί μακρόν αναμειγμένος με τις απελευθερωτικές και εν μέρει χειραφετητικές του διαστάσεις.

Τις πρώτες δεκαετίες της ανεξαρτησίας του αλβανικού κράτους, ο εθνικισμός χρησιμοποιήθηκε για να δημιουργήσει μια πιο σύγχρονη πολιτική συνείδηση, για να ξεπεράσει τις κατακερματισμένες και δυνητικά αντιδραστικές τοπικές ή θρησκευτικές ταυτότητες. Ο εθνικισμός ήταν ο κύριος παράγοντας πρόληψης της έκρηξης ενδοθρησκευτικών συγκρούσεων σε έναν πληθυσμό που ασπαζόταν πολλά και διαφορετικά δόγματα. Τη δεκαετία του 1930 χρησιμοποιήθηκε από διανοούμενους και τις προοδευτικές δυνάμεις ως μέσο αντίστασης στη σταδιακή προσάρτηση και την αποικιοποίηση της Αλβανίας από τη φασιστική Ιταλία. Από την άλλη πλευρά, κατά τη διάρκεια της φασιστικής και ναζιστικής κατοχής της Αλβανίας κατά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, ο εθνικισμός (τουλάχιστον εν τη ευρεία έννοια ως εθνική αυτοδιάθεση) χρησιμοποιήθηκε τόσο ως αντιδραστική ιδεολογία από τις άρχουσες τάξεις (αποδοχή της κατοχής στο όνομα της ενοποίησης με το Κοσσυφοπέδιο) όσο και ως μια απελευθερωτική ιδέα που πυροδότησε την αντίσταση δεκάδων χιλιάδων νέων ανταρτών. Μερικοί από τους τελευταίους ήλπιζαν και περίμεναν ότι η ενοποίηση της Αλβανίας και του Κοσσυφοπεδίου μετά τον πόλεμο θα επιτευχθεί σε αντιφασιστική και σοσιαλιστική κατεύθυνση.

[1] Eagleton, Terry. (1991). *Ideology: an introduction*. Λονδίνο: Verso, σελ. 5-6

Μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, όταν το Κομμουνιστικό Κόμμα που ηγήθηκε του αντιφασιστικού αγώνα κέρδισε την εξουσία, ο εθνικισμός ως σημαίνον αποκηρύχθηκε ως αστική ιδεολογία, συγγενική με τον σοβινισμό και άλλες αντιδραστικές ιδεολογίες. Στη θέση του, η νομενκλατούρα του γραφειοκρατικού σοσιαλισμού προτίμησε να χρησιμοποιήσει το σημαίνον του πατριωτισμού, σε μια προσπάθεια να αναμίξει τις εθνικές προσδοκίες (όπως η ανησυχία για τα δεινά των Αλβανών στη Γιουγκοσλαβία και η προτιμότερη ενοποίηση της Αλβανίας και του Κοσσυφοπεδίου), με τη διεθνιστική αλληλεγγύη (υποστήριξη του αντιιμπεριαλιστικού αγώνα των ανθρώπων στην Αφρική, την Ασία και τη Λατινική Αμερική), και μια πρόσληψη του έθνους ως των λαϊκών τάξεων (εργατική τάξη, αγροτιά και διανόηση). Παρόλο που δεν ενδώσαμε στην έννοια του προλεταριακού έθνους, κατά τη διάρκεια εκείνης της περιόδου υπήρχε η αίσθηση ότι οι Αλβανοί ήταν ένα μικρό έθνος χωρισμένο σε πολλά κράτη των οποίων η τελική ενοποίηση επρόκειτο να γίνει πραγματικότητα μετά τις παγκόσμιες αντιιμπεριαλιστικές και σοσιαλιστικές επαναστάσεις.

Από την άλλη πλευρά, κατά τη διάρκεια αυτής της εποχής η εθνική συνείδηση των Αλβανών έφτασε στην ωριμότητά της, όταν κατακτήθηκε η μαζική εκπαίδευση και η τυποποίηση της εθνικής γλώσσας και της εθνικής λογοτεχνίας, προφανώς με σταλινικό τρόπο, καταδιώκοντας τους εναλλακτικούς τρόπους γραπτής έκφρασης και, πρωτίστως, την κριτική σκέψη.

Κατά τη διάρκεια του γραφειοκρατικού σοσιαλισμού, αυτή η νοηματοδότηση του εθνικισμού χρησιμοποιήθηκε επίσης ιδεολογικά. Με αυτό τον τρόπο η κυβερνώσα τάξη μπορούσε να σιγήσει τις κριτικές φωνές και να δικαιολογήσει τις αποτυχίες της, ειδικά από τα μέσα της δεκαετίας του 1970 όταν άρχισε να χτυπά η οικονομική κρίση. Με την οικονομική αποδυνάμωση της χώρας και την πίεση στη διεθνή σκηνή (από τα μέσα της δεκαετίας του 1970 η Αλβανία διέκοψε τη στενή συμμαχία της με τη Λαϊκή Δημοκρατία της Κίνας), η κυβερνητική γραφειοκρατία ενέτεινε την εθνικιστική της ρητορική και ζήτησε ριζικές θυσίες από τους απλούς ανθρώπους, που δεν αντιμετώπιζαν μόνο την έλλειψη βασικών ανθρωπίνων δικαιωμάτων, αλλά και μια ταχεία φτωχοποίηση. Ο αμερικανικός ιμπεριαλισμός και ο σοβιετικός σοσιαλ-ιμπεριαλισμός, σε συνδυασμό με τα γειτονικά κράτη, θεωρήθηκαν οι μοναδικοί ένοχοι της πολιτικής απομόνωσης και του οικονομικού σαμποτάζ.

Ωστόσο, ο εθνικισμός βρέθηκε στο απόγειο της ιδεολογικής του δύναμης μετά την πτώση του γραφειοκρατικού σοσιαλιστικού καθεστώτος. Αποστερημένοι από οποιαδήποτε πτυχή διεθνισμού και αλληλεγγύης με τα καταπιεσμένα έθνη και γεωπολιτικά αντιμέτωποι με τις πραγματιστικές διεθνείς σχέσεις, οι υποστηρικτές του εθνικισμού που ηγεμόνευσαν στην αλβανική πολιτική και πνευματική ελίτ τον χρησιμοποίησαν για να δικαιολογήσουν τη νεοφιλελεύθερη αναδιάρθρωση της αλβανικής οικονομίας και κοινωνίας. Το πρώτο του θύμα ήταν η αποσιώπηση των εννοιών της ταξικής πάλης και των ταξικών αντιθέσεων. Σημαντικοί πολιτικοί και δημόσιοι διανοούμενοι αντιλαμβάνονταν το αλβανικό έθνος ως σφυρηλατημένο χιλιάδες χρόνια πριν, η συγκρότη-

σή του αποϊστοριοποιήθηκε και θεωρήθηκε ότι συνιστούσε μια οργανική ενότητα, εντός της οποίας οι κοινωνικές ιεραρχίες ήταν φυσικές και ενίσχυαν το κράτος. Ολόκληρη η σοσιαλιστική εμπειρία περιφρονήθηκε ως ατύχημα που επιβλήθηκε στους Αλβανούς από το εξωτερικό, και της οποίας η πιο καταστροφική πτυχή ήταν ο διαμελισμός των παραδοσιακών οικονομικών και πολιτικών ιεραρχιών. Στα μάτια των περισσότερων εθνικιστών, ιδίως εκείνων με τις πιο αντιδραστικές απόψεις, το γραφειοκρατικό σοσιαλιστικό καθεστώς ήταν μαριονέτα των ξένων δυνάμεων, ειδικά των Γιουγκοσλάβων κομμουνιστών. Για αυτούς, ήταν οι Γιουγκοσλάβοι κομμουνιστές που έφτιαξαν το Αλβανικό Κομμουνιστικό Κόμμα και οι ηγέτες του τελευταίου ήταν υποταγμένοι από πάντα στους ξένους αφέντες τους. Ως εκ τούτου, οι Αλβανοί κομμουνιστές κατηγορήθηκαν για προδοσία του εθνικού απελευθερωτικού αγώνα των Αλβανών του Κοσσυφοπέδιου, παρά τις ισχυρές ιστορικές συνδέσεις που το χοτζικό καθεστώς έχτισε με την αντίσταση των Κοσοβάρων τη δεκαετία του 1980. Είναι πολύ ενδιαφέρον πως κατά τις δεκαετίες του 1970 και του 1980 οι πιο ριζοσπαστικές εθνικές απελευθερωτικές δυνάμεις στο Κοσσυφοπέδιο θεωρούσαν τους εαυτούς τους μαρξιστές-λενινιστές και χρησιμοποιούσαν την κριτική της αποικιοκρατίας για να προωθήσουν τις αιτιάσεις τους περί αυτοδιάθεσης.

Διαπλέκοντας τον σοσιαλισμό με τη διεθνιστική «προδοσία» του εθνικού σκοπού, εξέχοντες διανοούμενοι και πολιτικοί κατόρθωσαν να χρησιμοποιήσουν τον εθνικισμό για να νομιμοποιήσουν σκληρές νεοφιλελεύθερες μεταρρυθμίσεις από τις αρχές της δεκαετίας του 1990 και μετά. Η ηγεμόνευση του δημόσιου λόγου κατέστησε αδύνατο να αμφισβητήσει κανείς το δόγμα της «θεραπείας του σοκ» χωρίς να αντιμετωπίσει το εθνικό στίγμα του προδότη. Οι εργάτες και οι καπιταλιστές θεωρήθηκαν εθνοτικοί αδελφοί που συνέβαλλαν από κοινού στην ευημερία του έθνους. Όποιος πυροδοτούσε τον ανταγωνισμό αναμεσά τους, ή έστω ανέφερε τις πιθανές ταξικές αντιθέσεις μεταξύ τους, διακόπτονταν ως κομμουνιστής και, συνεπώς, ως εχθρός της εθνικής ενότητας, αν όχι απλώς ως εθνικός προδότης.

”

Διαπλέκοντας τον σοσιαλισμό με τη διεθνιστική «προδοσία» του εθνικού σκοπού, εξέχοντες διανοούμενοι και πολιτικοί κατόρθωσαν να χρησιμοποιήσουν τον εθνικισμό για να νομιμοποιήσουν σκληρές νεοφιλελεύθερες μεταρρυθμίσεις από τις αρχές της δεκαετίας του 1990 και μετά. Η ηγεμόνευση του δημόσιου λόγου κατέστησε αδύνατο να αμφισβητήσει κανείς το δόγμα της «θεραπείας του σοκ» χωρίς να αντιμετωπίσει το εθνικό στίγμα του προδότη.

Αυτή η ιδεολογική πίεση ήταν εμφανής ακόμα και στον ιδεολογικό μετασχηματισμό εκείνων που ήταν φιλικόι στο προηγούμενο χοτζικό καθεστώς. Άρχισαν να ισχυρίζονται ότι ο Ενβέρ Χότζα και οι Αλβανοί κομμουνιστές ήταν απλώς πιο σύγχρονοι εθνικιστές από τους προκατόχους τους και ότι οι διεθνιστικοί τόνοι του δημόσιου λόγου τους ήταν απλώς ένας ρεαλιστικός χειρισμός για να προσελκύσουν οικονομική και πολιτική υποστήριξη από τη Σοβιετική Ένωση και τη Λαϊκή Δημοκρατία της Κίνας. Μερικοί σύγχρονοι απολογητές του χοτζικού καθεστώτος έφτασαν στο σημείο να ισχυριστούν πως ακόμη και η επιδίωξη του σοσιαλισμού –παρότι συνοδεύθηκε με αυταρχισμό και διαφθορά– ήταν απλώς ένας τρόπος για την οικοδόμηση ενός ισχυρού εθνικού κράτους, του οποίου απώτερος σκοπός ήταν η ενοποίηση όλων των Αλβανών (που ήταν διασκορπισμένοι σε γειτονικές χώρες) σε ένα κοινό κράτος.

Από την άλλη πλευρά, η τρέχουσα ιδεολογική αντίληψη του εθνικισμού στην Αλβανία χρησιμοποιεί μια καταφανώς οριενταλιστική προσέγγιση. Ενώ οι κομμουνιστές θεωρήθηκαν φιλο-Σέρβοι και εμποτισμένοι με μια οθωμανική λογική δεσποτισμού, ο πυρήνας της αλβανικής εθνικής ταυτότητας θεωρήθηκε πλήρως ευρωπαϊκός και πιο συγκεκριμένα δυτικοευρωπαϊκός. Η ιστορία της Αλβανίας φανταζόταν μια μανιχαϊστική διαπάλη ανάμεσα στους κοινούς Αλβανούς και τους εξάιρετους πατριώτες, των οποίων το μυαλό και η καρδιά προσανατολιζόνταν προς τη Δύση, σε αντίθεση με τις ξένες δυνάμεις –από τους Οθωμανούς μέχρι τους Σέρβους ή τους Έλληνες (όλοι ανατολικοί εχθροί)– που σε συνεργασία με τους εθνικούς προδότες οδήγησαν την αλβανική ιστορία προς ανατολάς. Ειδικά η οθωμανική εισβολή και κυριαρχία της Αλβανίας για σχεδόν πέντε αιώνες θεωρήθηκε ένα ιστορικό ατύχημα που εμπόδισε τους Αλβανούς να ενταχθούν στη δυτικοευρωπαϊκή καπιταλιστική νεωτερικότητα, αγνοώντας πλήρως το ιστορικό πλαίσιο και το γεγονός ότι, ακόμα και πριν από την οθωμανική κατάκτηση, η Αλβανία βρισκόταν στην περιφέρεια της ευρωπαϊκής ανάπτυξης.

Σύμφωνα με την εθνικιστική αφήγηση, οι Αλβανοί δεν θεωρούνταν απλώς ως το μόνο αυτόχθονο έθνος στα Βαλκάνια (μερικές φορές αυτή η προνομιακή θέση αναγνωριζόταν και στους Έλληνες), αλλά και ως ένα από τα παλαιότερα και ιδιαίτερα έθνη της Ευρώπης. Οι πιο ακραίες και τραγελαφικές εθνικιστικές σχέτες έχουν προωθήσει μέχρι και την ιδέα ότι όλες οι γλώσσες και οι άνθρωποι της Ευρώπης προέρχονται από πρωτο-Αλβανούς της δεύτερης χιλιετίας π.Χ. Αυτός ο ισχυρισμός περί εθνογένεσης, σε συνδυασμό με τον αγώνα του εθνικού ήρωα της Αλβανίας, Σκεντέρμπεη, εναντίον των Οθωμανών κατά τον 15ο αιώνα, χρησιμοποιήθηκε τόσο για να δώσει έμφαση στη βασική ευρωπαϊκή ταυτότητα των Αλβανών όσο και για να ζητήσει από τις ευρωπαϊκές δυνάμεις ένα είδος αναγνώρισης ή προνομιακού καθεστώτος.

Ωστόσο, η ιδεολογία χρειάζεται έναν αποδιοπομπαίο τράγο για να εξηγήσει την αποτυχία των καταστατικών της υποσχέσεων. Αφού νίκησε τον γραφειοκρατικό σοσιαλισμό, σχεδόν όλοι περίμεναν από την Αλβανία «να γίνει σαν την Ευρώπη»: που σημαίνει οικονομική ευημερία, μια ανεπτυγμένη δημοκρατία και ένα αντίστοιχο κράτος δικαίου. Η αποτυχία υλοποίησης αυτών των υποσχέσεων έπρεπε να δικαιολογηθεί με κάποιο τρόπο.



Ο ματαιωμένος αλυτρωτισμός θεωρήθηκε ο κύριος παράγοντας της οικονομικής αποτυχίας, της κοινωνικής αδικίας, της πολιτικής αστάθειας και της κοινωνικής αποξένωσης. Η πιθανότητα να ζήσουν όλοι οι Αλβανοί κάτω από το ίδιο κράτος έλαβε μυθικές διαστάσεις μιας καθολικής φιλοδοξίας, της οποίας η πραγματοποίηση ως διά μαγείας όχι μόνο θα λύτρωνε την ιστορία αλλά θα έλυne και κάθε σημαντικό πρόβλημα.

Και η ιδεολογία του εθνικισμού ήταν ένα από τα εργαλεία. Η στοχοποίηση των «κομμουνιστών» δεν θα μπορούσε να λειτουργεί για πάντα, εκτός εάν συνδεόταν με ευρύτερους εθνικιστικούς παράγοντες. Αυτός ήταν ο ρόλος των υποτιθέμενων αντι-Αλβανικών δυνάμεων στο εσωτερικό της χώρας (όλα τα κόμματα που βρίσκονταν στην κυβέρνηση συνήθιζαν να κατηγορούν τον αντίπαλό τους με αυτόν τον τρόπο), οι οποίες συνεργάζονταν συγκαλυμμένα με τους ξένους εχθρούς και παρεμπόδιζαν την «ιστορική φιλοδοξία» των Αλβανών να ζήσουν κάτω από ένα κράτος (ειδικά με την ένταξη του Κοσσυφοπεδίου σε ένα κοινό κράτος). Ο ματαιωμένος αλυτρωτισμός θεωρήθηκε ο κύριος παράγοντας της οικονομικής αποτυχίας, της κοινωνικής αδικίας, της πολιτικής αστάθειας και της κοινωνικής αποξένωσης. Η πιθανότητα να ζήσουν όλοι οι Αλβανοί κάτω από το ίδιο κράτος έλαβε μυθικές διαστάσεις μιας καθολικής φιλοδοξίας, της οποίας η πραγματοποίηση ως διά μαγείας όχι μόνο θα λύτρωνε την ιστορία αλλά θα έλυne και κάθε σημαντικό πρόβλημα.

Τα τελευταία χρόνια, ο εθνικισμός εμπορευματοποιήθηκε και αυτός προκειμένου να αυξήσει τα κέρδη σε κάθε είδους επιχείρηση. Αλβανικές εθνικές σημαίες, σύμβολα και πουκάμισα, εικόνες εθνικών ηρώων, τραγούδια, ακόμη και η εθνική ομάδα ποδοσφαίρου έχουν διαποτίσει την κοινωνική συνείδηση. Από τους τραγουδιστές που παίζουν στους διάσημους ποδοσφαιριστές, από τις καφετέριες έως τα εστιατόρια, από τα τηλεοπτικά προγράμματα έως τους πολιτικούς -τα εθνικιστικά σύμβολα βρίσκονται παντού. Αυτό που προσθέτει, ωστόσο, μια δόση ειρωνείας σε όλο αυτό το σόου είναι το γεγονός ότι η Αλβανία παραμένει μία από τις πιο αδύναμες χώρες των Βαλκανίων τόσο από στρατιωτική άποψη όσο και σε σχέση με άλλους γεωστρατηγικούς παράγοντες. Η Αλβανία είναι μέλος του ΝΑΤΟ, αλλά στερείται ενός κανονικού στρατού. Το στρατιωτικό μας δόγμα είναι να ζητάμε να μας υπερασπιστούν οι σύμμαχοί μας στο ΝΑΤΟ, ώστε τα αλβανικά στρατεύματα να μπορούν να χρησιμοποιηθούν



μόνο σε επικουρικά καθήκοντα. Ανεξάρτητα από τον επίσημο ή τον ιδεολογικό λόγο των πολιτικών, των διανοουμένων ή άλλων δημόσιων προσώπων, ο εθνικιστικός λόγος της Αλβανίας στερείται αντικειμενικής βάσης για να γίνει επιθετικός. Παραμένει λοιπόν μια ιδεολογία που στοχεύει στο εσωτερικό και η κύρια λειτουργία της είναι να συγκαλύψει τον ταξικό ανταγωνισμό και να προσπαθήσει να επιλύσει στη σφαίρα του φαντασιακού τις πραγματικές κοινωνικές αντιφάσεις.



Φωτ.: Διακήρυξη ανεξαρτησίας της Αλβανίας (Vlorë, 1912), με άδεια CC BY-SA 2.0.

<https://www.flickr.com/photos/71042056@N08/6421637391>

Η ανεξαρτησία της Αλβανίας από την Οθωμανική Αυτοκρατορία ανακηρύχθηκε στις 28 Νοεμβρίου 1912 στην πόλη του Vlorë. Στη φωτογραφία διακρίνεται ο Ismail Qemali μετά τη συνεδρίαση της Συνέλευσης του Vlorë.

Δημήτρης  
Παναγιωτάκης | Η  
Γιουγκοσλαβία και ο  
σερβικός εθνικισμός

## Δημήτρης Παναγιωτάκης\* | Η Γιουγκοσλαβία και ο σερβικός εθνικισμός

### Η Γιουγκοσλαβία ως πολυεθνικό κράτος

Η πρώην Γιουγκοσλαβία (το Κράτος των Νοτίων Σλάβων), η οποία διαλύθηκε κατά την περίοδο 1991-1992, ήταν ένα πολυεθνικό κράτος. Τον πολυεθνικό του χαρακτήρα αντανakλούσε το αρχικό όνομα της χώρας κατά την ίδρυσή της το 1918: Βασίλειο των Σέρβων, Κροατών και Σλοβένων. Οι εθνικές ομάδες οι οποίες αποτελούσαν τον πληθυσμό της είχαν πολύ ισχυρή εθνική, πολιτιστική και θρησκευτική ταυτότητα. Οι σχέσεις μεταξύ τους και η διατήρηση της ιδιαίτερης ταυτότητάς τους εντός του πλαισίου της συνταγματικής οργάνωσης του κράτους απετέλεσαν το σημαντικότερο ζήτημα της εσωτερικής πολιτικής της Γιουγκοσλαβίας από την ίδρυση έως τη διάλυσή της. Ειδικότερα, η τελευταία επήλθε ως αποτέλεσμα των εντάσεων μεταξύ των συστατικών εθνών της χώρας, λόγω της ριζικά διαφορετικής τους αντίληψης για το βαθμό αυτονομίας τους απέναντι στην κεντρική κυβέρνηση του κράτους και τη θέση τους ως φορέων πραγματικής πολιτικής εξουσίας στην διακυβέρνηση της χώρας.

Το νεοσύστατο Βασίλειο ιδρύθηκε επάνω στη βάση της εσφαλμένης ύπαρξης ενιαίου Γιουγκοσλαβικού έθνους και ήταν συγκεντρωτικό στην συνταγματική του οργάνωση. Το Σύνταγμά του βασίστηκε στο Σέρβικο Σύνταγμα του 1903 και ο Σέρβος Βασιλεύς έγινε ο Αρχηγός του νέου Κράτους. Η εκτελεστική εξουσία και η διοίκηση στελεχώθηκαν αποκλειστικά από Σέρβους. Η πραγματική κατάσταση, η οποία δημιουργήθηκε, είχε ως αποτέλεσμα την έντονη δυσαρέσκεια των Κροατών και Σλοβένων εξαιτίας του αποκλεισμού τους από τη διακυβέρνηση της χώρας. Οι Κροάτες, ειδικότερα, εξέφρασαν περισσότερο έντονα την αντίθεσή τους προς την κεντρική διακυβέρνηση του Κράτους από την, κυριαρχούμενη από τους Σέρβους, κυβέρνηση του Βελιγραδίου. Η περίοδος του μεσοπολέμου (1920-1939) χαρακτηρίζεται από την εμφάνιση του Κροατικού εθνικισμού ως αντίβαρο προς την κυβέρνηση της χώρας, η οποία θεωρούνταν Σερβική και όχι Γιουγκοσλαβική. Η ένταση μεταξύ των εθνικών ομάδων του Βασιλείου αυξήθηκε το 1929, εξαιτίας της εγκαθίδρυσης βασιλικής δικτατορίας, η οποία αποσκοπούσε να αντιμετωπίσει την ίδρυση χωριστού Κροατικού Κοινοβουλίου στο Ζάγκρεμπ, και το 1934 με

\* Ο Δημήτρης Παναγιωτάκης είναι διδάκτωρ Πολιτικών Επιστημών του Πανεπιστημίου του Βελιγραδίου

δολοφονία του Βασιλέως Αλεξάνδρου στη Μασσαλία από Κροάτες εθνικιστές. Οι Κροατικές απαιτήσεις, ωστόσο, δεν απορρίφθηκαν στο σύνολό τους από την Γιουγκοσλαβική κυβέρνηση. Στα μέσα της δεκαετίας του 30 άρχισαν διαπραγματεύσεις μεταξύ της κυβέρνησης του Βελιγραδίου και της Κροατικής ηγεσίας οι οποίες κατέληξαν το 1939 στο λεγόμενο *sporazum* (συμφωνία), την αναγνώριση ευρείας αυτονομίας στην Κροατία. Το *sporazum* (συμφωνία), έμεινε ανενεργό εξαιτίας της κατάρρευσης της Γιουγκοσλαβίας το 1941 και της διάλυσής της από τις δυνάμεις του Άξονα.

Στη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου ανακηρύχθηκε στο έδαφος της κατεχόμενης Γιουγκοσλαβίας το Ανεξάρτητο Κράτος της Κροατίας (NDH) με ηγέτη τον Άντε Πάβελιτς, αρχηγό της φασιστικής οργάνωσης Ούστασε.

Η ανεξάρτητη Κροατία ήταν ένα Κράτος-μαριονέτα της Ναζιστικής Γερμανίας και το καθεστώς Πάβελιτς επιδόθηκε σε πολιτική της βίαιης αφομοίωσης του Σερβικού πληθυσμού της Κροατίας. Η πολιτική αυτή είχε ως αποτέλεσμα να διαπραχθούν φρικιαστικές αγριότητες εναντίον των Σέρβων, οι οποίες έλαβαν διαστάσεις γενοκτονίας. Εκτιμάται, ότι 350.000 - 700.000 Σέρβοι θανατώθηκαν από το καθεστώς των Ούστασε, 300.000 επιπλέον εκδιώχθηκαν από την Κροατία και χιλιάδες άλλοι εξαναγκάστηκαν να ασπασθούν το Καθολικό δόγμα. Στη διάρκεια του Πολέμου η αντίσταση κατά των δυνάμεων του Άξονα πραγματοποιήθηκε από αντιφασιστικό συνασπισμό, στον οποίο κυριαρχούσε το Κομμουνιστικό Κόμμα, υπό την ηγεσία του Γιόσιπ Μπροζ Τίτο. Οι παρτιζάνοι του Τίτο, οι οποίοι επικράτησαν μετά το τέλος του Πολέμου, έθεσαν τα θεμέλια της Σοσιαλιστικής Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γιουγκοσλαβίας (SFRJ) και απετέλεσαν την πολιτική ηγεσία της χώρας.

Η Σοσιαλιστική Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γιουγκοσλαβίας αποτελούνταν από έξι συστατικούς λαούς (Σέρβοι, Κροάτες, Σλοβένοι, Βόσνιοι Μουσουλμάνοι, Σλάβοι Μακεδόνες και Μαυροβούνιοι) και ένα αριθμό από εθνότητες (Αλβανοί, Ούγγροι, Τούρκοι, Ιταλοί, και άλλοι). Το καθεστώς των Σλάβων Μακεδόνων, των Μαυροβούνιων και

”

Στη διάρκεια του Πολέμου η αντίσταση κατά των δυνάμεων του Άξονα πραγματοποιήθηκε από αντιφασιστικό συνασπισμό, στον οποίο κυριαρχούσε το Κομμουνιστικό Κόμμα, υπό την ηγεσία του Γιόσιπ Μπροζ Τίτο. Οι παρτιζάνοι του Τίτο, οι οποίοι επικράτησαν μετά το τέλος του Πολέμου, έθεσαν τα θεμέλια της Σοσιαλιστικής Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γιουγκοσλαβίας (SFRJ) και απετέλεσαν την πολιτική ηγεσία της χώρας.

των Μουσουλμάνων, ως συστατικών λαών της Γιουγκοσλαβίας δεν αναγνωρίζονταν κατά τη διάρκεια του μεσοπολέμου. Οι Μαυροβούνιοι και οι Σλάβοι Μακεδόνες θεωρούνταν Σερβικής καταγωγής, ενώ οι Βόσνιοι Μουσουλμάνοι θεωρούνταν Σέρβοι ή Κροάτες, οι οποίοι εξισλαμίσθηκαν από τους Οθωμανούς Τούρκους. Οι Βόσνιοι Μουσουλμάνοι αναγνωρίστηκαν ως ξεχωριστό συστατικό έθνος της Γιουγκοσλαβίας το 1968, ενώ οι Σλάβοι Μακεδόνες το 1946. Επιπλέον, η παρουσία της αριθμητικά μεγάλης Αλβανικής κοινότητας στη Σερβική επαρχία του Κοσσυφοπεδίου (79,9% του πληθυσμού της περιοχής) και της σημαντικής Ουγγρικής κοινότητας στη Βοϊβοντίνα (επίσης στη Σερβία) συνηγόρησαν στο να χαρακτηρισθούν αυτές οι περιοχές Αυτόνομες Επαρχίες. Ο χαρακτήρας του συστατικού έθνους αναγνωρίστηκε σε πληθυσμούς, οι οποίοι μπορούσαν να θεωρηθούν ως Νότιοι Σλάβοι, ενώ το καθεστώς της εθνότητας απονεμήθηκε σε εθνικές ομάδες, που είχαν ήδη εθνική πατρίδα, με άλλα λόγια, η πλειοψηφία των οποίων είχε ήδη ασκήσει το δικαίωμα αυτοδιάθεσης με την ίδρυση ξεχωριστού, ανεξάρτητου Κράτους (π.χ. οι Αλβανοί και οι Ούγγροι). Εξαιτίας αυτού του γεγονότος οι εθνότητες της Γιουγκοσλαβίας δεν νομιμοποιούνταν να αποτελέσουν το εθνικό πληθυσμιακό υπόβαθρο για τη δημιουργία ομόσπονδης δημοκρατίας στα πλαίσια της Γιουγκοσλαβικής Ομοσπονδίας. Πριν από τη διάλυση της Γιουγκοσλαβίας, η χώρα συγκλονίσθηκε από δύο εσωτερικές κρίσεις με έντονη εθνικιστική χροιά και οι οποίες αποκάλυψαν ότι το εθνικό ζήτημα (οι σχέσεις μεταξύ των εθνών του Κράτους) όχι μόνον δεν είχε επιλυθεί μέσω της αποκεντρωτικής ομοσπονδιακής διοικητικής οργάνωσης, αλλά εξακολουθούσε να αποτελεί ένα υπαρκτό και συνεχιζόμενο πρόβλημα. Η δυσaréσκεια της ομόσπονδης δημοκρατίας της Κροατίας για οικονομικά ζητήματα εκφράσθηκε με την προβολή της ξεχωριστής Κροατικής πολιτιστικής ταυτότητας, και πιο συγκεκριμένα, της Κροατικής γλώσσας απέναντι στην επίσημη Σέρβο-Κροατική γλώσσα. Η διένεξη γρήγορα εξελίχθηκε σε γενικευμένη εκδήλωση του Κροατικού εθνικισμού. Η αποκαλούμενη Κρίση της Κροατίας του Δεκεμβρίου 1971 κατεστάλη από τον Πρόεδρο Τίτο και την ακολούθησαν εκτεταμένες εκκαθαρίσεις στην Ένωση Γιουγκοσλάβων Κομμουνιστών σε ολόκληρη τη χώρα.

Τον Απρίλιο και Μάιο 1981, αμέσως μετά το θάνατο του Προέδρου Τίτο, η Γιουγκοσλαβία δοκιμάσθηκε από την μαζική εξέγερση των Αλβανών του Κοσσυφοπεδίου, η οποία έλαβε χώρα με εθνικιστικά και αποσχιστικά αιτήματα. Η εξέγερση των Αλβανών του Κοσσυφοπεδίου είχε ως αποτέλεσμα την έντονη εκδήλωση, ως αντίδραση, του Σερβικού εθνικισμού, η οποία κορυφώθηκε το 1990 με την κατάργηση του καθεστώτος αυτονομίας της Επαρχίας.

Η εικόνα που αναδύεται από την πρακτική των νέων Κρατών, τα οποία προέκυψαν από τη διάλυση της πρώην Γιουγκοσλαβίας, είναι αυτή της παλινδρόμησης στην εθνικιστική μισαλλοδοξία και της εγκατάλειψης του Γιουγκοσλαβικού μοντέλου προστασίας των εθνικών ομάδων. Η διάλυση της πρώην Γιουγκοσλαβίας είναι δυνατό να υποστηριχθεί, ότι οφείλεται στην μεγάλη διοικητική αποκέντρωση του Κράτους, η οποία είχε τον γενεσιουργό της λόγο στην ανάγκη εγγυήσεων της προστασίας της εθνι-



Η εικόνα που αναδύεται από την πρακτική των νέων Κρατών, τα οποία προέκυψαν από τη διάλυση της πρώην Γιουγκοσλαβίας, είναι αυτή της παλινδρόμησης στην εθνικιστική μισαλλοδοξία και της εγκατάλειψης του Γιουγκοσλαβικού μοντέλου προστασίας των εθνικών ομάδων.

κής ιδιαιτερότητας των λαών της Γιουγκοσλαβίας. Το αποτέλεσμα της διάλυσης της Γιουγκοσλαβίας, τουλάχιστον για το άμεσο μέλλον, φαίνεται να αποθαρρύνει τρίτα Κράτη από την απονομή εκτεταμένων εγγυήσεων προστασίας των δικαιωμάτων εθνικών μειονοτήτων. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης: Η ειρηνευτική Συμφωνία του Dayton του 1995 προβλέπει την συνύπαρξη σε ενιαίο Κράτος, με ομοσπονδιακή διοικητική διάρθρωση, τριών από τα έξι συστατικά έθνη της πρώην Γιουγκοσλαβίας: των Μουσουλμάνων, των Σέρβων και των Κροατών. Είναι, πράγματι, ενδιαφέρον να δούμε, εάν οι τρεις αυτές εθνικές ομάδες θα μπορέσουν να συνυπάρξουν στα όρια του νέου Κράτους και να ξεπεράσουν τη βαθιά εχθρότητα που τις χωρίζει ύστερα από τη σύρραξη του 1992-95, ενώ δεν μπορούσαν να συνυπάρξουν στο ευνοϊκό για τα δικαιώματα τους περιβάλλον της πρώην Γιουγκοσλαβίας.

### Ο Εθνικισμός ως πολιτική αρχή

Ο εθνικισμός είναι πρώτα μια πολιτική αρχή. Είναι μια θεωρία η οποία προϋποθέτει την ταύτιση των εθνικών με τα πολιτικά όρια στο πραγματικό πλαίσιο μιας κρατικής οντότητας. Ο εθνικισμός δεν εμφανίσθηκε από το πουθενά. Θεμελιώνεται σε συγκεκριμένες πολιτιστικές – κοινωνικές – οικονομικές και ιδεολογικές θεματοποιήσεις που ανατρέχουν στο φαντασιακό παρελθόν των ανθρώπων ως συνόλων.

Αλλά η σχηματοποίηση του φαινομένου ως έκφρασης αυτοσυνειδητοποίησης των νεότερων κοινωνιών και αντιδιαστολής τους από άλλες κοινωνίες πραγματοποιήθηκε κατά τη διάρκεια του 19ου αιώνα.

Στην χρονική αυτή περίοδο έλαβαν χώρα σημαντικά γεγονότα που έδωσαν ώθηση στην εξωτερίκευση των στάσεων, των αντιλήψεων των ανθρώπων όπως αυτές διαμορφώνονταν συνεχώς από την επικράτηση του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής και την διασπορά των ιδεών του Διαφωτισμού. Θα λέγαμε ότι ο εθνικισμός ήλθε στο ιστορικό προσκήνιο ως πολιτικός εθνικισμός, συνέπεια

του διαφωτισμού και του πρώιμου φιλελευθερισμού.

Το φαινόμενο του Σερβικού εθνικισμού αποτυπώνεται στις εξής πέντε χρονικές περιόδους:

- 1878 έως 1919 (Συνέδριο του Βερολίνου – Αλυτρωτικός εθνικισμός - Α΄ Παγκόσμιος πόλεμος - Συγκρότηση του κράτους της Γιουγκοσλαβίας).
- 1919 έως 1939 (Οι πρώτες διενέξεις - Μετάλλαξη του σερβικού εθνικισμού – Ταξική ερμηνεία – Ο ρόλος των κομμουνιστών – Β΄ Παγκόσμιος πόλεμος).
- 1939 έως 1989 (Η επικράτηση των κομμουνιστών – Τα δύο ιδεολογικά στρατόπεδα – Η γιουγκοσλαβική παρέκκλιση – Ο ρόλος της Σερβίας στο ομοσπονδιακό κράτος).
- 1989 – 2007 (Ιδεολογική αυτονόμηση εθνικιστικών κινημάτων στο γεωγραφικό πλαίσιο – Απόσχιση των Σλοβένων, Κροατών, Βόσνιων, Σλαβομακεδόνων και Μαυροβούνιων).
- 2008 και εντεύθεν (Ανακήρυξη της ανεξαρτησίας του Κοσσυφοπεδίου)

### Ιστορικό, οικονομικό και κοινωνικό πλαίσιο του Σερβικού Εθνικισμού

Σε ότι αφορά τη Σερβία, μπορούμε να κατατάξουμε τον σερβικό εθνικισμό ως έναν εθνικισμό σε πρώιμο βιομηχανικό σύστημα (λόγω του ότι αναπτύχθηκε στην περιφέρεια της Ευρώπης) και ευρισκόμενο σε μια τυπική προεθνική κατάσταση διότι ενεργοποιήθηκε στο όνομα ενός πολιτισμού που μέχρι τότε δεν είχε αποκτήσει την ολοκλήρωσή του καθώς πάλευε να επικρατήσει μέσα σε έναν σκληρό ανταγωνισμό πληθυσμών. Οι πληθυσμοί αυτοί ήταν εγκλωβισμένοι σε σύνθετες καταστάσεις γλωσσικής και πολιτισμικής συγγένειας.

Σύμφωνα με γενικότερες παραδοχές από τους θεωρητικούς, οι εθνικισμοί κατατάσσονται σε πρωτογενείς (αναφέρονται στους Δυτικοευρωπαϊκούς εθνικισμούς) και σε δευτερογενείς (αναφέρονται σε εθνικισμούς της περιφέρειας). Ο Σερβικός εθνικισμός υπάγεται στη δεύτερη κατηγορία.

Ο εθνικισμός αυτός ως δευτερογενής διαμορφώνει πρωτίστως την εθνική ιδέα και πλαισιώνει μέσω της εθνικής ταυτότητας την υλική και διοικητική θεμελίωση της κρατικής οντότητας, που συγκροτείται στα τέλη του 19ου αιώνα. Η ιδεολογική αυτονόμηση των εθνικιστικών κινημάτων της περιφέρειας θα ερμήνευε άριστα την ισχυροποίηση του Σερβικού εθνικισμού από το τέλος του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου έως τα τέλη της δεκαετίας του 1950. Ο Σερβικός εθνικισμός μετά τον Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο είναι διαφορετικός από αυτόν πριν το 1939. Και αυτό οφείλεται στην επέμβαση των ξένων δυνάμεων των δύο πόλων της διεθνούς σκηνής. Τα προβλήματα της περιόδου 1989 – 1992 ως ημιτελείς υποθέσεις του 1918 – 1921 οι οποίες ξεχάστηκαν ηθελημένα λόγω της συγκεκριμένης θέσης της Γιουγκοσλαβίας στη τάξη πραγμάτων μετά τον Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο. Στην νέα αυτή τάξη πραγμάτων αναπτύχθηκε και ο περίφημος εθνικισμός χωρίς έθνος, ο οποίος στην Γιουγκοσλαβία αγνόησε τις προϋπάρχουσες παραδόσεις και ανάγκες και επέβαλλε αυθαίρετα μια γεωγραφική, λειτουργική αλλά και

μια συμβολική, γεωγραφική χάραξη ορίων μεταξύ των εθνών της Γιουγκοσλαβίας. Θα μπορούσαμε να χαρακτηρίσουμε τον Σερβικό εθνικισμό ως αλυτρωτικό και ταυτόχρονα πολιτισμικό. Πολλές φορές έννοιες, όπως η γλώσσα, που αποτελούν συνεκτικό δεσμό των κοινωνιών, στην περίπτωση του σερβικού εθνικισμού δεν είναι εργαλεία συνοχής τους ακόμη και αν είναι πανομοιότυπες (έχουμε την ίδια γλώσσα στη Γιουγκοσλαβία αλλά διαφορετική κουλτούρα και θρησκεία). Ο Σερβικός εθνικισμός θα μπορούσε επίσης να περιγραφεί ως ρηγματικός εθνικισμός διότι αφορά τις αποσχίσεις εθνοτήτων από την Οθωμανική αυτοκρατορία και την Αυστροουγγαρία. Είναι δε πολιτισμικός και όχι πολιτικός εθνικισμός (όπως οι περισσότεροι δυτικοευρωπαϊκοί) διότι κατανοείται μέσω μιας υπόθεσης ιστορικής συνέχειας η οποία διασπάσθηκε και είναι αναγκαίο να επανέλθει υπό τη μορφή ενός φαντασιακού συλλογικού σώματος, του έθνους. Χωρίς την πολιτική ανεξαρτησία που αποζητούσαν για χρόνια οι Σέρβοι το όνειρο μιας μεγάλης Σερβίας ήταν ακατόρθωτο. Όταν το 1878 αναγνωρίστηκαν ως χριστιανικός λαός υπόδουλος στην Οθωμανική αυτοκρατορία και τους αναγνωρίσθηκε το δικαίωμα της ανεξαρτήτου κρατικής οντότητας άνοιξε ο δρόμος πλέον για την ενσάρκωση της ιδέας του σερβικού εθνικισμού: Όλοι οι Σέρβοι σε ένα κράτος.

Αντικειμενικός στόχος αυτού του σφιχτού εναγκαλισμού του Σερβικού εθνικισμού με τις εκάστοτε κυρίαρχες ιδεολογίες ήταν η επίτευξη των αλυτρωτικών και επεκτατικών του διαθέσεων. Ένα ιδεολόγημα όπως ο πανσλαβισμός περικλείει στους κόλπους του εθνικισμούς όπως ο Σερβικός και στηρίζεται σε μια κρατική οντότητα προκειμένου να φέρει σε πέρας το έργο του. Η αγωνιώδης προσπάθεια των Σέρβων να δημιουργήσουν το δικό τους κράτος εντάσσεται στην γενικότερη προσπάθεια των βαλκανικών λαών να αποτινάξουν τον ζυγό της Οθωμανικής αυτοκρατορίας και να συγκροτήσουν την δική τους οντότητα. Στην πορεία τους αυτή, συχνά, οι εθνικισμοί αποξενώνουν πληθυσμούς και προσελκύουν άλλους, προβαίνουν σε εθνοκαθάρσεις και εξωτερικούς πολέμους.

”

Ο Σερβικός εθνικισμός μετά τον Β' Παγκόσμιο πόλεμο είναι διαφορετικός από αυτόν πριν το 1939. Και αυτό οφείλεται στην επέμβαση των ξένων δυνάμεων των δύο πόλων της διεθνούς σκηνής. Τα προβλήματα της περιόδου 1989 - 1992 ως ημιτελείς υποθέσεις του 1918 - 1921 οι οποίες ξεχάστηκαν ηθελημένα λόγω της συγκεκριμένης θέσης της Γιουγκοσλαβίας στη τάξη πραγμάτων μετά τον Β' Παγκόσμιο πόλεμο.



Οι Σέρβοι είναι ένας λαός που, σύμφωνα με την παράδοση, τον πολιτισμό, τη θρησκεία, την περιοχή που κατοικούν, ανήκει στην ηπειρωτική Ευρώπη, στην, με την ευρύτερη έννοια, σλαβική Ανατολή της. Επομένως, κάθε ιστορική προσπάθεια κατάταξης των Σέρβων σε δυτικά πολιτικά, οικονομικά και κοινωνικά μοντέλα είχε στο παρελθόν επιφέρει καταστροφικές συνέπειες. Δεδομένου ότι ο εθνικισμός βασίζεται στην αρχή του «αίματος πάνω στα εδάφη» με τέτοια μορφή ενθαρρύνθηκε από τις δυτικές δυνάμεις και μεταξύ των Σέρβων. Σε τελική ανάλυση, τι άλλο ήταν η οργάνωση «Μαύρη χείρα», από ένα αντίγραφο των εθνικιστικών κινημάτων που υπήρχαν στην Ευρώπη εκείνη την εποχή. Ο νεαρός Γκαβρίλο Πρίντσιπ, που με την ενέργειά του να δολοφονήσει τον διάδοχο του Αυστρο-Ουγγρικού θρόνου Φραγκίσκο Φερδινάνδο στο Σαράγεβο στις 28 Ιουνίου του 1914, άναψε τη θρυαλίδα του Α' Παγκοσμίου Πολέμου, ήταν συνεπαρμένος με αυτές τις ιδέες, όπως άλλωστε και όλα τα μέλη της οργάνωσης «Μλάντα Μπόσνα», που αποτελείτο κυρίως από σερβοβόσνιους μαθητές και ήταν αντίθετοι με την κατοχή της πατρίδας τους από τους Αυστριακούς. Στους στόχους της οργάνωσης ήταν η απελευθέρωση των σλαβικών περιοχών του ευρωπαϊκού νότου και η σύμπληξη μιας ενιαίας Γιουγκοσλαβίας. Ο βασιλιάς Αλεξάνταρ Καραγιώργεβιτς (Aleksandar Karadjordjevic), ο «ενοποιητής», εκτελέστηκε στη Μασσαλία το 1934, όταν επέβαλε δικτατορία στη προσπάθεια του να ενισχύσει το κράτος και να αντιταχθεί στα σχέδια των Δυτικών, που ήδη σχεδίαζαν τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο.

Με την είσοδο του 20ού αιώνα, αναζωπυρώθηκαν τα συναισθήματα υπέρ της ενοποίησης των νοτίων Σλάβων. Για τους Σέρβους εκείνης της περιόδου η «υπόσχεση του Κοσσυφοπεδίου» ήταν πανταχού παρούσα ως πηγή έμπνευσης, πολιτισμική, τεχνική αλλά και πολιτική και στρατιωτική. Η Σερβία τελικά απελευθέρωσε ή κατέλαβε την περιοχή του Κοσσυφοπεδίου κατά τους Βαλκανικούς Πολέμους (1912). Το πρόγραμμα του «συγκεντρωτικού γιουγκοσλαβισμού» βασιζόταν στην ιδέα ότι οι Σέρβοι, οι Κροάτες και οι Σλοβένοι ήταν ένας και μοναδικός λαός διαιρεμένος σε τρεις φυλές. Η γιουγκοσλαβοποίηση του θρύλου του Κοσσυφοπεδίου θεωρείτο ότι θα αποτελούσε τον ιδρυτικό μύθο του νέου κράτους. Έτσι, το θέμα του Κοσσυφοπεδίου προέβαλε ως κυρίαρχο σε πολλές εκφάνσεις αυτής της πολιτικο-πολιτιστικής θεώρησης, η οποία προαγόταν επισήμως κατά τη δεκαετία του 1920 και το μεγαλύτερο μέρος της δεκαετίας του 1930. Στο πλαίσιο των τότε δημοφιλών επιστημονικών κλάδων της εθνοψυχολογίας και εθνικής χαρακτηρισολογίας, είχε ήδη τονιστεί από τον σέρβο γεωγράφο Γιόβαν Τσβίγιτς (Jovan Cvijic) η σπουδαιότητα του Κοσσυφοπεδίου για την «εθνική ψυχή».

Σε καμία περίπτωση, όμως, δεν μπορεί να ενοχοποιηθεί η Σερβία για όλα τα δεινά που έπληξαν τη γιουγκοσλαβική πολιτεία κατά τη διάρκεια του προηγούμενου αιώνα.

Δεν ευθύνεται το Βελιγράδι για την εμφάνιση της κροατικής φασιστικής οργάνωσης Ούστασε, ούτε για το τρομοκρατικό κίνημα των Αλβανών Κατσάκων, η κατασταλτική δράση όμως του στρατού εξήψε περισσότερο τη δράση του κινήματος. Δεν ευθύνεται το Βελιγράδι για τα βουλγαρικά-σλαβομακεδονικά σχέδια για απόσχιση του σερβικού τμήματος της Μακεδονίας και είτε για αυτονόμησή του είτε για ενσωμάτωση αυτού στη Βουλγαρία. Και σ' αυτή την περίπτωση, βέβαια, η βία δεν θα μπορούσε να έχει κανένα



Η Γιουγκοσλαβία δεν καταστράφηκε επειδή έτσι το θέλησε μια ανώτερη δύναμη, κατέρρευσε τόσο την πρώτη όσο και τη δεύτερη φορά επειδή οι λαοί που την απάρτιζαν, κυρίως οι Σέρβοι, όχι απλά δεν απέφευγαν τη σύγκρουση, αλλά την επιδίωκαν κióλας.

θετικό αποτέλεσμα, απλά γέννησε κι άλλη βία και επιδείνωσε τη ζωή των κατοίκων της περιοχής. Κι ας μην λησμονούμε πως με την άνοδο του φασισμού και του ναζισμού στην Ευρώπη, ο Μουσολίνι και ο Χίτλερ επιδίωξαν να εκμεταλλευτούν τις εσωτερικές αντιθέσεις της Γιουγκοσλαβίας εφαρμόζοντας την πρακτική του «Διαίρει και Βασίλευε» για να κάμψουν την δύναμη της.

Ο Β' Παγκόσμιος Πόλεμος παρείχε ευκαιρίες για χρήση και κατάχρηση των μοτίβων του Κοσσυφοπεδίου και βάθυνε ακόμα περισσότερο το ήδη υπάρχον ρήγμα μεταξύ Σέρβων και Κροατών. Όμως, καμιά Σερβία δεν δημιουργήθηκε μετά τον πόλεμο. Έπρεπε να μεσολαβήσουν σχεδόν εξήντα χρόνια για την εμφάνιση ξανά μιας ξεχωριστής κρατικής οντότητας με αυτό το όνομα στη σύνθεση της. Οι Σέρβοι θα έπρεπε να επιχειρήσουν να προσεγγίσουν διαφορετικά τους νέους συγκατοίκους τους, όχι με τη δύναμη της λόγχης και του ξίφους, όπως είχαν συνηθίσει για πάνω από εκατό χρόνια να πράττουν, αλλά με τη δύναμη του λόγου και της πειθούς.

Στην διαπάλη με τις άλλες εθνότητες και την αναζωπύρωση των εθνικισμών η ένταση του σερβικού εθνικισμού συνοδεύτηκε όχι μόνο από την κούφια επίκληση του συνθήματος “Samo Sloga Srbina Spasava” (Μόνο η Σύμπνοια Σώζει τους Σέρβους) αλλά εντέλει και από μία μοιρολατρική στάση. Μυστικισμός και δοξασίες όπως η λεγόμενη «προφητεία της Κρέμνα» (Kremansko Proročanstvo), η οποία είχε δήθεν προβλέψει όλα τα δυσάρεστα γεγονότα για τη Σερβία και τη Γιουγκοσλαβία τα τελευταία εβδομήντα χρόνια, βρήκαν γόνιμο έδαφος και ξαναέγιναν αρκετά δημοφιλείς τη δεκαετία του 1990, όταν τελικά η Γιουγκοσλαβία παρέδωσε το πνεύμα της... Όμως, η Γιουγκοσλαβία δεν καταστράφηκε επειδή έτσι το θέλησε μια ανώτερη δύναμη, κατέρρευσε τόσο την πρώτη όσο και τη δεύτερη φορά επειδή οι λαοί που την απάρτιζαν, κυρίως οι Σέρβοι, όχι απλά δεν απέφευγαν τη σύγκρουση, αλλά την επιδίωκαν κióλας.

Ο Σερβικός εθνικισμός σε παγκόσμιο πλαίσιο εκδηλώνεται σήμερα ως εκπρόσωπος μια τοπικιστικής αντίδρασης στη παγκοσμιοποίηση. Δεν αυτοπροσδιορίζεται πια ως επεκτατικός και αλυτρωτικός. Όπως άλλωστε και πολλοί άλλοι εθνικισμοί. Θεωρώντας πως η παγκοσμιοποίηση αποτελεί μια πολιτισμική κατηγορία ο Σερβικός εθνικισμός διατείνεται πως μάχεται να διατηρήσει εαυτόν στο πολιτισμικό στερέωμα και να μην αφομοιωθεί.

Ας μη διαφύγει όμως της προσοχής μας η συνθετότητα του προβλήματος. Συνεκτιμώντας τον σερβικό εθνικισμό μαζί με τους ευρύτερους σχεδιασμούς του NATO -για τον σερβικό λαό άλλωστε είναι ακόμη νωπές οι μνήμες από τους νατοϊκούς βομβαρδισμούς του 1999- και της Ρωσίας στην περιοχή, τον αλβανικό αλυτρωτισμό και τον ισχυρά παρεμβατικό ρόλο της Τουρκίας στους μουσουλμανικούς πληθυσμούς κατανοούμε καλύτερα την εύθραυστη ισορροπία που ακόμη επικρατεί μεταξύ των «κληρονόμων» της Γιουγκοσλαβίας.



Φωτ.: validd / Josip Broz Tito - Part of the exhibition Achtung Sprengarbeiten in NGBK Berlin 20 Oct - 2 Dec 2007. Artist: Aoife van Linden Tol., με άδεια CC BY-NC 2.0.

<https://www.flickr.com/photos/12278913@N00/1728954418>

**Ljupcho Petkovski** | Η  
χειραγώγηση των  
εθνικών ταυτοτήτων ως  
μηχανισμός  
νομιμοποίησης της  
άλωσης του κράτους  
[state capture]

## Ljupcho Petkovski\* | Η χειραγώγηση των εθνικών ταυτοτήτων ως μηχανισμός νομιμοποίησης της άλωσης του κράτους [state capture][1]\*\*

Αυτό το σύντομο άρθρο καταπιάνεται με το ερώτημα της χειραγώγησης της εθνικής ταυτότητας/των εθνικών ταυτοτήτων στη Βόρεια Μακεδονία. Σε αντίθεση με τις άφθονες και συχνές αναφορές στο ζήτημα της μακεδονικής εθνικής ταυτότητας που εστιάζουν στην ιστορική εξέταση της διαδικασίας ανάδυσης, στην επανεφεύρεση και στην προβληματοποίηση της (σλαβο)μακεδονικής εθνικής ταυτότητας,[2] θα εστιάσω σε μια πρόσφατη ιστορική περίοδο, προκειμένου να εξετάσω πώς οι κυρίαρχες εθνικές αφη-

\* Ο Ljupcho Petkovski (Λιούπτσο Πετκόφσκι) είναι επιστημονικός συνεργάτης του *Institute for Social Sciences and Humanities των Σκοπίων*, σύμβουλος σε θέματα έρευνας πολιτικής. Ειδικεύεται στη μελέτη του αριστερού λαϊκισμού, έχοντας αποφοιτήσει από το Πανεπιστήμιο του *Essex*, όπου μεταξύ άλλων έλαβε το Βραβείο *Ernesto Laclau*.

\*\* Μετάφραση από τα αγγλικά: Δανάη Κολτσιδά

Ευχαριστίες στο ISSHS και την Katerina Kolozova για τη βοήθεια.

[1] [ΣτΜ] Ο όρος *state capture* αποτελεί τεχνικό όρο της νομικής και πολιτικής επιστήμης. Στην κυριολεξία σημαίνει «άλωση του κράτους» ή «υφαρπαγή του κράτους», όρος που προτιμήθηκε εδώ ως ευρύτερος και σηματοδοτεί την χρησιμοποίηση του κράτους προς εξυπηρέτηση ιδίων συμφερόντων ατόμων ή ομάδων – συνηθέστερα ενός μικρού αριθμού μεγάλων επιχειρήσεων ή του στρατού. Ο όρος χρησιμοποιήθηκε αρχικά στο πλαίσιο της κριτικής της πλουραλιστικής θεωρίας της δημοκρατίας, αν και ορισμένες φορές χρησιμοποιείται και για να περιγράψει κριτικά το κορπορατιστικό μοντέλο των οργανωμένων συμφερόντων (*Britannica*). Σήμερα, χρησιμοποιείται κυρίως – αλλά όχι αποκλειστικά – για να περιγράψει το καθεστώς των βαλκανικών και ανατολικοευρωπαϊκών χωρών σε διαδικασία μετάβασης από το 1989 κυρίως από οργανισμούς όπως η Παγκόσμια Τράπεζα. Είναι ανάλογος του όρου “*crony capitalism*” (πελαταιακός καπιταλισμός) και αναφέρεται στις περιπτώσεις διάχυτης διαφθοράς σε υψηλό επίπεδο (*Oxford Dictionary of Politics*), η οποία –αν και δεν επηρεάζει τα εξωτερικά/τυπικά χαρακτηριστικά της λειτουργίας του δημοκρατικού πολιτεύματος– υποτάσσει τις δημόσιες πολιτικές, τη νομοθεσία, τις δικαστικές αποφάσεις κ.ο.κ. στην εξυπηρέτηση συγκεκριμένων μεγάλων οικονομικών συμφερόντων, μέσω της διαπλοκής επιχειρήσεων, μέσω ενημέρωσης, πολιτικών, αλλά και του οργανωμένου εγκλήματος. Θα μπορούσε στα ελληνικά να αποδοθεί επίσης ως «*συστημική διαφθορά*» ή «*ολιγαρχία*».

[2] [ΣτΜ] Βλ. την πολύ ενδιαφέρουσα μελέτη του Ινστιτούτου Κοινωνικών και Ανθρωπιστικών Επιστημών των Σκοπίων (ISSHS) «*Το Πρόγραμμα “Σκόπια 2014” και οι Επιδράσεις του στην Πρόσληψη της Μακεδονικής Ταυτότητας*»: Επανεξέταση της Μελέτης μετά τη Συμφωνία των Πρεσπών (2η έκδοση)», την οποία δημοσίευσε στα ελληνικά το Ινστιτούτο Νίκος Πουλαντζάς: <https://poulantzas.gr/yliko/institouto-kinonikon-ke-anthropistikon-epistimon-ton-skopion-isshs-to-programma-skopia-2014-ke-i-epidrasis-tou-stin-proslipsi-tis-makedonikis-taftotitas-epanexetasi/>

γήσεις (τόσο μακεδονικές όσο και αλβανικές) στη Βόρεια Μακεδονία χειραγωγούνται, θεσμοποιούνται και τιτλοποιούνται σε μια «από τα πάνω» διαδικασία, με την οποία οι εθνικές (τόσο μακεδονικές όσο και αλβανικές) και βαθιά εδραιωμένες πολιτικές ελίτ εργαλειοποιούν την εθνική ταυτότητα για να νομιμοποιήσουν τις πολιτικές και οικονομικές πρακτικές άλωσης του κράτους. Στην προσπάθεια αυτή, το άρθρο θα στηριχθεί στο βιβλίο που κυκλοφόρησε πρόσφατα, με τίτλο «Να εξαγοραστούμε, να παθητικοποιηθούμε, να φύγουμε ή να αντιδράσουμε;» [Sell Out, Tune Out, Get Out, or Freak Out?], [3] και πιο συγκεκριμένα στο κεφάλαιο που έγραψα μαζί με τον Kur Basseuer. Το βιβλίο αυτό ανέπτυξε ένα ολοκληρωμένο μοντέλο της πολιτικής οικονομίας της άλωσης του κράτους στη Βόρεια Μακεδονία και στη Βοσνία-Ερζεγοβίνη.

Το να εξετάσει κανείς την πολιτική οικονομία της άλωσης του κράτους πριν εξηγήσει τη χειραγωγή της εθνικής ταυτότητας ως κυρίαρχης ιδεολογίας της άρχουσας τάξης/ των αρχουσών τάξεων μπορεί να είναι μια ωφέλιμη άσκηση για πολλούς λόγους. Πρώτον, στρέφει την προσοχή μας από τις ηθικολογικές στις δομικές εξηγήσεις των εθνικών ταυτοτήτων και της χειραγωγής τους. Με άλλα λόγια, η έμφαση δίνεται στις «πεζές» πολιτικές δυναμικές, όπως η διανομή των δημόσιων πόρων για ιδιωτικούς σκοπούς και ο τρόπος με τον οποίο η εθνική ταυτότητα εργαλειοποιείται από τις πολιτικές ελίτ για να αποστρέψει την προσοχή [των πολιτών] από τις πραγματικές δυναμικές της πολιτικής οικονομίας προς τα ηθικά ζητήματα της ταυτότητας, της εθνικής υπερηφάνειας κ.ο.κ. Δεύτερον, υποθέτω ότι οι αναγνώστες και οι αναγνώστριες αυτού του άρθρου δεν είναι εξοικειωμένοι/εξοικειωμένες με τις πολιτικές συνθήκες στη Βόρεια Μακεδονία, εκτός εκείνων που αφορούν τη διμερή ταυτοτική διαμάχη μεταξύ της Βόρειας Μακεδονίας και της Ελλάδας. Για το λόγο αυτό, θα προτάξω τα θέματα που σχετίζονται με την πολιτική οικονομία της άλωσης του κράτους, καθώς μπορεί να αποδειχθούν χρήσιμα για την καλύτερη κατανόηση των πολιτικών συνθηκών στη Βόρεια Μακεδονία και για τον εντοπισμό αναλογιών με παρόμοιες εξελίξεις στο ελληνικό εθνικό πλαίσιο. Τέλος, η έμφαση στη συστημική διαφθορά ως την πραγματική κινητήρια δύναμη των πολιτικών διαδικασιών εξορθολογίζει την αντίληψή μας για τις χώρες των Δυτικών Βαλκανίων ως ελαττωματικών ευρωπαϊκών φιλελεύθερων δημοκρατιών, που δεν αποτελούν μια παρέκκλιση από τη φαντασιακή κανονικότητα, αλλά μια κανονική εκδήλωση της ευρύτερης δυναμικής της ευρωπαϊκής πολιτικής οικονομίας στην περιφέρειά της. Μπορούν να γίνουν πολλοί παραλληλισμοί με την κατάσταση στην Ελλάδα, ειδικά σε ό,τι αφορά τα δομικά εμπόδια που αντιμετωπίζουν τα κοινωνικά κινήματα και τα προοδευτικά πολιτικά κόμματα, όταν προσπαθούν να αρθρώσουν πολιτικά οράματα που αμφισβητούν τις παραμέτρους του συστήματος που πιστεύουν ότι δεν ωφελεί ευρύτερα τις κοινωνίες.

---

[3] <http://www.democratizationpolicy.org/wp-content/uploads/2021/04/Eurothink-DPC-Final-Report-to-Publish-March-2021.pdf>

## Η άλωση του κράτους ως η κυρίαρχη λογική του πολιτικού παιγνίου

Η άλωση του κράτους έχει γίνει μόδα στις πολιτικές συζητήσεις στα Δυτικά Βαλκάνια την τελευταία δεκαετία. Δεδομένου ότι η οπτική του άρθρου αυτού ξεφεύγει από τις εννοιολογικές συζητήσεις, αρκεί να πούμε ότι η έννοια αποτυπώνει την παράδοξη συνθήκη στην οποία οι χώρες των Δυτικών Βαλκανίων σε διαδικασία εξευρωπαϊσμού χαρακτηρίζονται από ευρέως διαδεδομένες πρακτικές συστημικής διαφθοράς, παρά τη «βιτρίνα» της φιλελεύθερης δημοκρατίας που υποστηρίζεται από την ΕΕ. Οι πρακτικές αυτές δεν είναι συμπτωματολογικού χαρακτήρα, αλλά αποτελούν μάλλον την κυρίαρχη λογική, σύμφωνα με την οποία λειτουργούν τα πολιτικά συστήματα, ειδικά στο υψηλότερο επίπεδο της πολιτικής ιεραρχίας, όπου οι κλεπτοκρατικές και ιδιοτελείς πολιτικές ελίτ χειραγωγούν την πολιτική οικονομία και τους δημόσιους θεσμούς προς το δικό τους όφελος. Οι πρακτικές άλωσης του κράτους «λιπαίνουν» το μηχανισμό των πολιτικών συστημάτων στα Δυτικά Βαλκάνια και συχνά νομιμοποιούνται από και συνδυάζονται με την εργαλειοποίηση των ζητημάτων εθνικής ταυτότητας από τις κλεπτοκρατικές πολιτικές ελίτ, όπως θα καταδείξουν τα μοντέλα που θα παρουσιάσω παρακάτω.

Η Βόρεια Μακεδονία ήταν η πρώτη χώρα στην περιοχή των Δυτικών Βαλκανίων που αναγνωρίστηκε από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή ότι περιλαμβάνει «στοιχεία άλωσης του κράτους» το 2016.<sup>[4]</sup> Πολλοί ακτιβιστές και ειδικοί από άλλες χώρες στην ευρύτερη περιοχή υπήρξαν εξαιρετικά υποστηρικτικοί αυτής της πρωτοφανούς κίνησης της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, ζητώντας να χρησιμοποιηθεί μια παρόμοια γλώσσα και για το χαρακτηρισμό των δικών τους χωρών. Μέχρι στιγμής, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή δεν έχει χρησιμοποιήσει, ωστόσο, αντίστοιχα ειλικρινείς χαρακτηρισμούς για άλλες χώρες στην περιοχή.



Η έννοια [άλωση του κράτους] αποτυπώνει την παράδοξη συνθήκη στην οποία οι χώρες των Δυτικών Βαλκανίων σε διαδικασία εξευρωπαϊσμού χαρακτηρίζονται από ευρέως διαδεδομένες πρακτικές συστημικής διαφθοράς, παρά τη «βιτρίνα» της φιλελεύθερης δημοκρατίας που υποστηρίζεται από την ΕΕ.

[4] <https://freedomhouse.org/report/analytical-brief/2017/freeing-captured-state-macedonia-what-role-eu-accession>

Πώς λειτουργεί η άλωση του κράτους και πώς η εργαλειοποίηση της ιδεολογίας της εθνικής ταυτότητας; Το Μοντέλο 1 παρακάτω είναι μια απλή γραφική αναπαράσταση των πολιτικών δυναμικών της άλωσης του κράτους. Το δανείστηκα από ένα βιβλίο που κυκλοφόρησε πρόσφατα, το οποίο έγραψα μαζί με συναδέλφους ερευνητές και ακτιβιστές από την περιοχή. Το βιβλίο παρουσιάζει μια συγκριτική μελέτη της άλωσης του κράτους στη Βόρεια Μακεδονία και στη Βοσνία-Ερζεγοβίνη, ωστόσο τα μοντέλα μπορούν να εφαρμοστούν σε όλες τις χώρες της περιοχής. Το Μοντέλο 1 αναπαριστά το «υλισμικό» [hardware] της άλωσης του κράτους, ενώ το Μοντέλο 2 εστιάζει περισσότερο στο «λογισμικό» της [software], που περιλαμβάνει τις ιδεολογίες που χρησιμοποιούνται για να την νομιμοποιήσουν. Και τα δύο μοντέλα αναλύονται παρακάτω.

### Το «υλισμικό» [hardware] της άλωσης του κράτους

Ο κεντρικός κόμβος αυτού του μοντέλου είναι αυτό που ονομάζουμε «Συγκρότημα Εξουσίας», δηλαδή ο εσωτερικός κύκλος της ολιγαρχίας. Για αναλυτικούς λόγους, μπορούμε να θεωρήσουμε ότι αποτελείται από: (1) πολιτικά κόμματα (πολιτικές ελίτ), δηλαδή την κλεπτοκρατική κομματοκρατία, και (2) την περίπλοκη διασύνδεση επιχειρήσεων, οργανωμένου εγκλήματος και ΜΜΕ (Σύμπλεγμα BCM). Η κλεπτοκρατική κομματοκρατία αποτελείται από καθιερωμένα πολιτικά κόμματα που ανταγωνίζονται για την εξουσία, δηλαδή των έλεγχο των διαφόρων κυβερνητικών μηχανισμών, ενδοεθνικά (εκκινώντας από διαφορετικές δυνητικές βάσεις ψηφοφόρων, καθώς στη Βόρεια Μακεδονία τα πολιτικά κόμματα είναι γενικά εθνικά/εθνοτικά κόμματα). Ο έλεγχος της κυβέρνησης οικοδομεί την κλεπτοκρατική κομματοκρατία, προκειμένου να ελεγχθεί η είσπραξη των δημοσίων εσόδων μέσω της φορολογίας του πληθυσμού, τα κεφάλαια που προέρχονται από δημόσια/κρατικά περιουσιακά στοιχεία, τα τέλη γης και αδειοδοτήσεων, η δυνατότητα δανεισμού και η εξουσία καταναγκασμού. Τα πολιτικά κόμματα το βλέπουν αυτό ως μια κερδοσκοπική επιχείρηση, στην οποία υποτίθεται φυσικά ότι πρέπει να οργανώνουν νικηφόρους συνασπισμούς, αποτελούμενους από εκπροσώπους όλων των επιπέδων του μοντέλου (επιχειρήσεις, μέσα ενημέρωσης, εκλογικούς μηχανισμούς, [5] εγκληματικά δίκτυα και κοινωνία των πολιτών).

Η απλή, συγκεντρωτική και διαρθρωμένη σε δύο επίπεδα δομή του κράτους της Βόρειας Μακεδονίας, καθώς και η βαθιά διαιρεμένη κοινωνία, στη βάση εθνικών γραμμών, μεταξύ μακεδονικής και αλβανικής εθνότητας, έχει ουσιαστικά δημιουργήσει μια δυναμική συμπερίληψης/αποκλεισμού μεταξύ των πολιτικών κομμάτων. Αυτά που βρίσκονται εκτός κεντρικής εξουσίας είναι ουσιαστικά στην ερημιά και αποκομμένα από τη βάση των πόρων με τους οποίους συντηρούν τα στελέχη και τις έδρες τους. Αυτό ισχύει

[5] [ΣΤΜ] Ο όρος “selectorate” που χρησιμοποιείται στο πρωτότυπο σημαίνει κατά κυριολεξία το εκλεκτορικό σώμα. Παρ’ όλο που οι ισχυρές (αριθμητικά) κομματικές οργανώσεις παίζουν σε πολλές περιπτώσεις, ανάλογα και με τις καταστατικές ρυθμίσεις κάθε κόμματος, και αυτό το ρόλο, αφού επιλέγουν τους υποψήφιους βουλευτές κ.λπ. του κόμματος στην περιφέρειά τους, εδώ επιλέγεται να αποδοθεί με τον όρο «εκλογικός μηχανισμός» που είναι ευρύτερος και αποδίδει καλύτερα τη λειτουργία των κομματικών μελών, όπως την περιγράφει παρακάτω ο συγγραφέας.



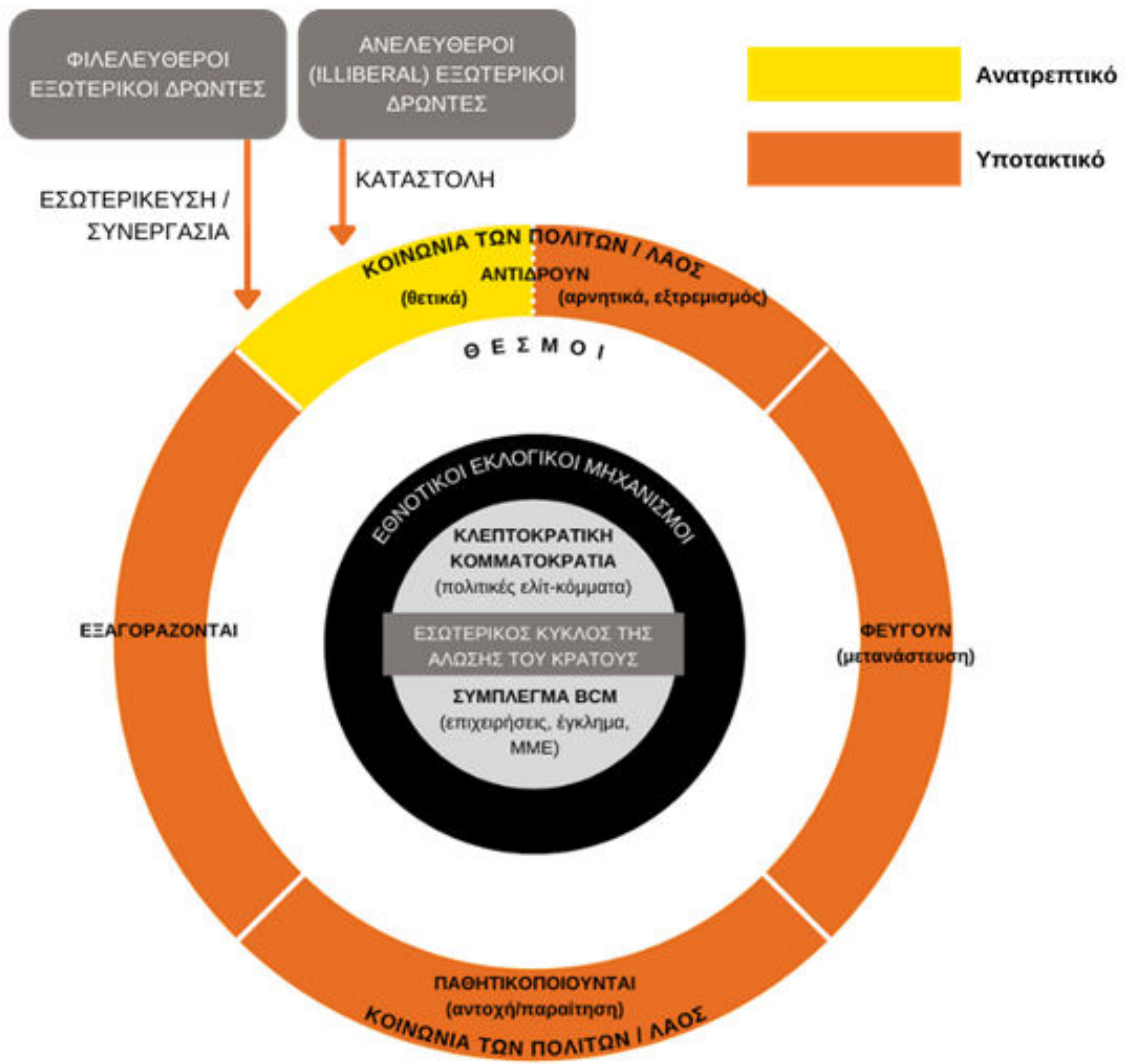


Στη Βόρεια Μακεδονία τα περισσότερα εθνικά τηλεοπτικά δίκτυα ανήκουν σε πρόσωπα των οποίων τα πρωταρχικά επιχειρηματικά συμφέροντα βρίσκονται σε άλλους τομείς και των οποίων η επιτυχία εξαρτάται από την πρόσβασή τους σε δημόσιους διαγωνισμούς και χρήματα. Χρησιμοποιούν δηλαδή τα κατά τα άλλα μη κερδοφόρα ΜΜΕ τους ως μηχανισμούς για την εξαγορά πολιτικής υποστήριξης και για τη διαμόρφωση της κοινής γνώμης με τρόπο που να ευνοεί τα επιχειρηματικά τους συμφέροντα και όχι ως μια επιχείρηση καθεαυτή.

για τα πολιτικά οικοσυστήματα τόσο της μακεδονικής όσο και της αλβανικής εθνότητας.

Το κατώτερο τμήμα του κεντρικού κόμβου του μοντέλου που προαναφέρθηκε καταλαμβάνεται από επιχειρήσεις, μέσα ενημέρωσης και εγκληματικά δίκτυα, των οποίων η επιβίωση και η επιτυχία μέσα στο οικοσύστημα ενός αλωμένου κράτους εξαρτάται από τις διασυνδέσεις τους με τις πολιτικές ελίτ. Αυτά τα δίκτυα συνήθως διοικούνται από άτομα που έχουν συμφέροντα σε πολλούς επιμέρους τομείς. Στη Βόρεια Μακεδονία τα περισσότερα εθνικά τηλεοπτικά δίκτυα ανήκουν σε πρόσωπα των οποίων τα πρωταρχικά επιχειρηματικά συμφέροντα βρίσκονται σε άλλους τομείς και των οποίων η επιτυχία εξαρτάται από την πρόσβασή τους σε δημόσιους διαγωνισμούς και χρήματα. Χρησιμοποιούν δηλαδή τα κατά τα άλλα μη κερδοφόρα ΜΜΕ τους ως μηχανισμούς για την εξαγορά πολιτικής υποστήριξης και για τη διαμόρφωση της κοινής γνώμης με τρόπο που να ευνοεί τα επιχειρηματικά τους συμφέροντα και όχι ως μια επιχείρηση καθεαυτή. Η διάρκεια ζωής των πολιτικών ελίτ είναι εξ ορισμού συντομότερη από αυτή των άλλων συνιστωσών του πυρήνα εξουσίας, το Σύμπλεγμα BCM (επιχειρήσεις-εγκλημα-ΜΜΕ). Αυτό το σύμπλεγμα επίσης διαιρείται κατά μήκος των εθνικών/εθνοτικών γραμμών, όπως και οι πολιτικές ελίτ. Διαιρείται δηλαδή από τις παραμέτρους του συστήματος, αλλά –σε αντίθεση με τους πολιτικούς κλεπτοκράτες– δεν χρειάζεται ποτέ να πραγματοποιήσει τη διαίρεση. Αντίθετα, όπως ακριβώς και στην περίπτωση των πολιτικών κλεπτοκρατών, το συμφέρον για τη διατήρηση του συστήματος, με την έλλειψη λογοδοσίας, είναι κεντρικής σημασίας για αυτά τα πιο ανθεκτικά και σταθερά συμφέροντα. Επίσης όπως οι πολιτικές ελίτ, τα συστατικά στοιχεία του συμπλέγματος των επιχειρήσεων, του εγκλήματος και των ΜΜΕ συνεργάζονται όταν αυτό είναι επικερδές. Κατά περιόδους αλλάζουν κόμματα (οικοδεσπότες), αλλά μόνο για να διατηρήσουν και να επεκτείνουν τα οικονομικά τους συμφέροντα, όπως επίσης και για να επωφεληθούν από κοινού από τα προνόμια της εξουσίας σε ένα κερδοσκοπικό πολιτικό οικοσύστημα. Αυτά τα συμφέροντα θα αναλάβουν το αυξημένο κόστος της αλλαγής «οικοδεσπότη» μόνο όταν είναι απαραίτητο –είναι πολύ λιγότερο δαπανηρό να βοηθήσουν το κατεστημένο να στηρίξει την αρχιτεκτονική της εξουσίας του.

## Μοντέλο 1



Τα κόμματα εξουσίας στη Βόρεια Μακεδονία έχουν τεράστια επιρροή στην οικονομική σφαίρα μέσω της κυριαρχίας τους στους κυβερνητικούς μοχλούς και χάρη στο μέγεθος του δημόσιου τομέα και τα περιθώρια κρατικής παρέμβασης στην οικονομία μέσω των δημόσιων προμηθειών και της ρύθμισης [της αγοράς]. Το κράτος είναι ο μεγαλύτερος αγοραστής αγαθών, ο μεγαλύτερος πάροχος πιστώσεων, ο μεγαλύτερος οφειλέτης, ο μεγαλύτερος εργοδότης. Αξιοποιεί στις συναλλαγές την κυβερνητική νομιμοποίηση, τόσο εσωτερικά όσο και εξωτερικά. Σύμφωνα με μια μελέτη του 2017, περίπου 13% του συνολικού πληθυσμού της Βόρειας Μακεδονίας είναι μέλη ενός από τα τρία μεγαλύτερα

πολιτικά κόμματα: του VMRO-DPMNE,<sup>[6]</sup> του SDSM,<sup>[7]</sup> και του DUI [8] – ποσοστό έξι φορές πάνω από τον ευρωπαϊκό μέσο όρο (περίπου 2%). Ο αριθμός των μελών τόσο του VMRO-DPMNE όσο και του SDSM ξεχωριστά υπερβαίνει τον αριθμό των μελών του Κομμουνιστικού Κόμματος της εποχής του μονοκομματικού συστήματος. Μια δυναμική λειτουργία αυτής της οργανικής σχέσης είναι η διατήρηση ενός εκλογικού μηχανισμού. Αυτές οι ομάδες συνδέονται με μια συναλλακτική σχέση, αρκετά παρόμοια με αυτή του πυρήνα της εξουσίας που περιγράφηκε παραπάνω. Τα μέλη των εκλογικών μηχανισμών προσδοκούν οφέλη από τις υπηρεσίες που παρέχουν σε αυτούς που βρίσκονται στην κεντρική εξουσία: απασχόληση, κοινωνική θέση, συμβόλαια, χρηματοδότηση, ατιμωρησία, πρόσβαση, προνόμια, ορατότητα και σεβασμό. Με άλλα λόγια, οι εκλογικοί μηχανισμοί αποκτούν πρόσβαση σε ένα κάθετα ενσωματωμένο περιθώριο αποδεκτής διαφθοράς εντός του οποίου μπορούν να λειτουργούν. Αυτού του είδους τα οφέλη μεταβιβάζονται επίσης μέσω συναλλαγής, με την επιρροή στην εξουσία καταναγκασμού, στην καταστολή –όπου κάποιος ρισκάρει πράγματι να βρεθεί στη φυλακή–, να είναι αντίστοιχα πιο ακριβή. Έτσι, όσοι επωφελούνται από αυτό το καθεστώς δεν είναι μόνο ο πυρήνας της εκλογικής βάσης και, επομένως, η ραχοκοκαλιά της κομματικής υποστήριξης, αλλά έχουν επίσης επιρροή. Η υποστήριξή τους νοικιάζεται, δεν αγοράζεται για το διηνεκές. Ωστόσο, μέχρι σήμερα οι ταυτίσεις είναι σχετικά σταθερές, κυρίως εξαιτίας της καταστολής ή/και του εξοστρακισμού των αποστατών. Είναι πιθανό άνθρωποι καλών προθέσεων να εντάσσονται στο κόμμα/στον εκλογικό μηχανισμό, πιστεύοντας ότι θα μπορούσαν να προκαλέσουν θετικές αλλαγές εκ των έσω. Ωστόσο το σύστημα είναι ε-

**[6]** [ΣτΜ] Τα αρχικά VMRO-DPMNE σημαίνουν Εσωτερική Μακεδονική Επαναστατική Οργάνωση – Δημοκρατικό Κόμμα για τη Μακεδονική Εθνική Ενότητα. Το VMRO-DPMNE είναι ένα από τα δύο μεγαλύτερα κόμματα της χώρας και κινείται στο χώρο της Δεξιάς. Εθνοτικά βασίζεται στην (σλαβο)μακεδονική πλειονότητα της χώρας και ο λόγος του έχει σαφή εθνικιστικά χαρακτηριστικά. Επί πολλά χρόνια και μέχρι πρόσφατα, ο ηγέτης του κόμματος ήταν ο (και πρωθυπουργός) Nikola Gruevski, ενώ σήμερα του VMRO-DPMNE ηγείται ο Hristijan Mickoski. Το VMRO-DPMNE αντιτάχθηκε έντονα τόσο στο σύμφωνο φιλίας μεταξύ της Βόρειας Μακεδονίας και της Βουλγαρίας (2017) όσο και στη Συμφωνία των Πρεσπών μεταξύ Ελλάδας και Βόρειας Μακεδονίας (2018).

**[7]** [ΣτΜ] Τα αρχικά SDSM σημαίνουν Σοσιαλδημοκρατική Ένωση Μακεδονίας. Το SDSM είναι το κύριο κόμμα της κεντροαριστεράς στη Βόρεια Μακεδονία και ιδρύθηκε το 1991. Διαχρονικά, το κόμμα υποστήριξε μετριοπαθείς και συμφιλιοτικές θέσεις έναντι των εθνικών μειονοτήτων στη χώρα. Επί διακυβέρνησης του SDSM και του ηγέτη του Zoran Zaev, υπογράφηκε μεταξύ άλλων η Συμφωνία των Πρεσπών, που έλυσε τη διαφορά περί την εθνική ταυτότητα με την Ελλάδα.

**[8]** [ΣτΜ] Τα αρχικά DUI σημαίνουν Δημοκρατική Ένωση για την Ένταξη. Το DUI είναι το μεγαλύτερο κόμμα της αλβανικής μειονότητας και το τρίτο μεγαλύτερο κόμμα στη Βόρεια Μακεδονία. Ιδρύθηκε αμέσως μετά την ένοπλη σύρραξη του 2001 με ηγέτη τον αρχηγό του Εθνικού Απελευθερωτικού Στρατού (της ένοπλης οργάνωσης της αλβανικής μειονότητας, του μακεδονικού UCK), Ali Ahmeti. Το κόμμα έχει συμμετάσχει σε κυβερνήσεις συνεργασίας τόσο με το SDSM όσο και με το VMRO-DPMNE, ενώ μετά τις τελευταίες εκλογές του 2020 το DUI συμμετέχει στην κυβέρνηση του SDSM υπό τον Zoran Zaev.

παρκώς ανθεκτικό και περίτεχνο, ώστε τέτοιου είδους εσωτερικός εκδημοκρατισμός και φιλελευθεροποίηση να είναι αδύνατος. Τα κόμματα που εκδιώκονται από τον πυρήνα της εξουσίας προς πιο απομακρυσμένες «τροχιές» έχουν μικρότερη βαρύτητα, ειδικό βάρος και χάνουν τους «δορυφόρους»/τα «ηλεκτρονιά» τους, συχνά προς τους νέους κατόχους της κεντρικής εξουσίας.

Το τρίτο επίπεδο [του μοντέλου του αλωμένου κράτους] περιλαμβάνει τους κρατικούς θεσμούς –οι οποίοι για τους σκοπούς της ανάλυσής μας θεωρείται ότι περιλαμβάνουν τα υπουργεία, τις δημόσιες υπηρεσίες, τις κανονιστικές αρχές, την αστυνομία, τους παρόχους κοινωνικών υπηρεσιών (εκπαίδευση, υγεία κ.λπ.). Τα δικαστήρια και οι άλλοι θεσμοί της δικαιοσύνης υποτίθεται ότι είναι πολιτικά ανεξάρτητοι. Σύμφωνα με τους επίσημους φιλελεύθερους-δημοκρατικούς κανόνες του παιχνιδιού, αυτοί οι θεσμοί υποτίθεται ότι παίζουν καταστατικό ρόλο στη διαδικασία των μηχανισμών ελέγχου και εξισορρόπησης και η καθημερινή λειτουργία τους διεξάγεται από πολιτικά ανεξάρτητους αρμόδιους δημόσιους λειτουργούς που έχουν γίνει μέλη των θεσμών αυτών στη βάση της προσωπικής τους αξίας και της προσωπικής/επαγγελματικής τους ακεραιότητας. Σε συνθήκες άλωσης του κράτους, οι ανεπίσημοι κανόνες και πρότυπα λειτουργίας των θεσμών αυτών πολύ συχνά επικρατούν. Η διαφθορά ενσωματώνεται κάθετα στη δουλειά των θεσμών, γεγονός που σημαίνει ότι οι «παίκτες» εντός ενός θεσμού έχουν ένα ορισμένο περιθώριο ατιμωρησίας και προστασίας στο βαθμό που ικανοποιούν τις απαιτήσεις των πολιτικών ελίτ.

Η ατιμωρησία είναι ένας από τους κομβικής σημασίας πόρους που «λιπαίνει» τον μηχανισμό της άλωσης του κράτους, ειδικά των διεφθαρμένων συναλλαγών του από τις οποίες κρέμεται η βιωσιμότητα του συστήματος. Η ατιμωρησία είναι το πιο επιζητούμενο αγαθό και κοστίζει ακριβά. Ο έλεγχος των θεσμών που υποτίθεται ότι επιβάλλουν το νόμο και απονέμουν δικαιοσύνη είναι, επομένως, ένα από τα λάφυρα που ανήκουν στους νικητές– και ένα μεγάλης αξίας



Σε συνθήκες άλωσης του κράτους, οι ανεπίσημοι κανόνες και πρότυπα λειτουργίας των θεσμών αυτών πολύ συχνά επικρατούν. Η διαφθορά ενσωματώνεται κάθετα στη δουλειά των θεσμών, γεγονός που σημαίνει ότι οι «παίκτες» εντός ενός θεσμού έχουν ένα ορισμένο περιθώριο ατιμωρησίας και προστασίας στο βαθμό που ικανοποιούν τις απαιτήσεις των πολιτικών ελίτ.

ανταλλακτικό αγαθό. Η Βόρεια Μακεδονία έχει προβλήματα στην ανεξαρτησία της δικαιοσύνης, των εισαγγελέων και των δικαστηρίων περιλαμβανομένων. Εκτός από το να εξασφαλίζουν ατιμωρησία, ο έλεγχος αυτού του θεσμού από τις πολιτικές ελίτ είναι επίσης σημαντικό για να τιμωρούν τους αποστάτες, να ελέγχουν την αντιπολίτευση και των αμφισβητήσεων εν τη γενέσει τους, και γενικά για τη διαχείριση της εξουσίας τους. Το συγκρότημα εξουσίας ελέγχει όλες τις μείζονες διαδικασίες και αποφάσεις του της λειτουργίας εκείνης που υποτίθεται ότι υπάρχει για να ελέγχει το συγκρότημα εξουσίας. Η εξουσία καταναγκασμού ανήκει φυσικά στη δικαστική λειτουργία, αλλά ο έλεγχος ασκείται σε άλλα επίπεδα που φτάνουν απευθείας στο κέντρο. Η σύνδεση αυτή είναι η ράβδος ελέγχου του αντιδραστήρα ισχύος.[9]

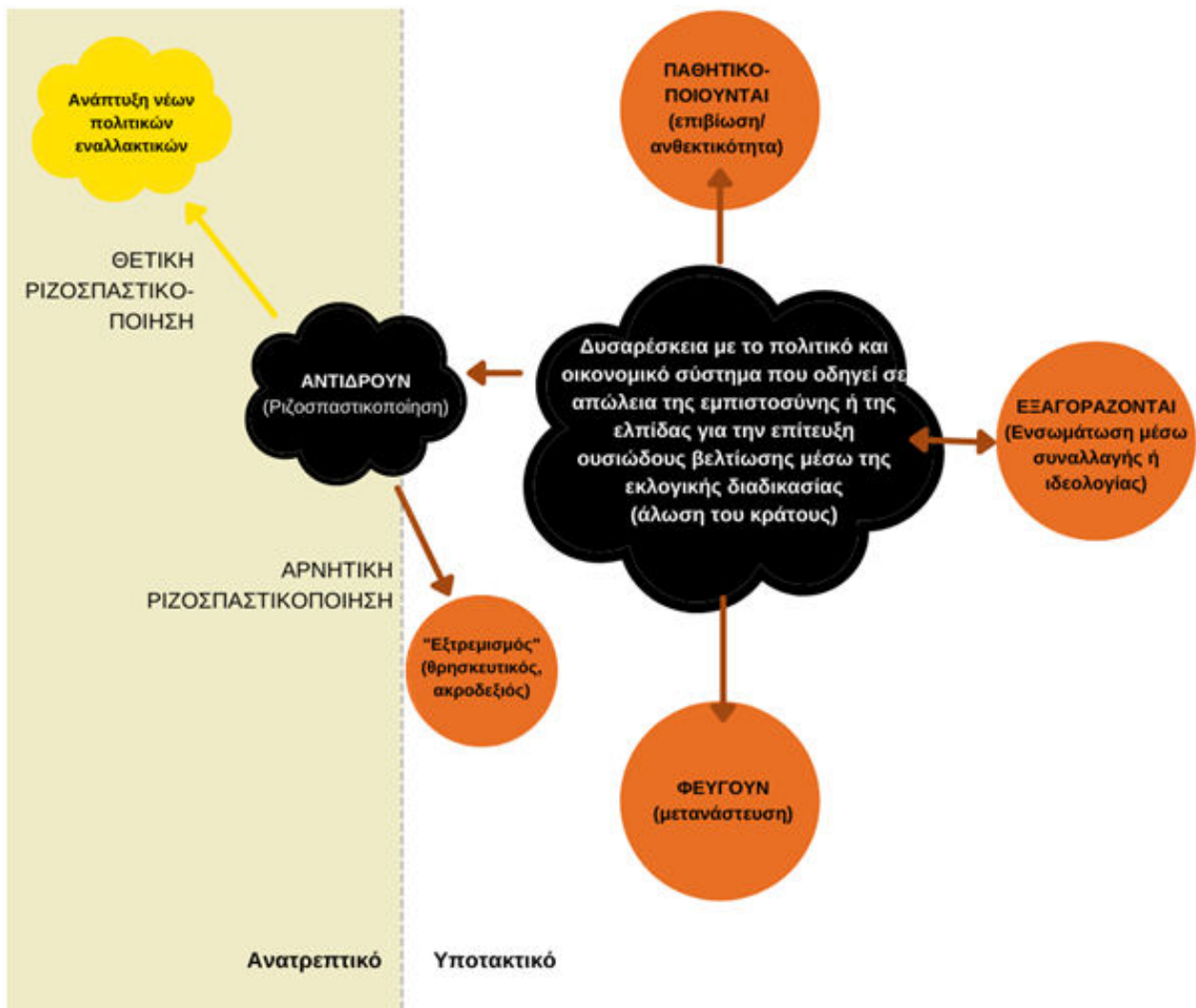
### Εργαλειοποίηση των εθνικών ταυτοτήτων: Το «λογισμικό» [software] της άλωσης του κράτους

Ο εξωτερικός κύκλος του μοντέλου ενός αλωμένου κράτους αναφέρεται ως κοινωνία των πολιτών, με την ευρεία σημασία του όρου. Η κοινωνία των πολιτών είναι η δεξαμενή για στρατολόγηση τόσο από τα επιχειρηματικά-ενημερωτικά-εγκληματικά δίκτυα του πρώτου επιπέδου του συστήματος εξουσίας όσο και από τους εκλογικούς μηχανισμούς, με τους οποίους η κοινωνία των πολιτών έχει δυναμικές σχέσεις στο μοντέλο μας. Όσο λιγότερο έχει προχωρήσει η άλωση της κοινωνίας των πολιτών, τόσο πιο ευρεία και πιο αυτόνομη είναι αυτή. Η απόλυτη άλωση δεν είναι ποτέ δυνατή. Ο κοινός παρονομαστής όλων των δρώντων που ανήκουν σε αυτόν τον κύκλο είναι ότι δεν αντιλαμβάνονται τους εαυτούς τους ως κάποιους που αντλούν οποιοδήποτε αξιοσημείωτο όφελος από το παρασιτικό και ληστρικό αυτό σύστημα, παρόλο που το χρηματοδοτούν μέσω των φόρων τους. Αυτές οι κοινωνικές δυνάμεις τρέφουν έντονη δυσαρέσκεια για το σύνολο της πολιτικής και οικονομικής αρχιτεκτονικής της εξουσίας, που τους αρνείται τη δράση και την αξιοπρέπεια –και μια έλλειψη εμπιστοσύνης σε αυτούς που την κατέχουν, ειδικά σε αυτούς που βρίσκονται στον πυρήνα της και στους πρωταρχικά επωφελούμενους από τους εκλογικούς μηχανισμούς. Αυτή η δυσαρέσκεια μόνο σποραδικά μεταμορφώνεται σε πρόκληση προς το σύστημα μέσω διαμαρτυριών, πολιτικής δράσης ή άρθρωσης εναλλακτικών πολιτικών οραμάτων. Πιο συχνά, πολλοί από αυτούς τους δρώντες παραιτούνται, καθώς έχουν χάσει κάθε ελπίδα ότι μπορούν να επιτύχουν ουσιώδη βελτίωση της κοινωνίας ή της δικής τους τύχης μέσω της εκλογικής διαδικασίας. Αυτοί που έχουν σταματήσει τελείως να ψηφίζουν (ένα μεγάλο μέρος του εκλογικού σώματος, τόσο στη Βόρεια Μακεδονία, όσο και στη Βοσνία-Ερζεγοβίνη, που αφορούσε η δημοσιευθείσα μελέτη, σύμφωνα με τα στατιστικά της συμμετοχής στις προηγούμενες εκλογές) ανήκουν σε αυτή την κατηγορία.

[9] [ΣτΜ] Οι ράβδοι ελέγχου βρίσκονται στην καρδιά των πυρηνικών αντιδραστήρων και μέσω αυτών επιτυγχάνεται η διατήρηση σταθερού ρυθμού στην αλυσιδωτή αντίδραση, ώστε να επιτυγχάνεται η ομαλή ροή θερμότητας.

Υπάρχουν τέσσερις γενικοί τύποι αντίδρασης της κοινωνίας των πολιτών απέναντι σε αυτά που αντιλαμβάνονται ως αδικία και απέναντι στο πολιτικό σύστημα που γεννά δυσaréσκεια. Κάποιοι από αυτούς τους τύπους αντίδρασης διαιωνίζουν το σύστημα, ενώ άλλοι έχουν την προοπτική αλλαγής του. Αυτοί οι τύποι αντίδρασης παρουσιάζονται στο Μοντέλο 2 παρακάτω.

Μοντέλο 2



Η **φυγή** είναι μια πολύ συχνή απάντηση των πολιτών στα Δυτικά Βαλκάνια, περιλαμβανομένης της Βόρειας Μακεδονίας, σε αυτό που αντιλαμβάνονται ως διαβίωση σε ένα δυσλειτουργικό και θεμελιωδώς διεφθαρμένο κοινωνικό περιβάλλον. Αυτή περιλαμβάνει τη μετανάστευση σε μια χώρα που λειτουργεί «κανονικά» και θεωρείται απαλλαγμένη από τη διάχυτη διαλυμένη πολιτική που χαρακτηρίζει τη ζωή στην περιοχή για περισσότερο από μια γενιά. Οι δημογραφικές τάσεις δείχνουν ότι ένας αυξανόμενος

αριθμός ανθρώπων μεταναστεύουν όχι για αποκλειστικά οικονομικούς λόγους, αλλά επίσης για λόγους που σχετίζονται με την ποιότητα ζωής – ένα φαινόμενο που συχνά περιγράφεται ως «braindrain».

Μια άλλη απάντηση που οι πολίτες αναπτύσσουν ως στρατηγική είναι αυτό που αποκαλούμε παραιτημένη ανθεκτικότητα. Αυτή η απάντηση μπορεί επίσης να περιγραφεί ως **παθητικοποίηση** και αναφέρεται στην απόσυρση από την πολιτική και κοινωνική ζωή και στην επικέντρωση της προσπάθειας του προσώπου στη δημιουργία μιας ζωής όσο γίνεται έξω ή μακριά από τις δομές της πολιτικής που θεωρούνται απωθητικές και άδικες.

Δύο από τις απαντήσεις είναι ιδιαίτερα σημαντικές για την ανάλυσή μας, καθώς περιλαμβάνουν την εργαλειοποίηση της εθνικής ταυτότητας και επομένως πρέπει να εξεταστούν διεξοδικά. Η πρώτη χαρακτηρίζεται ως **εξαγορά** και αναφέρεται στην ένταξη ή στον εγκλωβισμό στο σύστημα, μέσω είτε των συναλλακτικών είτε των ιδεολογικών μηχανισμών του. Η εξαγορά λόγω συναλλαγής συχνά σημαίνει τη συμμετοχή σε ένα κατεστημένο πολιτικό κόμμα, που οδηγεί στην αποτελεσματική ένταξη στο σύστημα και στο μηχανισμό πατρωνίας και προσφέρει απτά κίνητρα, όπως η πρόσβαση σε θέσεις εργασίας, η ατιμωρησία, η προστασία και η πρόσβαση σε πόρους, με αντάλλαγμα ψήφους και στήριξη.

Η **εξαγορά** μπορεί όμως να είναι και ιδεολογικής φύσης, με την κυρίαρχη ιδεολογία των ελίτ να είναι ο εθνικισμός. Σε εθνικά διαιρεμένες κοινωνίες, όπως η Βόρεια Μακεδονία, όπου οι περίπλοκες συμφωνίες διανομής εξουσίας μεταξύ των εθνοτικών ομάδων χρησιμεύουν ως μηχανισμοί άλωσης του κράτους από τις εθνικές ελίτ, ο εθνικισμός είναι ένα χρήσιμο εργαλείο για να προλαμβάνονται αμφισβητήσεις και διαμαρτυρίες. Όλα τα κατεστημένα πολιτικά κόμματα στη Βόρεια Μακεδονία είναι ουσιαστικά κόμματα που απευθύνονται σε εθνοτικά εκλογικά ακροατήρια και όχι σε όλους τους πολίτες. Τα περισσότερα από αυτά νομιμοποιούν την ύπαρξή τους όντας οι υποτιθέμενοι αληθινοί προστάτες των δικαιωμάτων της δικής τους εθνικής/εθνοτικής ομάδας, αντί του δημοσίου συμφέροντος. Πολλοί ψηφοφόροι με αλβανική εθνική καταγωγή στη Βόρεια Μακεδονία είναι σταθεροί ψηφοφόροι του DUI, όχι γιατί δεν αντιλαμβάνονται ότι το κόμμα διοικείται από μια πολιτική τάξη θεμελιωδώς ενσωματωμένη και ιδιοτελή, αλλά εξαιτίας του πολιτικού και συμβολικού κεφαλαίου που δημιούργησε το κόμμα αυτό ανακηρυσσόμενο προστάτης του εθνικού (αλβανικού) συμφέροντος. Το ίδιο ισχύει και για το VMRO-DPMNE, ένα κόμμα που πρωτοπορεί στην προστασία των δικαιωμάτων της μακεδονικής εθνότητας και εξακολουθεί να απολαμβάνει σημαντικής υποστήριξης, παρά το γεγονός ότι θεωρείται βαθιά διεφθαρμένο και συνένοχο στην άλωση του κράτους.

Η **αντίδραση** είναι η τελευταία πιθανή απάντηση και είναι ιδιαίτερα συναφής με το αντικείμενο της ανάλυσής μας. Αναφέρεται στη διαδικασία της πολιτικής ριζοσπαστικοποίησης, που τροφοδοτεί αιτήματα για ουσιαστική αλλαγή σε ένα σύστημα που απορρίπτει ο λαός. Οι πολιτικοί εξτρεμισμοί και των δύο κατηγοριών, όπως οι διάφορες ακροδεξιές ή εμπνεόμενες από το Ισλάμ τάσεις (**αρνητική ριζοσπαστικοποίηση**) και η ριζο-



Οι εξτρεμιστικές ιδεολογίες και των δύο αυτών κατηγοριών εδράζονται στην ίδια δεξαμενή δυσαρέσκειας, που αποτελείται από τοξικά συναισθήματα που δημιουργεί η αντίληψη ότι οι άνθρωποι ζουν σε θεμελιωδώς διεφθαρμένα συστήματα, από τα οποία επωφελούνται οι πλούσιοι και οι ισχυροί, εκείνοι που θεωρείται ότι έχουν τη στήριξη της Δύσης. Η αρνητική ριζοσπαστικοποίηση γίνεται παιχνίδι στα χέρια των ολιγαρχών [...]

σπαστικοποίηση που βασίζεται σε προοδευτικές ιδεολογίες (**θετική ριζοσπαστικοποίηση**) τυπικά ανήκουν σε αυτή την κατηγορία.

Η **αρνητική ριζοσπαστικοποίηση** αναφέρεται στη συνάντηση με ριζοσπαστικοποιημένους ομοϊδεάτες με υποταγμένη και οπισθοδρομική στάση, στην υιοθέτηση και προβολή ανελεύθερων/αντιφιλελεύθερων αξιών και την πιθανή επιδίωξη διεύρυνσης της επιρροής της κοσμοθεωρίας κάποιου προκειμένου να αμφισβητήσει τελικά το σύστημα, πιθανόν με τη χρήση μη βίαιων ή βίαιων μέσων. Η **θετική ριζοσπαστικοποίηση** σημαίνει τη συνάντηση με ριζοσπαστικοποιημένους ομοϊδεάτες σε μια ειρηνική και προοδευτική, ωστόσο ανατρεπτική κατεύθυνση, στην υιοθέτηση και προβολή φιλελεύθερων αξιών στη βάση της διακυβέρνησης με λογοδοσία και συμμετοχή και στην επιδίωξη διεύρυνσης της επιρροής της κοσμοθεωρίας κάποιου προκειμένου να προκαλέσει τελικά το σύστημα.

Τόσο οι ακροδεξιές ομάδες με μακεδονικό εθνικό υπόβαθρο, που ριζοσπαστικοποιήθηκαν στη βάση του μακεδονικού εθνικισμού, οι οποίες εργαλειοποιήθηκαν από τα πολιτικά κόμματα κατά τη διάρκεια των βίαιων γεγονότων στο Κοινοβούλιο το 2017, [10] όσο και οι αλβανικής εθνικής προέλευσης εξτρεμιστικές ομάδες με ισλαμιστικό υπόβαθρο που στρατολογούσαν μαχητές για τη Συρία, είναι παραδείγματα αρνητικής ριζοσπαστικοποίησης. Οι εξτρεμιστικές ιδεολογίες και των δύο αυτών κατηγοριών εδράζονται στην ίδια δεξαμενή δυσαρέσκειας, που αποτελείται από τοξικά συναισθήματα που δημιουργεί η αντίληψη ότι οι άνθρωποι ζουν σε θεμελιωδώς διεφθαρμένα συστήματα, από τα οποία επωφελούνται οι πλούσιοι και οι ισχυροί, εκείνοι που θεωρείται ότι έχουν τη στήριξη της Δύσης. Η αρνητική ριζοσπαστικοποίηση γίνεται παιχνίδι στα χέρια των ολιγαρχών, είτε δημιουργώντας την αίσθηση μιας απειλούμενης εθνικής ταυτότητας (όπως στην περίπτωση των ακραίων Μακεδόνων εθνικιστών) που στρέφει την προσοχή από τα πραγματικά προβλήματα των ανθρώπων, είτε βοηθώντας τους ολιγάρχους να δημιουργήσουν την

[10] [ΣτΜ] Στις 27 Απριλίου 2017, μια ομάδα εθνικιστών (σλαβο)μακεδονικής καταγωγής εισέβαλε στο Κοινοβούλιο της χώρας, με αφορμή την εκλογή του πρώτου προέδρου της Βουλής με αλβανική καταγωγή (Talat Xhaferi) και επιτέθηκε στην ηγεσία του SDSM, περιλαμβανομένου του Zoran Zaev, που είχε υποστηρίξει την υποψηφιότητα αυτή, προκαλώντας βίαια επεισόδια και την επέμβαση της αστυνομίας για την εκκένωση του κτιρίου και την προστασία των βουλευτών.



εντύπωση ότι είναι συνεργάσιμοι με τους δυτικούς υποστηρικτές τους, όταν πρόκειται για τον πόλεμο εναντίον της διεθνούς τρομοκρατίας και των τζιχαντιστών (όπως στην περίπτωση του ισλαμικού εξτρεμισμού στη Βόρεια Μακεδονία).

Η θετική ριζοσπαστικοποίηση, αντίθετα, αφορά τη δημιουργία μη βίαιων και προοδευτικών πολιτικών οραμάτων που αμφισβητούν το status-quo, κινητοποιώντας τους δυσαρεστημένους ανθρώπους στο πλαίσιο κοινωνικών κινημάτων. Είναι η μόνη εναλλακτική απάντηση που έχει πιθανότητα ανατροπής της κατάστασης άλωσης του κράτους. Η θετική ριζοσπαστικοποίηση αφορά, επομένως, τη δημιουργία νέων, πιο συμπεριληπτικών πολιτικών ταυτοτήτων, τη δημιουργία ενός δημοκρατικού «λαού» που θα αμφισβητεί τον «λαό» των ολιγαρχών. Στο πολιτικό και ιδεολογικό περιβάλλον της Βόρειας Μακεδονίας, **η μοίρα του «λαού» ως παράγοντα της πολιτικής είναι κάθε άλλο παρά βέβαιη**. Η ιδανική κοινωνία των πολιτών στα μάτια των εθνοτικών πολιτικών ελίτ είναι μια βαθιά διαιρεμένη κοινωνία στο όνομα των εθνοτικών διαφορών, κάτι που αποτρέπει την ανάδυση ευρύτερων λαϊκών ταυτοτήτων που θα αποτελούσαν σοβαρότερες απειλές στο κλεπτοκρατικό σύστημα.

Για να το εξηγήσω παραστατικότερα, στις βουλευτικές εκλογές του 2016, που ακολούθησαν την Πολύχρωμη Επανάσταση [11] και προηγήθηκαν των διαπραγματεύσεων με την Ελλάδα για την αλλαγή ονομασίας, το 15-20% των αλβανικής καταγωγής ψηφοφόρων στη Βόρεια Μακεδονία υποστήριξε το SDSM, ένα κόμμα «της μακεδονικής εθνότητας» παραδοσιακά. Αυτή η κίνηση άλλαξε τις πολιτικές τύχες του τότε κυβερνώντος κόμματος VMRO-DPMNE και επέτρεψε το σχηματισμό ενός νέου κυβερνητικού συνασπισμού με επικεφαλής το SDSM, μετά από μια δεκαετή αυταρχική διακυβέρνηση του VMRO-DPMNE. Αυτό που προσέλκυσε τους αλβανικής καταγωγής ψηφοφόρους στο SDSM ήταν η υπόσχεση «Μια Κοινωνία για Όλους», μια υπόσχεση ότι

---

[11] [ΣτΜ] Την άνοιξη του 2016 έλαβαν χώρα στη Βόρεια Μακεδονία μαζικές κινητοποιήσεις εναντίον του τότε προέδρου Gjorgje Ivanov και της κυβέρνησης του μεταβατικού πρωθυπουργού Emil Dimitriev (από το κόμμα του VMRO-DPMNE). Αφορμή στάθηκε η ασυλία που έδωσε ο πρόεδρος της χώρας στον πρώην πρωθυπουργό Nikola Gruevski και άλλους πολιτικούς που κατηγορούνταν για συμμετοχή σε σκάνδαλο παρακολούθησεων των πολιτικών τους αντιπάλων και χιλιάδων πολιτών, σταματώντας τη σχετική έρευνα. Υπενθυμίζεται ότι το σκάνδαλο των παρακολούθησεων είχε καταγγελθεί ένα χρόνο νωρίτερα από τον Zoran Zaev κι είχε οδηγήσει σε πολιτική κρίση, μαζικές διαμαρτυρίες και τελικά παραίτηση του Nikola Gruevski από την πρωθυπουργία και προκήρυξη πρόωρων εκλογών. Οι διαμαρτυρίες που ονομάστηκαν «Πολύχρωμη Επανάσταση» διοργανώθηκαν από την οργάνωση «Protestiram» («Διαμαρτύρομαι») και υποστηρίχθηκαν από το SDSM, το νεοϊδρυθέν τότε κόμμα της Αριστεράς (Levica) και άλλα κόμματα της αντιπολίτευσης και αμφισβητούσαν την ακεραιότητα των προγραμματιζόμενων τότε εκλογών, λόγω των συνθηκών. Το όνομα «πολύχρωμη επανάσταση» οφείλεται πιθανότατα στην πρακτική που επικράτησε από πολλούς διαδηλωτές να πετούν μπιγιές σε κυβερνητικά κτίρια και μνημεία που είχαν κατασκευαστεί στο πλαίσιο του προγράμματος «Σκόπια 2014». (Βλ. περισσότερα για το πρόγραμμα αυτό στη μελέτη του Ινστιτούτου Κοινωνικών και Ανθρωπιστικών Επιστημών των Σκοπίων που έχει δημοσιεύσει στα ελληνικά το Ινστιτούτο Νίκος Πουλαντζάς: <https://poulantzas.gr/yliko/institouto-kinonikon-ke-anthropistikon-epistimon-ton-skopion-isshs-to-programma-skopia-2014-ke-i-epidrasia-tou-stin-proslipsi-tis-makedonikis-taftotitas-epanexetasi/>).

η κυρίαρχη εθνική λογική σύμφωνα με την οποία η πολιτική βασίζεται στη χειραγώγηση των εθνοτικών και εθνικών ταυτοτήτων θα αντικαθίστατο από μια λογική ισότητας, πολιτικής πολιτειότητας [12] και δικαιοσύνης. Αυτά ήταν τα ιδανικά που πρέσβευε η Πολύχρωμη Επανάσταση, ένα μαζικό κοινωνικό κίνημα ή –για να το θέσω με τους όρους του Laclau– μια αλυσίδα ισοδυναμίας των πολιτών εναντίων της διαφθοράς, της απολυταρχίας και της αδικίας, που δεν κατόρθωσαν να αποκτήσουν υλική υπόσταση σε μια πιο σταθερή και συμπεριληπτική πολιτική ταυτότητα μετά την εκθρόνιση του κοινού εχθρού. Οι κατεστημένοι ολιγάρχες αντιλήφθηκαν πλήρως ότι η θετική ριζοσπαστικοποίηση είναι ο πραγματικός ανταγωνιστής τους.

Μόνο μέσα από κοινωνικά κινήματα στη βάση της θετικής ριζοσπαστικοποίησης μπορούν να κλονιστούν οι παράμετροι της άλωσης του κράτους και να γεννηθούν νέα, πιο δημοκρατικά πολιτικά οράματα. Αυτό είναι κάτι που οι «φιλελεύθεροι διεθνείς παράγοντες» (οι παράγοντες που στηρίζουν τη σταθερότητα στα Δυτικά Βαλκάνια) δεν κατανοούν, εξαιτίας της βαθιά ριζωμένης άποψής τους ότι η διατήρηση της σταθερότητας στην περιοχή είναι η πρώτη προτεραιότητα της εξωτερικής τους πολιτικής. Η εμμονή στη σταθερότητα, από την άλλη, είναι στενά συνδεδεμένη με την παλιά ιδέα ότι τα Βαλκάνια αποτελούν μια πυριτιδαποθήκη, στην οποία το «αρχαίο μίσος» μεταξύ εθνικών ομάδων μπορεί εύκολα να εκραγεί, υπονομεύοντας τη σταθερότητα. Οι τοπικές πολιτικές ελίτ στα Βαλκάνια, που είναι συνήθως οι ολιγάρχες που τυγχάνουν υπερασπιστές των εθνικών ταυτοτήτων, χειραγωγούν αυτές τις ιδέες παρουσιάζοντας τους εαυτούς τους ως τους μόνους παράγοντες ικανούς να εξασφαλίσουν τη σταθερότητα.



Φωτ.: Η κεντρική πλατεία της πόλης των Σκοπίων / Tonja Lapina, 23/7/2012, με άδεια CC BY-NC-ND 2.0.

<https://www.flickr.com/photos/74111830@N08/7921391428>

[12] [ΣτΜ] Εννοείται σε αντίθεση με την βασισμένη στην εθνοτική καταγωγή πολιτειότητα.

**Νίκος Βλαχάκης -  
Βασίλης Μαραγκός |  
Εθνικές ταυτότητες στα  
Βαλκάνια: Η περίπτωση  
της Βουλγαρίας**

## Νίκος Βλαχάκης\* - Βασίλης Μαραγκός\*\* | Εθνικές ταυτότητες στα Βαλκάνια: Η περίπτωση της Βουλγαρίας

Ω! οι λαοί της Ευρώπης δεν  
έχουν ιδέα πόσο τους αγαπάμε  
Φ. Ντοστογιέβσκι  
(Λόγος για τον Πούσκιν)

### α. Εθνική ταυτότητα και νεωτερικότητα

Η σχολή σκέψης που αντιμετωπίζει τα σύγχρονα έθνη ως ιστορικά προϊόντα της νεωτερικότητας (με προεξάρχοντα τον γνωστό ορισμό του Benedict Anderson περί της ιστορικής κατασκευής των εθνών ως “νοερών κοινοτήτων”<sup>[1]</sup>) – συμπληρωματική, θα λέγαμε σε ερμηνείες μαρξιστικής προέλευσης, όπως αυτή του Eric Hobsbawm – προσφέρει ένα ερμηνευτικό πλαίσιο σχετικά με την επίδραση του πολιτισμικού-συμβολικού στοιχείου στη διαμόρφωση των εθνικών κοινοτήτων, στη βάση πολιτισμικών παραδόσεων και εθνο-γλωσσικών διαμορφώσεων, προϊόντων των οποίων υπήρξε και η διαφοροποίηση των βαλκανικών λαών από την αρχική μήτρα της μεγάλης “ορθόδοξης” κοινότητας, η οποία ως αποτέλεσμα της δραστήριας βυζαντινής πολιτικής “ήπιας ισχύος” (soft power, όπως θα λέγαμε σήμερα), και όχι μόνο, έτεινε να συμπεριλάβει και τα πολυάριθμα σλαβικά φύλα στην αντίληψη μιας “χριστιανικής οικουμενικότητας”.

### β. Η βουλγαρική ταυτότητα - συνοπτική ιστορική επισκόπηση

Μετά την εγκατάστασή τους κατά τον 7ο αιώνα στη Μοισία στα νότια του Δούναβη, και τη συνακόλουθη αναγνώριση της ηγεμονίας τους ως υπόσπονδης από το Βυζάντιο, οι Βούλγαροι επηρεάστηκαν ιδιαίτερα από τον ελληνικό και βυζαντινό πολιτισμό και μάλιστα αρχικά χρησιμοποίησαν την ελληνική γλώσσα στις κρατικές λειτουργίες. Ακολούθησε η βαθμιαία ανάμιξη της στρατιωτικής αριστοκρατίας των λεγόμενων Πρωτοβουλγάρων (που είχαν ασιατικές και τουρκικές ρίζες) με τα σλαβικά στρώματα που εί-

\* Ο Νίκος Βλαχάκης είναι Δρ. Φιλοσοφίας Πανεπιστημίου Σόφιας “Σβ. Κλήμεντ Όχριντσκο”.

\*\* Ο Βασίλης Μαραγκός είναι Δρ. Πολιτικών Επιστημών ΕΚΠΑ

[1] Benedict Anderson, *Imagined Communities*, Verso, Λονδίνο - Νέα Υόρκη, 2006.

χαν εγκατασταθεί νωρίτερα στην περιοχή. Βαθμιαία επικράτησε το πολυπληθέστερο σλαβικό στοιχείο και η πρωτοβουλγαρική γλώσσα εξαφανίστηκε. Έτσι επιτεύχθηκε ο εκσλαβισμός της χώρας, με τους όρους Σλάβος και Βούλγαρος να ταυτίζονται στις βυζαντινές πηγές.

Ωστόσο οι σχέσεις της Βουλγαρικής Ηγεμονίας με το Βυζάντιο χαρακτηρίστηκαν από συχνές και σφοδρές συγκρούσεις, με ιδιαίτερη όξυνση στις αρχές του 9ου αι. όταν ο Χαγάνος (ηγεμόνας) των Βουλγάρων Κρούμος κατατρόπωσε τα αυτοκρατορικά στρατεύματα στη Μάχη της Πλίσκας (811μ.Χ.) κατά την οποία φονεύθηκε ο αυτοκράτορας Νικηφόρος Α΄.

Η ειρήνευση με το βυζαντινό κράτος ήρθε με τον εκχριστιανισμό της Ηγεμονίας με απόφαση του ηγεμόνα Μπορίς (Βόγορις, στις βυζαντινές πηγές της εποχής) που απέβαλε τον τουρκικής προελεύσεως τίτλο του Χαγάνου και υιοθέτησε τον τίτλο 'άρχων Βουλγαρίας' (knjaz στα βουλγαρικά). Ο Μπορίς δημιούργησε βουλγαρική εκκλησιαστική ιεραρχία και παρείχε στήριξη στο αποστολικό έργο των Αγίων Επταριθμων, που με έδρα τη μοναστική πολιτεία της Αχρίδας αφοσιώθηκαν στην επεξεργασία του νέου σλαβικού αλφαβήτου και της ορολογίας του, και στην εκπόνηση μεταφράσεων της Αγίας Γραφής και των λειτουργικών βιβλίων. Το νέο αλφάβητο ονομάστηκε 'Κυριλλικό' προς τιμήν του πρωτεργάτη του ευαγγελισμού των Σλάβων Κυρίλλου. Το έργο του Κυρίλλου συνέχισαν ο Άγιος Κλήμης της Αχρίδας και οι Επτάριθμοι στερεώνοντας τον σλαβικό χαρακτήρα της χώρας και την ανεξάρτητη πνευματική και πολιτική του εξέλιξη, αλλά πάντα μέσα στο πλαίσιο της βυζαντινής Ορθοδοξίας και της βυζαντινής πολιτικής οργάνωσης.

Οι διαστάσεις και αντιμαχίες ωστόσο συνεχίστηκαν με αποκορύφωμα την πολιορκία της Κωνσταντινούπολης το 913 από τον γιο του Μπορίς Συμεών (που φαίνεται ότι με αντάλλαγμα της λύσης της πολιορκίας, απέσπασε μια πρωτόφαντη παραχώρηση, την αναγνώριση του τίτλου του - Τσάρος (από τον ρωμαϊκό τίτλο 'Καίσαρας' στη σλαβική μορφή του) - ως ομολόγου του ελληνικού τίτλου για τον αυτοκράτορα του Βυζαντίου: 'βασιλεύς'), αλλά ιδίως τη σύγκρουση ανάμεσα στον τσάρο Σαμουήλ Β΄ (997-1014) και τον αυτοκράτορα Βασίλειο Β΄ (958-1025) που κατέληξε στην υποταγή του πρώτου και την καταστροφή του στρατού του. Η τύφλωση από τον Βασίλειο Β΄ 15.000 αιχμάλωτων πολεμιστών του Σαμουήλ, αφήνοντας μονόφθαλμο έναν στους εκατό για να τους καθοδηγεί, στοίχισε στον Βασίλειο το κακόηχο επίθετο 'Βουλγαροκτόνος' το οποίο του απέδωσαν μεταγενέστεροι ιστορικοί και ο θρύλος. [2]

Η υστεροφημία όλων αυτών των περιστατικών αγριότητας προκάλεσε έντονη εχθρότητα που ανασύρθηκε κατά την περίοδο της όξυνσης των εθνικιστικών παθών στον 19ο και στις αρχές του 20ού αιώνα. Ωστόσο, ανακεφαλαιώνοντας την παραπάνω διαδρομή, θα επισημαίναμε ότι η βουλγαρική αυτοσυνειδησία στη διαχρονική της εξέλιξη ετεροκαθορίστηκε εν πολλοίς από τον βυζαντινό πολιτισμό τόσο σε επίπεδο πολιτικών θεσμών και αντιλήψεων όσο και σε θρησκευτικό επίπεδο. Αυτό αποτέλεσε το υπόβαθρο και των μεταγενέστερων εξελίξεων. Όπως όμως γράφει ο Λ.Σ. Σταυριανός: «Το Βυζάντιο ήταν πλέον κυρίαρχο στους ορθόδοξους σλάβους των Βαλκανίων. Όμως η

---

[2] Paul Stephenson, *The Legend of Basil the Bulgar-Slayer*, σελ. 69-70, 89-90 κε.

κυριαρχία του έφθασε πολύ αργά. Οι Σλάβοι της Βουλγαρίας κι της Σερβίας δεν ήταν πλέον βάρβαροι ευάλωτοι στην αφομοίωση και εκδίωξη. Ήταν πια αγρότες οι οποίοι καλλιεργούσαν τη γη, δήλωναν Χριστιανοί και διατηρούσαν στην καρδιά τους μνήμες, στις οποίες δέσποζαν ως φωτεινά σύμβολα ονόματα όπως του Βόρι και του Συμεών. Θα υποτάσσονταν, λοιπόν, στην ελληνική κυριαρχία μόνο όσο η Κωνσταντινούπολη παρέμενε η απόρθητη πρωτεύουσα με την απαραίτητη δύναμη (...)»[3].

### γ. Η Οθωμανική δεσποτεία – προθάλαμος στη νεωτερικότητα

Η ολοκλήρωση της οθωμανικής κατάκτησης των βουλγαρικών περιοχών το 1396 οδήγησε στην κατάλυση κάθε αυτόνομης βουλγαρικής κρατικής δομής αλλά και του Βουλγαρικού πατριαρχείου του Τυρνόβου. Οι Βούλγαροι ενσωματώθηκαν ως ραγιάδες στη θρησκευτική κοινότητα των Ορθοδόξων (Ρουμ Μιλλέτ) υπό το Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως. Σε συνθήκες οικονομικού και πολιτικού μαρασμού συνέχισαν να καλλιεργούν τα σλαβικά γράμματα στα μοναστικά καθιδρύματα, το σημαντικότερο από τα οποία ήταν η Μονή της Ρίλας στα νότια της Σόφιας, ενώ η ενσωμάτωση στο Πατριαρχείο οδήγησε σε σημαντικό εξελληνισμό της εκκλησίας.

Η Οθωμανική δεσποτεία οδήγησε ωστόσο σε εξαθλίωση σημαντικά τμήματα του πληθυσμού και οι περισσότεροι ξένοι περιηγητές που πέρασαν από τις βουλγαρικές περιοχές κατά τον 17ο και 18ο αιώνα μιλούν για ιδιαίτερα χαμηλό πνευματικό επίπεδο και άγνοια των βασικών στοιχείων της θρησκείας και της ηθικής. Ωστόσο η ανάπτυξη του εμπορίου κατά τα τέλη του 18ου αιώνα έφερε οικονομική άνθηση, ιδίως στην περιοχή του Αίμου.

Να θυμίσουμε ότι κατά τις πρώτες δεκαετίες του 19ου αιώνα πολλοί Βούλγαροι συνεχίζουν να συντάσσουν και να εκδίδουν βιβλία στα ελληνικά. Ο Κωνσταντίν Φώτεινοφ ή Φωτιάδης εκδίδει στη Σμύρνη την *Γραμματική Επανθούσα*

”

Θα επισημαίναμε ότι η βουλγαρική αυτοσυνειδησία στη διαχρονική της εξέλιξη ετεροκαθορίστηκε εν πολλοίς από τον βυζαντινό πολιτισμό τόσο σε επίπεδο πολιτικών θεσμών και αντιλήψεων όσο και σε θρησκευτικό επίπεδο. Αυτό αποτέλεσε το υπόβαθρο και των μεταγενέστερων εξελίξεων.

[3] Λ.Σ Σταυριανός., *Τα Βαλκάνια μετά το 1453*, εκδ. Βάνιας, Θεσσαλονίκη 2007, σελ. 98-99.

(1829), ενώ οι αδελφοί Χρηστίδη ή Χρίστοφ από τη Στάρα Ζαγκόρα δραστηριοποιήθηκαν ως εκδότες πληθώρας ελληνικών τίτλων ποικίλου περιεχομένου στο Βουκουρέστι μεταξύ 1832 και 1840, βιβλίων που προορίζονταν για τον βουλγαρικό χώρο. Ο Βούλγαρος διαφωτιστής Ράινο Πόποβιτς, στον πρόλογο της βουλγαρικής μετάφρασης του της *Χρηστοθήειας* του Αντώνιου Βυζαντίου (1837), πλάι στον εκλεπτυσμό των ηθών, συστήνει ένθερμα και τη μελέτη της ελληνικής γλώσσας γιατί «η Βουλγαρία είναι αχώριστη και ενωμένη με την Ελλάδα». Ωστόσο η ελληνοφιλία των Βουλγάρων παρεξηγήθηκε από μερίδα συμπατριωτών τους και άρχισε να θεωρείται ότι η καλλιέργεια της ελληνικής παιδείας δεν συνάδει με το βουλγαρικό πατριωτικό αίσθημα. Η καλλιέργεια της ελληνικής παιδείας άρχισε λοιπόν σιγά σιγά, και ιδίως μετά τα μέσα της δεκαετίας του 1840, να στιγματίζεται ως «Γραικομανία», στάση απαράδεκτη για Βούλγαρους πατριώτες.

Αξίζει να σημειωθεί ότι το ζήτημα της βουλγαρικής αυτονομίας απέναντι στην ελληνική πολιτισμική επιρροή είχε διατυπωθεί ακόμα παλαιότερα από τον Παΐσιο τον Χιλανδαρινό (1722-1773) στη Σλαβοβουλγαρική Ιστορία του η οποία είχε γραφτεί στα τέλη του 18ου αιώνα και είχε κυκλοφορήσει σε χειρόγραφο.<sup>[4]</sup> Παράλληλα η εκδήλωση, από το 1844, της ελληνικής Μεγάλης Ιδέας, η οποία έγινε αντιληπτή από τους Βούλγαρους διανοούμενους ως οργανωμένη προσπάθεια εξελληνισμού του αλύτρωτου χριστιανικού πληθυσμού της Βαλκανικής ενδοχώρας, και επομένως ως απειλή απέναντι στην ύπαρξη του βουλγαρικού έθνους, αλλά και το κίνημα εκκλησιαστικής αυτονομίας των βουλγαρικών κοινοτήτων, με το σχίσμα που ανακήρυξε το Πατριαρχείο το 1871, οδήγησε σε τροχιά σύγκρουσης τα δύο εθνικά στοιχεία.

Το συνακόλουθο κίνημα εθνικής παλιγγενεσίας που σηματοδοτεί πραγματική αναγέννηση του Βουλγάρων και που δημιούργησε τις συνθήκες για αυτόνομο εθνικό βίο μετά το 1878 βασίστηκε έτσι, σε μεγάλο βαθμό, και στις ιδέες του Διαφωτισμού (που έγιναν γνωστές ιδίως μέσω ελληνικών διαύλων) αλλά και ως αντίδραση και αίτημα αυτονομίας έναντι της ελληνικής πολιτισμικής και πολιτικής επιρροής.

Στη νεωτερική περίοδο της ανάπτυξης του φιλελεύθερου εθνισμού που αναπτύσσεται στη Βαλκανική χερσόνησο –ως αποτέλεσμα της ανάδυσης του Ανατολικού ζητήματος– ακολουθεί το παράδειγμα της Ελληνικής ανεξαρτησίας. Για την Οθωμανική Αυτοκρατορία, την Αυστροουγγαρία και τις χώρες που κυβερνούσε η Ρωσία, το πράγμα ήταν όμως κάπως διαφορετικό από άλλες επαναστατικές διαδικασίες, όπως π.χ. τη γαλλική, που αποτέλεσε σαφώς πολιτικό κίνημα εναντίον του *ancien régime*. Εδώ, «οι υπάρχουσες κοινότητες που δημιουργήθηκαν μέσα από διαφορετικούς κοινωνικούς, γλωσσολογικούς και συναισθηματικούς δεσμούς, δεν αντιστοιχούσαν με τις επίσημες πολιτικές ομάδες. Εδώ η απαίτηση για λαϊκή κυριαρχία συνοδευόταν από το θεμελιώδες πρόβλημα καθορισμού του έθνους ή της κοινότητας που έμελλε να εξασκήσει αυτή την εξουσία». <sup>[5]</sup>

[4] Βασίλειος Γ. Μαραγκός, *Παΐσιος Χιλανδαρινός και Σωφρόνιος Βράτσης. Από την Ορθόδοξη ιδεολογία στη διάπλαση της βουλγαρικής ταυτότητας*, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Αθήνα 2009, σελ. 77 κε.

[5] Κάμενκα, Ευγένιος, «Πολιτικός Εθνικισμός – Η εξέλιξη μιας ιδέας», στο *Εθνικισμός – Ο σύγχρονος Ιανός*, εκδ. Στοχαστής, 1998, σελ. 26.



Το εθνικό τραύμα από τη ματαίωση της Συμφωνίας του Αγίου Στεφάνου ανανεώθηκε από τη Συνθήκη του Νείγυ που σηματοδότησε τη συνθηκολόγηση μετά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και τη συνακόλουθη απώλεια των μακεδονικών εδαφών, ενώ, παραμένοντας στο εθνικό υποσυνείδητο, παλινδρομεί ως ένα είδος επανερχόμενου ενδημικού εθνικισμού στις διαφορετικές φάσεις των πολιτικών μεταβατικών περιόδων με την μορφή της «ταυτοτικής αναδίπλωσης».

## δ. Το νεώτερο βουλγαρικό κράτος

Το νεώτερο βουλγαρικό κράτος συστάθηκε το 1878 με τη Συνθήκη του Βερολίνου, η οποία ακύρωσε την προηγούμενη Συμφωνία του Αγίου Στεφάνου η οποία είχε επιβληθεί από τη Ρωσία στην Τουρκία λίγο νωρίτερα και προέβλεπε τη δημιουργία μιας Βουλγαρίας που απλωνόταν σε σημαντικά εδάφη της χερσονήσου από τη Θράκη μέχρι τις αλβανικές περιοχές. Η ματαίωση αυτής της συμφωνίας προσέλαβε διαστάσεις «εθνικού τραύματος» στη γειτονική χώρα, ενώ κατά την ίδια περίοδο παρατηρήθηκε όξυνση της αντιπαλότητας με την Ελλάδα (ιδίως σε σχέση με τη Μακεδονία) αλλά ταυτόχρονα και αντιμετώπιση της χώρας μας ως πολιτικού προτύπου.

Λόγω της ήττας της στον Β΄ Βαλκανικό πόλεμο και στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και τη συμπερίληψη στη Γιουγκοσλαβία μακεδονικών εδαφών με αμφισβητούμενο πληθυσμό, στη διάρκεια του Μεσοπολέμου η Βουλγαρία στράφηκε στον αναθεωρητισμό. Το εθνικό τραύμα από τη ματαίωση της Συμφωνίας του Αγίου Στεφάνου ανανεώθηκε από τη Συνθήκη του Νείγυ που σηματοδότησε τη συνθηκολόγηση μετά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και τη συνακόλουθη απώλεια των μακεδονικών εδαφών, ενώ, παραμένοντας στο εθνικό υποσυνείδητο, παλινδρομεί ως ένα είδος επανερχόμενου ενδημικού εθνικισμού στις διαφορετικές φάσεις των πολιτικών μεταβατικών περιόδων με την μορφή της «ταυτοτικής αναδίπλωσης».

Το σοσιαλιστικό καθεστώς που επιβλήθηκε μετά το τέλος του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, καθώς η Βουλγαρία εντάχθηκε στη σοβιετική σφαίρα επιρροής, δε χρειάστηκε αρχικά να χρησιμοποιήσει την εθνική ιδέα για τη νομιμοποίησή του. Με την ανάπτυξη του σοσιαλιστικού διεθνισμού αποδυναμώθηκαν οι εθνικιστικές και αναθεωρητικές ιδέες. Αυτό αντικατοπτρίστηκε κυρίως στην αναγνώριση των μουσουλμανικών μειονοτήτων. Κατά τις προηγούμενες περιόδους, μετά τη δημιουργία της βουλγαρικής ηγεμονίας οι μουσουλμανικές μειονότητες είχαν εξωθηθεί στο περιθώριο, ή ενθαρρύνονταν να εγκαταλείψουν τη χώρα. Στην περίοδο 1944-1956 ιδίως, το



κομμουνιστικό καθεστώς αναγνώρισε τα μειονοτικά δικαιώματα αλλά μετά το 1956 η πολιτική αυτή ανατράπηκε και εγκαινιάστηκε νέα περίοδος αφομοίωσης των μειονοτήτων (Τούρκων, Ρόμα, Πομάκων) στην κυρίαρχη πλειοψηφία, ιδίως με την υποχρεωτική αλλαγή των ονομάτων τους σε βουλγαρικά. Ελήφθησαν επίσης μέτρα για να ανατραπεί η διαδικασία εκτουρκισμού των λοιπών μουσουλμανικών μειονοτήτων με τους σλαβόφωνους μουσουλμάνους να χαρακτηρίζονται ως «Βούλγαροι μουσουλμάνοι». Παράλληλα η σοσιαλιστική Βουλγαρία στράφηκε στην αναζήτηση νέας νομιμοποίησης με βάση σοσιαλιστικές ιδέες για το βουλγαρικό έθνος. Η βουλγαρική ιστορική επιστήμη, η οποία αποτελεί επιστημονικό τομέα αιχμής για το καθεστώς, καλλιεργεί περαιτέρω την παλαιότερη άποψη της διαρκούς συνέχειας ανάμεσα στις διάφορες περιόδους της βουλγαρικής ιστορίας (με τη διακοπή των πεντακοσίων χρόνων της σκλαβιάς) – επίσης σημαντική επιρροή από αντίστοιχες ελληνικές θεωρήσεις – και αναπτύσσεται η επιστημονική θεωρία της διαμόρφωσης του βουλγαρικού έθνους με βάση τρεις πληθυσμιακές συνιστώσες: τους αρχαίους Θράκες, τους Σλάβους και τους Πρωτοβούλγαρους. Ο εορτασμός το 1981 των 1300 ετών από τη σύσταση του πρώτου βουλγαρικού κράτους αποτελεί εφιαλτήριο επανεκκίνησης και προσπάθειας εκσυγχρονισμού της βουλγαρικής εθνικής συνείδησης. Ωστόσο τα οικονομικά και πολιτικά προβλήματα που αντιμετωπίζει το καθεστώς οδηγούν σε όξυνση των σχέσεων με την τουρκική μειονότητα οι εκπρόσωποι της οποίας εξωθούνται είτε σε υποχρεωτικό εκχριστιανισμό και εκβουλγαρισμό είτε σε εκτόπιση στη γειτονική Τουρκία. Η λεγόμενη διαδικασία «αναβάπτισης» της τουρκικής μειονότητας (1985-1986) επισύρει διεθνή κατακραυγή κατά της Βουλγαρίας και αποτελεί έναν από τους παράγοντες που οδηγούν αργότερα στην πτώση του καθεστώτος.

### **ε. Πολιτική Μετάβαση: Ταυτοτική αναδίπλωση και πολιτική κρίση νομιμοποίησης**

Η εγκαθίδρυση της φιλελεύθερης δημοκρατίας το 1989 δημιούργησε νέες συνθήκες αλλά και νέα αδιέξοδα σε σχέση με την εξέλιξη της βουλγαρικής αυτοσυνειδησίας. Η πολιτική αφομοίωσης της τουρκικής μειονότητας ανατράπηκε και το κόμμα για τις ελευθερίες και τα δικαιώματα του Αχμέτ Ντογκάν έγινε μία από τις σταθερές του βουλγαρικού πολιτικού σκηνικού με συμμετοχή σε αρκετές κυβερνήσεις συνασπισμού ιδίως κατά την περίοδο 2003-2009. Ο προσανατολισμός της Βουλγαρίας προς την Ευρωπαϊκή Ένωση, της οποίας μέλος έγινε το 2007, μετρίασε τον βουλγαρικό εθνικισμό, ο οποίος επανήλθε ιδιαίτερα ισχυρός μετά το 1989. Εξομαλύνθηκαν τελείως και οι σχέσεις με την Ελλάδα, μια διαδικασία που είχε εγκαινιαστεί κατά τη διάρκεια του ψυχρού πολέμου και στις δύο χώρες.

Όμως η αντίληψη ότι η χώρα βιώνει μια διαρκή «μετάβαση» από το δεύτερο ήμισυ του 20ού αιώνα κυριαρχεί στην βουλγαρική πολιτική επιστήμη τα τελευταία χρόνια, στην προσπάθεια να ερμηνεύσει το ημιτελές του πολιτικού σχεδίου μιας δημοκρατικής

ολοκλήρωσης, μετά τις αλλαγές που ακολούθησαν το 1989 και την πτώση του τείχους του Βερολίνου. Στη Βουλγαρία παρατηρείται μια αρχική αποτυχία του σοβιετικού - σοσιαλιστικού μοντέλου, το οποίο παρά το ότι οδήγησε μια κατ' εξοχήν αγροτική χώρα, σε ταχεία εκβιομηχάνιση μεταπολεμικά, και σε έναν σχετικό παραγωγικό εκσυγχρονισμό, έφερε τη χώρα γρήγορα σε οικονομικό αδιέξοδο, ως αποτέλεσμα και των πετρελαϊκών κρίσεων και της αδυναμίας ολοκλήρωσης αλλά και την παλαιότερη υστέρηση της χώρας. Το μοντέλο αυτό απέτυχε ουσιαστικά στη Βουλγαρία σε σύγκριση με άλλες χώρες της COMECON (π.χ. Τσεχία, Ουγγαρία) οι οποίες είχαν ένα σαφώς καλύτερο σημείο αφετηρίας και βιομηχανική παράδοση.

Η επόμενη σχετική αποτυχία σχετίζεται με την παρατεταμένη αδυναμία προσαρμογής της χώρας στα δεδομένα μιας σύγχρονης και λειτουργικής κοινοβουλευτικής δημοκρατίας δυτικού τύπου στην πρώιμη φάση αυτής της μετάβασης. Μια φάση που χαρακτηρίζεται από αλληπάλληλες κρίσεις, οικονομικές, πολιτικές και θεσμικές, οι οποίες πολύ συχνά οδηγούν σε όξυνση. Στην πρώιμη αυτή φάση της μετα-κομμουνιστικής περιόδου η κυρίαρχη θέση της νομενκλατούρας δίνει τη θέση της σε μια μάλλον πολιτισμική-πολιτική κατάσταση, αυτή που ο κοινωνιολόγος Ρούμεν Ντιμιτρόφ χαρακτήρισε τότε ως «*nomenkultura*», μια μεταβατική περίοδο όπου οι αυταρχικές δομές της προηγούμενης περιόδου εξακολουθούν να ενυπάρχουν σ' ένα σύμπλεγμα προσωποπαγών μεν αλλά ισχνών πολιτικών και διοικητικών θεσμών που ακόμη δεν συγκροτούν ολοκληρωμένο πολιτικό σύστημα και το οποίο χαρακτηρίζεται από την κατίσχυση των πρώην αντιφρονούντων (*dissidents*) έναντι στελεχών του προηγούμενου σοσιαλιστικού καθεστώτος, οι οποίοι όμως αδυνατούν να διαχειριστούν την γενίκευση της «κρίσης νομιμοποίησης» που ακολουθεί την κατάρρευση [6].



Στη Βουλγαρία παρατηρείται μια αρχική αποτυχία του σοβιετικού - σοσιαλιστικού μοντέλου [...]. Η επόμενη σχετική αποτυχία σχετίζεται με την παρατεταμένη αδυναμία προσαρμογής της χώρας στα δεδομένα μιας σύγχρονης και λειτουργικής κοινοβουλευτικής δημοκρατίας δυτικού τύπου στην πρώιμη φάση αυτής της μετάβασης.

[6] Βλ. περισσότερα: Ν. Βλαχάκης, «Τα Νέα Βαλκάνια», *ANTI*, τεύχ. 638, Ιουν. 1997, σελ. 27.

Η παρατεταμένη αυτή μετάβαση και η θεσμική κρίση που τη συνοδεύει, σημειώνει ένας από τους κορυφαίους Βούλγαρους κοινωνιολόγους, ο Γκεόργκι Φότεφ, δημιουργεί ευνοϊκές συνθήκες για την ανάπτυξη ισχυρών συστημάτων «παροχής προστασίας εγκληματικού τύπου» (μαφίας) «βρίσκοντας δραστική έκφραση στο δικαστικό σύστημα και στην Εισαγγελία, ενώ στη βουλγαρική κοινωνία αναπτύσσεται αίσθημα κόπωσης και απάθειας ενώπιον της προφανούς και συνεχιζόμενης αδυναμίας αυτών των οργάνων να ελέγξουν τη διευρυνόμενη εγκληματικότητα». [7]

Όπως σημειώνουν οι Kaneva-Popescu εκείνη την ίδια περίοδο κυριάρχησε το σύνθημα για την «επιστροφή στην Ευρώπη», το οποίο όμως για να γίνει πιστευτό χρειαζόταν «δύο διασυνδεδεμένα παράλληλα σχέδια κατασκευής ταυτοτήτων» (interconnected image-building projects), ένα για εσωτερική κι ένα άλλο για εξωτερική χρήση, όπου το μεν πρώτο θα εφεύρισκε ένα νέο αφήγημα εθνικής ενότητας, ενώ το δεύτερο θα ανασκεύαζε την εικόνα του έθνους (national image) διεθνώς. [8]

Είναι χαρακτηριστικό ίσως ότι η Julia Kristeva, σε μια προσπάθεια να ερμηνεύσει την προσωπική της περιπέτεια με τις κατηγορίες εναντίον της για συνεργασία με τις μυστικές υπηρεσίες του κομμουνιστικού καθεστώτος, θίγει άμεσα το θέμα της κατασκευής των ταυτοτήτων στη μετακομμουνιστική περίοδο, επισημαίνοντας: «...στη Βουλγαρία όπως και σε άλλες χώρες, ιδίως στην Ανατολική Ευρώπη, τα ιδανικά του Διαφωτισμού επιβλήθηκαν από μια ελίτ και δεν ενσωματώθηκαν επαρκώς στην κοινωνική συμπεριφορά και τους θεσμούς. Αν και η ανθρωπιστική σκέψη και αναζήτηση άνθισε στα πανεπιστήμια, απουσίαζε στον πολιτικό τομέα. Πάνω σε αυτό το θεμέλιο, ο κομμουνισμός έφτιαξε τα ιδανικά του, αλλά ο ανορθωτικός ολοκληρωτισμός κατέστρεψε τις κοινωνικές και κοινωνικές φιλοδοξίες, απομακρύνοντας τους πολίτες από την ταυτότητά τους ως πολίτες. Ο μετακομμουνισμός σήμερα μπαίνει στον πειρασμό να επιστρέψει στην πνευματικότητα, είτε αντιδραστική είτε κομμουνιστική θρησκευτική πίστη - που κινείται παράλληλα με την κοινωνία μας του θεάματος, με γνώμονα το μάρκετινγκ, χωρίς να την θέτουμε σε αμφισβήτηση. Πιο δραστικά από ό, τι σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες, οι μετα-ολοκληρωτικές δημοκρατίες έρχονται αντιμέτωπες με τη δυσκολία να φέρουν στη ζωή μια ανθρωπιστική κουλτούρα, η ανανέωση και μετεξέλιξη της οποίας, απαιτεί τη συνεχή αμφισβήτηση της ταυτότητας, του έθνους, της πίστης και αυτής της ίδιας της ανάγκης να πιστέψουμε». [9]

Η πολιτική μετάβαση θα μπορούσε να θεωρήσει κανείς ότι συνεχίζεται τουλάχιστον μέχρι το 2007, έτος ένταξης της Βουλγαρίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση, η προετοιμασία για την οποία διήρκεσε περίπου μια δεκαετία, προσφέροντας ένα σχετικά σταθερό πολιτικό και θεσμικό πλαίσιο παρά τις αδυναμίες. Η Ευρώπη εξάλλου και η ενταξιακή διαδικασία γίνεται εκείνος ο καθοριστικός πολιτικός και πολιτισμικός παράγοντας που

[7] Georgi Fotev, *Kriza na Legitimnosta* [= Κρίση Νομιμοποίησης], Σόφια 1999, εκδ. Universitetsko Izdatelstvo "Sv. Kliment Ohridski", σελ. 129.

[8] Nadia Kaneva- Delia Popescu, «National Identity Lite: Nation Branding in Post-communist Romania and Bulgaria», February 2011, *International Journal of Cultural Studies* 14(2):191-207, σελ. 196.

[9] Julia Kristeva, «Bulgaria – the post-totalitarian Europe and me» (2018), βλ. εδώ: <https://thephilosophicalsalon.com/bulgaria-post-totalitarian-europe-and-me/>

διαμορφώνει αυτή τη διαδικασία ανανομηματοδότησης της εθνικής ταυτότητας, μια διαδικασία όμως που βρίθει αντιφάσεων και παλινδρομήσεων, ενώ δεν στερείται ποικίλων αρχαϊσμών και αναδιπλώσεων στο παρελθόν, συμβαδίζοντας με τις διαδοχικές φάσεις της πολιτικής κρίσης και της κρίσης νομιμοποίησης που χαρακτηρίζουν την πορεία της Βουλγαρίας, στην προσπάθεια επαναπροσδιορισμού του ρόλου της στο περιφερειακό γίγνεσθαι σε συνθήκες παγκοσμιοποίησης. Οι πρόσφατες εκλογικές αναμετρήσεις προσθέτουν στην πολιτική κρίση και ρευστότητα που χαρακτηρίζει τη Βουλγαρία, αναδεικνύοντας το αδιέξοδο στο οποίο περιήλθε το μοντέλο πολιτικής διακυβέρνησης που εγκαθιδρύθηκε την τελευταία δεκαετία στη Νοτιοανατολική Ευρώπη και ενώ πρόσφερε πολιτική σταθερότητα για την πρώτη περίοδο ένταξης, φαίνεται ότι πλέον εξαντλεί τα περιθώρια παραγωγής κοινωνικών και πολιτικών συναινέσεων.

## ζ. Συμπερασματικά

Επιστρέφοντας στο ζήτημα των ταυτοτήτων, που εν πολλοίς νοηματοδοτεί τη ζωή των πολιτικών εθνών και προσδίδει το περιεχόμενο και το πλαίσιο της αλληλεγγύης στο πλαίσιο μιας οργανωμένης πολιτείας, θα πρέπει να τονίσουμε ότι η απροκατάληπτη μελέτη των εθνικών ταυτοτήτων των γειτόνων μας είναι ζωτικής σημασίας και για μας. Προσφέρει μέτρο σύγκρισης με τη δική μας ταυτότητα, καθώς οι εθνικές ταυτότητες στα Βαλκάνια είναι συγκοινωνούντα δοχεία. Η ελληνική και η βουλγαρική ιστορία είναι συνυφασμένες καθώς κυρίως η αυτοσυνειδησία του γειτονικού λαού αναπτύχθηκε ως αντίδραση σε ελληνικές δράσεις και αντιλήψεις. Τα ζητήματα αυτά δεν αφορούν μόνο τη μελέτη της ιστορίας αλλά και τη σύγχρονη ζωή και συμπόρευση των δύο εθνών εντός της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Η σημερινή, στέρεη, ειλικρινής συνεργασία Ελλήνων και Βουλγάρων (που στο παρελθόν αντιπαρατάχθηκαν βίαια για τον έλεγχο ή την κυριαρχία πάνω σε εδάφη και συνειδήσεις) είναι σημαντική για την περιφερειακή σταθερότητα. Η πρόοδος και η αρμονική εξέλιξη των γειτόνων μας είναι ζωτικής σημασίας και για μας.

Το διμερές εμπόριο (γύρω στα 4 δισ. Ευρώ το 2020), οι τουριστικές ανταλλαγές αλλά και οι ελληνικές επενδύσεις στη γειτονική χώρα που συμβάλλουν στο 5% του Ακαθάριστου Εγχώριου Προϊόντος της και έχουν δημιουργήσει πάνω από 50 χιλιάδες θέσεις εργασίας είναι σημαντικό, αλλά όχι το μόνο, σχετικό κίνητρο. Όπως η στενή συνεργασία ανάμεσα στη Γαλλία και στη Γερμανία υπήρξε και ελπίζουμε να συνεχίσει να είναι ένας από τους κινητήρες της ευρωπαϊκής ενοποίησης και της ευρωπαϊκής ειρήνης, έτσι και η συνεννόηση Ελλάδας και Βουλγαρίας μπορεί να παίξει παρόμοιο ρόλο στην προώθηση της ευρωπαϊκής συνεννόησης και συνεργασίας στην περιοχή μας.

**Αλέξανδρος Λάμπρου |**  
Το παρελθόν ως πεδίο  
αντιπαράθεσης στην  
Τουρκία σήμερα:  
ανταγωνιστικές  
αφηγήσεις για την  
ιστορία και την  
ταυτότητα της χώρας

## Αλέξανδρος Λάμπρου\* | Το παρελθόν ως πεδίο αντιπαράθεσης στην Τουρκία σήμερα: ανταγωνιστικές αφηγήσεις για την ιστορία και την ταυτότητα της χώρας

### 1. Εισαγωγή

Η σημερινή Τουρκία πολύ συχνά γίνεται κατανοητή με αναφορά σε δύο θεμελιακές συγκρούσεις. Από την μία πλευρά γίνεται αναφορά στη σύγκρουση μεταξύ τουρκικού κράτους και κουρδικού κινήματος, και από την άλλη μεταξύ της ισλαμικής και της κοσμικής/κεμαλικής παράταξης. Οι συγκρούσεις αυτές δεν εντοπίζονται μονάχα στην καθαυτό πολιτική και τα πολιτικά κόμματα αλλά διατρέχουν το σύνολο σχεδόν της τουρκικής κοινωνίας, όπου η πόλωση διατηρείται σε υψηλά επίπεδα συντηρούμενη εκατέρωθεν του πολιτικού μετώπου. Ένα άλλο χαρακτηριστικό των συγκρούσεων αυτών είναι ότι δεν περιορίζονται στην κατανόηση ή τη διαμόρφωση του παρόντος της χώρας. Το παρελθόν και ειδικότερα η καθαυτό 'κεμαλική' περίοδος (1923-1950) αποτελεί τις τελευταίες δεκαετίες προνομιακό χώρο σύγκρουσης, άντλησης επιχειρημάτων, και (από)νομιμοποίησης πολιτικών και ιδεολογικών θέσεων και επιλογών.

Στο πλαίσιο αυτό, το εθνικιστικό, κρατικιστικό, κοσμικό, εκσυγχρονιστικό και 'δυτικό-στροφο' κεμαλικό αφήγημα για το παρελθόν, την κατεύθυνση αλλά και την πολιτισμική ταυτότητα της τουρκικής κοινωνίας έχει δεχτεί (στην ολότητα ή τουλάχιστον σε επιμέρους χαρακτηριστικά του) έντονη αμφισβήτηση. Το κουρδικό κίνημα και οι συνιστώσες του πολιτικού Ισλάμ αποτελούν σαφέστατα τις πιο σημαντικές παρατάξεις που από πολύ νωρίς αμφισβήτησαν το κεμαλικό αφήγημα. Πέραν όμως από τις γνωστές αυτές παρατάξεις, πάνω στην άρνηση των πολιτικών δικαιωμάτων (ή ακόμα και της ύπαρξης) των οποίων εν πολλοίς εδραζόταν και (αυτο)νομιμοποιούνταν ένα αυταρχικό πολιτικό καθεστώς κηδεμονίας, τις τελευταίες τέσσερις δεκαετίες ποικίλες φωνές από διαφορετικές ιδεολογικές αφετηρίες συγκλίνουν στην κριτική αμφισβήτηση του κεμαλικού εκσυγχρονιστικού αφηγήματος και της επίσημης μέχρι και πολύ πρόσφατα ανάγνωσης του παρελθόντος.

Στις συνθήκες πόλωσης των τελευταίων χρόνων, οι συγκρούσεις μεταξύ διαφορετικών αναγνώσεων του παρελθόντος έχουν ενταθεί σημαντικά με την συμμετοχή μεγάλου μέρους της τουρκικής κοινωνίας, καθώς συμπλέκονται άμεσα με ζητήματα συλλογικών και ατομικών ταυτοτήτων και πολιτικών, προτεραιότητες εξωτερικής πολιτικής, ακόμα και διαφορετικές καταναλωτικές προτιμήσεις και τρόπους ζωής.

\* Ο Αλέξανδρος Λάμπρου είναι Ιστορικός και διδάσκει στο Πανεπιστήμιο Μαρβούργου.

Το παρόν κείμενο σκοπό έχει να παρουσιάσει την κατεύθυνση που έχει λάβει η αντιπαράθεση τις τελευταίες δεκαετίες μεταξύ εναλλακτικών αφηγήσεων για το παρελθόν, καθώς και το ρόλο της ιστοριογραφικής έρευνας, η οποία, εκούσα άκουσα, συχνά βρίσκεται στο κέντρο των πολιτικο-ιδεολογικών συγκρούσεων των τελευταίων δεκαετιών.



Χαρακτηριστικό στοιχείο του κεμαλικού αφηγήματος αποτελεί η έμφαση που δίνεται στον κοσμικό χαρακτήρα της εθνικής ταυτότητας, όπως θεμελιώνεται στη γλώσσα και τον τουρκικό πολιτισμό. Σε ζητήματα δηλαδή ταυτότητας δεν γίνεται ρητή αναφορά στο Ισλάμ ή το οθωμανικό παρελθόν.

## 2. Κεμαλική αφήγηση

Η Κεμαλική αφήγηση διαμορφώθηκε παράλληλα με τις ριζοσπαστικές μεταρρυθμίσεις που έθεσαν τα πολιτικά και ιδεολογικά θεμέλια της Τουρκικής Δημοκρατίας την περίοδο του Μεσοπολέμου. Αν και πολλές από τις μεταρρυθμίσεις επιβλήθηκαν βίαια στο πλαίσιο του αυταρχικού κεμαλικού καθεστώτος του Μεσοπολέμου και συνάντησαν συχνά την ανοιχτή αντίδραση μεγάλης μερίδας του πληθυσμού, η βιβλιογραφική παραγωγή, εντός αλλά και εκτός Τουρκίας, από πολύ νωρίς τις αποδέχτηκε θετικά, αν όχι και με διθυράμβους. Δεν είναι λίγες οι φορές που η βιβλιογραφία παρουσίασε τη δημιουργία του σύγχρονου τουρκικού κράτους και το κεμαλικό κοσμικό, εκσυγχρονιστικό και 'δυτικόστροφο' εγχείρημα αναπαράγοντας αυτούσιο σχεδόν τον λόγο των εκσυγχρονιστικών κρατικών ελίτ της περιόδου. [1] Μεγάλο δε μέρος της τουρκικής βιβλιογραφίας δεν διακρίνεται για την επιστημονική της πληρότητα, αλλά αντίθετα μέχρι και σήμερα εξακολουθεί να αναπαριστά την περίοδο και τις Κεμαλικές ελίτ με όρους σχεδόν αγιογραφικούς. Γραμμένη από θιασώτες των μεταρρυθμίσεων και της κληρονομιάς του Ατατούρκ, η βιβλιογραφία αυτή αναπαράγει μια άκριτη και εξόχως τελεολογική αφήγηση της ιστορίας της σύγχρονης Τουρκίας, αναπαράγοντας την επίσημη κεμαλική εκδοχή που διαμορφώθηκε στον Μεσοπόλεμο.

Χαρακτηριστικό στοιχείο του κεμαλικού αφηγήματος αποτελεί η έμφαση που δίνεται στον κοσμικό χαρακτήρα της εθνικής ταυτότητας, όπως θεμελιώνεται στη γλώσσα και τον τουρκικό πολιτισμό. Σε ζητήματα δηλαδή ταυτότητας

[1] Βιβλιογραφία επηρεασμένη από το εκσυγχρονιστικό μοντέλο των μεταπολεμικών δεκαετιών. Τα έργα του Daniel Lerner, *The Passing of Traditional Society: Modernizing the Middle East* (Free Press, 1958) και Bernard Lewis, *The Emergence of Modern Turkey* (Oxford: OUP, 1961) αποτελούν κλασικά παραδείγματα αυτής της οπτικής.

δεν γίνεται ρητή αναφορά στο Ισλάμ [2] ή το οθωμανικό παρελθόν. Στο πλαίσιο αυτό, η Κεμαλική αφήγηση κάνει ελάχιστες και τις περισσότερες φορές αρνητικές αναφορές στο οθωμανικό παρελθόν. Η Οθωμανική Αυτοκρατορία παρουσιάστηκε ως ένα οπισθοδρομικό κράτος σε παρακμή που συστηματικά απέρριπτε και υποτιμούσε τα τουρκικά εθνικά του θεμέλια. Σε συνδυασμό με την απόρριψη του οθωμανικού παρελθόντος, το Ισλάμ δεν προβλήθηκε ως συστατικό στοιχείο της υπό διαμόρφωση εθνικής ταυτότητας. Και τα δύο έγιναν αντιληπτά με όρους οπισθοδρομικότητας και ενός πολυεθνικού-κοσμοπολίτικού παρελθόντος, το οποίο αποτέλεσε, για τους Κεμαλικούς, βασική αιτία της πτώσης της αυτοκρατορίας. Στην κεμαλική αφήγηση η 'οπισθοδρομικότητα' και ο κοσμοπολίτικος χαρακτήρας της αυτοκρατορίας συνειδητά αντιπαρατίθενται με τον 'σύγχρονο' και 'εθνικό' χαρακτήρα του τουρκικού κράτους μετά το 1923. Η συνολική αυτή άρνηση του οθωμανικού παρελθόντος συμβάδιζε με την κατάργηση, την επαύριο της διάλυσης της Αυτοκρατορίας, πολλών οθωμανικών-ισλαμικών πολιτικών και κοινωνικών θεσμών (σουλτανεία, χαλιφάτο, θρησκευτικά δικαστήρια, εκπαιδευτικά ιδρύματα, κλπ).

Στη θέση του οθωμανικού-ισλαμικού παρελθόντος και ταυτότητας, η κεμαλική αφήγηση ανακάλυψε ένα εν πολλοίς επινοημένο προ-οθωμανικό και προ-ισλαμικό παρελθόν. Σύμφωνα με την επίσημη κεμαλική εκδοχή της τουρκικής ιστορίας, σε ένα απώτερο παρελθόν τουρκικοί πληθυσμοί μετακινήθηκαν από την κεντρική Ασία και αποίκησαν σχεδόν όλη τη Γη. Μέσω της θεωρίας αυτής η κεμαλική αφήγηση επιτυγχάνει να ανακηρύξει τουρκικούς πολλούς από τους πολιτισμούς της αρχαιότητας, όπως της αρχαίας Αιγύπτου ή της Ελλάδας.

Παράλληλα με την απομείωση του οθωμανικού-ισλαμικού αποτυπώματος στην τουρκική ιστορία και ταυτότητα, η επίσημη τουρκική γλώσσα εκκαθαρίστηκε από αραβικά και περσικά στοιχεία. Ταυτόχρονα με την εκκαθάριση της γλώσσας, την αποθέωση του προ-ισλαμικού παρελθόντος, η κεμαλική ηγεσία προσδιόρισε με πολιτισμικούς όρους την τουρκική ταυτότητα και τη μελλοντική κατεύθυνση του έθνους, ανακηρύσσοντας -με άφθονη δόση οριενταλιστικού λόγου- ότι το τουρκικό έθνος αποτελεί μέρος της λευκής φυλής και φορέα δυτικού πολιτισμού. Πολλές φορές αυτό γίνεται σε αντιδιαστολή με την υποτιθέμενη οπισθοδρομικότητα των Αράβων. Η κεμαλική αφήγηση παρουσιάζει το πέρασμα από το οθωμανικό στο σύγχρονο τουρκικό κράτος ως ένα άλμα από τον σκοταδισμό στον διαφωτισμό.

Τις τελευταίες δεκαετίες, όμως, η κεμαλική αφήγηση έχει γίνει αντικείμενο αμφισβήτησης, η δε αυταρχικότητα του καθεστώτος αλλά και η γενικότερη κληρονομιά του Κεμαλισμού έχουν δεχτεί σφοδρή κριτική. Η κριτική αυτή σε συνδυασμό με τον διάχυτο φόβο που προκάλεσε η άνοδος του πολιτικού Ισλάμ οδήγησε ήδη από τη δεκαετία του 1990 στην κινητοποίηση κοινωνικών στρωμάτων, ατόμων και ομάδων με κεμαλικό-κοσμικό ιδεολογικό πρόσημο. Έκτοτε αντιδρούν δυναμικά, ενίοτε ζητώντας από τον στρατό να παρέμβει, θεωρώντας ότι η πολιτισμική ταυτότητα της χώρας αλλά και ο κοσμικός τρόπος ζωής βρίσκονται υπό απειλή. Από τις πιο σημαντικές δράσεις του χώ-

---

[2] Και αυτό παρότι στις καθημερινές πρακτικές του τουρκικού κράτους το Ισλάμ αποτελούσε και αποτελεί αναγκαίο κριτήριο για την αποδοχή ενός ατόμου ως μέλους του έθνους.



ρου αυτού είναι οι δημόσιες τελετές μνήμης που έχουν κύριο σημείο αναφοράς τον Ατατούρκ και την 'κληρονομιά' του. Αυτή η 'κεμαλική νοσταλγία', όπως έχει χαρακτηριστεί, για ένα χαμένο κεμαλικό παράδεισο πολλές φορές αναπαράγει την 'ορθόδοξη' κεμαλική αφήγηση στην προσπάθειά της να αντιμετωπίσει τις διαφορετικές αναγνώσεις του παρελθόντος, είτε προέρχονται από τον συντηρητικό είτε και τον φιλελεύθερο-αριστερό χώρο. [3] Για την ανθρωπολόγο Jenny White, αυτοί οι 'πόλεμοι μνήμης' κινητοποιούν μεγάλα κομμάτια του πληθυσμού και φέρνουν στην επιφάνεια μια σύγκρουση χωρίς προηγούμενο γύρω από τη φύση και το περιεχόμενο της τουρκικότητας και την ταυτότητα του τουρκικού έθνους. [4]

### 3. Ισλαμικές αφηγήσεις

Η Κεμαλική αφήγηση για το παρελθόν και την εθνική ταυτότητα έχει βρεθεί τα τελευταία χρόνια μεταξύ διασταυρούμενων πυρών, έχοντας υποστεί παράλληλη, αν όχι συνδυασμένη, κριτική από την αριστερά, τον φιλελεύθερο αλλά και τον ισλαμικό-συντηρητικό χώρο. Η έντονη και πολυαφετηριακή κριτική του καθεστώτος κηδεμονίας αλλά και του κεμαλικού αφηγήματος για το παρελθόν έχει τις ρίζες της στην μεταπραξικοπηματική Τουρκία, τις δεκαετίες του 1980 και 1990. Η σταδιακή φιλελευθεροποίηση του πολιτικού καθεστώτος επί Οζάλ, η εκλογική άνοδος του πολιτικού ισλάμ, το ξέσπασμα του κουρδικού αποσχιστικού κινήματος, αλλά και η εμφάνιση συλλογικοτήτων και οργανώσεων της κοινωνίας των πολιτών λειτούργησαν νομιμοποιητικά και ενίσχυσαν τις φωνές αμφισβήτησης του πολιτικού καθεστώτος. Σημείο συνάντησης όλων αυτών των διαφορετικών συλλογικών υποκειμένων ήταν η αίσθηση ασφυξίας και εγκλωβισμού εντός των στενών ορίων του εθνικιστικού και κρατικιστικού πολιτικού καθεστώτος στρατιωτικής κηδεμονίας.



Η σταδιακή φιλελευθεροποίηση του πολιτικού καθεστώτος επί Οζάλ, η εκλογική άνοδος του πολιτικού ισλάμ, το ξέσπασμα του κουρδικού αποσχιστικού κινήματος, αλλά και η εμφάνιση συλλογικοτήτων και οργανώσεων της κοινωνίας των πολιτών λειτούργησαν νομιμοποιητικά και ενίσχυσαν τις φωνές αμφισβήτησης του πολιτικού καθεστώτος.

[3] Esra Özyürek, *Nostalgia for the Modern: State Secularism and Everyday Politics in Turkey* (Durham and London: Duke University Press, 2006). Για την εμφάνιση διαφορετικών εκδοχών δημόσιας μνήμης τη δεκαετία του 1990 βλ. Esra Özyürek (επιμέλεια), *The politics of public memory in Turkey* (Νέα Υόρκη: Syracuse University Press).

[4] Jenny White, *Muslim Nationalism and the New Turks* (Princeton: Princeton University Press, 2013), 8.

Στο πλαίσιο αυτό, η έκφραση εναλλακτικών αφηγήσεων και η αμφισβήτηση και απόρριψη του 'ορθόδοξου' κεμαλικού αφηγήματος για το παρελθόν έχει έκτοτε αποτελέσει ένα σημαντικό πεδίο πολιτικής και ιδεολογικής σύγκρουσης. Η άνοδος του πολιτικού ισλάμ αμφισβήτησε όχι μόνο την οικονομική ή πολιτική κυριαρχία των κεμαλικών-κοσμικών ελίτ αλλά και την κεμαλική εκδοχή της σύγχρονης ιστορίας της Τουρκίας. Η αναφορά στην αυταρχικότητα και την καταπίεση της μονοκομματικής διακυβέρνησης του 1923-1950 αποτελεί κοινό τόπο στον καταγγελτικό λόγο Ισλαμιστών διανοούμενων και πολιτικών προεξάρχοντος του Ταγίπ Ερντογάν, ο οποίος έχει πολλάκις παρουσιάσει το κεμαλικό κόμμα της δεκαετία του 1940 και τον ηγέτη του Ισμέτ Ινονού ως θαυμαστές και πολιτικά συγγενείς του Χίτλερ και του ναζισμού. Για να κατηγορήσει την τωρινή αντιπολίτευση του κεμαλικού Λαϊκού Ρεπουμπλικανικού Κόμματος (ΛΡΚ) ότι αποτελεί τη συνέχεια ενός ανήθικου και αντιδημοκρατικού πολιτικού σχηματισμού, δεν δίστασε να δημοσιοποιήσει έγγραφα από τα Κρατικά Αρχεία που αναφέρονται στις μαζικές δολοφονίες και τον εκτοπισμό των Κούρδων κατοίκων της επαρχίας Ντέρσιμ από τον τουρκικό στρατό το 1937-38. [5]

Αν και δεν κατονομάζεται ο Κεμάλ Ατατούρκ, η αναφορά στο πολιτικό κόμμα που ίδρυσε και διέυθινε, στις μεταρρυθμίσεις και τις πολιτικές που επέβαλε, σε στενούς συνεργάτες του, ακόμα και τον ίδιο τον διάδοχό του δεν αφήνει πολλές αμφιβολίες για την κατεύθυνση και πρόθεση των καταγγελιών, που δεν είναι άλλη από την απονομιμοποίηση του νυν κεμαλικού κόμματος, αλλά και εν γένει του κεμαλικού-κοσμικού χώρου.

Είναι όμως γεγονός ότι η απεικόνιση του παρελθόντος από τη συντηρητική-ισλαμική παράταξη και το Κόμμα Δικαιοσύνης και Ανάπτυξης (ΚΔΑ) είναι εξαιρετικά επιλεκτική και μονομερής όπως και η αντίπαλη κεμαλική αφήγηση. Έτσι αναπαράγονται δύο αντικρουόμενες αναπαραστάσεις –αμφότερες συχνά εκτός ιστορικού συμφραζομένου. Ο 'χρυσός αιώνας' της κεμαλικής αφήγησης, στον αντίπαλο λόγο περιγράφεται ως μια εποχή ανελέητης καταπίεσης του μουσουλμανικού λαού από μια αυταρχική, ανήθικη, και εχθρική προς το Ισλάμ εξουσία. Αυτό που με υπερβολή η μία παράταξη εορτάζει ως την Αναγέννηση του τουρκικού έθνους η άλλη θρηνεί ως ένα Μεσαίωνα καταπίεσης.

Πέραν όμως της καταγγελίας της αυταρχικότητας των κεμαλικών-κοσμικών ελίτ, η ισλαμική παράταξη, σε μια συνειδητή προσπάθεια αντίδρασης στην κεμαλική 'δολοφονία της συλλογικής μνήμης' [6] αφηγήθηκε διαφορετικά το παρελθόν, προωθώντας ένα εναλλακτικό ορισμό της εθνικής κοινότητας βάσει ενός μετά-οθωμανικού και όχι κεμαλικού μοντέλου.[7] Η ισλαμική αφήγηση δίνει έμφαση σε ένα κοινό οθωμανικό παρελθόν και πολιτισμό, τα οποία αναγνωρίζει ως συστατικά στοιχεία της εθνικής ταυτότητας, με ένα τρόπο που ταυτίζει ουσιαστικά το 'οθωμανικό' με το 'τουρκικό' (κράτος, πολιτισμό, ταυτότητα, κτλ).

[5] Βλ. μια σχετικά πρόσφατη (2019) αναφορά του Ερντογάν στη μονοκομματική περίοδο όπου καταγγέλει το κεμαλικό κόμμα για καταπίεση θρησκευτικών ελευθεριών και τις σφαγές στο Ντέρσιμ: <https://www.aa.com.tr/tr/politika/cumhurbaskani-erdogan-tek-parti-chp-doneminde-arastirilmasi-gereken-karanlik-noktalar-var/1680419>

[6] Nora Fisher Onar, "Echoes of a Universalism Lost: Rival Representations of the Ottomans in Today's Turkey," *Middle Eastern Studies* 45/2 (2009): 235.

[7] White, *Muslim Nationalism*, 19.



Η επιστροφή του οθωμανικού παρελθόντος στο κέντρο της αφήγησης για το παρελθόν και την ταυτότητα της χώρας γίνεται κατανοητή με όρους 'διόρθωσης' της κεμαλικής 'διαστροφής' και ως έκφραση ενός συλλογικού υποκειμένου που είχε περιθωριοποιηθεί από τις καταπιεστικές δυτικότερες ελίτ.

Η εστίαση στο οθωμανικό παρελθόν, όμως, αποτελεί μια επιλεκτική οπτική που αποσιωπά τον πολυεθνικό και πολυθρησκευτικό χαρακτήρα της Οθωμανικής αυτοκρατορίας και την αναπαριστά αφενός ως ένα μουσουλμανικό-τουρκικό κράτος αφετέρου ως τον φυσικό ηγέτη των απανταχού μουσουλμάνων σε μια αέναη αντιπαράθεση με τη 'Δύση', αναχρονιστικά συμπλέκοντας κράτος, έθνος και Ισλάμ.<sup>[8]</sup> Η αναπαράσταση αυτή του οθωμανικού κράτους συμβαδίζει με την (πρόθεση για) επέκταση της επιρροής της χώρας σε μια ευρύτερη πρώην-οθωμανική γεωγραφία στη Μέση Ανατολή και τα Βαλκάνια. Παρόμοιες 'νεο-Οθωμανικές' πολιτικές παρατηρούνται ήδη από την περίοδο Οζάλ, την ελαύριο της κατάρρευσης του Σοβιετικού Μπλοκ, και αποτελούν σήμερα σήμα κατατεθέν της εξωτερικής πολιτικής του ΚΔΑ.

Η επιστροφή του οθωμανικού παρελθόντος στο κέντρο της αφήγησης για το παρελθόν και την ταυτότητα της χώρας γίνεται κατανοητή με όρους 'διόρθωσης' της κεμαλικής 'διαστροφής' και ως έκφραση ενός συλλογικού υποκειμένου που είχε περιθωριοποιηθεί από τις καταπιεστικές δυτικότερες ελίτ. Στην ιδιοποίηση του οθωμανικού παρελθόντος από το πολιτικό Ισλάμ ιδιαίτερη έμφαση δίνεται στην περίοδο κατακτήσεων αλλά και στα τελευταία χρόνια της αυτοκρατορίας. Η τελευταία επιλογή δεν είναι τυχαία καθώς τα τελευταία χρόνια της αυτοκρατορίας είναι η περίοδος πάνω στην επιλεκτική ανάγνωση της οποίας θεμελιώνει τη νομιμοποίησή της η κεμαλική εξουσία. Οι νέες εναλλακτικές αναγνώσεις του παρελθόντος, οι διαφορετικοί χώροι και τελετές μνήμης που προβάλλει η ισλαμική ανάγνωση γίνονται αντιληπτοί με όρους σύγκρουσης ή και απειλής με τους αντίστοιχους κεμαλικούς. Παραδείγματος χάρη, οι εορτασμοί της άλωσης της Κωνσταντινούπολης έχουν οικειοποιηθεί πλήρως από την ισλαμική πλευρά και για πολλούς συνειδητά λειτουργούν αντιθετικά με την εθνική εορτή της ανακήρυξης της Δημοκρατίας στις 29 Οκτωβρίου. Ένα άλλο γεγονός από το οποίο κατεξοχήν αντλεί νομιμοποίηση η κεμαλική πλευρά -η μάχη της Καλλίπολης το 1915- έχει επιχειρηθεί να μνημονευθεί χωρίς μεγάλη αναφορά στον Μουσταφά Κεμάλ. Άλλο παράδειγ-

[8] Fisher Onar, "Echoes of a Universalism Lost," 235.

μα σύγκρουσης διαφορετικών αφηγήσεων για το παρελθόν αποτελεί η συνθήκη της Λωζάννης: πολλοί συντηρητικοί και ισλαμιστές δεν την αποδέχονται ως 'νίκη', όπως την παρουσιάζει η κεμαλική πλευρά. [9]

Τα τελευταία είκοσι χρόνια, τηλεοπτικές σειρές με 'ιστορικά' θέματα έχουν λειτουργήσει ως ένας προνομιακός χώρος εκλαϊκευσης αφηγήσεων, όπου το οθωμανικό παρελθόν αναπαρίσταται με όρους μίξης ισλάμ και τουρκικότητας (σε αντιδιαστολή με τον κοσμικό εθνικισμό των Κεμαλικών). Μια πρόσφατη σειρά επιχειρεί την αποκατάσταση του κατεξοχήν πολιτικού εχθρού της κεμαλικής αφήγησης. Με την βοήθεια και πολλών ιστορικών ανακριβειών και επινοήσεων, η σειρά παρουσιάζει τον Αβδουλαχμίτ Β' ως τον μεγάλο ηγέτη του τουρκικού έθνους και του Ισλάμ. Η σειρά γίνεται αναπόφευκτα κατανοητή με όρους αντιπαράθεσης με το κεμαλικό αφήγημα και την ηγετική μορφή του. Μια άλλη σειρά μέσα από την παρουσίαση μιας ελάχιστα γνωστής οθωμανικής στρατιωτικής επιτυχίας το 1916 στο Ιράκ προωθεί μια εναλλακτική ανάγνωση του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου. Η ορθόδοξη αφήγηση υπερτονίζει τον ρόλο του Κεμάλ και τη μάχη της Καλλίπολης και παρουσιάζει τον πόλεμο ως μια τουρκική υπόθεση, όπου οι Άραβες είτε απουσιάζουν είτε κατηγορούνται ως προδότες. Η σειρά κατασκευάζει μια εναλλακτική αφήγηση όπου Κούρδοι και Άραβες εμφανίζονται ως 'αδελφοί' ενώ η απουσία του Κεμάλ είναι, το λιγότερο, ηχηρή.

Η εναλλακτική οικειοποίηση του οθωμανικού στοιχείου γίνεται αντιληπτή ήδη από τη δεκαετία του 1980 και στην καθημερινή ζωή και τις καταναλωτικές συνήθειες ανερχόμενων οικονομικά και κοινωνικά συντηρητικών στρωμάτων που αυτοπροσδιορίζονται ως συνειδητοί και πιστοί μουσουλμάνοι. Οι ανάγκες τους οδήγησαν στην ανάπτυξη μιας ισλαμικής καταναλωτικής κουλτούρας, προϊόντα της οποίας κυκλοφορούν στο χώρο της μόδας, στην αρχιτεκτονική, στις δραστηριότητες ελεύθερου χρόνου, στη λογοτεχνία, τον κινηματογράφο και την τηλεόραση. Παραδείγματος χάρη, ισλαμιστές δήμαρχοι και κυβερνήσεις από τη δεκαετία του 1990 συνέβαλαν στην ανάδυση οθωμανικών μοτίβων στην αρχιτεκτονική, στις τέχνες, στον δημόσιο χώρο εν γένει και εισήγαγαν εναλλακτικές τελετές συλλογικής μνήμης που έρχονταν σε αντίθεση με τις κεμαλικές επίσημες τελετές. Η Alev Çinar κάνει λόγο για μια προσπάθεια εκ νέου νοσηματοδότησης του παρελθόντος με σκοπό την «κατασκευή μιας εναλλακτικής εθνικής ταυτότητας, η οποία παραπέμπει σε έναν οθωμανικό-ισλαμικό πολιτισμό σε αντίθεση με την κοσμική σύγχρονη Τουρκική Δημοκρατία.» [10] Η διαφορετική ανάγνωση του παρελθόντος συνδέεται με ταυτοτικούς λόγους και πρακτικές του συντηρητικού Ισλάμ [11] αλλά και με προσπάθειες για νομιμοποίηση της πολιτικής, οικονομικής και κοινωνικής τάξης που προωθεί.

[9] Βλ. δηλώσεις Ερντογάν το 2016: «Προσπάθησαν να μας πουλήσουν τη Λωζάννη ως νίκη». "Erdoğan: Lozan'ı zaferdiyeyutturmaya çalıştılar, 29/9/2016. [www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-37505231](http://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-37505231)

[10] Alev Çinar, "National History as a Contested Site: The Conquest of Istanbul and Islamist Negotiations of the Nation," *Comparative Studies in Society and History* 43/2 (2001): 365.

[11] Yilmaz Çolak (2006) Ottomanism vs. Kemalism: Collective memory and cultural pluralism in 1990s Turkey, *Middle Eastern Studies*, 42:4, 587-602.

#### 4. Μετακεμαλική ιστοριογραφία

Οι αντικρουόμενες αναγνώσεις του παρελθόντος κατέχουν σημαντική θέση στις πολιτικές συγκρούσεις και τις προσπάθειες (απο)νομιμοποίησης πολιτικών και ιδεολογικών επιλογών, καθιστώντας ως έναν βαθμό αναπόφευκτη την εμπλοκή της ιστοριογραφικής παραγωγής και των συντελεστών της στους 'πολέμους της μνήμης' μεταξύ κεμαλικών και ισλαμιστών. Η ιστοριογραφική παραγωγή [12] στην 'μεταπραξικοπηματική' Τουρκία (1980-) έχει αποτελέσει ένα σημαντικό χώρο μελέτης, επανερμηνείας της κεμαλικής αφήγησης για τον σχηματισμό του σύγχρονου τουρκικού κράτους.

Τις τελευταίες δεκαετίες οι πρωτότυπες μελέτες που επικεντρώνονται στην περίοδο (1923-1950) κεμαλικής μονοκομματικής διακυβέρνησης, στάθηκαν κριτικά απέναντι σε αφηγήσεις που παρουσιάζουν την εποχή ως μια εκσυγχρονιστική-προοδευτική εποποιία. Ειδικότερα τα τελευταία 25 χρόνια, η ιστορική έρευνα για την περίοδο έχει παρουσιάσει μια αξιοσημείωτη άνθηση. Μέσα σε πολύ λίγα χρόνια τα ράφια που τα βιβλιοπωλεία αφιέρωναν στις ενότητες «Μονοκομματική περίοδος» ή «Πρώιμη Ρεπουμπλικανική Περίοδος» πολλαπλασιάστηκαν. Το ίδιο ισχύει και για τις θεματικές υποενότητες. Ο χώρος μόλις πριν 15 χρόνια περιοριζόταν σε απομνημονεύματα πολιτικών, ασιογραφικές αναπαραστάσεις του Ατατούρκ, έργα πολιτικής ιστορίας, και ελάχιστα ιστοριογραφικά έργα αξιώσεων –τα περισσότερα μεταφράσεις. Πλέον συμπεριλαμβάνει και συνεχώς επεκτείνεται με πρωτότυπες εργασίες, ποικίλες θεματικές και οπτικές. [13]

Πέραν της σταδιακής φιλελευθεροποίησης του πολιτικού καθεστώτος από τα μέσα του 1980, σε αυτήν την άνθηση έχει αναμφισβήτητα συμβάλει το άνοιγμα των κρατικών αρ-



Οι αντικρουόμενες αναγνώσεις του παρελθόντος κατέχουν σημαντική θέση στις πολιτικές συγκρούσεις και τις προσπάθειες (απο)νομιμοποίησης πολιτικών και ιδεολογικών επιλογών, καθιστώντας ως έναν βαθμό αναπόφευκτη την εμπλοκή της ιστοριογραφικής παραγωγής και των συντελεστών της στους 'πολέμους της μνήμης' μεταξύ κεμαλικών και ισλαμιστών.

[12] Αναφέρομαι σε πρωτότυπες μελέτες που πληρούν επιστημονικά – ακαδημαϊκά κριτήρια.

[13] Ενδεικτικά, έχουν δημοσιευθεί εξαιρετικές μονογραφίες τοπικής, πολιτισμικής και κοινωνικής ιστορίας, ιστορίας των γυναικών και του κοινωνικού φύλου, ιστορίας μειονοτήτων και αντιμειονοτικών πολιτικών. Για μια απόπειρα κριτικής παρουσίασης και απολογισμού της συσσωρευμένης βιβλιογραφίας των τελευταίων δεκαετιών βλ. Sevgi Adak και Alexandros Lamprou (επιμ.), *Tek-Parti Dönemini Yeniden Düşünmek: Kemalizm, Otoriterlik, Devlet ve Toplum* [Προς μια εκ νέου θεώρηση της Μονοκομματικής Περιόδου: Κεμαλισμός, Αυταρχισμός, Κοινωνία και Κράτος] (υπό έκδοση, Κωνσταντινούπολη: Εκδόσεις Ιδρύματος Ιστορίας, 2021).

χείων της περιόδου στις αρχές του 2000. Σε θεωρητικό επίπεδο, η παραγωγή αυτή έχει επηρεαστεί από την κριτική του εκσυγχρονιστικού παραδείγματος και από θεωρητικές προσεγγίσεις για το νεωτερικό κράτος και τις σχέσεις κράτους-κοινωνίας. [14]

Ένα από τα βασικά στοιχεία της ρεβιζιονιστικής αυτής ιστοριογραφίας αποτελεί η διερεύνηση των βαθιών συνεχειών μεταξύ της Κεμαλικής (1923-1950) και της ύστερης οθωμανικής περιόδου. Πολύ συχνά η βιβλιογραφία αυτή ακολουθεί μια εναλλακτική περιοδολόγηση, η οποία, αντί να θεωρεί ως τομή την ίδρυση της Τουρκικής Δημοκρατίας το 1923, αναφέρεται σε μια ευρύτερη νεοτουρκική περίοδο (1908-1950) με κοινά χαρακτηριστικά και συνέχειες σε πολλά επίπεδα (προσώπων, ιδεολογικών αναζητήσεων, κρατικών πολιτικών, κτλ). [15]

Στο πλαίσιο αυτό, η μετακεμαλική ιστοριογραφία διερευνά κατά προτεραιότητα τις πολιτικές δημογραφικής μηχανικής και εθνοκάθαρσης που οδήγησαν στη δημιουργία του σύγχρονου τουρκικού κράτους (αρμενική γενοκτονία, ανταλλαγές πληθυσμών, βία και διακρίσεις εναντίον μειονοτήτων). Παράλληλα, έφερε στην επιφάνεια τον συχνά επιφανειακό τρόπο εφαρμογής των κεμαλικών μεταρρυθμίσεων, αλλά πολύ πιο σημαντικά τον μιλιταρισμό, τον ξενοφοβικό εθνικισμό, και τον βαθιά αυταρχικό χαρακτήρα του πολιτικό καθεστώτος της περιόδου. Με μια δόση υπερβολής, μπορούμε να ισχυριστούμε ότι η μετακεμαλική ιστοριογραφία εξιστορεί το πρόσφατο παρελθόν της χώρας πλέον όχι ως ένα «θρίαμβο της προόδου» αλλά «μια συστηματική πράξη καταστροφής». [16]

Αν και η εμβέλεια της μετακεμαλικής κριτικής ιστοριογραφίας αρχικά ήταν περιορισμένη στον χώρο της φιλελεύθερης αριστεράς, σταδιακά απέκτησε ευρεία απήχηση και εκτός πανεπιστημιακών αιθουσών. Από τις αρχές του 2000 με την άνοδο στην εξουσία του ΚΔΑ, δημόσιοι διανοούμενοι, δημοσιογράφοι αλλά και πολιτικοί αναπαρήγαγαν ευρέως την οπτική της. Η διεύρυνση όμως του ακροατηρίου αλλά και το πολιτικό και συγκρουσιακό συμφραζόμενο οδήγησαν σε εκλαϊκευση και πολύ συχνά επιλεκτική – εκτός ιστορικού συμφραζομένου – αναπαραγωγή των αποτελεσμάτων της. Στο πλαίσιο της σύγκρουσης του ΚΔΑ με το κεμαλικό κρατικό κατεστημένο, η μετακεμαλική κριτική της αυταρχικότητας του κεμαλικού εκσυγχρονιστικού μοντέλου αποτέλεσε στοιχείο νομιμοποιητικό των πολιτικών του ΚΔΑ.

Απο την κεμαλική πλευρά έγινε λόγος για εργαλειοποίηση της μετακεμαλικής ιστοριογραφίας από το πολιτικό ισλάμ, ή ακόμα και για 'προδοσία' του φιλελεύθερου αριστερού χώρου, ο οποίος, αν και κοσμικός, συμάχησε με το πολιτικό Ισλάμ με σκοπό την αποκαθήλωση της κεμαλικής κηδεμονίας συμβάλλοντας έτσι στη νομιμοποίηση της καθεστωτικής αλλαγής που έλαβε χώρα με την άνοδο του ΚΔΑ. Σε κάθε περίπτωση, η ευρεία και εκλαϊκευτική αναπαραγωγή της κριτικής μετακεμαλικής ιστοριογραφίας συνέβαλε στη διάδοση της θέσης ότι η βαριά κληρονομιά του κεμαλισμού βρίσκεται πί-

[14] Howard Eissenstat, "Children of Özal: The New Face of Turkish Studies," *Journal of the Ottoman and Turkish Studies Association* 1/1-2 (2014): 26, 31-2.

[15] Erik Jan Zürcher, "The Ottoman Legacy of the Turkish Republic: An Attempt at a New Periodization," *Die Welt des Islams* 32/2 (1992): 237-53.

[16] Nicholas Danforth, "The writing of modern Turkey," *Nationalities Papers* 41/6 (2013): 1136.



Με την αυταρχική δεστροφή του ΚΔΑ την τελευταία δεκαετία, όποιες ελπίδες είχαν εκφραστεί για μια μετακεμαλική πλουραλιστική και φιλελεύθερη Τουρκία έχουν εξανεμιστεί. [...] Στο πολιτικό αυτό συμφραζόμενο, έχει πρόσφατα ξεκινήσει μια συζήτηση σχετικά με το εάν και κατά πόσο η μετακεμαλική κριτική των τελευταίων δεκαετιών (είτε σε επίπεδο ιστοριογραφίας είτε πολιτικού προτάγματος) έχει πλέον υπερβεί την αρχική αναλυτική και επεξηγηματική δυναμική της [...].

σω από τη διαρκή αποτυχία της χώρας να εγκαθιδρύσει ένα πραγματικά δημοκρατικό και πλουραλιστικό καθεστώς.

### 5. Μετα-μετα-κεμαλισμός: μετά την μετακεμαλική κριτική;

Τα τελευταία είκοσι χρόνια διακυβέρνησης του ΚΔΑ, έχει ακουστεί ουκ ολίγες φορές η θέση ότι η χώρα είχε de facto περάσει σε μια μετακεμαλική φάση. Στο πλαίσιο αυτής της συζήτησης εκφραζόταν και η ανάγκη για ένα νέο, δημοκρατικό και πλουραλιστικό συλλογικό αφήγημα, αλλά και ο κίνδυνος μιας εκ νέου διολίσθησης σε ένα αυταρχικό καθεστώς, όχι αναγκαστικά κεμαλικής, αυτή τη φορά, γενεαλογίας. [17]

Με την αυταρχική δεστροφή του ΚΔΑ την τελευταία δεκαετία, όποιες ελπίδες είχαν εκφραστεί για μια μετακεμαλική πλουραλιστική και φιλελεύθερη Τουρκία έχουν εξανεμιστεί. Η δυναμική εκδημοκρατισμού που είχε την πρώτη δεκαετία του 2000 επιδείξει το ΚΔΑ, έχει δώσει τη θέση της σε ένα ξεκάθαρα αυταρχικό λαϊκιστικό καθεστώς. Στο πολιτικό αυτό συμφραζόμενο, έχει πρόσφατα ξεκινήσει μια συζήτηση σχετικά με το εάν και κατά πόσο η μετακεμαλική κριτική των τελευταίων δεκαετιών (είτε σε επίπεδο ιστοριογραφίας είτε πολιτικού προτάγματος) έχει πλέον υπερβεί την αρχική αναλυτική και επεξηγηματική δυναμική της, ειδικότερα σχετικά με την ιστορική ανάπτυξη του συντηρητικού και ισλαμικού ιδεολογικού, κοινωνικού και πολιτικού χώρου.

Ασκώντας κριτική στο ιδεολογικό και πολιτικό πρόταγμα της μετακεμαλικής οπτικής για το παρελθόν και το παρόν της χώρας, ο καθηγητής πολιτική ιστορίας Ιλκέρ Αϊτούρκ απορρίπτει την προτεινόμενη αιτιακή σχέση μεταξύ της καχεκτικής λειτουργίας της τουρκικής δημοκρατίας και του κεμαλικού εκσυγχρονιστικού παραδείγματος του Μεσοπολέμου ή και της εν γένει κληρονομιάς του Κεμαλισμού. Υποστηρίζει, αντίθετα, ότι η άνοδος του πολιτικού Ισλάμ και το σημερινό πολιτικό αδιέξοδο πρέπει να διερευνηθούν όχι στο πλαίσιο της μεσοπολεμικής 'κεμαλικής' Τουρκίας, αλλά

[17] Ενδεικτικά βλ. Şükrü Hanioglu, "Post-Kemalist toplum ve yeni Kemalizm", *Sabah*, 15 Μαρτίου 2015; Mustafa Akyol, "Introducing Post-Kemalist Turkey", *AlMonitor*, 4 Απριλίου 2013.

<https://www.al-monitor.com/originals/2013/04/turkey-kemalism-failing-secularism-nationalism-erdogan.html>

στη συνάντηση του κεμαλικού κοσμικού εθνικισμού με τον συντηρητικό Ισλάμ στο αντικομμουνιστικό περιβάλλον του Ψυχρού Πολέμου. Θεωρώντας ότι η μετακεμαλική κριτική έχει κλείσει τον κύκλο της, ο Αϊτούρκ προτάσσει την ανάγκη δημιουργίας ενός μετα-μετα-κεμαλικού (post-post-kemalist) διανοητικού παραδείγματος. [18]

Δεν είναι σαφές τί μπορεί να συνεπάγεται το πρόταγμα αυτό σε σχέση με την ιστορική έρευνα, αλλά και γενικότερα για τη διαχείριση του παρελθόντος και την διαπραγμάτευση συλλογικών ταυτοτήτων. Μια δημόσια συζήτηση γύρω από τη θέση του Αϊτούρκ έχει πολύ πρόσφατα ξεκινήσει, περιορίζεται όμως μεταξύ διανοουμένων του φιλελεύθερου-αριστερού χώρου. Αντίθετα δεν υπάρχουν παρεμβάσεις από νεο-κεμαλικούς εθνικιστές, την εθνικιστική δεξιά, ή διανοούμενους από το χώρο του πολιτικού Ισλάμ. Σε αυτό προφανώς συμβάλλει ο πολύ συχνά πολεμικός χαρακτήρας της δημόσιας αντιπαράθεσης που τις περισσότερες φορές περιορίζεται στην έκφραση ενός καταγγελτικού λόγου για την αντίπαλη πλευρά. Η έλλειψη επικοινωνίας και διαλόγου επιτείνεται και από την καχυποψία για τα κίνητρα της άλλης πλευράς, κάτι που είναι εμφανές ακόμα και στην περιορισμένης απήχησης συζήτηση του μετα-μετα-κεμαλιστικού προτάγματος. [19]

### Συμπερασματικά

Η ‘μεταπολίτευση’ της τελευταίας εικοσαετίας διακυβέρνησης του ΚΔΑ έχει επιτείνει τις συγκρούσεις γύρω από την ερμηνεία και τη δημόσια διαχείριση του παρελθόντος. Η αμφισβήτηση της κεμαλικής ‘ορθόδοξης’ αφήγησης είχε ήδη ξεκινήσει την επαύριο του πραξικοπήματος του 1980 ως αντίδραση στο αυταρχικό καθεστώς κηδεμονίας και τη συνεχή αναφορά στον Κεμαλισμό ως νομιμοποιητικό στοιχείο. Στο πλαίσιο των πολιτικών και ιδεολογικών εξελίξεων των τελευταίων τεσσάρων δεκαετιών, στο δημόσιο χώρο εμφανίστηκαν εναλλακτικές και μεταξύ τους αντικρουόμενες αφηγήσεις για το παρελθόν. Κεντρικό δε διακύβευμα των αντιπαράθεσεων αποτελεί, κυρίως, η διαχείριση της κεμαλικής κληρονομιάς. Ένα χαρακτηριστικό των εναλλακτικών και αλληλοσυγκρουόμενων αφηγήσεων είναι η αδυναμία αποφυγής αναφοράς στον Κεμαλισμό, στο πρόσωπο ή και στην κληρονομιά του Ατατούρκ. Δεν είναι λοιπόν τυχαίο ότι ακόμα και οι εναλλακτικές αφηγήσεις και ταυτότητες προωθούνται με όρους αντιπαράθεσης στον Κεμαλισμό – είτε αυτός γίνεται αντιληπτός ως παρελθόν, πολιτικό πρόταγμα, ιδεολογία, είτε ως κρατική πρακτική ή τρόπος ζωής. [20]

[18] İlker Aytürk, “Post-post-Kemalizm: Yeni bir paradigmayı beklerken” [«Μετα-μετά-Κεμαλισμός: αναμένοντας ένα καινούργιο παράδειγμα»], *Birikim* 319 (Νοέμβριος 2015), 34-47.

[19] Tanıl Bora, “Kemalizm ve ‘Eleştirinin Eleştirisi,’” *Birikim Haftalık*, 5 Ιουλίου 2017. İlker Aytürk, “Post-Kemalizm Nedir? Post-Kemalist Kimdir? Bir Tanım Denemesi,” *Varlık*, Φεβρουάριος 2019. Ömer Turan, “Post-post – Kemalizm: Yeni bir paradigmayı beklemek ya da tarihsel sosyolojinin ilhamı,” *Birikim* 366 (Οκτ. 2019). Levent Köker, “Post-Kemalizm ya da ‘Eleştirel Olmayan Eleştiri’ nin Eleştirisi,” *Birikim* 371 (Μάρτιος 2020). İlker Aytürk, “Bir defa daha post-post-Kemalizm: Eleştiriler, cevaplar, düşünceler,” *Birikim* 374/375 (Ιούνιος-Ιούλιος 2020).

[20] Fisher Onar, “Echoes of a Universalism Lost”, 233.



Τα τελευταία είκοσι χρόνια, οι πόλεμοι της μνήμης στην Τουρκία είναι παντού: στις ανακοινώσεις του προέδρου, στις δηλώσεις των πολιτικών της χώρας, στις τηλεοπτικές σειρές, στις δημόσιες τελετές και στους χώρους μνήμης, στην καθημερινή ζωή των κατοίκων. Η συμβολή της ιστοριογραφίας των τελευταίων ετών είναι σημαντική καθώς εκ των πραγμάτων έχει τροφοδοτήσει μια καθαυτό πολιτική αντιπαράθεση, με ό,τι κινδύνους μπορεί αυτό να συνεπάγεται για το επιστημονικό επίπεδο της ιστορικής έρευνας σε μια κοινωνία υπό συνθήκες συνεχούς πολιτικής και ιδεολογικής πόλωσης.



Φωτ.: Atatürk Düzce / Turkey, με άδεια CC BY-SA 2.0.  
<https://www.flickr.com/photos/109201880@N03/13802511674>

**Murat Issi** | Η έννοια  
του χώρου και η  
διαμόρφωση της  
κουρδικής εθνικής  
ταυτότητας: Από την  
μεταρρυθμιστική  
περίοδο ως την Ροζάβα

## Murat Issi\* | Η έννοια του χώρου και η διαμόρφωση της κουρδικής εθνικής ταυτότητας: Από την μεταρρυθμιστική περίοδο ως την Ροζάβα

Πολλές κοινωνικοπολιτικές έννοιες, θεσμοί και πολιτικά κινήματα της σύγχρονης Τουρκίας έχουν ως αφετηρία τους τη μεταρρυθμιστική περίοδο του Τανζιμάτ (1839-1876) και αργότερα το Δεύτερο Συνταγματικό Καθεστώς (1908). Χωρίς την κατανόηση του δέκατου ένατου αιώνα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και ιδιαίτερα της περιόδου που μεσολάβησε αμέσως μετά το Δεύτερο Συνταγματικό Καθεστώς (1908-1912), δεν είναι δυνατή όχι μόνο η ερμηνεία, και πολύ περισσότερο η επίλυση αλλά ούτε καν η μελέτη των προβλημάτων της σημερινής Τουρκίας. Η μετατροπή μίας πολύ-πολιτισμικής, πολύ-θρησκευτικής και πολύ-γλωσσικής αυτοκρατορίας σε ένα έθνος-κράτος με έναν μόνο πολιτισμό, μία μόνο γλώσσα και μία θρησκεία είναι ένα εξαιρετικά σημαντικό θέμα που πρέπει να ερευνηθεί με τη χρήση των κατάλληλων επιστημονικών εργαλείων. Η κατανόηση της Τουρκίας ως ενός κοινωνικού, πολιτικού, πολιτισμικού και θεσμικού φαινομένου είναι άμεσα εξαρτημένη από την ιστορία των εσωτερικών εθνικών ταυτοτήτων της (ή όπως αναφέρεται στη δυτική βιβλιογραφία μειονοτήτων) και τα παραπάνω αναφερόμενα επιστημονικά εργαλεία μπορούν να εντοπιστούν τόσο στην επίσημη τουρκική ιστοριογραφία όσο και στα μειονοτικά “ίχνη” της ίδιας της ιστορίας της Τουρκίας.

Οι Κούρδοι ως υποστηρικτές του Δευτέρου Συνταγματικού Καθεστώτος (1908) και ως ιδρυτικά μέλη του σύγχρονου τουρκικού κράτους (1923), όπως αποτυπώνεται και στη Συνθήκη της Λοζάνης, έχουν βιώσει όλη την επίσημη, αλλά και την “ανεπίσημη” ιστορία της Τουρκίας και ως εκ τούτου η αποκάλυψη της θαμμένης ιστορίας των Κούρδων, μέσα από τα ερείπια της τουρκικής ιστορίας, αποτελεί ταυτόχρονα και μια αποκάλυψη της ίδιας της Οθωμανο-τουρκικής ιστορίας. Αυτό που παρατηρείται στα τελευταία 25-30 χρόνια της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, κυρίως κατά τη διάρκεια της περιόδου 1898-1918, είναι η εξέλιξη του κουρδικού κινήματος ως ένα μεταρρυθμιστικό κίνημα ή καλύτερα ένα κίνημα αυτό-αναγνώρισης. Το ύστερο στάδιο αυτού του μεταρρυθμιστικού κινήματος είναι η ριζοσπαστικοποίησή του μετά την περίοδο του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου. Οι περισσότεροι από τους πρωταγωνιστές του νέου ριζοσπαστικού κουρδικού κινήματος ανήκαν στην μεταρρυθμιστική περίοδο και είχαν πλήρη συνείδηση της εποχής που ζούσαν. Όπως σε κάθε περίπτωση διαμόρφωσης μιας εθνικής ταυτότητας έτσι και η περίοδος διαμόρφωσης της κουρδικής εθνικής ταυτότη-

---

\* Ο Murat Issi (Μουράτ Ισσί) είναι μεταδιδάκτορας ερευνητής. Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, Πανεπιστήμιο Κρήτης. Department of History, Faculty of Education, Koya University, Koya Koyus, Kurdistan region -F.R.Iraq, murat.issi@koyauniversity.org

τας είναι εξαιρετικά περιπετειώδης. Σήμερα οι Κούρδοι θεωρούν τον εαυτό τους ως έθνος με την άσκηση του δικαιώματος αυτοδιάθεσης. Μπορούμε να θεωρήσουμε ως σημείο αφετηρίας της σύγχρονης κουρδικής εθνικής αντίληψης την έκδοση της πρώτης κουρδικής εφημερίδας Kurdistan το 1898. Κατά τη διάρκεια αυτών των περίπου 120 χρόνων, η εθνική ταυτότητα διαμορφώθηκε υπό την επιρροή των ακόλουθων περιόδων: της διανοητικής (1898-1918), της ριζοσπαστικοποίησης (1918-38) και κυρίως, από τα τέλη του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου ως σήμερα, της αυτο-ανάγνωσης.

Αναμφισβήτητα μία από τις μεγάλες επιδράσεις των τελευταίων περιόδων στην αυτό-ανάγνωση των Κούρδων πραγματοποιήθηκε επί του «Συριακού» πολέμου. Σε αυτή την σύντομη μελέτη θα προσπαθήσουμε να αναλύσουμε μερικές επιλεγμένες πτυχές της εξέλιξης και της διαμόρφωσης της κουρδικής εθνικής ταυτότητας αφενός στο πλαίσιο των εθνικών κριτηρίων βλέποντας με τι τρόπο αντιλαμβάνονται οι Κούρδοι την έννοια του χώρου αφετέρου παρουσιάζοντας παράλληλα με την ιστορική ανάλυση την ανάδυση της κουρδικής εθνικής ταυτότητας όπως την καταγράψαμε στο πεδίο μελέτης, δηλαδή στους προσφυγικούς καταυλισμούς που επισκεφτήκαμε κυρίως στην ευρύτερη περιοχή της Περιφερειακής Κυβέρνησης του Κουρδιστάν/Ιράκ (2017-19) αλλά και κατά τις επισκέψεις μας στους «κουρδικούς» καταυλισμούς στην Ελλάδα (2018-2020).

## Εισαγωγή

Η ύπαρξη του χώρου ως τόπος επιβίωσης των κοινωνιών αλλά και η ύπαρξη των κοινωνικών σχέσεων που επηρεάζονται άμεσα από την ύπαρξη του χώρου στο συγκεκριμένο χρόνο είναι δύο από τους πιο σημαντικούς παράγοντες που επηρεάζουν την ιστοριογραφία. Κάθε ιστορική μελέτη ακριβώς εξ αιτίας αυτών των παραγόντων δεν πρέπει να είναι μια απλή καταγραφή των γεγονότων με

”

Οι Κούρδοι ως υποστηρικτές του Δευτέρου Συνταγματικού Καθεστώτος (1908) και ως ιδρυτικά μέλη του σύγχρονου τουρκικού κράτους (1923), όπως αποτυπώνεται και στη Συνθήκη της Λοζάνης, έχουν βιώσει όλη την επίσημη, αλλά και την “ανεπίσημη” ιστορία της Τουρκίας και ως εκ τούτου η αποκάλυψη της θαμμένης ιστορίας των Κούρδων, μέσα από τα ερείπια της τουρκικής ιστορίας, αποτελεί ταυτόχρονα και μια αποκάλυψη της ίδιας της Οθωμανο-τουρκικής ιστορίας.

χρονολογική σειρά αλλά ουσιαστικά να στηρίζεται στην σημασία της σχέσης του χωροχρόνου και των κοινωνικών σχέσεων που αναπτύσσονται σε αυτόν.

Η προσπάθεια γραφής της Ιστορίας των Κούρδων έχει σημαντική θέση στην κατανόηση της κατασκευής της νέας κουρδικής ταυτότητας καθώς και στα πρώτα βήματα της κουρδικής ιστοριογραφίας. Η συγκεκριμένη προσπάθεια επικεντρώνεται αρχικά στην συζήτηση της γεωγραφίας και αυτή δεν είναι τίποτα παραπάνω από την προσπάθεια οριοθέτησης των γεωγραφικών χώρων που διαβίωναν οι ετερόκλητες κουρδικές κοινωνίες. Πρώτα έχουν αναγνωριστεί οι Κούρδοι ως ομάδα στόχου από τους ίδιους τους κούρδους διανοούμενους, έπειτα περιγράφηκαν οι γεωγραφικοί χώροι τους και ύστερα ξεκίνησαν οι πρώτες προσπάθειες των κουρδικών ιστοριογραφιών. Φυσικά αυτές δεν ήταν ένα ευφάνταστο προϊόν αλλά μια κατασκευή στο πλαίσιο της ευρύτερης Ιστοριογραφίας.

Η προσπάθεια των Κούρδων να περιγράψουν τις δικές τους γεωγραφίες και τα αποτελέσματα όλων αυτών των προσπαθειών αποτελούν την βάση αρκετών συζητήσεων που συνεχίζονται και στις ημέρες μας,<sup>[1]</sup> με επίκεντρο τις θετικές/αρνητικές επιδράσεις γεωγραφικών εννοιών, όπως διπλή πατρίδα ή κοινή πατρίδα, οι οποίες δημιουργήθηκαν από τους ίδιους τους Κούρδους. Η σημερινή κατακερματισμένη κατάσταση των Κούρδων (είτε ως οργανώσεις είτε ως κοινωνίες) δεν θα είναι κατανοητή χωρίς να ερευνηθούν και να συζητηθούν οι ιστορικές και οι πολιτικές ρίζες της εθνικής τους ταυτότητας. Επί παραδείγματι, ένας Κούρδος πώς μπορεί να είναι (ή να αισθάνεται) ταυτοχρόνως Κούρδος από το Κουρδιστάν και από την Τουρκία <sup>[2]</sup> ή το Ιράκ ή το Ιράν ή την Συρία;<sup>[3]</sup> Ας θέσουμε την ερώτηση αντίστροφα: Μπορεί ένας Κούρδος να απεγκλωβιστεί, να απελευθερωθεί από το αίσθημα της φανταστικής διπλής πατρίδας και να αισθάνεται ότι προέρχεται μονάχα από το Κουρδιστάν;

### Ιστορικό υπόβαθρο

Ο “γεωγραφικός χώρος” ή το “έδαφος” είναι ένα σημαντικό στοιχείο που εργαλειοποιήθηκε από τους πρώτους κούρδους διανοούμενους. Στο πλαίσιο των θεωρητικών προσεγγίσεων, οι οποίες δίνουν έμφαση στην κοινή πορεία της πολιτικής και της γεωγραφίας, <sup>[4]</sup> θα μπορούσαμε να προσθέσουμε τα εξής: Η πολιτική εξέλιξη της έννοιας του Κουρδιστάν από την Κουρδική γεωγραφία ή το Κουρδικό έδαφος στην Κουρ-

---

[1] Για μια ποιοτική συζήτηση βλέπε Μουράτ Ισσί, *Οθωμανική αυτοκρατορία και κουρδικός εθνικισμός*, εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 2018, σ.70-137

[2] Η έκφραση με την ακρίβεια είναι *Türkiyeli*, ούτε Τούρκος ούτε Κούρδος. Μία ένωση υποταυτοτήτων σε μία άλλη, ανώτερη ταυτότητα της Τουρκίας.

[3] Για μία αναλυτική συζήτηση της διπλής/κοινής πατρίδας βλ. Μουράτ Ισσί, *Οθωμανική αυτοκρατορία και κουρδικός εθνικισμός*, σ.102-136

[4] Sezgi Durgun, *Memalik-i Şahane'den Vatan'a, İletişim yayınları, Istanbul 2011, s. 1-75* [Σεζγκί Ντουργκούν, *Από το Δοξασμένο Κράτος στην Πατρίδα*, εκδόσεις Ιλετισίμ, Κωνσταντινούπολη 2011, σ.1-75].



Η χάραξη της έννοιας της πατρίδας εκ μέρους των Κούρδων διανοουμένων στις κοινές συλλογικές μνήμες των Κούρδων, ξεκίνησε με την απόλυτη πρόσληψη του εαυτού τους ως ιδιοκτητών της γης. Μπορεί ο Κούρδος να είναι ένας φτωχός, αμόρφωτος άνθρωπος αλλά ταυτοχρόνως ζούσε στη δική του γη.

δική πατρίδα [weten-welat] ακολούθησε διαφορετική πορεία σε σχέση με τους γειτονικούς εθνικισμούς. Πιστεύουμε ότι η χάραξη της έννοιας της πατρίδας εκ μέρους των Κούρδων διανοουμένων στις κοινές συλλογικές μνήμες των Κούρδων, ξεκίνησε με την απόλυτη πρόσληψη του εαυτού τους ως ιδιοκτητών της γης. Μπορεί ο Κούρδος να είναι ένας φτωχός, αμόρφωτος άνθρωπος αλλά ταυτοχρόνως ζούσε στη δική του γη. Οι Κούρδοι στην προσπάθεια αυτοπροσδιορισμού τους “στην ίδια τους τη γη” ή με άλλα λόγια στην προσπάθεια πολιτικοποίησης του εδάφους, δεν εργαλειοποιούσαν μονάχα τον Κουρδικό πολιτισμό αλλά και την απόλυτη αφοσίωση, την αγάπη (torophilia - τοποφιλία)<sup>[5]</sup> και την γνώση τους για το έδαφός τους μαζί με τον “επίσημο” τίτλο ιδιοκτησίας που είχαν εξασφαλίσει από τους Οθωμανούς. Η πολιτικοποίηση του ίδιου του εδάφους, δηλαδή η πολιτικοποίηση των Ανατολικών Επαρχιών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας ως Πατρίδα των Κούρδων/Κουρδιστάν, πιστεύω ότι πραγματοποιήθηκε με τις πλήρως συνειδητοποιημένες προσπάθειες των Κούρδων διανοουμένων από την έκδοση της πρώτης Κουρδικής εφημερίδας, Kurdistan, το 1898.<sup>[6]</sup> Η αναφορά του γεωγραφικού χώρου μαζί με την Ιστορία, είναι μια απόδειξη της συνέχειας του παρελθόντος και βεβαίως το δικαίωμα της διεκδίκησης του παρόντος. Ταυτοχρόνως, ο διανοούμενος, συνειδητά ή ασυνείδητα, επικαλούμενος ένα τέτοιο δικαίωμα, οικειοποιείται και την κληρονομιά του παρελθόντος για το μέλλον.<sup>[7]</sup> Η κουρδική ιστοριογραφία αναγκάστηκε να χαράξει τον δικό της δρόμο τα χρόνια της διαμόρφωσης των κρατικών συνόρων και έτσι ανεξαρτητοποιήθηκε προκειμένου να γραφεί η ιστορία του Κούρδου. Η αντίληψη περί της διπλής πατρίδας όμως δεν είναι εύκολη υπόθεση. Μεταξύ των πολιτικών πρωταγωνιστών ο Κούρδος δεν μπορεί να είναι μόνο Κούρδος, αλλά είναι Κούρδος και Οθωμανός. Ακριβώς γι’ αυτό το λόγο πρέπει να συζητηθεί η «χρονική αφετηρία»

[5] Sezgi Durgun, σ. 24.

[6] “Xelkê Kurdistanê [Λαός του Κουρδιστάν]”, *Kurdistan* (ed. M. Emîn Bozarslan), no. 3, c.1, σ. 133. “Welatên Kurda [Οι πατρίδες των Κούρδων]”, *Kurdistan* (ed. M. Emîn Bozarslan), no. 4, c.1, σ. 146.

[7] Για τις αμυντικές και επεκτατικές πολιτικές των διάφορων Κουρδικών φυλών που άλλαζαν τα όρια των φυλών βλέπε Wilhelm Köhler, *Evliya Çelebi Seyahatnamesinde Bitlis ve Halkı, Alan gayıncılık, İstanbul 1989, s. 16-24*. [Ουλχέλμ Κόχλερ, *Μπιτλίσ και ο Λαός του στο Ταξιδιωτικό του Εβλιγιά Τσελεμπή*, εκδόσεις Αλάν, Κωνσταντινούπολη 1989, σ. 16-24]. James Creagh, *Armenians, Koords and Turks*, Samuel Tinsley & Co., London 1880, v. 2, s. 163-259. Mark Sykes, *Dar-ul Islam. A record of a journey through ten of the Asiatic Provinces of Turkey*, Bickers & Son, London 1904, σ. 82 και μετά.

της πραγματικής κουρδικής ιστοριογραφίας.[8]

Σύμφωνα με την «επίσημη» κουρδική ιστοριογραφία της Περιφερειακής Κυβέρνησης του Κουρδιστάν-Ιράκ και τις «ανεπίσημες» προσπάθειες καταγραφής της κουρδικής ιστοριογραφίας δεκάδων κουρδικών θεσμών και οργανώσεων, η χώρα των Κούρδων λέγεται Κουρδιστάν και είναι διαμελισμένη μεταξύ τεσσάρων κρατών της Μέσης Ανατολής. Σημείο σύγκλισης όλων σχεδόν των κουρδικών ιστοριογραφιών είναι το εξής: το Κουρδιστάν ως γεωγραφικός χώρος διαμελίστηκε για πρώτη φορά με τη Συνθήκη Κάσρ-ι Σιρίν μεταξύ των Οθωμανών και Σαφαβίδων, στις 17 Μαΐου 1639. Ο δεύτερος ουσιαστικός διαμελισμός του Κουρδιστάν πραγματοποιήθηκε με τη Συνθήκη της Λωζάνης, στις 24 Ιουλίου 1923, τεμαχίζοντας αυτήν τη φορά το Οθωμανικό Κουρδιστάν σε τρία κομμάτια, ανοίγοντας τον δρόμο για την ίδρυση τριών νέων κρατών Τουρκίας-Ιράκ-Συρίας. Η συγκεκριμένη Συνθήκη υπογράφηκε ανάμεσα σε έντεκα διαφορετικούς διεθνείς παράγοντες και με αυτή την έννοια το Κουρδιστάν κατέκτησε την ιδιότητα διεθνούς αποικίας, όπως υποστηρίζουν οι Κούρδοι. Η λέξη «διεθνής» είναι ένα κομβικό σημείο για την επίλυση του ζητήματος του Κουρδιστάν.[9]

### Τουρκικό Κράτος και η στάση των Κούρδων στο Νοτιοδυτικό Κουρδιστάν/Ροζάβα

Σύμφωνα με τον Rondot, οι Κούρδοι κατά την πρώτη δεκαετία του, υπό Γαλλική διοίκηση, νέου κρατιδίου της Συρίας, και συγκεκριμένα στις 23 Ιουνίου 1928, κατέθεσαν επίσημη επιστολή, Αίτημα Αυτονομίας εντός του νέου κράτους, προς το Ιδρυτικό του Κοινοβούλιο. Η επιστολή ανέφερε τρία συγκεκριμένα αιτήματα: (α) Την χρήση της κουρδικής γλώσσας μαζί με τις άλλες επίσημες γλώσσες στις κουρδικές περιοχές, (β) Την εκμάθηση της κουρδικής γλώσσας σε αυτές τις περιοχές, (γ) Την τοποθέτηση Κούρδων υπαλλήλων στις Κουρδικές περιοχές.[10]

Η αίτηση απορρίφθηκε από την Γαλλική Διοίκηση, όπως απορρίφθηκαν και τα αιτήματα ίδρυσης σχολείων όπου θα διδασκόταν η κουρδική γλώσσα.[11] Το μόνο που επιτράπηκε ήταν ο κουρδικός τύπος εντός της Συρίας. Η συγκεκριμένη ελευθερία έδωσε κίνητρο στους κούρδους διανοομένους και το λατινικό αλφάβητο πρώτη φορά χρησιμοποιήθηκε στις σελίδες του περιοδικού Hawar.[12] Μετά την λήξη του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου και την υποχώρηση των γαλλικών δυνάμεων από την χώρα, η

[8] Μουράτ Ισσί, «Κουρδική Ιστοριογραφία και τα Πολιτικά Ημερολόγια», *Σύγχρονα Θέματα*, τεύχος 145-146, Απρίλιος-Σεπτέμβριος 2019 Αθήνα, σ.80-86

[9] Μουράτ Ισσί, «Το Κουρδικό ζήτημα, το «σύνδρομο της Λωζάνης» και η μάχη της Μοσούλης», <http://pass-world.gr/to-kourdiko-zitima-to-syndromo-tis-lozanis-kai-h-maxi-tis-mosoulis/>

[10] Pierre Rondot, "Les Kurdes de Syrie", *La France Mediterraneenne et Africaine*, 1939b C.II, Fasc. 1, s. 105-106.

[11] Amir Hassanpour, *Kürdistan'da Milliyetçilik ve Dil 1918-1985*, Avesta, İstanbul 2005 [Amir Hassanpour, *Εθνικισμός και Γλώσσα στο Κουρδιστάν 1918-1985*, εκδόσεις Avesta, Κωνσταντινούπολη 2005], σ.238

[12] Hawar, 15 Μαΐου 1932-15 Αυγούστου 1943. Εκδόθηκαν 57 τεύχη από τον Celadet Bedirhan/Τζελαδέτ Μπεδερχάν στην Δαμασκό και αναδημοσιεύτηκε ξανά 1998 από τον συγγραφέα Firat Cewerî/Φιράτ Τζεβερί

Αραβική εξουσία της Συρίας υποστήριξε την άρση υπηκοότητας των Κούρδων στηριζόμενη στην ιδέα ότι οι πρώτοι Κούρδοι πρόσφυγες είχαν έρθει από την Τουρκία και εγκαταστάθηκαν την δεκαετία του 1920 στην Συρία. Στα χρόνια της εξουσίας του ΒΑΑΣ/ΜΠΑΑΘ, τη δεκαετία του 1960-70, καταργήθηκαν ξανά οι υπηκοότητες των Κούρδων. Συγκεκριμένα, στις απογραφές του 1962, δεν απογράφηκαν οι κουρδικές περιοχές Αφρίν, Κομπάνι, Νότια του Καμίσλο, οι Κούρδοι των πόλεων Χάμα και της Δαμασκού. Τους δόθηκε η κάρτα ετζνεμπί-εσνεβί [=ξένου] υποστηρίζοντας ότι οι συγκεκριμένοι άνθρωποι δεν είναι εκ γενετής ντόπιοι αλλά ξένοι. Τα παιδιά των ξένων αναγνωρίστηκαν κι αυτά ως ξένοι αλλά ονομάστηκαν maktum-makτούμ. Στη συνέχεια, διαγράφηκαν από τα μητρώα, κατασχέθηκαν τα περιουσιακά τους στοιχεία, δεν δόθηκε άδεια εκπαίδευσης και ξεκίνησαν οι περίφημες πολιτικές της Αραβοποίησης της περιοχής.<sup>[13]</sup> Ο αριθμός των ξένων, εκτιμάται ότι αρχικά ήταν περίπου 20.000 με 30.000 αλλά το 2011 έφταναν έως τους 300.000. Η ίδια πολιτική εφαρμόστηκε και στα άλλα κράτη όπως στην Τουρκία επί Μπουλέντ Ετζεβίτ και στο Ιράκ επί Σαντάμ Χουσεϊν. Η απόλυτη κυριαρχία του Συριακού κράτους στην περιοχή συνεχίστηκε έως την περίοδο της Αραβικής Άνοιξης, δηλαδή τους πρώτους μήνες του 2011, όπου το καθεστώς της Συρίας με σκοπό να εμποδίσει την εξάπλωση των αντικαθεστωτικών διαδηλώσεων, ανακοίνωσε ότι θα αναγνωρίσει την υπηκοότητα των Κούρδων της Συρίας. Σύμφωνα με το Νόμο υπ' αριθμόν 49 στις 7 Απριλίου 2011, παραδόθηκαν ξανά «οι υπηκοότητες» στους ecaṣaib [=ξένους] αλλά όχι σε εκείνους που δεν είχαν καταγραφεί προηγουμένως στα μητρώα, δηλαδή δεν αναγνωρίστηκαν τα δικαιώματα πολίτη στους Κούρδους που βρίσκονταν στην κατηγορία maktumīn [μη καταγεγραμμένος παράνομος]. Σύμφωνα με την τελευταία απογραφή του 1962, κάποιος αναγνωριζόταν ως ecaṣaib/ξένος εφόσον δεν μπορούσε να αποδείξει την παρουσία του στην χώρα πριν το 1945 και maktumīn όταν

”

Στα χρόνια της εξουσίας του ΒΑΑΣ/ΜΠΑΑΘ, τη δεκαετία του 1960-70, καταργήθηκαν ξανά οι υπηκοότητες των Κούρδων. Συγκεκριμένα, στις απογραφές του 1962, δεν απογράφηκαν οι κουρδικές περιοχές Αφρίν, Κομπάνι, Νότια του Καμίσλο, οι Κούρδοι των πόλεων Χάμα και της Δαμασκού. Τους δόθηκε η κάρτα ετζνεμπί-εσνεβί [=ξένου] υποστηρίζοντας ότι οι συγκεκριμένοι άνθρωποι δεν είναι εκ γενετής ντόπιοι αλλά ξένοι.

[13] Fehim Taştekin, *Suriye Yıkıl Git, Diren Kall!*, İletişim Yayınları, İstanbul 2015 [Fehim Taştekin, *Συρία Γκρεμίσου Φύγε ή Κάνε Αντίσταση Μείνε*, Εκδόσεις Ιλετισίμ, Κωνσταντινούπολη, 2015] και Serhat Aslan, «Rojava Kronolojisi II. Şiddet, Örgütlenme ve İsyân: Devrimin Ayak Sesleri (2000-2012)», *Toplum ve Kuram*, Sayı: 12 Güz 2017, s. 150 [Σερχάτ Ασλάν, «Χρονολογία Ροζαβά II. Βία, Οργάνωση και Αντίσταση: Τα Βαδίσματα της Επανάστασης (2000-2012)», περιοδικό *Toplum ve Kuram*, αριθ. 12, Φθινόπωρο 2017, σ. 150]



όταν δεν είχε συμμετάσχει στην απογραφή. [14] Πρέπει να τονίσουμε ότι σήμερα στην Ελλάδα υπάρχει ένας αξιόλογος αριθμός Κούρδων της Συρίας, οι οποίοι δυσκολεύονται να αποδείξουν την «ιθαγένεια» τους επειδή είχαν καταχωρηθεί ως *escanab* ή *maktumin*.

Ύστερα από εννέα χρόνια εχθροπραξιών αναμφισβήτητα έχει δημιουργηθεί πλούσια βιβλιογραφία σχετικά με την κατάσταση και τις εξελίξεις που έλαβαν χώρα. Όπως αναφέρθηκε προηγουμένως στην παρούσα μελέτη παράλληλα με την ιστορική ανάλυση θα παρουσιάσουμε την ανάδυση της κουρδικής εθνικής ταυτότητας όπως την καταγράψαμε στο πεδίο μελέτης, δηλαδή στους προσφυγικούς καταυλισμούς που επισκεφτήκαμε κυρίως στην ευρύτερη περιοχή της Περιφερειακής Κυβέρνησης του Κουρδιστάν/Ιράκ (2017-19) αλλά και κατά τις επισκέψεις μας στους «κουρδικούς» καταυλισμούς στην Ελλάδα (2018-2020).

I- Ο πόλεμος της Συρίας έφερε στο προσκήνιο ξανά την συζήτηση του χώρου και της ιστορίας κυρίως για τα εδάφη του Κουρδιστάν. Το πιο σημαντικό θέμα συζήτησης μεταξύ των κουρδικών δυνάμεων και του κουρδικού πληθυσμού είναι ότι «έως πού μπορούν να φτάσουν τα φυσικά και τα ιστορικά όρια του Κουρδιστάν ή του κουρδικού χώρου;» Ας τοποθετήσουμε λίγο διαφορετικά την σκέψη μας: Η θέση και ο στόχος των κουρδικών δυνάμεων διαφέρουν ανάλογα σε ποιο τμήμα του Κουρδιστάν βρίσκονται; Επί παραδείγματι, οι Κούρδοι της Συρίας πολεμούν και αντιστέκονται για την δημοκρατικοποίηση της Συρίας ή σταδιακά οικοδομούν τα θεμέλια του μελλοντικού Κουρδιστάν; Ας κάνουμε ένα ακόμη βήμα: Πώς οι κουρδικές δυνάμεις μπορούν να «αμφισβητήσουν» ή να «παραλείψουν» τις έννοιες των κρατικών συνόρων και να περάσουν τα σύνορα με σκοπό να ενωθούν με τις άλλες κουρδικές δυνάμεις; Ενδεικτικά, πώς πέρασαν εκατοντάδες μαχητές των Μονάδων Προστασίας Λαού/*Yekîneyên Parastina Gel*-YPG από την Συρία στο Ιράκ όπως έγινε στην Γενοκτονία των Ιεζίδι, το 2014, ή πώς οι εκατοντάδες αντάρτες των Δυνάμεων Προστασίας Λαού/*Hezên Parastina Gel*-HPG μεταφέρθηκαν από τα σύνορα Ιράν-Ιράκ-Τουρκίας για την προστασία της πόλης Κιρκούκ, Μαχμούρ και Σεγκάλ του Ιράκ ή, τέλος, πώς εμφανίστηκαν το Δημοκρατικό Κόμμα του Κουρδιστάν/*Partîya Dîmokratî Kurdistan*-PDK του Ιράν και άλλες κουρδικές ένοπλες δυνάμεις του Ιράν στις κουρδικές αμφισβητούμενες περιοχές του Ιράκ; Οι κινήσεις αυτές πυροδοτούν την συζήτηση για το εδαφικό πρόβλημα του Κουρδιστάν διότι όπως αναφέρθηκε προηγουμένως, τα κρατικά σύνορα μεταξύ των Ιράκ-Συρίας-Ιράν και της Τουρκίας πρακτικά αμφισβητούνται/αμφισβητήθηκαν από τις κουρδικές συλλογικές δυνάμεις. Λίγο πιο απλά: Μπορεί στα πολιτικά προγράμματα των κουρδικών οργανώσεων να αναφέρεται 'η αναγνώριση των κρατικών συνόρων' των χωρών της περιοχής αλλά πρακτικά όλα τα κουρδικά κόμματα θεωρούν τον ευρύτερο κουρδικό χώρο ως ένα ενιαίο σύνολο.

Το θέμα αυτό είναι συνδεδεμένο με τις προσπάθειες των [υποχρεωτικών και φυσικών] δημογραφικών αλλαγών κυρίως στον ευρύτερο κουρδικό χώρο και η αντίφα-

---

[14] Fehim Taştekin, *Rojava Kürtlerin Zamani*, İletişim Yayınları, İstanbul 2016, s. 57-81 [Φεχίμ Τάστεκιν, *Ροζαβά. Η Ωρα των Κούρδων*, εκδόσεις Ιλετισίμ, Κωνσταντινούπολη 2016, σ. 57-81]. Επίσης <https://www.gazeteduvar.com.tr/yazarlar/2019/10/27/seda-altug-turkiye-hafiz-esadin-arap-kemerini-genisletiyor>



Το πιο σημαντικό θέμα συζήτησης μεταξύ των κουρδικών δυνάμεων και του κουρδικού πληθυσμού είναι ότι «έως πού μπορούν να φτάσουν τα φυσικά και τα ιστορικά όρια του Κουρδιστάν ή του κουρδικού χώρου;» Ας τοποθετήσουμε λίγο διαφορετικά την σκέψη μας: Η θέση και ο στόχος των κουρδικών δυνάμεων διαφέρουν ανάλογα σε ποιο τμήμα του Κουρδιστάν βρίσκονται;

αντίφαση [ή το δίλημμα] των κουρδικών δυνάμεων σε σχέση με την επώδυνη ιστορία τους. Με άλλα λόγια, ναι μεν οι αναμνήσεις της υποχρεωτικής ομογενοποίησης των πληθυσμών είναι ακόμα ζωντανές στην συλλογική μνήμη των Κούρδων, όπως ήταν η Αραβοποίηση, η Τουρκοποίηση και η Φαρσοποίηση, αλλά οι Κούρδοι είναι αναγκασμένοι να αγκαλιάσουν και να προστατεύσουν τους άμαχους πληθυσμούς μέσα στο Κουρδιστάν.

Αναφέρουμε ενδεικτικά, στο πλαίσιο της γενικότερης κατασταλτικής πολιτικής της Τουρκίας, τις δημογραφικές αλλαγές που συντελούνται με την επιβολή των αναγκαστικών μεταναστεύσεων. Οι μεταναστεύσεις αυτές πραγματοποιούνται με επιχείρημα (και) την ύπαρξη ριζοσπαστικών δυνάμεων<sup>[15]</sup> όπως το Εργατικό Κόμμα του Κουρδιστάν/Partîya Karkerên Kurdistan-PKK, HPG, YPG, Μονάδες Προστασίας Πολιτών-Yekîneyên Parastina Sivîl-YPG, Τα Ελεύθερα Γεράκια του Κουρδιστάν/Teyrenbazên Azadîya Kurdistan-T.A.K., ISIS., Al Nusra κ.λπ. Η αιτιολογία αυτή δεν αφορά μονάχα εσωτερικά την τουρκική επικράτεια αλλά και τα τρία τμήματα του Κουρδιστάν που συνορεύουν μεταξύ τους και υφίστανται τις στρατιωτικές επιδρομές, εισβολές και προσαρτήσεις των γειτονικών εδαφών. Θα μπορούσαμε εδώ να παραθέσουμε τις επίσημες αναφορές σύμφωνα με τις οποίες μόνο στην επαρχία Σουρ της τουρκικής πόλης Ντιάρμπεκιρ, αρχές του 2015, μετανάστευσαν υποχρεωτικά 30.000 άτομα, 10.000 άτομα έχασαν τις δουλειές τους και περίπου 2000 χώροι εργασίας έκλεισαν μέσα σε 3 μήνες.<sup>[16]</sup> Επίσης, από τη σκοπιά της πολιτικής επιστήμης θα μπορούσαμε να τονίσουμε σχετικά με τις συγκρούσεις που πραγματοποιήθηκαν στις κουρδικές πόλεις και κωμοπόλεις του βορείου Κουρδιστάν/Τουρκίας τα εξής:

(α) Οι δυνάμεις που πήραν μέρος στις συγκρούσεις με τις τουρκικές κατασταλτικές δυνάμεις ήταν υποτιθέμενες οργανώσεις νεολαίας του PKK αλλά πολιτικά ήταν πιο ριζοσπαστικές σε σχέση με το πολιτικό πρόγραμμα

<sup>[15]</sup> Serhun Al, Barış Ve Çatışma Arasında: Türkiye Ve Ortadoğu'da Kürt Dünyasını Anlamlandırmak Şubat-Mayıs 2016. Diyarbakır-Şanlıurfa-Mardin-Erbil Saha Araştırması Raporu, İzmir Ekonomi Üniversitesi, s. 13-30 [Σερχούν Αλ, Μεταξύ της Ειρήνης και Σύγκρουσης: Κατανόηση του Κουρδικού Κόσμου στην Τουρκία και την Μέση Ανατολή, Φεβρουάριος-Μάρτιος 2016. Αναφορά της Έρευνας Πεδίου μεταξύ Ντιάρμπεκιρ-Σανλίουρφα-Μάρντιν-Ερμπίλ, Οικονομικό Πανεπιστήμιο Σμύρνης, σ. 13-30]

<sup>[16]</sup> Serhun Al, σ. 13 [Σερχούν Αλ, σ. 13]

του ΡΚΚ. Οι πολιτικές διεκδικήσεις της «Νεολαίας» από την τουρκική κρατική δομή ήταν η αναγνώριση της πολιτικής και πολιτιστικής ύπαρξης των Κούρδων της περιοχής. Η συγκεκριμένη τάση είχε συγκροτηθεί μερικά χρόνια πριν (14 Ιουλίου 2011) από το Κογκρέσο της Δημοκρατικής Κοινωνίας/Demokratik Toplum Kongresi-DTK με την ονομασία Δημοκρατική Αυτονομία. Η διπλή εξουσία του Λένιν (ας θυμηθούμε την έννοια της διπλής πατρίδας που είχαμε προαναφέρει) τονίστηκε ως αναζήτηση της νέας (κουρδικής) κρατικής δομής μέσα σε μία υπάρχουσα (τουρκική) κρατική δομή. Η συγκεκριμένη μορφή πολιτικής προσέγγισης, αν και νέα στην Μέση Ανατολή, είχε αναφερθεί πρώτη φορά από τον Οτζαλάν [17] και ύστερα διαμορφώθηκε ως ένα αναπόσπαστο κομμάτι των προγραμμάτων όλων των φίλο-ΡΚΚ οργανώσεων.[18]

(β) Η συγκεκριμένη ανακοίνωση της Δημοκρατικής Αυτονομίας, αντιμετωπίστηκε από πολλούς ως μία φαντασική πραγματικότητα που δεν θα ξυπνούσε ποτέ και πέρασε στην ιστορία του Βορείου Κουρδιστάν ως μία προσπάθεια συγκρότησης κρατικής δομής. Οι μελλοντικοί ιστορικοί και πολιτικοί επιστήμονες θα καταγράψουν (και θα είναι πολιτική κληρονομιά για τις επόμενες γενιές) ότι η συγκεκριμένη προσπάθεια της κατασκευής κρατικής δομής δηλαδή η ανακήρυξη της Δημοκρατικής Αυτονομίας του Βορείου Κουρδιστάν πραγματοποιήθηκε αμέσως μετά την επανάσταση του Νοτίου-δυτικού Κουρδιστάν/Ροζάβα.

**II-** Το τουρκικό κράτος πολεμά στη Ροζάβα με διαφορετικούς τρόπους, με αποτέλεσμα οι Κούρδοι της Ροζάβα να απομακρύνονται συναισθηματικά όλο και περισσότερο από την Τουρκία. Ας δούμε αυτούς τους τρόπους:

**II.α-** Η Ροζάβα, ιστορικά αλλά και ως γεωγραφική συνέχεια, δεν αποτελεί μία περιοχή αποκομμένη από τις κουρδικές περιοχές της σημερινής Τουρκίας. Αντιθέτως οι Κούρδοι της περιοχής δεν είχαν αισθανθεί ποτέ τον εαυτό τους μακριά από το βόρειο Κουρδιστάν και γενικά από την Τουρκία, κάτι που προκύπτει από την προφορική και γραπτή ιστορία της περιοχής.[19] Ο πόλεμος της Συρίας και πολλές προσπάθειες εισβολής των τουρκικών τακτικών στρατών και παραστρατιωτικών οργανώσεων που βρίσκονται κάτω από τουρκική επιρροή έγιναν αιτίες της συναισθηματικής απομάκρυν-

[17] Abdullah Öcalan, *Bir Halkı Savunmak*, Weşanên Serxwebûn, Köln 2004. [Αμπντουλάχ Οτζαλάν, *Απολογία Ενός Λαού*, Εκδόσεις Serxwebûn, Κολωνία 2004]

[18] Για την ανάλυση της έννοιας της Δημοκρατικής Αυτονομίας, κατά το Επιστημονικό Διαφωτιστικό Κομιτάτο του Κ.Σ.Κ., βλέπετε επίσης: Kürt Sorununda Çözüm Doğru Demokratik Özerklik (Hazırlayan: Bilim Aydınlanma Komitesi), Weşanên Serxwebûn 146, Ocak 2009, s. 115-139 [Δημοκρατική Αυτονομία προς την Επίλυση του Κουρδικού Ζητήματος (Επιμελητής: Επιτροπή Επιστημονικού Διαφωτισμού), Εκδόσεις Serxwebûn 146, Ιανουάριος 2009, σ.115-139]

[19] Για την ιστορική εξέλιξη της περιοχής βλέπετε Stefan Winter, "Osmanlı Suriyesi'nde Küçük Kürdistan", Kürt Tarihi, no.22, Ocak-Şubat 2016, s. 12-21 [Στέφαν Βίνδερ, «Μικρό Κουρδιστάν στο Οθωμανικό Κουρδιστάν», περιοδικό Kürt Tarihi, αριθμός 22, Ιανουάριος-Φεβρουάριος 2016, σ.12-21]. Επίσης ειδικό τεύχος του περιοδικού Kürt Tarihi-Halep'te Bir Kürt Hanedanı, Kürt Tarihi, no.3, Ekim-Kasım 2012 [Κουρδική Ιστορία-Μια Κουρδική Δυναστεία στο Χαλεπό, Kürt Tarihi, αριθμός 3, Οκτώβριος-Νοέμβριος 2012].

σης των πληθυσμών από την Τουρκία. Σύμφωνα με τις συζητήσεις που πραγματοποιήθηκαν (2018-2019) εκ μέρους του συγγραφέα του παρόντος κειμένου με τους κούρδους πρόσφυγες από την Ροζάβα αλλά και γενικότερα από την Συρία αποδεικνύεται σαφέστατα ότι οι πιθανές μελλοντικές συναισθηματικές γέφυρες των κουρδικών πληθυσμών με την Τουρκία έχουν γκρεμιστεί.

**II-β.** Η ευθεία επίθεση κατά των αγροτικών περιοχών όπως οι πυρκαγιές των καλλιεργημένων χωραφιών και οι πλημμύρες με το άνοιγμα των φραγμάτων. Σύμφωνα με τις διοικητικές αρχές της Αυτόνομης Περιοχής της Βόρειας και Ανατολικής Συρίας, λόγω εμπρησμού, χάθηκαν 435.500 στρέμματα καλλιεργημένων χωραφιών και περιοχών.<sup>[20]</sup> Το χτύπημα των αγροτικών περιοχών είναι μία άμεση μέθοδος οικονομικού πολέμου, διότι μειώνονται τα «κρατικά» έσοδα της Αυτόνομης Διοίκησης της Βόρειας και Ανατολικής Συρίας. Αφενός δεν είναι μία πρωτότυπη μέθοδος των τουρκικών παραστρατιωτικών οργανώσεων αλλά τακτική που υιοθέτησε πρώτο το Ισλαμικό Χαλιφάτο, αφετέρου επιταχύνει την διαδικασία της διαμόρφωσης της ταυτότητας του «άλλου». Πρέπει να αναφερθεί ότι ο έλεγχος των πηγών των μεγάλων ποταμών και των φραγμάτων ανέκαθεν αποτελούσε μηχανισμό απειλής στα χέρια πολλών κρατών. Αυτό συμβαίνει με τον Νείλο στην Αφρική και με τον Τίγρη και τον Ευφράτη στην Μέση Ανατολή. Με αυτόν τον τρόπο η Τουρκία παραδοσιακά απειλούσε το Συριακό και το Ιρακινό Κράτος, ενώ υιοθετεί πια τη συγκεκριμένη μέθοδο κατά των κουρδικών «κρατικών» θεσμών, μιας και οι γείτονες της Τουρκίας είναι πια κουρδικές «κρατικές» δομές.<sup>[21]</sup> Από την άλλη, η ίδια η τουρκική κρατική οντότητα δημιουργώντας νέες μονάδες συλλογής υδάτινων πόρων, προσπαθεί να καταστρέψει ή να αφήσει κάτω από τα νερά των φραγμάτων τις πολιτιστικές αξίες και την ιστορία της περιοχής<sup>[22]</sup> ενώ ταυτόχρονα αποσκοπεί, όπως είπαμε, στη

”

Το χτύπημα των αγροτικών περιοχών είναι μία άμεση μέθοδος οικονομικού πολέμου, διότι μειώνονται τα «κρατικά» έσοδα της Αυτόνομης Διοίκησης της Βόρειας και Ανατολικής Συρίας. Αφενός δεν είναι μία πρωτότυπη μέθοδος των τουρκικών παραστρατιωτικών οργανώσεων αλλά τακτική που υιοθέτησε πρώτο το Ισλαμικό Χαλιφάτο, αφετέρου επιταχύνει την διαδικασία της διαμόρφωσης της ταυτότητας του «άλλου».

<sup>[20]</sup><https://anfturkce.com/rojjava-surluye/sistematik-bir-sekilde-tarim-arazilerini-yakiyorlar-140813>

<sup>[21]</sup> “Türkiye/Suriye: Küresel Salgın Sırasında Su Silah Olarak mı Kullanılıyor?” [«Τουρκία/Συρία: Αν Χρησιμοποιείται το Νερό ως Όπλο στην Περίοδο Παγκόσμια Πανδημία»], Human Rights Watch, 31.03.2020

<sup>[22]</sup><https://anfturkce.com/kurdistan/dbp-den-hes-projesine-tepki-kuerduen-tarihini-katlediyorlar-140871>

δημογραφική αλλαγή της περιοχής με τις υποχρεωτικές μεταναστεύσεις των πληθυσμών.[23] Κλασσικό παράδειγμα η κατασκευή του φράγματος Ιλίσου/Ilisu.[24]

**II-γ.** Μια άλλη τακτική που «ανακάλυψε» και εφαρμόζει ακόμα το τουρκικό κράτος είναι η κατασκευή τεχνητών τειχών σε όλα τα νότια και ανατολικά χερσαία σύνορα του με την αιτιολογία της εθνικής ασφάλειας, όπως εφάρμοσε το Ισραήλ στα όρια της Παλαιστίνης. Σύμφωνα με την Συνθήκη της Οττάβας ή Συνθήκη για την Απαγόρευση των Ναρκών (1999),[25] η Τουρκία έως την 2014 ήταν υποχρεωμένη να ολοκληρώσει το καθαρισμό των τουρκο-συριακών συνόρων από τις νάρκες. Η Συνθήκη υποχρέωνε κάθε μέλος της να ολοκληρώσει όλες τις διαδικασίες για τον καθαρισμό των ναρκοθετημένων περιοχών μέσα σε δέκα χρόνια από την υπογραφή της. Η Συνθήκη εγκρίθηκε στο τουρκικό κοινοβούλιο στις 28 Μαρτίου 2003 και τέθηκε σε εφαρμογή την 1η Μαρτίου 2004. Νομοθετικά μπορεί να τέθηκε σε εφαρμογή το 2004 αλλά πρακτικά ο πρωθυπουργός της χώρας έδωσε την πρώτη εντολή ακριβώς τέσσερα χρόνια μετά στις 18 Μαρτίου 2008. Η εφαρμογή της συγκεκριμένης πρωθυπουργικής εντολής δεν εκτελέστηκε ποτέ. Αντί να εκτελεστούν οι υποχρεώσεις της Συνθήκης της Οττάβας, η Κυβέρνηση Ερντογάν ξεκίνησε να χτίζει τρία συνοριακά τείχη επί των τουρκο-συριακών συνόρων από το 2013 με την αιτιολογία της λαθρεμπορίας και της τρομοκρατίας. Τα τείχη ξεκίνησαν να κατασκευάζονται ακριβώς μεταξύ των κουρδικών μερών στις δύο χώρες χωρίζοντάς τα (ήδη χωρισμένες κουρδικές κωμοπόλεις με τις ναρκοθετημένες περιοχές). Συγκεκριμένα τα τεχνητά σύνορα που κατασκευάζονται πάνω στα εθνικά σύνορα των κρατών είναι με την μορφή έτοιμων σκυροδεμάτων μπλοκ τείχους. Έχουν κατασκευαστεί περίπου 840 χλμ. κατά μήκος των τουρκο-συριακών συνόρων. Ενώ συνεχίζεται η κατασκευή ή η τοποθέτηση των τειχών στις πεδινές περιοχές των ευρύτερων ανατολικών συνόρων της Τουρκίας, δηλαδή στα τουρκο-ιρανικά σύνορα και νοτιο-ανατολικά των τουρκο-ιρακινών συνόρων.

**II-δ.** Η έννοια «βρώμικος πόλεμος», που την κληρονόμησε η ανθρωπότητα από τον πόλεμο στο Βιετνάμ, πραγματοποιείται σε κάθε μορφή της στις ευρύτερες περιοχές της Συρίας. Η στρατιωτική εισβολή και η διοικητική/οικονομική προσάρτηση των κουρδικών περιοχών της Συρίας από την Τουρκία θα μπορούσε να θεωρηθεί μία συνήθης διαδικασία από τη σκοπιά των αντιιμπεριαλιστικών ερευνών. Όμως φαίνεται ότι ο φόβος της απόκτησης της «κρατικής» οντότητας του «άλλου», συγκεκριμένα των Κούρδων που αποτελούν το θεμελιακό άλυτο θέμα της Τουρκίας στο πλαίσιο του Κουρδικού Ζητήματος, ξύπνησε την πιο απάνθρωπη πλευρά των αντιπάλων των κουρδικών πολιτικών δυνάμεων αλλά και των κουρδικών μαζών. Ο σεβασμός στο πρόσωπο του νεκρού αποτελεί άγραφο νόμο της ανθρωπότητας. Όπως αναφέρεται και

[23] <https://anfturkce.com/kurdistan/akp-nin-hakkari-ye-savas-yatirimi-140346>

[24] <http://www.hasankeyfgirisimi.net/>

[25] Για το πλήρες κείμενο της Συμφωνίας βλέπε <http://www.icbl.org/en-gb/home.aspx>



Η ειρωνεία της  
κουρδικής ιστορίας  
είναι ότι στα χρόνια  
του Πρώτου  
Παγκοσμίου  
Πολέμου και αμέσως  
μετά, η ενοποίηση  
πολλών κουρδικών  
δυνάμεων είχε  
πραγματοποιηθεί  
λόγω της ύπαρξης  
ξένου εισβολέα στα  
κουρδικά εδάφη, και  
σχεδόν εκατό χρόνια  
μετά οι Κούρδοι  
ενώνονται ξανά  
εναντίον ενός ξένου  
εισβολέα. Τότε, ο  
κίνδυνος ονομαζόταν  
Χριστιανοποίηση του  
Κουρδιστάν μέσω  
της Ρωσίας, σήμερα  
ονομάζεται I.S.I.S.

στην *Ιλιάδα* του Ομήρου,<sup>[26]</sup> οι πόλεμοι και οι συγκρούσεις σταματούσαν για τις αξιοσέβαστες απαραίτητες τελετές ταφής των νεκρών. Πριν από τον Πόλεμο της Συρίας αλλά κυρίως τα τελευταία χρόνια, όχι μόνο οι ένοπλες επιθέσεις κατά των άμαχων πληθυσμών και οι απαγωγές, αλλά ακόμα και η καταστροφή των τάφων των νεκρών πολεμιστών είτε με τα κατασκευαστικά μηχανήματα/εργαλεία, είτε με βομβαρδισμούς από πολεμικά αεροπλάνα, η μεταφορά των σορών των πολεμιστών από την αρχική τους θέση σε άγνωστα σημεία και η εξαφάνισή τους ή, τέλος, η αποστολή της σορού του πολεμιστή μέσω μίας κοινής εταιρείας ταχυμεταφοράς στους γονείς του, αποτελούν συνήθεις διαδικασίες των τουρκικών κατασταλτικών μηχανισμών και των νομικών αρχών.<sup>[27]</sup>

III. Η ειρωνεία της κουρδικής ιστορίας είναι ότι στα χρόνια του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου και αμέσως μετά, η ενοποίηση πολλών κουρδικών δυνάμεων είχε πραγματοποιηθεί λόγω της ύπαρξης ξένου εισβολέα στα κουρδικά εδάφη,<sup>[28]</sup> και σχεδόν εκατό χρόνια μετά οι Κούρδοι ενώνονται ξανά εναντίον ενός ξένου εισβολέα. Τότε, ο κίνδυνος ονομαζόταν Χριστιανοποίηση του Κουρδιστάν μέσω της Ρωσίας,<sup>[29]</sup> σήμερα ονομάζεται I.S.I.S. Πραγματοποιήθηκε, δηλαδή, η επιτάχυνση μίας ιδιαίτερα ενωτικής κουρδικής ταυτότητας μπροστά στην κοινή απειλή. Με άλλα λόγια, η ύπαρξη του I.S.I.S. επέβαλε στις διάφορες κουρδικές δυνάμεις να βρίσκονται κοντά και να πολεμούν στα ίδια χαρακώματα, όπως το PKK, το PDK και η YNK. Αυτή η «αναγκαστική» αλληλοβοήθεια έγινε αιτία να εμφανιστεί το μείζον ζήτημα των Κούρδων : Η συνειδητοποίηση της ίδρυσης του

[26] «I- Πρεσβεία πρὸς Ἀχιλλέα. Λιταί - ὡς οἱ μὲν Τρῶες φυλακὰς ἔχον· αὐτὰρ Ἀχαιοὺς- Προσφορὲς εἰρήνευσης στὸν Ἀχιλλέα ἀπὸ τὸν Ἀγαμέμνονα», στο Ὅμηρου, *Ηλιάδα* [(ed. D. B. Monro and T. W. Allen. Oxford, 1920) Μετάφραση: Ν. Καζαντζάκη - Ἰ. Θ. Κακριδῆ]), σ. 137-153 <http://www.phys.uoa.gr/~nektar/arts/tributes/omhros/il.htm>

[27] Türkiye İnsan Hakları Derneği, "2019 yılı Türkiye İnsan Hakları İhlalleri Raporu", 5 Mayıs 2020 [Σύλλογος Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων Τουρκίας, «Ετήσια Αναφορά 2019 Καταπάτηση Ανθρώπινων Δικαιωμάτων στην Τουρκία», 5 Μαΐου 2020].

[28] Για την κουρδική ιστοριογραφία βλ. Hamit Bozarslan, «Türkiye’de (1919-1980) Yazılı Kürt Tarih Söylemi Üzerine Bazı Hususlar», στο *Kürt Milliyetçiliğinin Kökenleri*, s. 35-63. [Χαμίντ Μπόζαρσλαν, «Μερικά Σημεία περί της Καταγεγραμμένης Κουρδικής Ιστορίας» στο *Οι Ρίζες του Κουρδικού Εθνικισμού*, σ. 35-63].

[29] Αναφερόμαστε στον σταδιακό εκφοβισμό των κουρδικών πληθυσμών από το 1863 (Συνθήκη Βερολίνου) έως το 1915 (Αρμενο-Ασσυραϊκή Γενοκτονία). Βλ. σχετ. Μουράτ Ισσί, Παπαζήση, 2018.

Κουρδικού Εθνικού Συνεδρίου και οι λόγοι των αστοχιών του. Η συγκεκριμένη συζήτηση και οι προσεγγίσεις των κομμάτων συνεχίζονται.<sup>[30]</sup>

**IV.** Σύμφωνα με τις συναναστροφές και τις συναντήσεις του ερευνητή του παρόντος κειμένου στους προσφυγικούς καταυλισμούς που έχουν δημιουργηθεί στην Ελλάδα και στο Βόρειο Ιράκ τα τελευταία χρόνια εξαιτίας των γεγονότων της Συρίας, παρατηρείται μία έντονη πνευματική θρησκευτική απομάκρυνση των κουρδικών πληθυσμών της ευρύτερης περιοχής του Αφρίν από το Ισλάμ προς τις ιστορικές θρησκείες των Κούρδων (Ιεζίδι/Êzîdî, Ζωροαστρισμός/Zerdeştî) και εν μέρει προς τον Χριστιανισμό/Mesîhî. Η συγκεκριμένη τάση αφορά κυρίως στους Κούρδους της Συρίας, που είτε κατοικούσαν εντός των κουρδικών περιοχών/Ροζάβα είτε εντός της ευρύτερης Συριακής επικράτειας. Υπάρχει και ένα αξιόλογο ποσοστό Κούρδων του Ιράκ που διαλέγουν κρυφά τον Χριστιανισμό. Στις συζητήσεις μας παρατηρήθηκε ότι το συγκεκριμένο στοιχείο κρατιέται ακόμη μυστικό από τους γονείς και τα μέλη της φυλής μέχρι να φτάσουν στην Ευρώπη. Φαίνεται ότι οι εμφανίσεις και ο τρόπος διακυβέρνησης των ακραίων ισλαμικών οργανώσεων μέσω του «ισλαμικού» τουρκικού κράτους κατά των μουσουλμανικών ετερόκλητων κουρδικών πληθυσμών λειτούργησε κοινωνικά και θρησκευτικά ως μπουμερανγκ στις ίδιες τις οργανώσεις. Δηλαδή, οι βίαιες τάσεις των ισλαμικών τζιχαντιστικών οργανώσεων κατά των κοινωνιών με σκοπό να τους «ισλαμοποιήσουν» πιο πολύ ή να τους μεταστρέψουν στην «αληθινή πίστη» του Ισλάμ, εμφάνισε μία νέα πραγματικότητα προκειμένου να απομακρυνθούν οι κοινωνίες από αυτή την εκδοχή του Ισλάμ. Αν μπορούσαμε να παρουσιάσουμε την σκέψη μας ποσοτικά, τότε μπορούμε να πούμε ότι, η κατανόηση του αρνητικού ρόλου του Ισλάμ έγινε ταυτόχρονα με την απομάκρυνση σημαντικού αριθμού Κούρδων, σε μεγαλύτερο ποσοστό από αυτούς που ανήκαν γεωγραφικά στην Συρία και σε μικρότερο βαθμό στο Ιράκ. Σύμφωνα με τις παρατηρήσεις μας οι Κούρδοι της Συρίας προσανατολίζονται προς τους Ιεζίδι και τον Ζωροαστρισμό ενώ στο Ιράκ στα διάφορα δόγματα του Χριστιανισμού κυρίως στον Προτεσταντισμό. Κατά παράδοξο τρόπο οι μουσουλμάνοι Κούρδοι της Συρίας έρχονται πιο κοντά και δημιουργείται μια αμοιβαία κατανόηση με τους άλλους Κούρδους αλλά το ίδιο πράγμα εντός του Ιράκ λειτουργεί διαφορετικά. Από την άλλη, σύμφωνα με τις συζητήσεις και μαρτυρίες μας με τους Ιεζίδι πρόσφυγες, οι σχέσεις των Μουσουλμάνων με τους Ιεζίδι είναι καλές εφόσον οι Ιεζίδι παραμένουν στους καταυλισμούς ή μακριά από τις τοποθεσίες των μουσουλμάνων. Αυτό ίσως οφείλεται στο γεγονός της μακρόχρονης ιστορικής ύπαρξης των διαφόρων ισλαμικών δογμάτων και τον συντηρητικό δεσμό των Κούρδων του Ιράκ με αυτά, ενώ ο ίδιος δεσμός ήταν πιο χαλαρός στους Κούρδους της Συρίας.

**V.** Μία από τις μεγαλύτερες αλλαγές που συντελέστηκε κατά τη διάρκεια του «Συριακού» πολέμου ήταν αυτή στον τομέα της εκπαίδευσης και πιο συγκεκριμένα ο προσανατολισμός των Κούρδων της Συρίας προς την μητρική τους γλώσσα. Πριν το

---

<sup>[30]</sup><https://www.nerinaazad.org/tr/news/kurdistan/rojawa/rojavada-siyasi-partiler-ortak-cati-altinda-birlesti>

2011, δηλαδή πριν την έναρξη των πολιτικών αναταραχών, οι Κούρδοι δεν είχαν κουρδικά σχολεία και απαγορευόταν να διδάσκουν και να διδάσκονται (σ)την μητρική τους γλώσσα όπως αναφέρθηκε και προηγουμένως. Σύμφωνα με την έρευνα πεδίου που πραγματοποιήσαμε και την γραπτή επικοινωνία μας με τις αρμόδιες αρχές της Αυτόνομης Διοίκησης της Βόρειας και Ανατολικής Συρίας,<sup>[31]</sup> έως τα τέλη του 2019 υπήρχαν περίπου 4.500 σχολεία και 790.000 μαθητές στην πρωτοβάθμια και στην δευτεροβάθμια εκπαίδευση στην Ροζάβα. Το εκπαιδευτικό σύστημα της Αυτόνομης Διοίκησης Βόρειας και Ανατολικής Συρίας δημιουργεί ραγδαίες εξελίξεις στην διαμόρφωση της κουρδικής εθνικής ταυτότητας, αφενός δημιουργεί μία ομαλή κατάσταση ομογενοποίησης της κουρδικής γλώσσας και αφετέρου με την επέκταση της χρήσης της, σώζει μία γλώσσα υπό απειλή από πιθανούς μελλοντικούς κινδύνους. Το γεγονός δημιουργεί σημαντικά μακροπρόθεσμα διλήμματα στην τουρκική πλευρά, ως κράτος, διότι οι δάσκαλοι και οι μαθητές που μεγαλώνουν στο εκπαιδευτικό σύστημα της Ροζάβα/Συριακού Κουρδιστάν θα είναι φυσικοί φορείς της κουρδικής γλώσσας εντός της Τουρκίας. Αν και ακόμη «το δικαίωμα εκπαίδευσης στην μητρική γλώσσα» είναι ένα αμφιλεγόμενο θέμα στην Τουρκία και όλες οι τυπικές και άτυπες εκπαιδεύσεις πραγματοποιούνται βάσει νόμου στην Τουρκική γλώσσα (εκτός από τα αγγλόφωνα σχολεία/σχολές), το μάθημα εκμάθησης κουρδικής γλώσσας (Κουρμαντζί και Κιρμαντσκί) είναι μάθημα επιλογής στην δευτεροβάθμια εκπαίδευση και διδάσκεται 2 ώρες την εβδομάδα από το 2013.

## Επίλογος

Είναι ξεκάθαρο ότι η εμπλοκή της Τουρκίας στα δεδομένα της Συρίας, λόγω της επιδίωξης της πραγματοποίησης του

”

Το εκπαιδευτικό σύστημα της Αυτόνομης Διοίκησης Βόρειας και Ανατολικής Συρίας δημιουργεί ραγδαίες εξελίξεις στην διαμόρφωση της κουρδικής εθνικής ταυτότητας, αφενός δημιουργεί μία ομαλή κατάσταση ομογενοποίησης της κουρδικής γλώσσας και αφετέρου με την επέκταση της χρήσης της, σώζει μία γλώσσα υπό απειλή από πιθανούς μελλοντικούς κινδύνους.

<sup>[31]</sup> Θέλω να ευχαριστήσω ιδιαίτερα τον κύριο Firyal Silêman, υπεύθυνο της Επιτροπής Κοινωνικής Εκπαίδευσης/Komîteya Perwerdeya Civakî/KPC και συμπρόεδρο της Οργάνωσης Γλώσσας/Sazîya Zîman στην Ροζάβα. Οι περισσότερες αναφορές μας σχετικά με τους εκπαιδευτικούς θεσμούς της Ροζάβα βασίζονται στις γραπτές συνομιλίες μας με τον ίδιο μέσω e-mail (Firyal Silêman, e-mail, 25-30/5/2020).



μακρινού ονείρου του *Misak-ı Milli*, έπαιξε καταλυτικό ρόλο στη διαμόρφωση της εθνικής κουρδικής ταυτότητας. Αφενός το όνειρο της επανάκτησης των εδαφών που χάθηκαν με την διάλυση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας αναγκάζει την ισλαμο-εθνικιστική άρχουσα τάξη της Τουρκίας να επιλέξει επεκτατικές πολιτικές, αφετέρου ο φόβος της δημιουργίας μίας πιθανής κουρδικής συλλογικής δομής, τύπου κράτους, εμποδίζει το τουρκικό κράτος να επιτρέψει δημοκρατικές διαδικασίες στην εσωτερική και εξωτερική πολιτική της. Δηλαδή, η επιθετική πολιτική της Τουρκίας δεν αφορά μονάχα τους Κούρδους αλλά αυξάνονται οι αντισυνταγματικές επιλογές στον εργασιακό, εκπαιδευτικό, θρησκευτικό κ.ά. τομείς της κοινωνικής ζωής της χώρας προσθέτοντας διαρκώς δυσκολίες στην καθημερινότητα των ανθρώπων της. Η αύξηση των γυναικείων θανάτων, οι παραβιάσεις των δικαιωμάτων των κρατουμένων εντός των φυλακών, οι συνεχείς αντιδημοκρατικές κοινοβουλευτικές πράξεις, η αυταρχική διαχείριση της οικονομίας και κυρίως το δικέφαλο πολιτικό σύστημα της Τουρκίας είναι μόνο η μία όψη των προβλημάτων. Το Ζήτημα του Κουρδιστάν είναι η δεύτερη. Δεν πρέπει να λησμονηθεί ότι η ύπαρξη μίας κοινής εξωτερικής απειλής είναι το κίνητρο της επιτάχυνσης της ενοποίησης και της δημιουργίας μίας νέας ταυτότητας, όπως μαρτυρούν οι εξελίξεις στην εκπαίδευση των Κούρδων. Η συριακή πολιτική της Τουρκίας περί εισβολής και προσάρτησης και η αντίδραση των κοινοτήτων της Συρίας κατά της ίδιας μπορούν να διαβαστούν και από αυτή την οπτική γωνία. Είναι σαφές πως οι κυρίαρχες πολιτικές και ιδεολογικές επιλογές των κυβερνήσεων της Τουρκίας, της Συρίας-του Ιράκ δεν μπορούν να δώσουν ελπίδα, τουλάχιστον ως προς την επίλυση των παραπάνω ζητημάτων. Αντιθέτως, αποτελούν μακροπρόθεσμα εύφορο τόπο για την ανάπτυξη εσωτερικών κοινωνικών εσωτερικές συγκρούσεων.



Φωτ.: Alan Denney / Rojava - Ridley Road Market, με άδεια CC BY-NC-SA 2.0. <https://www.flickr.com/photos/25825879@N05/48919808396>

ΦΑΚΕΛΟΣ:  
Η ΑΡΙΣΤΕΡΑ  
ΣΤΗΝ  
ΕΥΡΩΠΗ ΚΑΙ  
ΣΤΟΝ  
ΚΟΣΜΟ

Μέσα στο 2021 συμπληρώθηκαν 100 χρόνια από την ίδρυση μερικών από τα σημαντικότερα κομμουνιστικά κόμματα. Με αφορμή αυτή την επέτειο, εγκαινιάζουμε έναν φάκελο με θέμα την Αριστερά στην Ευρώπη και στον κόσμο, ξεκινώντας από τα τρία κόμματα που συναποτέλεσαν τον πυρήνα του ρεύματος που έμεινε στην ιστορία ως Ευρωκομμουνισμός: το Κομμουνιστικό Κόμμα Ιταλίας (PCI), το Κομμουνιστικό Κόμμα Γαλλίας (PCF) και το Κομμουνιστικό Κόμμα Ισπανίας (PCE). Ο σκοπός των κειμένων αυτών δεν είναι απλώς αφιερωματικός, αλλά ένας τρόπος να μιλήσουμε για την Αριστερά σήμερα τιμώντας και αποτιμώντας το παρελθόν.

Στο πλαίσιο αυτό, στο παρόν τεύχος φιλοξενούνται κείμενα των: **Guido Liguori, Roger Martelli, Mauricio Valliente Ots και Αριστείδη Μπαλτά.**

**Guido Liguori** | Η  
κληρονομιά του Γκράμσι  
και του Μπερλινγκουέρ

## Guido Liguori\* | Η κληρονομιά του Γκράμσι και του Μπερλινγκουέρ\*\*

Το Ιταλικό Κομμουνιστικό Κόμμα (ΙΚΚ) ιδρύθηκε πριν από εκατό χρόνια στο Λιβόρνο. Αρχικά ονομαζόταν Κομμουνιστικό Κόμμα Ιταλίας (ΚΚ Ιταλίας - Παράρτημα της Κομμουνιστικής Διεθνούς). Το αρχικό όνομα εννοούσε πως το συγκεκριμένο μόρφωμα ήταν μονάχα ένα εθνικό παράρτημα του μοναδικού "παγκόσμιου κόμματος της επανάστασης", της Κομμουνιστικής Διεθνούς, που ιδρύθηκε στη Μόσχα το 1919. Όλοι οι κομμουνιστές ήταν βαθιά διεθνιστές, αποδέχονταν την καθοδήγηση από μια ομάδα διαχείρισης που αποτελούνταν από εκπροσώπους διαφορετικών κομμάτων, εκ των οποίων οι σοβιετικοί θεωρούνταν άξιοι θαυμασμού και εμπιστοσύνης καθώς ήταν εκείνοι που αποδείχθηκαν ικανοί να πραγματοποιήσουν την επανάσταση. Σταδιακά, όταν έγινε πια ξεκάθαρο ότι η επανάσταση δεν θα "εξαπλωνόταν" στο υπόλοιπο της Ευρώπης, η προστασία της ΕΣΣΔ έγινε ο αδιαπραγμάτευτος σκοπός των σοβιετικών κομμουνιστών.

Το ΚΚ Ιταλίας γεννιέται στο Λιβόρνο το 1921 ως αιρετικό και ριζοσπαστικό κόμμα υπό την καθοδήγηση του Αμαντέο Μπορντίγκα (στον οποίο είχε ήδη ασκήσει κριτική ο Λένιν ένα χρόνο πριν στο κείμενό του "Αριστερισμός, η παιδική ασθένεια του κομμουνισμού"). Παρά την αίγλη της Οκτωβριανής επανάστασης, η "απόσχιση του Λιβόρνο" ήταν μια παραλίγο αποτυχία: ανάμεσα στα 215 χιλιάδες μέλη του Σοσιαλιστικού Κόμματος, η κομμουνιστική κίνηση απέσπασε μόλις 59 χιλιάδες ψήφους, και μόνο το ένα τέταρτο των παλαιών μελών ενσωματώθηκε. Οι συνθήκες δεν βελτιώθηκαν στις εκλογές που ακολούθησαν λίγους μήνες μετά. Η πλειοψηφία του ιταλικού προλεταριάτου έμεινε με τους σοσιαλιστές, καθώς δεν κατάλαβε ή δεν ασπάστηκε τα κίνητρα της κομμουνιστικής απόσχισης.

Η ευθύνη για αυτό το αποτέλεσμα βάραινε κυρίως τον Αμαντέο Μπορντίγκα. Η σκληρή γραμμή που ακολούθησε και ο σεχταρισμός του γέννησαν αυτό ακριβώς το οποίο ήλπιζε: ένα μικρό κόμμα επιλεγμένων επαγγελματικών μελών και όχι ένα μαζικό κόμμα του ιταλικού προλεταριάτου το οποίο επιθυμούσαν τόσο ο Λένιν όσο και ο

\* Ο **Guido Liguori** (Γκουίντο Λιγκουόρι) είναι καθηγητής Ιστορίας Πολιτικών Θεωριών και Ιστορίας της Σύγχρονης Πολιτικής Σκέψης, πρόεδρος της *International Gramsci Society Italia* και διευθυντής του περιοδικού πολιτικής κουλτούρας *Critica Marxista*. Πρόσφατα κυκλοφόρησε στα ελληνικά ο τόμος που επιμελήθηκε μαζί με τον **Raolo Tsofi** "Μια άλλη ιδέα για τον κόσμο", με κείμενα του **Ενρίκο Μπερλινγκουέρ** (Ινστιτούτο Νίκος Πουλαντζάς-Νήσος, 2021). <https://poulantzas.gr/ekdoseis/mia-alli-idea-gia-ton-kosmo-anthologia-1969-1984/>

\*\* Το κείμενο μετέφρασε ο Οδυσσέας Κωνσταντινάκος, υποψήφιος διδάκτορας στο Ευρωπαϊκό Πανεπιστήμιο Φλωρεντίας.

Γκράμσι. Σύμφωνα με τις μαρτυρίες της Καμίλα Ραβέρα Γκράμσι, ο Γκράμσι, επιστρέφοντας στο Τορίνο από το Συνέδριο του Λιβόρνο, πήγε αμέσως στα γραφεία της εφημερίδας που διηύθυνε ("Η νέα τάξη", η οποία ήταν η καθημερινή κομμουνιστική εφημερίδα από την 1η Ιανουαρίου 1921), άνοιξε την πόρτα και ανήγγειλε στους στενούς του συνεργάτες: "Το Λιβόρνο ήταν καταστροφή!". Σίγουρα δεν ήταν αντίθετος με τη διάσπαση, αντίθετα: δεν άντεχε πλέον το σοσιαλιστικό "τσίρκο Μπάρνουμ". Ήταν ενοχλημένος περισσότερο με τον τρόπο με τον οποίο ολοκληρώθηκε η διάσπαση: μειοψηφική, σεχταριστική και χαμένη. Εκτός από τον Μπορντίγκα και την ακαμψία των "21 όρων" που έθεσε η Διεθνής, η απόσχιση ήρθε πολύ αργά, όπως έγραψε ο Γκράμσι λίγο αργότερα: η απόσχιση θα έπρεπε να λάβει χώρα "τουλάχιστον ένα χρόνο πριν". Σε μια διαφορετική συγκυρία, κατά τη διάρκεια της οποίας το αγωνιστικό κίνημα του κόκκινου Μπιέννιο (1919-1920) είχε μεγάλη απήχηση και οι εργοδότες με τους φασίστες δεν είχαν προλάβει να οργανωθούν. Οι κοινωνικοί αγώνες που αναπτύχθηκαν εκείνη την περίοδο ήταν ιδιαίτερα δυναμικοί, και το εργατικό-αγροτικό προλεταριάτο ήταν πεπεισμένο ότι μπορεί να κατακτήσει την εξουσία όπως έγινε στη Ρωσία.

Ο Γκράμσι δεν είχε πρωταγωνιστικό ρόλο ούτε στο Λιβόρνο ούτε στα πρώτα χρόνια του ΚΚ Ιταλίας. Επηρεασμένος από την απόρριψη του παλιού Σοσιαλιστικού Κόμματος, καθώς και από τη σιδερένια πειθαρχία των κομμουνιστών, δεν αμφισβήτησε ανοιχτά, ούτε με το απαραίτητο σθένος την πολιτική γραμμή του Μπορντίγκα. Το 1922 μετέβη στη Μόσχα για να εκπροσωπήσει το κόμμα στην Κομμουνιστική Διεθνή (Κομιντέρν). Σταδιακά πείστηκε από κορυφαία στελέχη της Κομιντέρν και τον ίδιο τον Λένιν ότι πρέπει να αντικαταστήσει τον Μπορντίγκα. Ολοένα και περισσότερο διαφωνούσε με τη λενινιστική ηγετική ομάδα η οποία απέρριπτε οποιαδήποτε υπόθεση "ενωτικού μετώπου" με άλλες δυνάμεις του εργατικού κινήματος ακόμη και ενόψει της ενδεχόμενης νίκης του φασισμού στην Ιταλία.

”

[...] ο Γκράμσι, επιστρέφοντας στο Τορίνο από το Συνέδριο του Λιβόρνο, πήγε αμέσως στα γραφεία της εφημερίδας που διηύθυνε [...], άνοιξε την πόρτα και ανήγγειλε στους στενούς του συνεργάτες: "Το Λιβόρνο ήταν καταστροφή!". Σίγουρα δεν ήταν αντίθετος με τη διάσπαση, αντίθετα: δεν άντεχε πλέον το σοσιαλιστικό "τσίρκο Μπάρνουμ". Ήταν ενοχλημένος περισσότερο με τον τρόπο με τον οποίο ολοκληρώθηκε η διάσπαση: μειοψηφική, σεχταριστική και χαμένη.

Μεταφέρθηκε στη Βιέννη (καθώς δεν μπορούσε να επιστρέψει στην Ιταλία λόγω εντάλατος σύλληψης που εκκρεμούσε) και μέσω αλληλογραφίας προσπάθησε να ανασυγκροτήσει την παλιά ηγετική ομάδα του ΚΚ Ιταλίας προκειμένου να διεκδικήσει την ηγεσία του κόμματος. Έβλεπε την οργανωτική παραμόρφωση του κόμματος υπό τον ντετερμινιστικό μαρξισμό του Μπορντίγκα, ως μια από τις κύριες αιτίες για την αρχική δυσκολία του να προσελκύσει τις μάζες. Η γκραμισιανή κριτική δεν αφορούσε το νέο κόμμα αυτό καθαυτό. Αφορούσε κυρίως το πώς είναι οργανωμένο. Το κόμμα παρέμενε για τον Γκράμισι η αφετηρία, μπορεί να ήταν μικρό αλλά ήταν απολύτως αναγκαίο για να ξεκινήσει η αντεπίθεση και να μετατραπεί η ήττα σε μια νέα επίθεση.

Με την αποφασιστική στήριξη της Κομιντέρν, τον Αύγουστο του 1924, ο Γκράμισι ορίστηκε Γραμματέας του ΚΚ Ιταλίας. Το ΚΚ Ιταλίας μιμούμενο το Ρωσικό Κομμουνιστικό κόμμα δημιούργησε την θέση Γραμματέα, την οποία και ανέλαβε για πρώτη φορά ο Γκράμισι, καθώς μέχρι τότε δεν υπήρχε αντίστοιχο αξίωμα εντός του κόμματος. Στη Λυών, τον Ιανουάριο του 1926, το 3ο Συνέδριο του ΚΚ Ιταλίας αποτέλεσε επί της ουσίας ένα συνέδριο "επανίδρυσης", περιστρεφόμενο γύρω από την γκραμισιανή αντίληψη ότι πρέπει να "ξεκινήσουμε από την πραγματικότητα", την μελέτη των συνθηκών υπό τις οποίες θα δραστηριοποιούνται οι Ιταλοί κομμουνιστές, εκκινώντας από την μελέτη της ιστορίας και της κοινωνικής πραγματικότητας.

Κεντρικό δίδαγμα του Γκράμισι, στη δεκαετία του 1920, μπορεί να θεωρηθεί το εξής: βασιζόμενος σε ορισμένα στοιχεία από το τελευταίο βιβλίο του Λένιν (το τέλος της "τακτικής της επίθεσης", κοινό μέτωπο με τους σοσιαλιστές, νέα οικονομική πολιτική), ο κομμουνιστής της Σαρδηνίας πραγματοποίησε - ήδη από τα μέσα της δεκαετίας, και έπειτα με μεγαλύτερο βάθος στα Τετράδια της φυλακής - μια επανάσταση στην έννοια της επανάστασης. Σύμφωνα με αυτήν, η εποχή των εξεγέρσεων και των οδοφραγμάτων, της "κατάληψης των χειμερινών ανακτόρων", θεωρήθηκε ξεπερασμένη στις δυτικές χώρες του προηγμένου καπιταλισμού δίνοντας τη θέση της σε μια εποχή του "πολέμου θέσεων", της αργής κατάκτησης των ζωτικών δομών της κοινωνίας (μιας κοινωνίας πολύπλοκης και διαφορετικής σε σχέση με αυτή της Ρωσίας του 1917) σε μια προσπάθεια δημιουργίας συμμαχιών, ενίσχυσης του υπερδομικού στοιχείου και δημιουργίας μιας "νέας κοινής λογικής των μαζών". Το πνεύμα αυτό συνοψίζεται στον αγώνα για την ηγεμονία. Αντιθέτως με αυτά που λέγονται, για τον Γκράμισι, αυτός ο αγώνας δεν είναι και δεν μπορεί να είναι μόνο πολιτισμικός: πρέπει να έχει ένα κοινωνικο-οικονομικό περιεχόμενο. Όπως γράφει στα Τετράδια της φυλακής το θέμα της ηγεμονίας είναι πάντα, σε τελική ανάλυση, μια κοινωνική τάξη ή ένα σύνολο κοινωνικών ομάδων που συμμαχούν στη βάση κοινών συμφερόντων και στη βάση μιας κοινής "πρόσληψης του κόσμου".



Ήταν η σειρά του Τολιάτι να βιώσει τη "μακρά νύχτα" του σταλινισμού στη δεκαετία του 1930 στην κορύφωση της Τρίτης Διεθνούς, στην οποία κατάφερε να σώσει τη ζωή του, το μεγαλύτερο μέρος του κόμματος και να συμβάλλει στην κατοχύρωση της πολιτικής των Λαϊκών Μετώπων. Αρχίζει να καταλαβαίνει, ειδικά μετά τη νίκη του Ναζισμού, ότι η δημοκρατία είχε αξία για το προλεταριάτο και τους κομμουνιστές.

Όπως είναι γνωστό, ο Γκράμσι συλλαμβάνεται τον Νοέμβριο του 1926, λίγες εβδομάδες μετά από μια ανταλλαγή επιστολών με τον Τολιάτι που βρισκόταν στη Μόσχα. Ο τελευταίος παραλήπτης της πρώτης γκραμισιανής επιστολής πρέπει να ήταν η ηγεσία του σοβιετικού ΚΚ. Σε αυτήν την επιστολή, με προφητικό τρόπο, ο Γκράμσι επισημαίνει τους κινδύνους της αυταρχικής εκτροπής του Σοβιετικού σοσιαλισμού παρακολουθώντας τους σκληρούς αγώνες μεταξύ του Στάλιν, του Τρότσκι και του Ζινόβιεφ.

Ήταν η σειρά του Τολιάτι να βιώσει τη "μακρά νύχτα" του σταλινισμού στη δεκαετία του 1930 στην κορύφωση της Τρίτης Διεθνούς, στην οποία κατάφερε να σώσει τη ζωή του, το μεγαλύτερο μέρος του κόμματος και να συμβάλλει στην κατοχύρωση της πολιτικής των Λαϊκών Μετώπων. Αρχίζει να καταλαβαίνει, ειδικά μετά τη νίκη του Ναζισμού, ότι η δημοκρατία είχε αξία για το προλεταριάτο και τους κομμουνιστές. Με την επιστροφή του στην Ιταλία, τον Μάρτιο του 1944, ο Τολιάτι οδήγησε το ΚΚ Ιταλίας σε μια δεύτερη "επανάδρυση" (μετά από εκείνη της Λυών). Το Ιταλικό ΚΚ, όπως ονομάζεται ήδη από το 1943, έχει αλλάξει το όνομα του με τη βούληση του Στάλιν και ενισχύει τη δέσμευση των κομμουνιστών να πολεμήσουν τον φασισμό στο πλευρό άλλων εθνικών αντιφασιστικών δυνάμεων.

Ο Τολιάτι πίστευε ότι, μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και την εμπειρία του φασισμού, οι κομμουνιστές θα πρέπει να δραστηριοποιηθούν σε ένα περιβάλλον πολύ διαφορετικό από αυτό της εποχής του '20 και του '30. Σε έναν κόσμο χωρισμένο στα δύο ήταν αδύνατο να μετασηματιστεί σύντομα η Ιταλία σε σοσιαλιστική χώρα, αλλά ανοιγόταν μια νέα προοπτική: η δυνατότητα να ανακτηθεί το δημοκρατικό πεδίο.

Έθεσε επίσης στο επίκεντρο ένα ζήτημα μετάφρασης (προσαρμογής με δημιουργικό τρόπο) των διδασκαλιών του Γκράμσι στη νέα τάξη πραγμάτων μετά τη Γιάλτα, αναπτύσσοντας πτυχές της σκέψης του σχετικά με τη σημασία της κατάκτησης της "συναίνεσης". Ο Τολιάτι πίστευε ότι η συνεργασία μεταξύ των αντιφασιστικών δυνάμεων, ακόμη και σε παγκόσμιο επίπεδο, θα διαρκούσε περισσότερο με την έλευση του Ψυχρού Πολέμου το 1947-48. Σε κάθε περίπτωση, τα αποτελέσματα που επιτεύχθηκαν με τη "στροφή του Σαλέρνο" και στη συνέχεια με το δημοκρατικό Σύμφωνο κατέστησαν δυνατή την οικοδόμηση ενός κόμματος



τος μακριά από τις πιο σεχταριστικές πτυχές της Τρίτης Διεθνούς: το ΙΚΚ έγινε κομμουνιστικό κόμμα νέου τύπου, μαζικό και δημοκρατικό. Προσπαθούσε να συνδυάσει, σύμφωνα με τις γκραμισιανές ιδέες, την τάξη με το έθνος, τα συμφέροντα των λαϊκών τάξεων και την θέληση να οδηγήσει σε προοδευτική πορεία τη χώρα με "δομικές μεταρρυθμίσεις" που σταδιακά θα μπορούσαν να φέρουν την κοινωνία σε μια πολιτική κατάσταση περισσότερο δημοκρατική και σε μια οικονομική κατάσταση πιο σοσιαλιστική.

Σε αυτό το πλαίσιο ήταν σημαντική η κατάκτηση ενός δημοκρατικού Συντάγματος, όχι ακριβώς σοσιαλιστικού, αλλά πολύ προωθημένου για τα δεδομένα της εποχής, το οποίο και γεννήθηκε από την συνεργασία όλων των αντιφασιστικών δυνάμεων. Το νέο σύνταγμα έδινε την ευκαιρία της ανάπτυξης [της ιταλικής κοινωνίας] με σοσιαλιστικούς όρους. Επρόκειτο για ένα "προγραμματικό" σύνταγμα, που εξαρτιόταν από τον "συσχετισμό δυνάμεων": κατά τη διάρκεια του Ψυχρού πολέμου το ΚΚΙ και οι λαϊκές τάξεις ήταν στην αντιπολίτευση λειτουργώντας υπό δυσμενείς όρους εντός και εκτός του εργοστασίου. Το Σύνταγμα "παρέμεινε εν μέρει στο χαρτιά" αλλά το (νέου τύπου) μαζικό κόμμα του Τολιάτι άντεξε την πολιτική επίθεση των φιλο-αμερικανικών δυνάμεων και της καθολικής εκκλησίας αυξάνοντας χρόνο με το χρόνο την εκλογική του επιρροή. Ριζωμένο στον εργατικό και λαϊκό κόσμο, κατέκτησε μια ισχυρή παρουσία στον κόσμο του πολιτισμού χάρη στην επιρροή του Γκράμισι. Ο Τολιάτι με τη σειρά του ήξερε πώς να διαχειριστεί την πνευματική κληρονομιά του Γκράμισι καθώς τον κατέστησε έναν από τους σημαντικότερους διανοούμενους της Ιταλίας.<sup>[1]</sup>

Στα δραματικά γεγονότα του 1956 το ΚΚΙ αντιδρά, όχι χωρίς αντιφάσεις, αλλά επιβεβαιώνοντας την πολιτική του στρατηγική: τον "εθνικό δρόμο προς τον σοσιαλισμό". Πολιτική θέση την οποία και επαναδιατυπώνει με έμφαση μετά το σοκ της εισβολής στην Ουγγαρία. Ήταν μια "πράξη φυγής" από το σοβιετικό μοντέλο και τον αντίστοιχο τύπο αυταρχικής κοινωνίας που ο Τολιάτι βίωσε τη δεκαετία του '30 και δεν επιθυμούσε να επαναληφθεί στην Ιταλία. Το "Μνημείο της Γιάλτας" του 1964 είναι τα πολιτικά απομνημονεύματα του Τολιάτι στα οποία και ενίσχυε τη θέση ότι το κομμουνιστικό κίνημα πρέπει να είναι πολυκεντρικό, να αποδέχεται τις διαφορετικούς δρόμους προς τον σοσιαλισμό χωρίς ηγεμονισμούς είτε αυτοί προέρχονται από τη Σοβιετική Ένωση είτε από την Κίνα.

Σε αυτήν την κατεύθυνση κινήθηκε λίγα χρόνια αργότερα με την ενεργή στήριξη του Λουίτζι Λόνγκο στην "Ανοιξη της Πράγας" το 1968. Την προσπάθεια της δημοκρατικής

---

<sup>[1]</sup> [ΣτΜ] Το όνομα του Γκράμισι έχει δοθεί σε περισσότερες από 2.600 οδούς και πλατείες στην Ιταλία, από το Κάλιαρι και το Παλέρμο, μέχρι το Μιλάνο και την Τεργέστη. Αν οι δρόμοι καθρεφτίζουν τη συλλογική μνήμη και αναδεικνύουν τους "ήρωες" του έθνους που η κληρονομιά τους, λιγότερο ή περισσότερο, αποτελεί κοινό κτήμα ενός λαού, τότε ο Γκράμισι βρίσκεται αναμφίβολα πολύ ψηλά στη λίστα. Σύμφωνα με μια έρευνα της Ρεπούμπλικα, το "ρεκόρ" του Γκράμισι βρίσκεται λίγο πιο κάτω από αυτό του Aldo Moro, του Garibaldi του Marconi και του Matteotti. Βρίσκεται στο πάνθεον με τους "πατέρες" του ιταλικού έθνους. <https://ricerca.repubblica.it/repubblica/archivio/repubblica/2017/02/19/tutte-le-strade-portano-a-gramsci49.html>

στροφής που επιχείρησε το Τσεχοσλοβάκικο ΚΚ, η οποία και κατεστάλη βίαια τον Αύγουστο με την εισβολή των τανκς του Συμφώνου της Βαρσοβίας. Υπήρξαν εκείνοι που ισχυρίστηκαν ότι η Σοβιετική εισβολή στην Ουγγαρία ήταν αναγκαία επειδή ήταν σε εξέλιξη μια ιμπεριαλιστική συνωμοσία. Στην περίπτωση της εισβολής στην Πράγα ωστόσο, ήταν σε εξέλιξη μια δημοκρατική ανανέωση εντός του ΚΚΙ και επικράτησε η αντίληψη ότι η ΕΣΣΔ είχε πλέον γίνει μια απειλητική δύναμη για όλα τα κόμματα που επιθυμούσαν να υιοθετήσουν ένα κοινωνικό μοντέλο διαφορετικό από το σοβιετικό.

Ο Ενρίκο Μπερλινγκουέρ γίνεται γραμματέας το 1969. Ο δελφίνος που προοριζόταν στην πραγματικότητα για την ηγεσία του κόμματος ήταν ο Τζόρτζιο Ναπολετάνο. Η "δεξιά" φράξια του κόμματος την οποία κατεύθυνε ο Τζόρτζιο Αμέντολα, είχε επικρατήσει στο κομμουνιστικό συνέδριο του 1966, το πρώτο μετά τον θάνατο του Τολιάτι. Ο Ναπολετάνο ήταν ο δελφίνος του Μέντολα, αλλά ο Μπερλινγκουέρ ήταν ο ανερχόμενος ηγέτης που καλύτερα απ' όλους ήξερε να λέει "όχι" στους σοβιετικούς, ήξερε πως να υπερασπιστεί την γραμμή του ΚΚΙ στο διεθνές στερέωμα βασιζόμενος στην δημοκρατία, τον σοσιαλισμό και την αυτονομία των διαφορετικών κομμουνιστικών κομμάτων. Για αυτόν τον λόγο ο Λουίτζι Λόνγκο, γραμματέας της μετάβασης μετά τον θάνατο του Τολιάτι, τον επέλεξε ως διάδοχο. Όλη η ηγετική ομάδα του κόμματος τον αποδέχθηκε. Ο Αμέντολα και η φράξια του κατάφεραν αρχικά να επηρεάσουν σημαντικά τις θέσεις του Μπερλινγκουέρ: Ο "ιστορικός συμβιβασμός" που διακηρύχθηκε μετά το πραξικόπημα στη Χιλή το 1973 ήταν σε μεγάλο βαθμό μια ετεροχρονισμένη προσπάθεια, εύθραυστη και χωρίς πραγματικούς συνομιλητές. Ο σκοπός ήταν να ανανεώσει την πολιτική της συμμαχίας των αντιφασιστικών κομμάτων του Τολιάτι και γενικότερα την συνάντηση με τον καθολικό κόσμο, ή τουλάχιστον με τα καλύτερα στοιχεία του. Αλλά η Χριστιανοδημοκρατία ήταν κάτι διαφορετικό πλέον, της είχε μείνει λίγο από το καθολικό στοιχείο και είχε μετατραπεί στο κόμμα του ιταλικού καπιταλισμού. Στο διεθνές πεδίο ο Μπερλινγκουέρ πέτυχε σύντομα να αναδείξει την πρωτοτυπία του: τον ευρωκομμουνισμό, και αργότερα τον " τρίτο δρόμο", επιβεβαιώνοντας ό-



Στα δραματικά γεγονότα του 1956 το ΚΚΙ αντιδρά, όχι χωρίς αντιφάσεις, αλλά επιβεβαιώνοντας την πολιτική του στρατηγική: τον "εθνικό δρόμο προς τον σοσιαλισμό". Πολιτική θέση την οποία και επαναδιατυπώνει με έμφαση μετά το σοκ της εισβολής στην Ουγγαρία. Ήταν μια "πράξη φυγής" από το σοβιετικό μοντέλο και τον αντίστοιχο τύπο αυταρχικής κοινωνίας που ο Τολιάτι βίωσε τη δεκαετία του '30 και δεν επιθυμούσε να επαναληφθεί στην Ιταλία.

τι η δημοκρατία με τον σοσιαλισμό, και τον σεβασμό των θεμελιακών ελευθεριών (πολιτική, συνδικαλιστική, πολιτισμική, θρησκευτική, όπως ακριβώς άλλωστε έγραφε ήδη από το 1970).

Η προσπάθεια του Μπερλινγκουέρ να συγκροτήσει μαζί με τους Γάλλους και Ισπανούς κομμουνιστές (δυστυχώς χωρίς την αλληλεγγύη πολλών άλλων κομμουνιστικών κομμάτων σε άλλες χώρες) έναν εναλλακτικό πόλο στον σοβιετικό κομμουνισμό -τον ευρωκομμουνισμό- ικανό να προσελκύει τις εργατικές τάξεις και τους νέους του προηγμένου καπιταλισμού, είχε σύντομη ζωή. Έδωσε όμως μια παγκόσμια ανάσα, δείχνοντας τον δρόμο και κάνοντας το ΚΚΙ, και τον ίδιο, σημείο αναφοράς για γενιές κομμουνιστών αγωνιστών που ήταν μακριά από τον "αυταρχικό σοσιαλισμό" της ΕΣΣΔ και την σοσιαλδημοκρατία του "τρίτου δρόμου" που σταμάτησε να επιθυμεί την υπέρβαση του καπιταλισμού.

Το 1977 ο Μπερλινγκουέρ είχε το θάρρος να πάει στη Μόσχα ενώπιον όλων των κομμουνιστικών και φιλοσοβιετικών κομμάτων του κόσμου για τα 60 χρόνια από την Οκτωβριανή επανάσταση και να αναφερθεί ρητά στην πάγια θέση του ότι η δημοκρατία ήταν ο δρόμος προς τον σοσιαλισμό, η αναγκαία επιλογή και όχι απλά μια εθνική εναλλακτική.

Αργότερα, επεξεργάστηκε θεωρητικά την "τρίτη φάση" και την έσπρωξε πέρα από τον ορίζοντα του Τολιάτι. Αν όντως η χωρική έννοια του "τρίτου δρόμου" έδειχνε την πιθανή συνύπαρξη διαφορετικών δρόμων προς τον σοσιαλισμό, η χρονική έννοια της "τρίτης φάσης" ανέφερε σαφώς μια νέα έννοια: η φάση της Δεύτερης και της Τρίτης Διεθνούς είχε τελειώσει, τόσο η προσπάθεια των σοσιαλδημοκρατικών κομμάτων όσο και αυτή των κομμουνιστικών κομμάτων με καταβολές στην Τρίτη Διεθνή.

Μετά το 1968 και την πολιτικοποίηση της κοινωνίας, η πολιτική έπρεπε να ανανεωθεί ριζικά, ακόμα και αυτή του ΚΚΙ. Ήταν τα χρόνια του "ύστερου Μπερλινγκουέρ", εκείνου που συντάχθηκε με την "αριστερή" πτέρυγα του Πιέτρο Ινγκράο και το 1980 πήγε στα κάγκελα του εργοστασίου της Fiat για να επιβεβαιώσει την στήριξη του κόμματος στην εργατική τάξη και τους εργάτες. Ταυτόχρονα, μπόρεσε να συνομιλήσει με πειστικό τρόπο με το κίνημα για την ειρήνη, το φεμινιστικό κίνημα καθώς και να δείξει ενδιαφέρον για νέες θεματικές όπως η οικολογία και ο ρόλος της πληροφορικής στον μετασχηματισμό της πολιτικής και της κοινωνίας. Μπόρεσε να αρθρώσει λόγο για τη νέα φάση στην πολιτική, όπου τα κόμματα είναι ανοιχτά στα κοινωνικά κινήματα και το ΚΚΙ δεν ενδιαφέρεται μονάχα να βελτιώσει τις οικονομικές συνθήκες των μαζών, με ποσοτικούς όρους, αλλά και με ποιοτικούς όρους με στόχο την ποιότητα ζωής, εργασίας και υγείας.

Ο απρόσμενος θάνατος του Μπερλινγκουέρ σταματάει αυτή τη διαδικασία. Τα τελευταία χρόνια αποτελούσε στην πραγματικότητα μειοψηφία εντός της ηγετικής ομάδας του κόμματος, αλλά κανείς δεν είχε το θάρρος να διαφωνήσει ανοιχτά λόγω της μεγάλης συναίνεσης, και του πραγματικού μαζικού ενθουσιασμού που είχε δημιουργήσει στη βάση του κόμματός του και ευρύτερα στα λαϊκά στρώματα.

Μετά τον θάνατό του, η "δεξιά πτέρυγα", μεταρρυθμιστική, και φιλικά προσκείμενη στη σύγκλιση με το Σοσιαλιστικό κόμμα του Κράξι (στον οποίο ο Μπερλινγκουέρ είχε ασκήσει σκληρή κριτική) ανέκτησε τη δύναμή της. Μια άλλη μετριοπαθής γραμμή αυτή του "εκσυγχρονισμού" με αρχηγό τον Ακίλε Οκέτο κατακτά την ηγεσία του κόμματος με-

τά από τη σύντομη μεταβατική περίοδο του Αλεσάντρο Νάτα.

Στην Ιταλία της δεκαετίας του '80 επικρατεί μια διαφορετική ηγεμονία, όψεις του φιλελευθερισμού συγκλίνουν για να ανακηρύξουν ως παρωχημένη την κομμουνιστική παράδοση του Γκράμισι και του Μπερλινγκουέρ. Με την πτώση του τείχους του Βερολίνου αυτές οι δυνάμεις κερδίζουν ολοένα και μεγαλύτερη επιρροή εντός του κόμματος. Ορίζουν το τέλος του ΚΚΙ, και τη γέννηση του Δημοκρατικού Κόμματος της Αριστεράς. Δημιουργείται μια αντίληψη για τον κόσμο που αντικαθιστά την ταξική πάλη με τη θεωρία των δικαιωμάτων, την υπεράσπιση των εργατών με την εκπροσώπηση της μορφωμένης μεσαίας τάξης. Ούτε το Κόμμα για την Κομμουνιστική Επανάσταση (που γεννήθηκε μετά από διάσπαση εναντίον του σχεδίου κατάλυσης του ΚΚΙ) κατάφερε - λόγω των πολυάριθμων εσωτερικών διαιρέσεων - να αντιπροσωπεύσει μακροπρόθεσμα μια αξιόπιστη εναλλακτική λύση.

Σήμερα η Ιταλία είναι παραδόξως μία "χώρα χωρίς αριστερά". Η χώρα που είχε το μεγαλύτερο κομμουνιστικό κόμμα στον δυτικό κόσμο σήμερα έχει πολύ μικρότερα αντικαπιταλιστικά και κομμουνιστικά κόμματα χωρίς παρουσία στο κοινοβούλιο.

Από πού να ξεκινήσει κανείς; Δεν είναι εύκολο. Σίγουρα οι ιδέες του Αντόνιο Γκράμισι αποτελούν μία τεράστια κληρονομιά, αναγνωρισμένη σε ολόκληρο τον κόσμο, αλλά και αυτές του "ύστερου Μπερλινγκουέρ" αξίζει να ανακαλυφθούν εκ νέου και να επικαιροποιηθούν. Η δικιά του "τρίτη φάση" σηματοδοτούσε την επιβεβαίωση ότι ο αγώνας για τον σοσιαλισμό πρέπει να ψάξει καινούργιους δρόμους εντελώς διαφορετικούς σε σχέση με αυτούς του παρελθόντος. Η ίδια η ιδέα του σοσιαλισμού πρέπει να οριστεί ξανά με νέο τρόπο, όχι ποσοτικά και οικονομίστικα, ούτε πολιτικά επικεντρωμένη στο κόμμα εις βάρος άλλων μορφών πολιτικής πρακτικής.

Η οικοδόμηση του "σοσιαλισμού του 21ου αιώνα" είναι το έργο που έχουμε μπροστά μας.



Φωτ.: Λεπτομέρεια του εξωφύλλου της συλλογής κειμένων του Ενρίκο Μπερλινγκουέρ, που εκδόθηκε το 2021 από το Ινστιτούτο Νίκος Πουλαντζάς και τις εκδόσεις Νήσος, σε επιμέλεια Πάολο Τσόφι και Γκουίντο Λιγκουόρι και μετάφραση Τόνιας Τσίτσοβιτς.

**Roger Martelli** | Γαλλία:  
η Αριστερά σε  
αναταραχή

## Roger Martelli\* | Γαλλία: η Αριστερά σε αναταραχή\*\*

Στις 29 Δεκεμβρίου 1920, μετά από μια παθιασμένη συζήτηση πολλών μηνών, οι αντιπρόσωποι του 18ου Συνεδρίου του Σοσιαλιστικού Κόμματος, που πραγματοποιήθηκε στην Τουρ, ψηφίζουν με ευρεία πλειοψηφία υπέρ της προσχώρησης στην κομμουνιστική Διεθνή, που είχε δημιουργηθεί με πρωτοβουλία του Λένιν την προηγούμενη χρονιά. Προκειμένου να συνεχίσουν την εργατική και επαναστατική παράδοση του γαλλικού σοσιαλισμού, το μοντέλο της Μόσχας τους είχε φανεί προτιμότερο από εκείνο του Λονδίνου. Μερικούς μήνες αργότερα, το σοσιαλιστικό κόμμα (SFIO)[1] πήρε το όνομα Κομμουνιστικό Κόμμα (Parti communiste). Κομμουνιστές και σοσιαλιστές επρόκειτο στο εξής να βαδίσουν ξεχωριστά.

### ΚΚΓ: ένα κόμμα επί μακρόν κεντρικό στην Αριστερά

Για αρκετές δεκαετίες, το γαλλικό Κομμουνιστικό Κόμμα παίζει έναν αποφασιστικό ρόλο στην ιστορία του εργατικού κινήματος και της γαλλικής Αριστεράς. Από το 1945 ως το 1978 βρίσκεται σε θέση ισχύος. Ταλαντεύεται μεταξύ 19% και 28% σε διαφορετικές βουλευτικές εκλογές και διοικεί εκατοντάδες Δήμους. Είναι το πρώτο κόμμα στην Αριστερά και, μακράν, το πρώτο εργατικό κόμμα. Τα μέλη του ελέγχουν το πιο ισχυρό από τα γαλλικά συνδικάτα, τη CGT,[2] και είναι επικεφαλής ενός εντυπωσιακού γαλαξία οργανώσεων, συνδικάτων, συνεργατικών ή πολιτιστικών σχημάτων. Στηρίζεται οικονομικά σε ένα μεγάλο δίκτυο εταιριών, στο χώρο των εκδόσεων, του τύπου και της αστικής ανάπτυξης. Με τον τρόπο του, καταλαμβάνει στο κοινωνικοπολιτικό τοπίο το χώρο που σε άλλες χώρες επιφυλάσσεται στη σοσιαλδημοκρατία. Είναι η κύρια πολιτική εκπροσώ-

\* Ο Roger Martelli (Ροζέ Μαρτελί) είναι ιστορικός, παλιό μέλος της διεύθυνσης του Κομμουνιστικού Κόμματος Γαλλίας. Σήμερα είναι διευθυντής έκδοσης του [regards.fr](https://regards.fr)

\*\* Μετάφραση από τα γαλλικά: Δανάη Κολτσίδα.

Ευχαριστίες στον Paul Elek.

[1] [ΣτΜ] Τα αρχικά SFIO κατά κυριολεξία σημαίνουν Section Francaise de l'Internationale Ouvriere (Γαλλικό Τμήμα της Εργατικής Διεθνούς). Το SFIO ιδρύθηκε το 1905 ως συγχώνευση του Γαλλικού Σοσιαλιστικού Κόμματος και του Σοσιαλιστικού Κόμματος Γαλλίας. Μετά τη διάσπαση του 1920 στο συνέδριο της Τουρ, η (σοσιαλιστική) μειοψηφία διατήρησε το όνομα SFIO και παρέμεινε στη Δεύτερη Διεθνή. Το 1969 τη θέση του SFIO στη γαλλική πολιτική ζωή πήρε το Σοσιαλιστικό Κόμμα (PS).

[2] [ΣτΜ] Τα αρχικά CGT σημαίνουν Confédération Générale du Travail (Γενική Συνομοσπονδία Εργασίας).

πηση του γαλλικού εργατικού κόσμου και επεκτείνει έτσι, με πρωτότυπο τρόπο, την πληβειακή παράδοση της «Λαϊκής και Κοινωνικής Δημοκρατίας» που πότιζε επί μακρόν το επαναστατικό και εργατικό κίνημα.

### Η κομμουνιστική ψήφος ως το 1978 (βουλευτικές εκλογές)

Έτος	Αριθμός ψήφων	Ποσοστό ψήφων
1924	885.993	9,8
1928	1.066.099	11,3
1932	796.630	8,3
1936	1.502.404	15,3
1945	5.024.174	26,2
1946	5.145.325	26
1946	5.430.593	28,3
1951	4.939.380	25,9
1956	5.514.403	25,4
1958	3.882.204	18,9
1962	4.003.553	21,8
1967	5.039.032	22,5
1968	4.434.832	20
1973	5.085.108	21,4
1978	5.793.139	20,6

Αν και επίσημα προβάλλεται ως το κόμμα των «επαγγελματιών επαναστατών» που ανέφερε ο Λένιν στις αρχές του αιώνα, είναι επίσης ένα κόμμα μαζών, το πιο πυκνό από τα γαλλικά πολιτικά κόμματα. Ο αριθμός των μελών του είναι χωρίς αμφιβολία μικρότερος από αυτό που λένε τα επίσημα στοιχεία, αλλά εσωτερικές πηγές που είναι σήμερα διαθέσιμες δείχνουν ότι αριθμούσε στις γραμμές του εκατοντάδες χιλιάδες γυναίκες και άνδρες, προσεγγίζοντας τις 600.000 με βάση τις κομματικές ταυτότητες που δόθηκαν στα τέλη της δεκαετίας του 1970. Σε μια χώρα όπως η Γαλλία, όπου η κομματική οργάνωση κινείται γενικά σε πολύ μέτρια επίπεδα, αποτελεί εξαίρεση.

### **Τα μέλη του SFIO και στη συνέχεια του PCF (1913-2009)**

Έτος	Μέλη
1920	177.000
1921	109.000
1922	79.000
1931	25.000
1934	41.000
1937	257.000
1944	240.000
1947	540.000
1950	335.000
1968	303.000
1978	566.000
1982	458.000
1994	281.000
2009	133.000





[Το PCF] Δεν βλέπει  
 - ή δεν μπορεί να δει  
 - τους  
 μετασχηματισμούς  
 στις συνειδήσεις, που  
 διαταράσσουν τις  
 κλασικές μορφές της  
 ταξικής πάλης. Η  
 αστικοποίηση, η  
 αύξηση της  
 μισθωτής εργασίας,  
 η άνοδος του  
 φεμινισμού και της  
 απαίτησης για  
 ατομική αυτονομία  
 χαλαρώνουν τους  
 δεσμούς των παλιών  
 κοινοτήτων, τόσο  
 των αγροτικών όσο  
 και των εργατικών.  
 Το Κομμουνιστικό  
 Κόμμα υπολογίζει  
 εσφαλμένα την  
 επίπτωση των  
 ανθρωπολογικών  
 ανακατατάξεων που  
 ωθούν προς την  
 ανάδυση νέων  
 ριζοσπαστισμών [...]

Η επίδρασή του είναι μεγάλη, αρκετά πέρα από το εργατικό κίνημα. Βρίσκεται στην καρδιά της αντιφασιστικής δυναμικής, που φέρνει το Λαϊκό Μέτωπο στην εξουσία στη δεκαετία του 1930. Είναι ο κύριος εμπυχωτής και οργανωτής της λαϊκής Αντίστασης ενάντια στη ναζιστική κατοχή. Και τέλος, στην περίοδο 1960-1970, επιβάλλει την ιδέα της ένωσης της Αριστεράς απέναντι στο γκωλικό καθεστώς και επιτυγχάνει το 1972 την υπογραφή ενός κοινού προγράμματος της Αριστεράς, το οποίο μέχρι τότε αρνούνταν πεισματικά το Σοσιαλιστικό Κόμμα.

### Τα όρια της κομμουνιστικής ηγεμονίας

Σε μεγάλο βαθμό, ωστόσο, το PCF κατέληξε να είναι αιχμάλωτο μιας επιτυχίας που δεν είχε ποτέ πραγματικά καταλάβει. Ενοχλημένο, για πολύ καιρό, από την πολιτική απομόνωση που είχε επιτείνει ο Ψυχρός Πόλεμος, δεν αντιλαμβάνεται αρκετά γρήγορα τις ανακατατάξεις που γνωρίζει η γαλλική κοινωνία κατά την περίοδο της μεγάλης ανάπτυξης (1945-1975). Ωστόσο, αυτές μετασχηματίζουν βαθιά τον κόσμο των λαϊκών στρωμάτων και πρώτα απ' όλα αυτόν της εργατικής τάξης. Σε γενικές γραμμές, ελλείψει μιας ρήξης πρώιμης, ριζοσπαστικής και ενσυνείδητης με τον σταλινισμό, αυτοεγκλωβίζεται στο διπλό μοντέλο του σοβιετισμού αφ' ενός και της ταξικής συμμαχίας που διαμορφώθηκε την εποχή του Λαϊκού Μετώπου, αφ' ετέρου.

Δεν βλέπει - ή δεν μπορεί να δει - τους μετασχηματισμούς στις συνειδήσεις, που διαταράσσουν τις κλασικές μορφές της ταξικής πάλης. Η αστικοποίηση, η αύξηση της μισθωτής εργασίας, η άνοδος του φεμινισμού και της απαίτησης για ατομική αυτονομία χαλαρώνουν τους δεσμούς των παλιών κοινοτήτων, τόσο των αγροτικών όσο και των εργατικών. Το Κομμουνιστικό Κόμμα υπολογίζει εσφαλμένα την επίπτωση των ανθρωπολογικών ανακατατάξεων που ωθούν προς την ανάδυση νέων ριζοσπαστισμών, γύρω από το αντι-αποικιακό κίνημα, το φεμινισμό, την πολιτική οικολογία ή την αυτοδιαχείριση. Επιπλέον, καθώς η κρίση έρχεται να αμφισβητήσει τις εύθραυστες ισορροπίες του

κράτους πρόνοιας, μένει προσκολλημένο σε ένα είδος ριζοσπαστικού κεινσιανισμού, που το εγκλωβίζει στην εξαιρετικά παγωμένη εικόνα ενός κοινωνικού μετασχηματισμού μέσα από βήματα εκ των προτέρων και προσεκτικά σχεδιασμένα.

Ως εκ τούτου, αρκεί στα μάτια του, υπό την φωτισμένη και δημοκρατικά αποδεκτή καθοδήγηση των κομμουνιστών, οι πλειοψηφίες να αποφασίζουν τη μετάβαση από ένα δημοκρατικό στάδιο σε ένα άλλο, μέχρι την ειρηνική και επαναστατική στροφή προς μία άλλη κοινωνική λογική, απαλλαγμένη από τους στόχους, τους κανόνες και τα κριτήρια του κυρίαρχου καπιταλισμού. Για να σκεφτεί τη σύγχρονη επανάσταση, το PCF παραμένει εξαρτώμενο από την εκδοχή της κρατικιστικής ανάπτυξης που εγκαινιάστηκε στη Ρωσία και από μια αναπαράσταση της διαδικασίας μετασχηματισμού ως μιας διαδοχής σταδίων, των οποίων το μοναδικό απτό καταφύγιο είναι η ηγεμονία που ασκείται από το μόνο επαναστατικό κόμμα (το ίδιο το ΚΚ) και από το σύστημα του «σοσιαλιστικού στρατοπέδου» σε διεθνή κλίμακα.

Προσκολλημένο στη δική του θέση στο πεδίο των κοινωνικών αγώνων και στην πολιτική Αριστερά, το PCF συμβάλλει – χωρίς ακόμη τότε να το αντιλαμβάνεται – στην άνοδο των ανταγωνισμών που έρχονται να αμφισβητήσουν τη σχετική ηγεμονία του. Από την αρχή της δεκαετίας του 1970, δεν καταφέρνει να αναχαιτίσει την θεαματική πρόοδο του Σοσιαλιστικού Κόμματος του François Mitterrand, ο οποίος από την πλευρά του έχει σωστά αντιληφθεί την εξέλιξη των νέων αιτημάτων για ριζοσπαστικό μετασχηματισμό. Αργότερα, στο μέσο της δεκαετίας του 1990 δεν αντλεί κανένα πολιτικό όφελος από το κύμα του ριζοσπαστισμού που έχει προκαλέσει η νεοφιλελεύθερη αντεπανάσταση της δεκαετίας του 1980, από το οποίο επωφελείται για ένα σύντομο χρονικό διάστημα η – έως τότε εκλογικά περιθωριοποιημένη – τροτσκιστική άκρα Αριστερά.

### **Από την κομμουνιστική παρακμή στην κρίση της Αριστεράς**

Το 1978, για πρώτη φορά μετά το 1945, οι Γάλλοι σοσιαλιστές περνούν μπροστά από το Κομμουνιστικό Κόμμα. Το 1981, διευρύνουν την απόσταση και το PCF βρίσκεται σε μία σχεδόν συνεχή υποχώρηση, που θα το οδηγήσει στην εκλογική περιθωριοποίηση στις δύο πρώτες δεκαετίες του 21ου αιώνα. Είτε συμμετέχει στις εκλογές με το δικό του όνομα είτε σε συμμαχία με άλλες δυνάμεις, το PCF δεν καταφέρνει να ανακτήσει τον έλεγχο και να ανακόψει επιτυχώς την παρακμή του. Χάνει σιγά-σιγά και στα δύο πεδία. Στο γήπεδο του ρεαλισμού απέναντι στη Δεξιά και στις πολυεθνικές, το προσπερνά το Σοσιαλιστικό Κόμμα, που έστρεψε προς τα αριστερά το λόγο του στη δεκαετία του 1970 και στη συνέχεια συσπειρώθηκε στη βάση της «οικονομίας της αγοράς» και της «παγκοσμιοποίησης» κατά τη δεκαετία του 1980. Με την αντίστροφη έννοια, μετά το 1993, όταν η κοινωνική σύγκρουση αναβιώνει μετά το σοκ του νεοφιλελευθερισμού στην εξουσία, η συμμετοχή του PCF στην κυβέρνηση μεταξύ 1997 και 2002 αφήνει την πρωτοβουλία του ριζοσπαστισμού σε μια άκρα Αριστερά, ενισχυμένη μετά την κατάρρευση του σοβιετισμού.

Όταν η βιομηχανική επέκταση και η άνοδος του εργατικού κινήματος είναι αλληλένδετα, κατά τη δεκαετία του 1930, το PCF καταφέρνει να ενσαρκώσει έναν μαχητικό νεωτερισμό του κόσμου της εργασίας και των λαϊκών αστικών περιοχών, καλύτερα από τους σοσιαλιστές που ήταν κολλημένοι στην κρίση της Τρίτης<sup>[3]</sup> και έπειτα της Τέταρτης Δημοκρατίας.<sup>[4]</sup> Αντιστρόφως, η αποβιομηχάνιση της περιόδου 1980-1990 και η υποχώρηση του παραδοσιακού εργατικού κινήματος θα περιορίσουν την ευνοϊκή δυναμική που εγγράφεται στην Απελευθέρωση, χωρίς οι κομμουνιστές να βρουν στρατηγικές πηγές προκειμένου να επωφεληθούν από την κριτική αναβίωση ενός κοινωνικού κινήματος που αναζητά νέες χειραφετητικές προσπάθειες.

Από τότε, ο γαλλικός κομμουνισμός υποχώρησε. Τα μέλη του PCF μειώθηκαν σημαντικά, αντανakλώντας και τη μείωση της εκλογικής του βάσης. Από εκλογές σε εκλογές, παύει να είναι η κατεξοχήν πολιτική εκπροσώπηση του κόσμου της εργασίας. Για μερικές δεκαετίες, οι εργάτες χρησιμοποίησαν το ΚΚ για να διεκδικήσουν τα αιτήματά τους στο θεσμικό επίπεδο. Από την πλευρά του, το PCF χρησιμοποίησε τους εργάτες για να διεκδικήσει τη θεμελιώδη χρησιμότητά του, αυτοαποκαλούμενο πρόθυμα «το κόμμα της εργατικής τάξης». Αυτό δεν συμβαίνει πλέον από το τέλος της δεκαετίας του 1980.

### Οι εισφορές προς το PCF από το 2006

Έτος	Αριθμός
2006	99.281
2008	79.313
2011	69.227
2013	64.184
2016	53.029
2018	49.231

<sup>[3]</sup> [ΣτΜ] Η Τρίτη Γαλλική Δημοκρατία είναι η περίοδος μεταξύ 1870 και 1940, που οριοθετείται από δύο γαλλο-γερμανικούς πολέμους. Όπως και στην υπόλοιπη Ευρώπη, τα τελευταία χρόνια της Τρίτης Γαλλικής Δημοκρατίας, κατά τη δεκαετία του 1930, χαρακτηρίστηκαν από μια οικονομική και πολιτική κρίση. Κατά την ίδια περίοδο, ως απάντηση στην άνοδο της ακροδεξιάς, έγινε εφικτή η προσέγγιση των δυνάμεων της Αριστεράς, στο πλαίσιο του Λαϊκού Μετώπου, που το 1936 συγκεντρώνει την πλειοψηφία, με τον Λέον Blum να σχηματίζει την πρώτη κυβέρνηση με τη συμμετοχή του των σοσιαλιστών και των κομμουνιστών. Το τέλος της Τρίτης Γαλλικής Δημοκρατίας ήρθε με την ήττα της χώρας από τους ναζί. Μετά το 1940, έλαβε χώρα μια μεγάλη ιστοριογραφική, αλλά και πολιτική συζήτηση γύρω από τα τελευταία χρόνια της Τρίτης Γαλλικής Δημοκρατίας και τις αιτίες της ήττας αυτής.

<sup>[4]</sup> [ΣτΜ] Η Τέταρτη Γαλλική Δημοκρατία εγκαινιάστηκε με την έναρξη ισχύος του πρώτου με-

**Η κομμουνιστική ψήφος μετά το 1978 (βουλευτικές εκλογές)**

Έτος	Αριθμός ψήφων	Ποσοστό ψήφων
1981	4.065.540	16,2
1986	2.739.225	9,8
1988	2.765.761	11,3
1993	2.231.339	9,3
1997	2.523.405	9,9
2002	1.216.178	4,8
2007	1.115.663	4,3
2012*	1.793.192	6,9
2017	615.503	2,7

\* Μέτωπο της Αριστεράς (Front de Gauche)

μεταπολεμικού Συντάγματος τον Οκτώβριο του 1946 και έληξε με την δημοψηφισματική ανακήρυξη της Πέμπτης Δημοκρατίας από τον στρατηγό Ντε Γκωλ τον Οκτώβριο του 1958. Αντιμέτωπη με τις προκλήσεις της μεταπολεμικής ανοικοδόμησης της χώρας, η Τέταρτη Γαλλική Δημοκρατία χαρακτηρίζεται από δυσκολίες στη διαμόρφωση σταθερών κοινοβουλευτικών πλειοψηφιών, εξαιτίας όχι μόνο των θεσμικών προβλέψεων του μεταπολεμικού συντάγματος, αλλά κυρίως λόγω της επίδρασης του Ψυχρού Πολέμου στα εσωτερικά πολιτικά πράγματα, ενώ η πολιτική και κοινωνική σταθερότητα και ειρήνη δυναμιτίζεται τόσο από την αποτυχία του γαλλικού στρατού στην Ινδοκίνα το 1954, όσο και κυρίως από την κρίση που προκαλεί ο πόλεμος στην Αλγερία που ξεκινά την ίδια χρονιά. Η πτώση της Τέταρτης Γαλλικής Δημοκρατίας ολοκληρώνεται με μια ανοιχτή πολιτική κρίση που πυροδοτεί η κατάσταση στην Αλγερία, διέξοδος στην οποία δίνεται κατά παρέκκλιση των συνταγματικών διαδικασιών, με την παράδοση της εξουσίας στον στρατηγό Ντε Γκωλ και την θέσπιση δια δημοψηφίσματος ενός νέου συντάγματος.

## Οι κομμουνιστές στις ευρωπαϊκές εκλογές

Έτος	Αριθμός ψήφων	Ποσοστό ψήφων
1979	4.153.710	20,52
1984	2.261.312	11,21
1989	1.401.171	7,72
1994	1.342.222	6,89
1999	1.196.491	6,78
2004	1.009.976	5,88
2009*	1.115.021	6,48
2014**	1.252.730	6,61
2019	564.949	2,49

\* Συνδυασμός του Μετώπου της Αριστεράς (FG), που κέρδισε συνολικά πέντε έδρες: 2 το PCF, 1 το Κόμμα της Αριστεράς (PG) [5], 1 το Κομμουνιστικό Κόμμα της Reunion (PCR) και 1 από την κοινωνία των πολιτών.

\*\*Συνδυασμός του Μετώπου της Αριστεράς (FG), που κέρδισε συνολικά τέσσερις έδρες: 1 το PCF, 1 το PG, 1 το PCR και 1 από την κοινωνία των πολιτών

[5] [ΣτΜ] Το Κόμμα της Αριστεράς (Parti de Gauche) ιδρύθηκε το 2009 από στελέχη που εγκατέλειψαν το Σοσιαλιστικό Κόμμα, υπό την ηγεσία του Jean-Luc Melenchon. Αν και τυπικά εξακολουθεί να υπάρχει, έχει - με όρους πολιτικής απήχησης - αντικατασταθεί από την Ανυπότακτη Γαλλία (La France Insoumise), που ίδρυσε ο Jean-Luc Melenchon το 2016 ενόψει των προεδρικών εκλογών και των προηγούμενων επιτυχιών του ως κοινού υποψηφίου του Μετώπου της Αριστεράς.

Ο «δημοτικός κομμουνισμός» [6] αντιστάθηκε με περισσότερη επιτυχία, αλλά δεν έχει πια το δυναμισμό που διέθετε κατά τη δεκαετία του 1970. Σε ό,τι αφορά το γαλαξία των οργανώσεων κοντά στο PCF, αυτές αποσύρθηκαν ή έχουν πάρει αποστάσεις από το κόμμα. Ειδικά η CGT έχει πάψει να καλεί τους εργαζόμενους να ψηφίσουν υπέρ των κομμουνιστών μετά το 1993, ενώ δεν συγκεντρώνει πλέον περισσότερο από το ένα τέταρτο των ψήφων στις επαγγελματικές εκλογές, τη στιγμή που κατά την Απελευθέρωση συγκέντρωνε το 80%.

## Η Αριστερά σε αδιέξοδο

Αντίθετα με τις προηγούμενες δεκαετίες, το νέο στοιχείο είναι ότι ολόκληρη η Αριστερά είναι πλέον σε αδιέξοδο. Απογοητευμένες από την εναλλαγή στην εξουσία της Αριστεράς και της Δεξιάς, από το 1986 και μετά, οι λαϊκές τάξεις απομακρύνθηκαν από την Αριστερά. Στο τέλος της δεκαετίας του 1970, τα τρία τέταρτα των εργατών που ψήφιζαν, στρεφόταν προς τα κόμματα της Αριστεράς, και πρωτίστως προς το PCF. Στις βουλευτικές εκλογές του 2017, μόνο τρεις στους δέκα εργάτες διάλεξαν την Αριστερά και μόλις το 3% ψήφισε το Κομμουνιστικό Κόμμα. Σήμερα, η λαϊκή ψήφος στρέφεται κατά κύριο λόγο με μεγαλύτερη προθυμία προς την Ακροδεξιά.

## Η εργατική ψήφος μετά το 1958

	BE '58	BE '62	BE '67	BE '68	BE '73	BE '78	BE '81
Άκρα Αριστερά		4		7	4	3	1
<b>PCF</b>	<b>16</b>	<b>33</b>	<b>31</b>	<b>33</b>	<b>37</b>	<b>39</b>	<b>24</b>
Μη κομμουνιστική Αριστερά	30	19	18	18	27	33	44
Οικολόγοι						1	1
<b>ΑΡΙΣΤΕΡΑ (συν.)</b>	<b>46</b>	<b>56</b>	<b>49</b>	<b>58</b>	<b>68</b>	<b>75</b>	<b>69</b>
Μη γκωλική Δεξιά	26	13	11	8	11	9	15
Γκωλικοί	30	28	30	31	21	12	14
Άκρα Δεξιά						2	0

[6] [ΣτΜ] Ο όρος αναφέρεται στην μεγάλη παράδοση των Γάλλων κομμουνιστών στη διοίκηση πολλών Δήμων. Βλ. περισσότερα και στην ανάλυση του συγγραφέα για τις πρόσφατες δημοτικές εκλογές στη Γαλλία που δημοσιεύτηκε στα ελληνικά από το Ινστιτούτο Νίκος Πουλαντζάς: Martelli, R., *Δημοτικές εκλογές στη Γαλλία : Μια εκλογική διαδικασία με πολλά πρόσωπα*, Ινστιτούτο Νίκος Πουλαντζάς, 13/7/2020. <https://poulantzias.gr/yliko/roger-martelli-dimotikes-ekloges-sti-gallia-mia-eklogiki-diadikasia-me-polla-prosopa/>

	BE '88	BE '93	BE '97	BE '02	BE '07	BE '12	BE '17
Άκρα Αριστερά	0	2	3	3	4	1	4
<b>PCF</b>	<b>16</b>	<b>14</b>	<b>14</b>	<b>6</b>	<b>6</b>	<b>9</b>	<b>3</b>
Μη κομμουνιστική Αριστερά	44	19	33	33	29	30	19
Οικολόγοι	1	7	4	5	2	5	4
<b>ΑΡΙΣΤΕΡΑ (συν.)</b>	<b>60</b>	<b>42</b>	<b>51</b>	<b>47</b>	<b>41</b>	<b>44</b>	<b>30</b>
Μη γκωλική Δεξιά		20		4	9	1	26
	21		24				
Γκωλικοί		16		26	31	28	14
Άκρα Δεξιά	19	18	23	16	14	23	29

Συνολικά, οι ψηφοφόροι έλκονται όλο και λιγότερο από τα υφιστάμενα κόμματα. Το 2007, ένας στους δέκα ερωτώμενους σε έρευνες δήλωνε «χωρίς κομματική εγγύτητα». Σήμερα είναι τέσσερις στους δέκα. Πιστεύουμε όλο και λιγότερο στα κόμματα και, αν και η σύγκρουση Αριστεράς και Δεξιάς συνεχίζει να διαμορφώνει ισχυρά τις πολιτικές συμπεριφορές, οι έννοιες της Αριστεράς και της Δεξιάς κρίνονται όλο και λιγότερο πλέον ως σημαντικές. Ωστόσο, είναι η Αριστερά που επωμίζεται περισσότερο το κόστος αυτής της απόστασης από το κομματικό φαινόμενο, όπως δείχνει η εξέλιξη των εκλογικών αποτελεσμάτων στις προεδρικές και βουλευτικές εκλογές.

### Προεδρικές εκλογές 2002-2017 (% ψήφων)

	2002	2007	2012	2017
PCF	3,4	1,9		
Σύνολο ριζοσπαστικής Αριστεράς	13,8	9,0	12,8	21,3
Σύνολο PS+σύμμαχοι	23,8	25,9	28,6	6,4
Σύνολο Αριστερά + Οικολόγοι	42,9	35,1	32,7	27,7
Σύνολο κλασική Δεξιά	31,8	52,0	36,3	45,2
Σύνολο Δεξιά + Ακροδεξιά	51,0	62,4	56,3	72,3

## Βουλευτικές εκλογές 2002-2017 (% ψήφων)

	2002	2007	2012	2017
Αποχή (% των εγγεγραμμένων)	34,9	39,6	41,3	49,8
Άκρα Αριστερά	2,8	3,4	1,0	0,8
PCF και Μέτωπο της Αριστεράς (Front de gauche)	4,8	4,3	7,1	2,7
Ανυπότακτη Γαλλία (France insoumise)				11,0
PS + ριζοσπάστες	25,7	26,1	31,2	7,9
Διάφορα Αριστερά	2,3	2,0	2,9	1,6
Οικολόγοι	5,7	4,1	6,5	4,3
Διάφορα	2,7	2,4	0,7	3,1
République en marche (REM) [7]				28,2
Κέντρο	5,3	7,6	5,8	7,1
Γκωλική Δεξιά/RPR, UMP, LR [8]	33,3	39,5	27,5	15,8
Διάφορα Δεξιά	4,8	6,0	3,1	2,8
Άκρα Δεξιά	12,7	4,7	14,2	14,7
Σύνολο Αριστερά + Οικολόγοι	41,2	39,0	47,8	28,3
Σύνολο κλασική Δεξιά	43,4	53,2	36,3	25,7
Σύνολο Δεξιά+Ακροδεξιά	56,1	57,9	50,5	40,4
Σύνολο Δεξιά+La République en marche (Macron)				68,6

[7] [ΣΤΜ] Πρόκειται για το κόμμα του νυν προέδρου της Γαλλίας, Emm. Macron.

[8] [ΣΤΜ] Τα αρχικά αφορούν τις διαδοχικές εκφάνσεις της γκωλικής Δεξιάς : Το RLP, που σημαίνει Rassemblement pour la République (Συναγερμός για τη Δημοκρατία), ιδρύθηκε το 1976 από τον Jacques Chirac και διαλύθηκε το 2002 προκειμένου να προσχωρήσει στην UMP. Η UMP (Union pour le Mouvement Populaire-Ένωση για το Λαϊκό Κίνημα) ιδρύθηκε το 2002, σε μια απόπειρα ένωσης των κεντροδεξιών δυνάμεων. Ηγέτες της υπήρξαν ο Jacques Chirac, ο Nicolas Sarkozy και ο François Fillon. Από το 2015 και μετά, επί προεδρίας Nicolas Sarkozy, μετονομάστηκε σε LR (Les Républicains-Οι Ρεπουμπλικάνοι), που όμως γνώρισε σημαντική ήττα με την υποψηφιότητα του François Fillon στις προεδρικές εκλογές του 2017.



Η αποχή αυξάνεται σταθερά και πλησιάζει ή μερικές φορές υπερβαίνει την πλειοψηφία των εγγεγραμμένων εκλογέων. Σε ό,τι αφορά την Αριστερά, δεν προσελκύει περισσότερο από το ένα τέταρτο έως το ένα τρίτο των ψηφισάντων. Στις πρόσφατες ευρωπαϊκές εκλογές, η Αριστερά δεν έφτασε το ένα τρίτο των ψηφισάντων και δεν σημείωσε αξιόλογες επιδόσεις παρά μόνο μεταξύ των πιο νέων και των μεσοστρωμάτων. Αντίθετα, η Ακροδεξιά την υπερκέρασε στα λαϊκά στρώματα, και κυρίως μεταξύ των εργατών. Θα περίμενε κανείς η κρίση του κυρίαρχου συστήματος να αποδειχθεί ωφέλιμη για την Αριστερά, η οποία του ασκεί κριτική εδώ και τόσο πολύ καιρό. Δεν έγινε έτσι.

### Κοινωνιολογία της ψήφου στις ευρωεκλογές του 2019

	Ανυπότακτη Γαλλία / France insoumise (FI)	FI+PCF	Αριστερά	Εθνική Συγκέντρωση / Rassemblement national [9]	Σύνολο ακρο- δεξιάς
<b>ΣΥΝΟΛΟ</b>	<b>6,3</b>	<b>8,8</b>	<b>32</b>	<b>23,6</b>	<b>28,9</b>
Κάτω των 35 ετών	11	14	45	19	23
35 ετών και άνω	5	7	29	25	31
65 ετών και άνω	3	5	23	19	23
Ανώτερα στρώματα	6	6	33	18	22
Μεσαία στρώματα	7	10	45	15	21
Λαϊκά στρώματα	9	12	31	38	45
- Υπάλληλοι	8	11	32	32	41
- Εργάτες	11	14	30	47	52
Άνεργοι	7	10	36	35	39

[9] [ΣτΜ] Το κόμμα της Marine Le Pen. Μετονομάστηκε σε Rassemblement national το 2018, διαδεχόμενο το Front National (Εθνικό Μέτωπο) που είχε ιδρύσει ο πατέρας της, Jean-Marie Le Pen, στο πλαίσιο εξωραϊσμού της εικόνας του, ώστε να είναι θελκτικό προς ευρύτερα εκλογικά ακροατήρια.

## Σε αναζήτηση νέων ισορροπιών

Ζούμε σήμερα ένα εντυπωσιακό παράδοξο. Η κοινωνική διαίρεση και σύγκρουση παραμένει ισχυρή, μέσα από τις κλασικές μορφές της (αυτή του εργατικού κινήματος) ή μέσα από νέες μορφές και περιεχόμενα. Οι ισχυρές διαμαρτυρίες εναντίον του νόμου για την Εργασία ή για το ζήτημα των συντάξεων, το σύνθετο κίνημα των Κίτρινων Γιλέκων, η άνοδος των αγώνων εναντίον των διακρίσεων λόγω φύλου ή φυλής και η απόρριψη των αυταρχικών καταχρήσεων μαρτυρούν μια κοινωνική, πολιτική και ηθική κρίση, την οποία επιδείνωσε η πανδημία του κορονοϊού.

Ωστόσο, σε αντίθεση με την μακρά διάρκεια του εργατικού κινήματος, αυτοί οι αγώνες δυσκολεύονται να συγκλίνουν με βιώσιμο τρόπο. Ο 19ος και ο 20ος αιώνας επέτρεψαν τη διαρκή μεγέθυνση μιας κεντρικής κοινωνικής ομάδας –των εργατών– την οποία σταδιακά ενοποίησαν οι αγώνες του εργατικού κινήματος. Τα διάσπαρτα λαϊκά στρώματα ενώθηκαν και αυτά σε σχετικό βαθμό γύρω από την εργατική τάξη και το οργανωτικό και διανοητικό σύμπαν της. Σήμερα, δεν υπάρχει πλέον ούτε κεντρική κοινωνική ομάδα ούτε χειραφετητικό πρόταγμα που να επεκτείνεται. Ως αποτέλεσμα, τα λαϊκά στρώματα μπορούν να αποτελέσουν ένα πλήθος που αγωνίζεται, αλλά δεν αποτελούν έναν πολιτικό λαό. Οι αγώνες εκφράζουν, λοιπόν, τον θυμό, με τρόπο θεαματικό, συχνά ακόμα και βίαιο. Αλλά αυτός ο θυμός δεν στηρίζεται πλέον στην ελπίδα, όπως συνέβαινε στις μάχες του παρελθόντος. Η αποτυχία των εναλλακτικών του 20ου αιώνα, όπως και αυτής της σοσιαλδημοκρατίας, αφήνει το πεδίο ελεύθερο σε μια δυσαρέσκεια που παίζει το παιχνίδι της Ακροδεξιάς, στη Γαλλία όπως και στο μεγαλύτερο μέρος των ευρωπαϊκών χωρών.

Η αδυναμία της γαλλικής Αριστεράς είναι το σημάδι της κατάρρευσης των δύο μοντέλων που συγκρότησαν την ευρωπαϊκή Αριστερά του 20ου αιώνα: του σοβιετικού κομμουνισμού και της σοσιαλδημοκρατίας. Προς το παρόν, αυτή η διπλή παρακμή δεν έχει ξεπεραστεί. Μετά από έναν πραγματικό εκλογικό δυναμισμό μεταξύ του μέσου της δεκαετίας του 1990 και του μέσου της δεκαετίας του 2000, η άκρα Αριστερά επέστρεψε στο εκλογικό περιθώριο, όπου και ανήκε. Κατά περιόδους, ο χώρος της πολιτικής οικολογίας πετυχαίνει ενδιαφέροντα αποτελέσματα σε ορισμένες εκλογικές διαδικασίες (ιδίως στις περιφερειακές και ευρωπαϊκές εκλογές), αλλά στη συνέχεια αυτά δεν επιβεβαιώνονται. Στις προεδρικές εκλογές του 2017, ο Jean-Luc Mélenchon συγκέντρωσε στο πρόσωπό του κοντά στο 20% των ψήφων, το υψηλότερο ποσοστό της Αριστεράς σε προεδρικές εκλογές μετά από αυτό του κομμουνιστή υποψηφίου Jacques Duclos [10] το 1969. Αλλά οι βουλευτικές εκλογές που ακολούθησαν δεν επιβεβαίωσαν αυτό το αποτέλεσμα για την Ανυπότακτη Γαλλία (la France insoumise) και ακόμα λιγότερο οι ευρωεκλογές του 2019.

[10] [ΣτΜ] Ιστορικό ηγετικό στέλεχος του PCF. Υπήρξε επί 35 χρόνια μέλος της ηγετικής ομάδας του κόμματος και ήταν υπεύθυνος του παράνομου ΚΚΓ κατά τη διάρκεια της ναζιστικής κατοχής. Διετέλεσε και προσωρινός γραμματέας του κόμματος από το 1950 ως το 1953, λόγω της ασθένειας του Maurice Thorez.

Η σημερινή Αριστερά συμβάλλει στην έκφραση μιας άρνησης, αλλά δεν καταφέρνει να ενσαρκώσει μια αξιόπιστη εναλλακτική για την κοινωνία. Προς το παρόν, δύο σχέδια βρίσκονται σε θέση να διαμορφώνουν το κοινωνικοπολιτικό πεδίο. Από τη μία πλευρά, βρίσκεται αυτό που ενσαρκώνει ο σημερινός πρόεδρος της Δημοκρατίας, που συνδυάζει την επίμονη ενίσχυση της ανταγωνιστικότητας και την εμπέδωση της τάξης και της εξουσίας. Από την άλλη πλευρά, βρίσκεται το σχέδιο της Εθνικής Συγκέντρωσης (Rassemblement national), που στηρίζεται στο δίπολο της εθνικής προστασίας και του αποκλεισμού, με επίκεντρο το στιγματισμό της μετανάστευσης. Απέναντι σε αυτά τα δύο μοντέλα, η Αριστερά δεν έχει βρει το δρόμο της. Οι σοσιαλιστές, που εκ των πραγμάτων ευθυγραμμίστηκαν με τη σοσιαλ-φιλελεύθερη επιλογή μετά το 2007, κατέρρευσαν απότομα το 2017. Ο «λαϊκισμός της Αριστεράς» –που δελέασε τους φίλους του Jean-Luc Mélenchon– έχασε το στοίχημα του να αναβιώσει μια άλλη Αριστερά και οι επιτυχίες των οικολόγων στις πρόσφατες δημοτικές εκλογές αγωνίζονται να επιβεβαιωθούν ενόψει των μεγάλων εθνικών εκλογικών διαδικασιών.<sup>[12]</sup>

Ως αποτέλεσμα, πολλές δημοσκοπήσεις για τις προεδρικές εκλογές του επόμενου χρόνου, αφήνουν συχνά ανοιχτό το ενδεχόμενο ενός δεύτερου γύρου που θα φέρει αντιμέτωπους έναν πλέον μη δημοφιλή και αναξιόπιστο Emmanuel Macron και μία Marine Le Pen, που εξακολουθεί να απωθεί την πλειοψηφία των εκλογέων, αλλά που είναι όλο και λιγότερο αντιληπτή ως κίνδυνος για τη δημοκρατία. Μέχρι σήμερα, η Αριστερά και η κλασική Δεξιά απορρίπτονται. Η Αριστερά παραμένει κολλημένη σε ένα εύρος μεταξύ 25 και 30% των ψηφοφόρων. Και, αν ο Jean-Luc Mélenchon είχε κατακτήσει μια συντριπτική ηγεμονία το 2017, φαίνεται μέχρι σήμερα να έχει χάσει ένα σημαντικό μέρος της τότε εκλογικής του βάσης.



Η σημερινή Αριστερά συμβάλλει στην έκφραση μιας άρνησης, αλλά δεν καταφέρνει να ενσαρκώσει μια αξιόπιστη εναλλακτική για την κοινωνία.

[11] [ΣτΜ] Για τα αποτελέσματα των δημοτικών εκλογών του 2020, βλ. Martelli, R., ό.π. Στη Γαλλία εντός του 2022 πρόκειται να διεξαχθούν και προεδρικές και βουλευτικές εκλογές.

## Δημοσκοπήσεις για τις προεδρικές εκλογές του 2022

	IFOP					Elabe
	Οκτ. '19	Ιουν. '20	Οκτ. '20	Μαρτ. '21	Απρ. '21	Απρ. '21
Arthaud (Εργατικός Αγώνας/ Lutte ouvrière)	0,5	1	1	1	1	<0,5
Routou (Νέο Αντικαπιταλιστικό Κόμμα/ Nouveau parti anticapitaliste)	1,5	0,5	1,5	1	1	2
Roussel (ΚΚΓ/PCF)	1,5	2	1	2	2,5	1
Mélenchon (Ανυπότακτη Γαλλία/ France insoumise)	11	11	11	10	11	11
Faure/Hidalgo (Σοσιαλιστικό Κόμμα/ Parti socialiste)	3	3	9	8	7	5
Jadot (Ευρώπη - Οικολογία - Πράσινοι/ Europe-Écologie-Les Verts)	8	8	6	6	6	6
Macron (Η Δημοκρατία σε κίνηση/ République en marche)	27	26	23	24	24	25
Lagarde (διάφορα Δεξιά)	1	0,5	0,5	0,5		1
Bertrand (Οι Ρεπουμπλικάνοι/ Les Républicains)	10	12	15,5	14	16	15
Dupont-Aignan (Υπεράσπιση της Γαλλίας/ Défense de la France)	6	5,5	5,5	4	5	5
Le Pen (Εθνική Συγκέντρωση/ Rassemblement national)	28	28	24	28	25	26
Asselineau (Ακροδεξιά)	1	0,5				1
Lassalle (διάφορα Δεξιά)	1	2	2	1,5	1	2
Cheminade/Poisson (Ακροδεξιά)	0,5				0,5	<0,5
Ριζοσπαστική Αριστερά	14,5	14,5	14,5	14	15,5	14,5
ΑΡΙΣΤΕΡΑ	25,5	25,5	29,5	28	28,5	25
ΣΥΝΟΛΟ	100	100	100	100	100	100

Η διασκορπισμένη Αριστερά είναι προορισμένη να διαδραματίσει έναν δευτερεύοντα ρόλο στις αποφασιστικές εκλογικές διαβουλεύσεις του 2022. Οι κομμουνιστές είναι αυτή τη στιγμή εκτός παιχνιδιού, οι σοσιαλδημοκράτες δεν έχουν βρει εναλλακτική στον σοσιαλ-φιλελευθερισμό, ο «λαϊκισμός της Αριστεράς» δεν έχει επιβεβαιώσει τη σημασία του στην δική μας ήπειρο και η πολιτική οικολογία δεν έχει διασφαλίσει τα θεμελιώδη σημεία αναφοράς της πέρα από την κλιματική κρίση.

Η συγκέντρωση της Αριστεράς θα αρκούσε για να εξασφαλίσει την αναβίωσή της; Κάποιες δημοσκοπήσεις υποδεικνύουν ότι η ενωμένη Αριστερά θα μπορούσε να κατακτήσει χαμηλότερα ποσοστά από το άθροισμα των επιμέρους αποτελεσμάτων της. Η αναφορά στην ένωση όλης της Αριστεράς, ως τον ανταγωνισμό των κομματικών ηγεμονιών, κινδυνεύει να παραβλέψει το ουσιώδες: Η Αριστερά στερείται συνολικά ενός εναλλακτικού σχεδίου και μιας καινοτομίας στις μορφές οργάνωσης και έκφρασης. Το θέμα δεν είναι λοιπόν μόνο να συνενωθεί ή να «φτιασιδωθεί» το υπάρχον, αλλά να επαναθεμελιωθεί το σύνολο των κληρονομιών του προηγούμενου αιώνα. Επαναθεμελίωση: Συνέχεια και ανατροπή στην ίδια κίνηση... Σε μια στιγμή ανησυχητική από πολλές απόψεις, κανείς δεν μπορεί να αισθάνεται απαλλαγμένος από την υποχρέωση αυτής της προσπάθειας εσωτερικής ανατροπής.

Εν συντομία, το κομμουνιστικό ρεύμα δεν κατέχει πια τη θέση που του ανήκε επί σχεδόν έναν αιώνα. Αλλά, τουλάχιστον μέχρι σήμερα, καμία δύναμη δεν είναι σε θέση να το αντικαταστήσει, είτε στα δεξιά είτε στα αριστερά του...



Φωτ.: Jeanne Menjoulet / Αφίσα του PCF-Μετώπου της Αριστεράς στο Vitry-sur-Seine (λήψη Οκτώβριος 2014). Το σύνθημα λέει "J'aime la classe ouvrière" - "Αγαπώ την εργατική τάξη".

Κυκλοφορεί με άδεια CC BY-ND 2.0.  
<https://www.flickr.com/photos/96925387@N00/15445147720>

**Mauricio Valiente Ots |**  
100 χρόνια ΚΚ Ισπανίας:  
Δυναμώνουμε το κόμμα  
μελετώντας το

## Mauricio Valiente Ots\* | 100 χρόνια ΚΚ Ισπανίας: Δυναμώνουμε το κόμμα μελετώντας το

Η Ισπανία περνάει μία δύσκολη συγκυρία. Ογδόντα χρόνια μετά την ήττα των δημοκρατικών στον εμφύλιο πόλεμο, μία προοδευτική κυβέρνηση συνασπισμού, με συμμετοχή των κομμουνιστών, είναι αντιμέτωπη με την πρόκληση να αναπτύξει το πρόγραμμα που συμφωνήθηκε στις αρχές του 2020. Λίγους μήνες μετά τη συγκρότησή της, η πανδημία που προκλήθηκε από τη διάδοση του κορωνοϊού προκάλεσε μία ριζική αλλαγή της πολιτικής, οικονομικής και κοινωνικής συγκυρίας, που ανάγκασε την κυβέρνηση να επαναπροσδιορίσει τις προτεραιότητες και τις δράσεις της. Η πολιτική που εφαρμόστηκε ήταν ικανή να αποτελέσει μία “κοινωνική ασπίδα”, ένα σύνολο μέτρων που κατέστησαν δυνατή την αποτελεσματική αντιμετώπιση των συνεπειών της κρίσης, μία επιλογή ξεκάθαρα διαφορετική από τις νεοφιλελεύθερες πολιτικές των περικοπών που εφαρμόστηκαν κατά τη διάρκεια της προηγούμενης κρίσης των ετών 2008-2018, μία χαμένη δεκαετία για την πλειοψηφία της εργατικής τάξης στην Ισπανία. Η Γιολάντα Ντίαθ, κομμουνίστρια υπουργός Εργασίας, έχει γίνει σημείο αναφοράς για την ικανότητά της να ανταποκρίνεται στη νέα κατάσταση.

Η ανάληψη της κυβέρνησης από τη μεταρρυθμιστική αριστερά δεν είναι άσχετη με το μεγαλύτερο κύκλο κοινωνικών κινητοποιήσεων που έχει βιώσει η Ισπανία από τη μετάβαση στη δημοκρατία, στο τέλος της δεκαετίας του '70 του περασμένου αιώνα. Ένας κύκλος που από το 2008 χαρακτηρίστηκε από βαθιές αλλαγές στις διεκδικήσεις, στη μορφή του αγώνα, στο οργανωτικό μοντέλο και, τελικά, στην πολιτική έκφραση της ίδιας της αριστεράς, όχι μόνο με την εμφάνιση των Podemos ως δύναμης ικανής να διεκδικήσει την εξουσία, αλλά και με την αύξηση των υποψηφιοτήτων με ανοιχτή λίστα στις δημοτικές εκλογές του 2015 και την εδραίωση οργανώσεων πατριωτικής αριστεράς στις διάφορες περιοχές. Στην παρούσα φάση, οι Unidas Podemos είναι ο υπό διαμόρφωση πολιτικός χώρος στον οποίο συμμετέχει το Κομμουνιστικό Κόμμα της Ισπανίας και το στρατηγικό του εγχείρημα Ενωμένη Αριστερά, σε ένα σκηνικό πολιτικής κρίσης του καθεστώτος που διαμορφώθηκε το 1978, και που εκφράζεται ιδιαίτερα στην αναδιάρθρωση του κομματικού συστήματος και στη δυνατότητα μεταρρύθμισης του συνόλου των δυνάμεων που βρίσκονται στην περιφέρειά του, υπό την έννοια διεκδίκησης μιας συγκροτητικής διαδικασίας, αν και υπό διαφορετική οπτική γωνία.

**\* Ο Mauricio Valiente Ots (Μαουρίθιο Βαλιέντε Οτς) είναι μέλος της Κεντρικής Επιτροπής του ΚΚ Ισπανίας και υπεύθυνος της επιτροπής για την επέτειο των εκατό χρόνων του κόμματος.**

**\*\* Το άρθρο μετέφρασε από τα ισπανικά η Όλγα Παπαδοπούλου.**

Ευχαριστίες στο ίδρυμα FES και ειδικά στην Marga Ferre και στον Javier Moreno.

Στη δυσκολία ανάληψης κυβερνητικών καθηκόντων σε ένα κράτος αποδυναμωμένο από δεκαετίες νεοφιλελεύθερων πολιτικών, που λειτουργεί στο πλαίσιο μιας Ευρωπαϊκής Ένωσης που θέτει σαφείς περιορισμούς στην πιθανότητα μιας ριζικής αλλαγής πορείας, έρχεται να προστεθεί, κατά την τρέχουσα συγκυρία, η ανάγκη να δοθεί προτεραιότητα στην εφαρμογή μέτρων άμβλυσης των επιπτώσεων της κρίσης. Σε αυτό το πλαίσιο, οι Unidas Podemos έθεσαν ως σχέδιο δράσης την τήρηση της προγραμματικής κυβερνητικής συμφωνίας σε συντονισμό με τις κοινωνικές κινητοποιήσεις και, ιδίως, με τα ταξικά συνδικάτα. Οι εντάσεις αυτής της στρατηγικής είναι προφανείς. Το Ισπανικό Σοσιαλιστικό Εργατικό Κόμμα (PSOE) φαίνεται απρόθυμο να τηρήσει ορισμένα από τα συμφωνηθέντα μέτρα και τα κοινωνικά κινήματα εξωτερικεύουν ολοένα και περισσότερο την ανυπομονησία τους. Στα προηγούμενα πρέπει να προστεθεί η επίθεση της δεξιάς στις διάφορες εκδοχές της, που προσπαθεί να εκμεταλλευτεί την αναστάτωση που προκαλεί η πανδημία και οι περιορισμοί κυκλοφορίας, με ένα δημαγωγικό λόγο που έχει ευρύ αντίκτυπο. Η ακροδεξιά επανεμφανίζεται με ένα λόγο ολοένα πιο ακραίο, σε κάποιες περιπτώσεις, ανοιχτά φασιστικό, γεγονός το οποίο διαμορφώνει ένα πλαίσιο μεταβαλλόμενο και ασταθές.

Αυτό είναι το πλαίσιο στο οποίο εξελίσσεται η επέτειος των εκατό χρόνων του Κομμουνιστικού Κόμματος της Ισπανίας, που κορυφώνεται στις 14 Νοεμβρίου 2021, όταν θα τιμηθεί το συνέδριο που ενοποίησε τις διαφορετικές πολιτικές οργανώσεις που συνδέονταν με την Τρίτη Διεθνή και έλαβε χώρα στις αρχές της δεκαετίας του '20 του περασμένου αιώνα. Πήρα το θάρρος να παραφράσω στον τίτλο του παρόντος άρθρου την περίφημη φράση σχετικά με την υποτιθέμενη αποτελεσματικότητα των εσωτερικών εκκαθαρίσεων για την ενδυνάμωση του κόμματος, αν και με ένα νόημα ριζικά αντίθετο, για να αναδείξω την προσέγγιση που θέλουμε να δώσουμε σε αυτήν την επέτειο, την ευκαιρία που συνεπάγεται για τη συλλογική σκέψη, στο εσωτερικό και εξωτερικό του κόμματος. Θέλουμε να επικεντρωθούμε στη μελέτη και τη συζήτηση σχετικά με αυτό το συλλογικό όργανο που είναι το κομμουνιστικό κόμμα, που προκειμέ-



Στη δυσκολία ανάληψης κυβερνητικών καθηκόντων σε ένα κράτος αποδυναμωμένο από δεκαετίες νεοφιλελεύθερων πολιτικών, που λειτουργεί στο πλαίσιο μιας Ευρωπαϊκής Ένωσης που θέτει σαφείς περιορισμούς στην πιθανότητα μιας ριζικής αλλαγής πορείας, έρχεται να προστεθεί, κατά την τρέχουσα συγκυρία, η ανάγκη να δοθεί προτεραιότητα στην εφαρμογή μέτρων άμβλυσης των επιπτώσεων της κρίσης.



νου να είναι χρήσιμο πρέπει να είναι ικανό να μάθει από την ιστορία του, να εντοπίσει αυτό που το χαρακτηρίζει, να διορθώσει λάθη και να μεγιστοποιήσει τα δυνατά του σημεία. Δεν αντιλαμβανόμαστε την επέτειο ως μία ιστορική διεκδίκηση, ή, για να είμαστε πιο ακριβείς, όχι μόνο ως τέτοια, αλλά επίσης ως ένα ακόμα ορόσημο στον πολιτικό αγώνα, στη μάχη των ιδεών στην καθημερινότητα. Η συγκυρία των αλλαγών και των εντάσεων που ζούμε ευνοεί αυτήν την προσέγγιση.

Η ιδεολογική επίθεση της δεξιάς, υπό την οπτική ενός ιστορικού ρεβιζιονισμού που προωθεί τον αντικομμουνισμό ως αντιστάθμισμα του φασισμού, είναι πιο περίπλοκη απ' ό,τι φαίνεται. Στην Ισπανία, η λίγο πολύ συγκαλυμμένη ηθική αποκατάσταση του καθεστώτος του Φράνκο, δικαιολογείται μέσω μιας ρητορικής επίκλησης των εγκλημάτων του κομμουνισμού. Η αγανάκτηση που μας προκαλεί δεν μπορεί να μας κάνει να υποτιμήσουμε το κοινωνικό αντίκτυπο αυτού του είδους συλλογισμού, ιδίως μεταξύ των νέων. Η Ισπανία έχει μία έντονη ιδιαιτερότητα σε σχέση με άλλες ευρωπαϊκές χώρες, δεδομένου ότι το μεταπολιτευτικό μοντέλο που συμφωνήθηκε με το Σύνταγμα του 1978, δεν είχε ως επακόλουθο την ανάδειξη μίας αντιφασιστικής δεξιάς, όπως συνέβη στις χώρες που είχαν ναζιστικά-φασιστικά καθεστώτα ή καθεστώτα που συνεργάστηκαν με τους κατακτητές. Αυτό το υπόβαθρο εξηγεί την απουσία επίσημων πολιτικών δημοκρατικής μνήμης και το ότι η κυρίαρχη θέση μέχρι και πριν από λίγα χρόνια, ακόμη και στους κόλπους της Αριστεράς, δεν ήταν όσο εμφατική θα έπρεπε. Αυτή η μεταπολιτευτική συναίνεση επέτρεψε το ξέπλυμα μίας πολιτικής τάξης που προέκυψε κατά το πέρασμα από τη δικτατορία στη δημοκρατία και μίας θεσμικής σιωπής που σπάει μόνο από γενικές επικλήσεις στην τραγωδία του Εμφυλίου Πολέμου ή στην αναγνώριση όλων των θυμάτων.

Το 2007 ψηφίστηκε ο πρώτος νόμος μνήμης κατά τη διάρκεια της σοσιαλιστικής κυβέρνησης του Χοσέ Λουίς Ροδρίγκεθ Θαπατέρο, ένα πολύ δειλό νομοθέτημα, που επιπλέον εφαρμόστηκε ανεπαρκώς και που δεν έλαβε υπόψη πολύ βασικές διεκδικήσεις, όπως η ακυρότητα των καταδικαστικών αποφάσεων της δικτατορίας. Ακόμη και σήμερα, ο ποιητής Μιγέλ Ερνάντεθ, που πέθανε στη φυλακή υπό τρομακτικές συνθήκες, εξακολουθεί να θεωρείται εγκληματίας για το νομικό μας σύστημα. Η τωρινή κυβέρνηση επεξεργάζεται ένα νέο νόμο που έχει να αντιμετωπίσει την πρόκληση να θεσμοποιήσει μία δημοκρατική μνήμη και να καθιερώσει μηχανισμούς που να εγγυώνται την ορθή εφαρμογή του. Παρόλο που ακόμη δεν έχει φτάσει στο Κοινοβούλιο, οι συζητήσεις υπήρξαν σφοδρές. Η δεξιά κατηγορεί την κυβέρνηση για ρεβανσιστικό ζήλο και σκληραίνει τους τόνους ενός σφοδρού αντικομμουνισμού. Οι δυσκολίες που πλησιάζουν έχουν μεγάλη σχέση με την ψεύτικη συναίνεση που επιβλήθηκε ως επίσημο αφήγημα εδώ και τόσο καιρό· είναι ανάγκη να ανακτήσουμε το χαμένο χρόνο και μάλιστα τώρα, υπό συνθήκες ανόδου μιας νέας δεξιάς πολύ σίγουρης για τον εαυτό της.

Όσο παράδοξο και να φαίνεται, μεγάλο μέρος του ιδεολογικού οπλοστασίου που χρησιμοποιήθηκε κατά των πολιτικών της μνήμης, προέρχεται από τον αριστερό χώρο. Η επίκληση στη συμφιλίωση, πολιτική που προτάθηκε από το Ισπανικό Κομμουνιστικό Κόμμα του 1956 προκειμένου να διευρυνθεί η αντίσταση στη δικτατορία, χρησιμοποιεί-



Ο κύριος στόχος της επετείου των εκατό χρόνων του ΚΚ Ισπανίας είναι να αναλυθεί και να διαδοθεί η συνεισφορά του στην ισπανική κοινωνία, στην πρόοδο της δημοκρατίας, την κοινωνική δικαιοσύνη, τα δικαιώματα και τις ελευθερίες, κάτι που δεν μπορεί να γίνει αντιληπτό εάν δεν κατανοήσουμε τις ιδιαίτερες συνθήκες ανάπτυξής του.

ται σήμερα ως αντιστάθμισμα σε αυτό που παρουσιάζεται ως αναβίωση των τραυμάτων του παρελθόντος. Επανέρχεται η μορφή του Σαντιάγο Καρρίγιο, χαρακτηρισμένου άλλοτε ως δολοφόνου εξαιτίας του ρόλου του ως επικεφαλής δημόσιας τάξης στην πολιορκημένη Μαδρίτη του Νοεμβρίου του 1936, ως πολιτικού που ήξερε να γυρίσει σελίδα. Οι ωμές καταγγελίες των επικριτών του σταλινισμού στις σοσιαλιστικές χώρες και στο εσωτερικό του ΚΚ Ισπανίας, αποτέλεσμα των διαδοχικών κρίσεων ηγεσίας, χρησιμοποιούνται για να κηλιδώσουν τη συνεισφορά των κομμουνιστών στον αγώνα για τη δημοκρατία και τις ελευθερίες. Ως αντιδήμαρχος στο δημαρχείο της Μαδρίτης και υπεύθυνος των πολιτικών της μνήμης, έτυχε να ακούσω κάποιον διανοούμενο, παλιό μαοϊκό, να υποστηρίζει ότι δεν μπορούσε να αφιερωθεί κανένας δρόμος, από αυτούς που επρόκειτο να μετονομαστούν στο πλαίσιο του νόμου για την ιστορική μνήμη, σε κάποιον κομμουνιστή, δεδομένου ότι δεν αγωνίστηκαν υπέρ της δημοκρατίας αλλά υπέρ του κομμουνισμού. Κατά τη γνώμη του, έπρεπε να αναζητηθούν σε μία υποτιθέμενη τρίτη Ισπανία τα φωτεινά παραδείγματα για τη συλλογική ταυτότητα που πρέπει να οικοδομηθεί. Φυσικά δεν του δώσαμε σημασία και οι Μαρθελίνο Καμάτσο, Ματίλδε Λάντα ή Χουάνα Δόνια, κομμουνιστές θύματα της καταστολής του Φράνκο, τιμώνται σήμερα στους δρόμους της πρωτεύουσας της Ισπανίας.

Ο κύριος στόχος της επετείου των εκατό χρόνων του ΚΚ Ισπανίας είναι να αναλυθεί και να διαδοθεί η συνεισφορά του στην ισπανική κοινωνία, στην πρόοδο της δημοκρατίας, την κοινωνική δικαιοσύνη, τα δικαιώματα και τις ελευθερίες, κάτι που δεν μπορεί να γίνει αντιληπτό εάν δεν κατανοήσουμε τις ιδιαίτερες συνθήκες ανάπτυξής του. Το πρώτο ορόσημο στην ιστορία του ΚΚ Ισπανίας μας κάνει να αναρωτηθούμε σχετικά με τον χαρακτήρα του. Ήταν μία “ανωμαλία”, προϊόν εξωτερικών παρεμβάσεων; Έχουν πάψει να υφίστανται οι λόγοι που πυροδότησαν τη δημιουργία του; Το ΚΚ Ισπανίας υπήρξε περισσότερο πολιτική έκφραση παρά εργατικό κίνημα, η οποία είχε αρχίσει να δομείται κατά το τελευταίο τρίτο του 19ου αιώνα, την ίδια στιγμή που οι καπιταλιστικές σχέσεις παρα-

γωγής εξαπλώνονταν στην Ισπανία. Ένα κίνημα αδύναμο, ετερογενές, συγκεντρωμένο στους λιγοστούς πυρήνες βιομηχανικής ανάπτυξης, εργασιών εξόρυξης ή υπηρεσιών που προϋπήρχαν σε μία εξαθλιωμένη και εξαρτημένη χώρα. Προέκυψε σε μεγάλο βαθμό ως μέρος της παράδοσης που αντιπροσώπευαν το Ισπανικό Σοσιαλιστικό Εργατικό Κόμμα και η Γενική Ένωση Εργατών, το σοσιαλιστικό συνδικάτο, αλλά και σε ένα μεταβαλλόμενο πλαίσιο που επέβαλε νέες απαντήσεις σε αυτούς που υποστήριζαν την υπέρβαση του καπιταλισμού. Ήταν χρόνια ριζοσπαστικοποίησης μέσα από τους αγώνες των εργατών για την κατάκτηση των δικαιωμάτων, των ελευθεριών και της δημοκρατίας που αρνούσαν το καθεστώς της Παλινόρθωσης (που ξεκίνησε ως αντίδραση στην Πρώτη Ισπανική Δημοκρατία του 1874). Η ρωσική επανάσταση είχε μεγάλη σχέση με τον αναβρασμό που οδήγησε στη γενική επαναστατική απεργία του Αυγούστου του 1917, στην “μπολσεβίκικη τριετία” στην ανδαλουσιανή ύπαιθρο ή στην απεργία La Canadiense στη Βαρκελώνη, που εξανάγκασε τους κυβερνώντες εκείνης της περιόδου να αποδεχτούν την καθιέρωση του οκταώρου για πρώτη φορά στο ισπανικό κράτος. Ταυτόχρονα, αυξήθηκε η πολιτική αστάθεια που διαφοροποίησε τους εσωτερικούς και εξωτερικούς παράγοντες του συστήματος και τροποποίησε τους αυστηρούς κανόνες του παιχνιδιού που είχαν επιχειρήσει να επιβάλουν οι ελίτ κατά τη διάρκεια εκείνης της ιστορικής συγκυρίας.

Το ΚΚ Ισπανίας, συνεπώς, προέκυψε σε ένα πλουραλιστικό σκηνικό αριστερών οργανώσεων, τόσο στο εργατικό κίνημα, με μία σοσιαλδημοκρατία που διατήρησε την ηγεμονική της θέση και έναν αναρχισμό με μία βαθιά ριζωμένη παρουσία, όσο και στον ρεπουμπλικανισμό, σε όλες τις μορφές του, στα οποία πρέπει να προστεθούν τα περιφερειακά πατριωτικά κινήματα στις διαφορετικές τους εκφάνσεις. Το ΚΚ, παρά τις αδυναμίες και τα λάθη του, παγιώθηκε ως οργάνωση καταλαμβάνοντας έναν σαφώς καθορισμένο πολιτικό χώρο, σίγουρα, εξάλλου, δεν περιορίστηκε σε ένα συγκυριακό ή τεχνητό διαχωρισμό, για διάφορους λόγους. Το διεθνές κομμουνιστικό κίνημα, στη σύγχρονη εκδοχή του, έχει την αφετηρία του σε μία πραγματική χρεοκοπία της Δεύτερης Διεθνούς, όταν τα κύρια κόμμάτα της ψήφισαν υπέρ των πολεμικών δανείων, το οποίο σήμανε, πέρα από ένα δείγμα ανικανότητας, την εγκατάλειψη των συμφερόντων της πλειοψηφίας της εργατικής τάξης έναντι της φιλοπολεμικής δυναμικής και του οξυμένου πατριωτισμού. Οπωσδήποτε υπήρχαν και άλλοι παράγοντες που καθόρισαν το δίλημμα ενώπιον του οποίου βρέθηκαν όλα τα εργατικά κόμματα εκείνης της εποχής, αλλά δεν υπάρχει αμφιβολία ότι ο καταλυτικός παράγοντας για τη διάσπασή τους ήταν η στάση που κράτησαν απέναντι στο ξέσπασμα του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου. Δεν υπέκυψαν όλοι σε μία τρέλα που θα προκαλούσε χιλιάδες νεκρούς και θα σημάδευε το υπόλοιπο του εικοστού αιώνα με τις επιπτώσεις του και τις νέες συρράξεις. Ούτε θα μπορούσε να γίνει κατανοητός ο θρίαμβος των Μπολσεβίκων στην τσαρική αυτοκρατορία χωρίς τον κορεσμό έναντι του πολέμου και της κατηγορηματικής στάσης του Λένιν και του κόμματός του σχετικά με την ανάγκη να μπει ένα τέλος στη συμμετοχή τους στον πόλεμο, μία απόφαση καθόλου εύκολη και η οποία προκάλεσε την άμεση επέμβαση των κύριων καπιταλιστικών δυνάμεων στο έδαφος που θα κατέληγε να είναι η ΕΣΣΔ.

Η απόγνωση μπροστά στη βαρβαρότητα του πολέμου, η ανάγκη να αποκαλυφθούν τα όσα έκρυβαν αυτοί που προωθούσαν τους πολέμους, η υπεράσπιση της εναλλακτικής οδού στον καπιταλισμό που ανοιγόταν με την επανάσταση του Οκτώβρη και η καταγγελία της αποικιακής καταδυνάστευσης υπήρξαν σημάδια ταυτότητας του ΚΚ Ισπανίας. Η κατάσταση στην Ισπανία είχε κάποιες διαφορές σχετικά με αυτήν που βίωσαν άλλες ευρωπαϊκές χώρες, με το να μη συμμετέχει άμεσα στον πόλεμο και με το να δημιουργηθεί μία οξεία αντιπαράθεση ανάμεσα σε φίλους των συμμαχικών δυνάμεων και γερμανόφιλους, που αντιστοιχούσε κατά κάποιο τρόπο στον άξονα αριστερά-δεξιά. Η διαφοροποίηση υπό αυτές τις συνθήκες ήταν πιο περίπλοκη, ωστόσο αυτό δε σήμαινε ότι υπήρχαν λιγότεροι ουσιαστικοί λόγοι για την άσκηση μιας ρηξικέλευθης πολιτικής. Το ΚΚ ήταν ένα από τα λίγα κόμματα που εναντιώθηκε χωρίς περιστροφές στον αποικιακό πόλεμο στη Βόρειο Αφρική, ο οποίος επιδεινώθηκε με τη λήξη της πολεμικής σύρραξης στην Ευρώπη, και που οδήγησε στο θάνατο δεκάδων χιλιάδων Ισπανών φαντάρων και σε πράξεις όπως η χρήση χημικών όπλων στο Ριφ σε μια προσπάθεια αναχαίτισης της εξέγερσης του Αμπντ ελ-Κριμ. Στάση η οποία το έκανε να είναι μία από τις πλέον διωκόμενες οργανώσεις κατά τα τελευταία χρόνια της Παλιόρθωσης και κατά τη διάρκεια όλου του καθεστώτος του στρατηγού Μιγέλ Πρίμο ντε Ριβέρα, την πρώτη στρατιωτική δικτατορία του ισπανικού εικοστού αιώνα που διήρκησε έως το 1930 και που στηρίχτηκε στη συνεργασία του Ισπανικού Σοσιαλιστικού Εργατικού Κόμματος.

Το ΚΚ Ισπανίας, όπως το κομμουνιστικό κίνημα στην Ευρώπη, δημιουργήθηκε ως πολιτική έκφραση του εργατικού κινήματος και ενός αφοσιωμένου σε αυτό πνευματικού κόσμου. Στην Ισπανία, με τρόπο πιο έντονο σε σχέση με άλλες ευρωπαϊκές χώρες, ο μαρξισμός είχε λιγοστή ανάπτυξη στον ακαδημαϊκό χώρο και ελάχιστη παρουσία στους κόλπους των προοδευτικών διανοούμενων. Ωστόσο, από την ίδρυση του ΚΚ Ισπανίας το 1921, έλαβαν χώρα διάφορες διαδικασίες που ριζοσπαστικοποίησαν τον επιστημονικό, πανεπιστημιακό και καλλιτεχνικό κόσμο, που μετέτρεψαν τις πολιτιστικές δυνάμεις σε έναν παράγοντα προόδου,



Η κατάσταση στην Ισπανία είχε κάποιες διαφορές σχετικά με αυτήν που βίωσαν άλλες ευρωπαϊκές χώρες, με το να μη συμμετέχει άμεσα στον πόλεμο και με το να δημιουργηθεί μία οξεία αντιπαράθεση ανάμεσα σε φίλους των συμμαχικών δυνάμεων και γερμανόφιλους, που αντιστοιχούσε κατά κάποιο τρόπο στον άξονα αριστερά-δεξιά. Η διαφοροποίηση υπό αυτές τις συνθήκες ήταν πιο περίπλοκη, ωστόσο αυτό δε σήμαινε ότι υπήρχαν λιγότεροι ουσιαστικοί λόγοι για την άσκηση μιας ρηξικέλευθης πολιτικής.

και που θα κορυφώνονταν κατά τη Δεύτερη Δημοκρατία. Κομμουνιστές, αναρχικοί και διανοούμενοι, μεταξύ των οποίων ξεχώρισε ο Μιγέλ ντε Ουναμόνο, αποτέλεσαν τους κύριους πολιορκητικούς κριούς κατά της δικτατορίας του Πρίμο ντε Ριβέρα (καθώς επίσης και του βασικούς στόχους της καταστολής του), παρόλο που δεν είχαν μεγάλη απήχηση έως την γενίκευση των φοιτητικών κινητοποιήσεων ενάντια στο νόμο Καγιέχο του 1928, που άνοιγε το δρόμο για την ιδιωτικοποίηση του πανεπιστημίου. Ο ρόλος της Μαθητικής και Φοιτητικής Ένωσης υπήρξε ουσιαστικός σε αυτή τη διαδικασία και ενσωμάτωσε στην πολιτική ζωή μία ολόκληρη γενιά ηγετών, ολοένα πιο επηρεασμένων από το μαρξισμό και με μία πολιτιστική ατζέντα που έσπαγε τα κυρίαρχα ελιτίστικα πρότυπα. Ταυτόχρονα προέκυπτε μία ιδιαίτερος πλούσια καλλιτεχνική πρωτοπορία που σε πολλές περιπτώσεις τάχθηκε υπέρ του αγώνα για τη δημοκρατία και, κάποιοι από τους πρωταγωνιστές της, υπέρ του κομμουνισμού.

Τα έγγραφα που δημοσιεύει το τμήμα Ιστορίας του Ιδρύματος Μαρξιστικών Ερευνών με αφορμή την εκατοστή επέτειο και που αναφέρονται στα πρώτα χρόνια της κομμουνιστικής παρουσίας στην Ισπανία, φανερώνουν μία εις βάθος συζήτηση, ιδιαίτερα επικριτική απέναντι στη σοσιαλδημοκρατική πρακτική, πιο πέρα ακόμα και από τις διαφωνίες που χαρακτήριζαν όλη την ευρωπαϊκή αριστερά. Παρόλο που σε αυτή τη συγκυρία βαθιάς αντιπαράθεσης και αναθεώρησης του παρελθόντος δεν αρκούσε η απόρριψη του παλιού, η πιο δύσκολη πρόκληση ήταν η μετατροπή των ιδεών και των κατευθύνσεων που προέρχονταν από την Κομμουνιστική Διεθνή σε μία πολιτική πρόταση συνεκτική και κατανοητή στην κοινωνία. Ίδωμένο στις σωστές του διαστάσεις, παρόλο που μπορεί να είναι άδικο σε κάποιο βαθμό δεδομένης της πολυπλοκότητας των αγώνων της παρούσας φάσης, είναι προφανές ότι κάτι τέτοιο δεν ελετεύχθη, ότι οι πρώτες ηγεσίες του ΚΚ σπατάλησαν τις τεράστιες προοπτικές που είχαν συγκεντρωθεί τη δεκαετία του '20 του περασμένου αιώνα. Ωστόσο, δε χωρά αμφιβολία ότι το κόμμα είχε ένα δικό του, αυτόνομο προφίλ και ότι καταλάμβανε έναν πολιτικό χώρο που ανταποκρινόταν στην κατάσταση της ισπανικής κοινωνίας και στην εξέλιξη του εργατικού κινήματος.

Αυτές οι συνθήκες οδήγησαν στην πρώτη σημαντική αναθεώρηση της γραμμής που ακολουθούσε το ΚΚ και των μεθόδων δράσης που είχε καθορίσει η ηγεσία του, όταν η Κομμουνιστική Διεθνή προώθησε μία νέα ομάδα που θα ήταν επικεφαλής του ισπανικού παραρτήματός της, με την ισχυρή προσωπικότητα ανθρώπων όπως ο Χοσέ Ντίαθ και η Ντολόρες Ιμπάρρουρι, ή αλλιώς, Πασιονάρια. Παρόλο που κατά καιρούς γίνεται αναφορά σε αυτήν την αλλαγή ηγεσίας χωρίς μεγάλη ακρίβεια, συνδέοντάς την με την καινούργια πολιτική των λαϊκών μετώπων, πρέπει να σημειωθεί ότι προηγήθηκε αυτής κατά δύο χρόνια και ότι δικαιολογείται από μία εκτροπή που είχε οδηγήσει το ΚΚ σε πολιτική αφάνεια. Αναμφίβολα, η μεγάλη βελτίωση της γραμμής που ακολουθούσαν τα κομμουνιστικά κόμματα ήταν η στρατηγική προσέγγισης των σοσιαλιστών, της ενότητας των εργατικών οργανώσεων και της δημιουργίας των λαϊκών μετώπων, στην οποία το ΚΚ εισέφερε τη δημιουργικότητά του καθώς και την ικανότητά του να βρίσκεται κοντά στην πραγματικότητα της χώρας μας, κάτι που απουσίαζε κατά τα προηγούμενα χρόνια. Η συμφωνία για την ίδρυση της Ενιαίας Σοσιαλιστικής Νεολαίας και η λειτουργία του Λαϊκού Μετώπου που οδήγησε στη νίκη της 16ης Φεβρουαρίου 1936, αποτέλεσαν μεγάλα κατορθώματα υπ' αυτήν την έννοια. Το πραξικόπημα που έ-



Η προσπάθεια των κομμουνιστών ήταν αποφασιστικής σημασίας για την ήττα κάθε απόπειρας για συνέχιση του καθεστώτος του Φράνκο, αλλά όχι τόσο ώστε να οδηγήσει σε μία δημοκρατική ρήξη. Αυτές οι συνθήκες χαρακτήρισαν τη μεταπολίτευση και το ΚΚ αναγκάστηκε να προσαρμόσει την πολιτική του στη νέα πραγματικότητα.

λαβε χώρα την 18η Ιουλίου και η λαϊκή αντίδραση για την αντιμετώπισή του είχαν ως αποτέλεσμα η ισπανική εμπειρία να έχει ένα ιδιαίτερης σημασίας διεθνές αντίκτυπο.

Η ήττα στον πόλεμο πυροδότησε σφοδρή αντιπαράθεση, εντός και εκτός του κόμματος, σχετικά με τα λάθη και τα αδύνατα σημεία του ΚΚ, από τη στιγμή που αυτό μετατράπηκε σε κόμμα αποφασιστικής σημασίας για την αντίσταση κατά του φασισμού. Τα επόμενα χρόνια ήταν τα πιο σκληρά, καθώς ο Δεύτερος Παγκόσμιος Πόλεμος και η ανελέητη καταστολή του Φράνκο δυσχέραιναν την επικοινωνία μεταξύ των μαχητών του κόμματος και των διαφόρων λειτουργικών δομών. Παρ' όλα αυτά, το ΚΚ διατήρησε τη δραστηριότητά του και έφερε εις πέρας κατά τη δεκαετία του '50 τη δεύτερη μεγάλη αποκατάσταση της ιστορίας του με την πολιτική της εθνικής συμφιλίωσης, μία τεράστια πρόκληση για τη δημιουργία λαϊκής ενότητας στον αγώνα κατά της δικτατορίας. Η προσπάθεια των κομμουνιστών ήταν αποφασιστικής σημασίας για την ήττα κάθε απόπειρας για συνέχιση του καθεστώτος του Φράνκο, αλλά όχι τόσο ώστε να οδηγήσει σε μία δημοκρατική ρήξη. Αυτές οι συνθήκες χαρακτήρισαν τη μεταπολίτευση και το ΚΚ αναγκάστηκε να προσαρμόσει την πολιτική του στη νέα πραγματικότητα. Πέρα από το στοιχείο της κρίσιμης αναθεώρησης εκείνης της περιόδου που πραγματοποίησε το ίδιο το κόμμα χρόνια αργότερα, είναι φανερό ότι διαπράχθηκε το σφάλμα να γίνει η ανάγκη φιλοτιμία, με το να υιοθετήσει ως ιδανικό τα όσα επέβαλε ο συσχετισμός δυνάμεων. Η πολιτική στάση που υιοθετήθηκε από την ηγεσία του ΚΚ εκείνη τη στιγμή, ακολούθησε το βήμα του ευρωκομμουνισμού, δικαιολογώντας τον με μία ρηξικέλευθη ιδεολογική προσέγγιση, γεγονός που προκάλεσε μία σφοδρή εσωτερική διαίρεση και οδήγησε σε μία ρήξη μεγάλων διαστάσεων κατά τη δεκαετία του '80. Το υπόβαθρο της κρίσης, κοινής και στα υπόλοιπα ευρωπαϊκά κόμματα, εντοπιζόταν στην ανάπτυξη του καπιταλισμού τη δεκαετία του '70. Στην Ισπανία αυτό το φαινόμενο εκκινούσε από τα Σχέδια Σταθεροποίησης της δικτατορίας, τα οποία οδήγησαν σε βαθιές αλλαγές στην εργατική τάξη, μία πραγματικότητα που ξεπερνούσε την πολιτική συγκυρία της στιγμής και απαιτούσε αναπροσαρμογή σε όλα τα επίπεδα.

Η ανασυγκρότηση του ΚΚ Ισπανίας μετά το τέλος της μεταπολίτευσης ήταν μια μακρά διαδικασία, στην οποία, ωστόσο, συνέβαλε αναμφίβολα η κοινωνική παρουσία των κομμουνιστών και η αποφασιστικής σημασίας συμμετοχή τους στις κινητοποιήσεις εναντίον του ΝΑΤΟ, η κοινωνική αναδιοργάνωση που επέβαλαν οι όροι προσχώρησης στην Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα και η απουσία εφαρμογής των πιο προοδευτικών στοιχείων του Συντάγματος του 1978, που συνέβαλαν στην ανάκτηση της ενότητας στους κόλπους των κομμουνιστών και στη διαμόρφωση της Ενωμένης Αριστεράς. Λίγα χρόνια αργότερα, η αντίξοχη διεθνής συγκυρία που επέφερε η κρίση στις σοσιαλιστικές χώρες και η διάλυση της Σοβιετικής Ένωσης, προκάλεσαν μία αμφισβήτηση που επηρέασε την πλειοψηφία των κομμουνιστικών κομμάτων του κόσμου και, όπως ήταν λογικό, και του ΚΚ Ισπανίας. Ήταν χρόνια έντονων αντιπαραθέσεων, κατά τα οποία [κάποιες δυνάμεις] επωφελήθηκαν από την αναγκαία κριτική της σοσιαλιστικής εμπειρίας και επιχείρησαν να επιβάλουν μία παρέκκλιση που υποστήριζε τον αφανισμό του κομμουνιστικού κόμματος και ό,τι αυτό αντιπροσώπευε. Το ΚΚ διατήρησε την οργανική ζωή του και συνέχισε να συμβάλλει στη δημιουργία μιας εναλλακτικής οδού υπό τη διεύθυνση του Χούλιο Ανγκίτα, ενός ηγέτη που μετατράπηκε σε ηθικό σημείο αναφοράς ως προς την αντίσταση στην καπιταλιστική σκέψη που κυριαρχούσε σε τόσο μεγάλο βαθμό εκείνα τα χρόνια.

Ήδη κατά τον 21ο αιώνα, ξεκίνησε από το ΚΚ η συζήτηση για την ανάγκη επανίδρυσης της αριστεράς ως μιας διαδικασίας που θα επέτρεπε την εκ νέου επικοινωνία με την κοινωνική βάση, επικοινωνία που απαιτείται για την εις βάθος αλλαγή προς την κατεύθυνση του σοσιαλισμού που υποστηρίζουμε. Η βαθιά καπιταλιστική κρίση που ξεκίνησε το 2008 και η κοινωνική αντίδραση με τις μαζικές κινητοποιήσεις, αποτέλεσε μία πρόκληση αναφορικά με την πρακτική εφαρμογή αυτού του προσανατολισμού. Η αναποφασιστικότητα και η αδυναμία προώθησης της επανίδρυσης της αριστεράς, οι νέες μορφές οργάνωσης και λαϊκού αγώνα για τη διεκδίκηση των κοινωνικών δικαιωμάτων, η κριτική ανάλυση της εξέλιξης των οικονομικών πολιτικών που μας ανάγκασαν να θεωρήσουμε ότι η συνταγματική συναίνεση του 1978 είχε διαρραγεί, και η αναθεώρηση της θεσμικής μας δράσης, είναι κάποιες από τις πολιτικές διαδικασίες που συνέκλιναν στην τωρινή στρατηγική λαϊκής ενότητας, δημοκρατικής ρήξης και επιδίωξης μιας θεσμικής διαδικασίας μπροστά στην καθεστωτική κρίση που βιώνουμε. Το 20ο συνέδριο του ΚΚ επικύρωσε αυτές τις γραμμές δράσης, μετά από μία ευρεία συζήτηση, την ώρα που εδραίωνε την επαναφορά της δημόσιας παρουσίας του ως κόμματος και του μαρξισμού-λενινισμού ως θεωρητικού πλαισίου αναφοράς του ρόλου του.

Φτάνοντας στο τέλος αυτής της ιστορικής αναδρομής μπορούμε να επιχειρήσουμε κάποια συμπεράσματα. Κοιτάζοντας προοπτικά την ελέπειο των εκατό χρόνων του ΚΚ Ισπανίας, μπορεί να υποστηριχθεί ότι ήταν ο χαρακτήρας του και η ικανότητά του να εκφράζει τις προσδοκίες της πλειοψηφίας της εργατικής τάξης, τα στοιχεία που το μετέτρεψαν σε καθοριστικό παράγοντα κατά την υπεράσπιση της Δεύτερης Δημοκρατίας και στον αγώνα για την ελευθερία ενάντια στη δικτατορία του Φράνκο.

Δεν υπήρξε αποτέλεσμα αυτοπροσδιορισμού μέσα από τα καταστατικά, αλλά μία πραγματικότητα που δεν ήταν εύκολο να οικοδομηθεί. Η αξία της ενότητας εκφράζεται ποσοτικά, στην ικανότητα να συγκεντρώνει τις δυνάμεις, τις οργανώσεις, τα διαφορετικά σχέδια δράσης σε ένα κοινό πρόγραμμα και κοινά κριτήρια συγκρότησής του, με την ικανότητα επίτευξης επαρκών πλειοψηφιών για αυτόν τον κοινωνικό μετασχηματισμό, που είναι και ο λόγος ύπαρξης μιας επαναστατικής πρότασης, μιας εις βάθος αλλαγής. Έχει, ωστόσο, και ένα ποιοτικό συστατικό στοιχείο. Μία πολιτική οργάνωση, όσο ισχυρή και να είναι, εάν είναι απομονωμένη δε θα μπορέσει να υλοποιήσει το έργο της. Χρειάζεται την τόλμη να αντιπαραβάλει το έργο της, να διακινδυνεύει, να δείχνει πίστη στη δύναμη των δικών της ιδεών, των ιδεών μιας μονάδας μέσα σε ένα πλαίσιο πολυφωνίας, ιδεών πολλές φορές δύσκολο να ακουστούν. Είναι η αξία της ενότητας που επέτρεψε στο ΚΚ να προχωρήσει στις πιο αποφασιστικές στιγμές της μακράς ιστορικής του εμπειρίας.

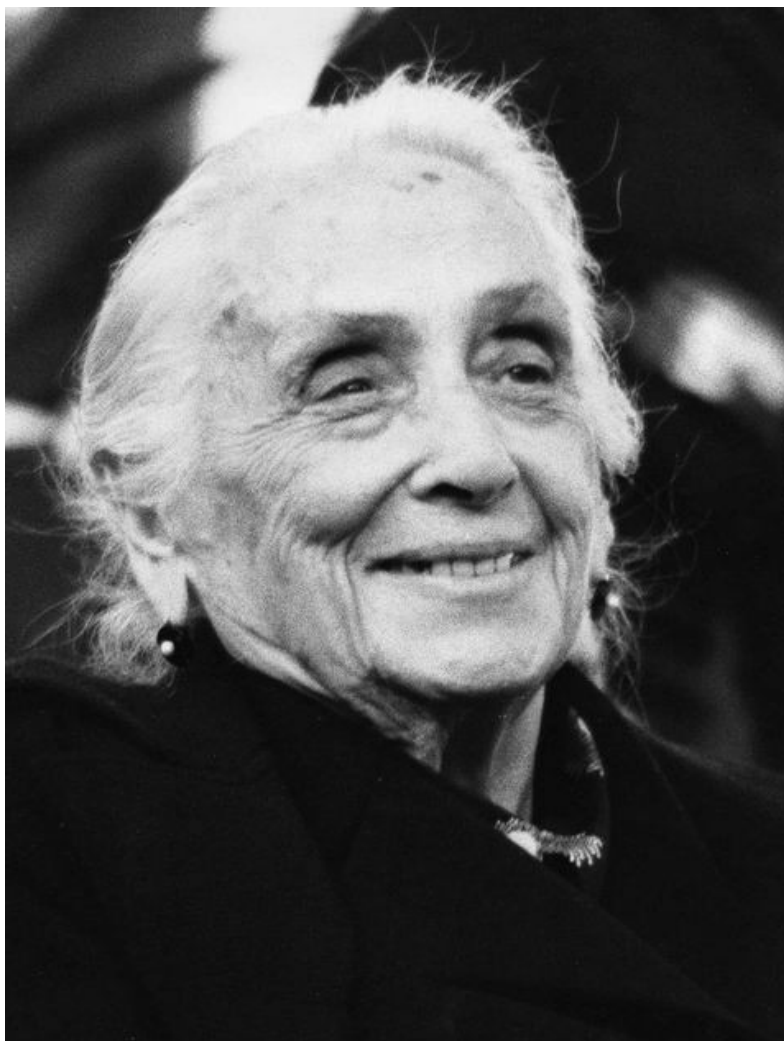
Κάποιες στιγμές στην ιστορία του ΚΚ επιχειρήθηκε να επιβληθεί μια διαλλακτική πολιτική πρακτική την ίδια στιγμή που η νόμιμη συζήτηση περιοριζόταν σε όλα τα επίπεδα, κάτι που θα έπρεπε πάντα να γίνεται με σεβασμό στην ενότητα δράσης την τόσο απαραίτητη σε μια δύναμη που βρίσκεται αντιμέτωπη με την οικονομική, κοινωνική και πολιτική εξουσία. Η επέτειος του ΚΚ είναι μια ευκαιρία διεκδίκησης ενός έργου, υπεράσπισης της συλλογικής προσπάθειας μετασχηματισμού μιας χώρας, διεκδίκησης της εγκυρότητας του αγώνα για τον κομμουνισμό. Όπως είδαμε στη συνοπτική περίληψη που μόλις έκανα, δεν υπάρχει πρόθεση παράβλεψης συζητήσεων, αμφιλεγόμενων αποφάσεων, λαθών ή κατακριτέων πράξεων. Όλα αυτά αποτελούν μέρος της ιστορίας μας. Η πολυπλοκότητα της ύπαρξής μας ως κόμματος δε συμβιβάζεται με βιαστικές δικαιολογίες ή με αποπροσανατολιστικούς ελιγμούς. Αλλά αν υπάρχει κάτι για το οποίο είμαστε πεπεισμένοι είναι για τη ζωτικής σημασίας κομμουνιστική μαχητικότητα, της ατομικής και συλλογικής δέσμευσης, στοιχεία τα οποία έκαναν να κινηθεί ο τροχός της κοινωνικής εξέλιξης, γεγονός που αποτελεί απόδειξη του ότι είναι δυνατή μια κοινωνία βασισμένη στην αλληλεγγύη, στην ελεύθερη ικανότητα κάθε ατόμου, χωρίς ιδιοτέλειες ή ταξικές διαφορές.

”

Κοιτάζοντας προοπτικά την επέτειο των εκατό χρόνων του ΚΚ Ισπανίας, μπορεί να υποστηριχθεί ότι ήταν ο χαρακτήρας του και η ικανότητά του να εκφράζει τις προσδοκίες της πλειοψηφίας της εργατικής τάξης, τα στοιχεία που το μετέτρεψαν σε καθοριστικό παράγοντα κατά την υπεράσπιση της Δεύτερης Δημοκρατίας και στον αγώνα για την ελευθερία ενάντια στη δικτατορία του Φράνκο.



Όπως σχολιάζει ένας βετεράνος Ισπανός βουλευτής, ποτέ στη μακρά του πορεία στο Κογκρέσο των Αντιπροσώπων δε θυμάται κάποια στιγμή στην οποία να έχει γίνει τόσοσ πολύς λόγος για το ΚΚ στη βουλή ή στα μέσα επικοινωνίας. Από τον χαρακτηρισμό “κομμουνιστική κοινωνική κυβέρνηση” που χρησιμοποιεί η δεξιά υποτιμητικά, έως τη δημόσια υπεράσπιση του Πέδρο Σάντσεθ του ΚΚ ως σημείου αναφοράς στην αποκατάσταση της δημοκρατίας στη χώρα μας, όλα αυτά είναι ενδείξεις της ιστορικής σημασίας και του τρέχοντος ενδιαφέροντος για το κόμμα. Θα μπορούσαμε να θυμηθούμε την περίφημη ρήση “οι νεκροί που σκοτώνετε χαίρουν άκρας υγείας”, αλλά μία στάση εφησυχασμού θα ήταν σοβαρό λάθος αυτήν τη στιγμή. Όπως σε όλη την ιστορία μας, το αν το ΚΚ αποτελέσει μία πραγματική δύναμη θα εξαρτηθεί από την κοινωνική του βάση, τις εκάστοτε αποφάσεις του και την ικανότητά του να εκφράσει μία εναλλακτική οδό, καθήκοντα που απαιτούν καθημερινή δουλειά, κάτι που διασφαλίζεται μόνο από την ενεργό δράση. Για αυτόν ακριβώς το λόγο η επέτειος των εκατό χρόνων συνδέεται επίσης και με τις υπό επεξεργασία πολιτικές της μνήμης, με την οικοδόμηση μιας συλλογικής ταυτότητας με επίκεντρο την κοινωνική δέσμευση, την κριτική σκέψη και την ανυπακοή ως παράγοντες κοινωνικής αλλαγής. Μένει πολύς δρόμος να διασχίσουμε.



Φωτ.: Η Dolores Ibárruri (La Pasionaria) στην πρώτη συγκέντρωση του PCE στο Casa de Campo, μετά τη νομιμοποίησή του, με άδεια CC BY-SA 3.0.

[https://en.wikipedia.org/wiki/Dolores\\_Ib%C3%A1rruri#/media/File:Dolores002.jpg](https://en.wikipedia.org/wiki/Dolores_Ib%C3%A1rruri#/media/File:Dolores002.jpg)

**Αριστείδης Μπαλτάς |**  
Ανάγκες μνήμης,  
αιτούμενα αποτίμησης:  
από τη σκοπιά του  
μέλλοντος

## Αριστείδης Μπαλτάς\* | Ανάγκες μνήμης, αιτούμενα αποτίμησης: από τη σκοπιά του μέλλοντος

2021. Διπλή στρογγυλή επέτειος: εκατόν πενήντα χρόνια από την Παρισινή Κομμούνα, εκατό χρόνια από την ίδρυση και του Ιταλικού Κομμουνιστικού Κόμματος και του Κομμουνιστικού Κόμματος Ισπανίας και του Κομμουνιστικού Κόμματος Κίνας. Διπλή επέτειος αδιάφορη για πολλούς και άγνωστη για ακόμη περισσότερους, επέτειος που φαίνεται να ενδιαφέρει μόνον τους ιστορικούς. Αλλά εν τω πράγματι δεν ενδιαφέρει μόνον αυτούς. Ενδιαφέρει κατ' εξοχήν και ίσως μάλιστα κατά τρόπο οιονεί υπαρξιακό όσους και όσες θεωρούν ότι έλκουν την πολιτική καταγωγή τους από ό,τι ονομαζόταν παλιότερα «διεθνές κομμουνιστικό κίνημα». Έκφραση που σήμερα ακούγεται αθεράπευτα παλιομοδίτικη ενώ, βέβαια, έχει αποβεί πολλαπλά αμφιλεγόμενη.

Ποιες σκέψεις μπορεί να γεννήσει η προσπάθεια αποτίμησης τούτων των εκατό ή εκατόν πενήντα χρόνων; Και μάλιστα από τη σκοπιά του μέλλοντος; Σίγουρα πολλές, κατά διακριτές διαστάσεις ή επίπεδα, πολύ διαφορετικές μεταξύ τους και όλες εξαιρετικά σύνθετες. Εδώ θα σταθώ μόνο σε μία. Αλλά προκειμένου να τη στοιχειοθετήσω, είναι απαραίτητο να προσπαθήσω πρώτα να ανακαλέσω, έστω σχεδόν επιγραμματικά, τις συναφείς μνήμες. Άλλωστε, τούτο είναι έτσι ή αλλιώς το ελάχιστο απαραίτητο σε μέρες όπου κυριαρχεί ο 'παροντισμός', δηλαδή μια συνθήκη όπου το παρελθόν διαγράφεται πλήρως ή αναθεωρείται βάνουσα προκειμένου να δοξάζεται ένα δήθεν παρθένο και άμωμο «τώρα». Με πάντοτε ρόδινες τις προοπτικές που υποτίθεται πως ανοίγει.

### Η «συγχώνευση»

Για να ξεκινήσω, λοιπόν, από τα τέλη του 19ου αιώνα, όπως θεωρώ ότι οφείλω, σημειώνω ότι σε πολλές χώρες της Ευρώπης, αλλά και του υπόλοιπου κόσμου γενικότερα, πριν εμφανιστεί απτά στον ορίζοντα το ενδεχόμενο ενός πρώτου παγκοσμίου πολέμου, είχαν αρχίσει να αποκτούν ισχύ εργατικά κόμματα, αρκετά από τα οποία είχαν αργότερα ονομάσει τον εαυτό τους «σοσιαλδημοκρατικά». Εν προκειμένω, σαφώς μεγαλύτερο και σημαντικότερο είχε αναδειχθεί εκείνο της Γερμανίας. Τούτα, ωστόσο, ήταν κόμματα που είχαν συγκροτηθεί με ιδιάζοντα γνωρίσματα, γνωρίσματα ουσιαστικά πρωτόγνωρα για την εποχή.

Πρώτον, αυτά είχαν διαμορφωθεί κατ' ουσίαν 'από τα κάτω', μέσα από τους αυθόρμητους, αυτο-οργανωμένους και σκληρούς εργατικούς αγώνες, οι οποίοι είχαν ξεκινήσει

---

\* Ο Αριστείδης Μπαλτάς είναι ομότιμος καθηγητής Ε.Μ.Π., πρ. υπουργός Παιδείας και Πολιτισμού, μέλος Π.Γ. ΣΥΡΙΖΑ, Π.Σ. ΣΥΡΙΖΑ - Πρ. Συμμαχίας, Δ.Σ. Ινστιτούτου Ν. Πουλιαντζάς

δεκαετίες πριν και έτειναν να αποτελέσουν καίριο κοινωνικό χαρακτηριστικό πολλών χωρών, αν όχι της εποχής ολόκληρης. Η διάκριση, μάλιστα, ανάμεσα σε συνδικαλιστική και πολιτική οργάνωση, όπως την κατανοούμε σήμερα, δεν είχε ακόμη επιβληθεί ή καν τεθεί. Δεύτερον, τα κόμματα αυτά αντιμετώπιζαν το κοινωνικό όλον της χώρας τους ως διασχιζόμενο πέρα ως πέρα από μια ασυμφιλίωτη αντίθεση που διαχώριζε παντού εκμεταλλευτές από εκμεταλλευόμενους. Με άλλα λόγια, αυτά δεν διεκδικούσαν το «ορθώς κυβερνάν» απευθυνόμενα στην εκάστοτε κοινωνία γενικά και αδιαφοροποίητα, όπως έκαναν λίγο πολύ τα άλλα κόμματα της νεωτερικότητας. Ούτε στηρίζονταν επιλεκτικά στα τάδε ή στα δείνα κοινωνικά συμφέροντα, αναδεικνύοντας αντίστοιχα, ευθέως ή εκ του πλαγίου, την προσήκουσα στις περιστάσεις πολιτική και ιδεολογική έμφαση. Αντίθετα, επεδίωκαν να εκπροσωπούν συστηματικά τα κοινωνικά, τα πολιτικά, αλλά και τα ιστορικά συμφέροντα μιας πολύ συγκεκριμένης κοινωνικής τάξης – της εργατικής ή προλεταριάτου– νοούμενης ως τάξης νέας και εξ αντικειμένου επαναστατικής, όπως είχε αναδυθεί στο προσκήνιο της ιστορίας με τους συναφείς αγώνες. Με τη ρητή επισήμανση πάντως ότι η επιτυχία της επανάστασης του προλεταριάτου, δηλαδή η απελευθέρωσή του από τα δεσμά της εκμετάλλευσης και τη συναφή πολιτική υποταγή, θα απελευθερώσει την κοινωνία ολόκληρη.

Τρίτον, η πολιτική πρακτική των κομμάτων αυτών στηριζόταν σε μια συστηματική θεωρητική σκευή, σκευή η οποία, μεταξύ άλλων, είχε συγκροτήσει αυστηρά την ίδια την έννοια «κοινωνική τάξη», είχε αποκαλύψει εξίσου αυστηρά τους όρους εκμετάλλευσης ειδικά της εργατικής τάξης, είχε στοιχειοθετήσει τον εξ αντικειμένου επαναστατικό χαρακτήρα της και είχε προσδιορίσει τον στρατηγικό στόχο του αγώνα της: ανατροπή του καπιταλισμού και εγκαθίδρυση της πορείας προς τον κομμουνισμό, πορείας που άκουγε στο όνομα «σοσιαλισμός». Με τον κομμουνισμό να νοείται συναφώς ως ιστορικά πρωτόγνωρη μορφή κοινωνικής οργάνωσης, όπου οι ελεύθερα και αλληλέγγυα συνασπισμένοι άμεσοι παραγωγοί έμελλε να απολαμβάνουν πλήρη κοινωνική ισότητα και γενική ελευθερία, μορφή οργάνωσης που θα καταργούσε για το διηνεκές τη διάκριση μεταξύ χειρωνακτικής και πνευματικής εργασίας και την ίδια τη δυνατότητα «εκμετάλλευσης ανθρώπου από άνθρωπο».

Την εν λόγω σκευή αποτελούσε κατά βάσιν (βεβαίως μόνον κατά βάσιν γιατί μεγαλύτερες ή μικρότερες διαφωνίες δεν έλειψαν ποτέ) η εσωτερικά πειθαρχημένη διδασκαλία κυρίως του Μαρξ και του Ένγκελς. Με άλλα λόγια, τα κόμματα αυτά εξελάμβαναν ως δεδομένο ότι αυτή ήταν εν πολλοίς η διδασκαλία που συμπύκνωνε τις μέχρι τότε εμπειρίες του εργατικού κινήματος και εν ταυτώ φώτιζε τις προοπτικές του. Σύμφωνα με τα πορίσματά της, αυτές οι εμπειρίες είχαν κορυφωθεί με εκείνη της Παρισινή Κομμούνια (1871), όπως την είχε αναλύσει ο ίδιος ο Μαρξ θεωρώντας, εκτός των άλλων, ότι αυτή καταδείκνυε την πολιτική μορφή που θα ενδυόταν ο σοσιαλισμός. Ιδού πώς οι δύο επέτειοι που θέλουμε να τιμήσουμε αρχίζουν να συγκλίνουν ως προς το νόημά τους.

Τέταρτον, καθώς η θεωρητική ανάλυση υποδείκνυε ότι η σχέση εκμετάλλευσης που ορίζει την εργατική τάξη στο πλαίσιο του κεφαλαιοκρατικού τρόπου παραγωγής (του καπιταλισμού) είναι παντού η ίδια –η απόσπαση υπεραξίας– οι προλετάριοι που ζουν σε διαφορετικές χώρες δεν έχουν να χωρίσουν τίποτε. Κατά συνέπεια τα εργατικά και σοσιαλδημοκρατικά κόμματα οφείλουν να είναι κόμματα εμπράκτως διεθνιστικά –οι εργατικοί αγώνες σε μία χώρα να ενισχύουν τους εργατικούς αγώνες στις άλλες– συγκροτώντας προς τούτο μια διεθνή οργάνωση συντονισμού των αγώνων: «Προλετάριοι όλων των χωρών ενωθείτε!».

Έτσι, το 1864 όντως ιδρύθηκε η «Διεθνής Ένωση Εργατών» (που ονομάστηκε εκ των υστέρων «Πρώτη Διεθνής»), με πρωταγωνιστική συμμετοχή του ίδιου του Μαρξ. Αλλά οι θεωρητικές-πολιτικές διαμάχες στο εσωτερικό της, κυρίως εκείνη μεταξύ των ιδεών του Μαρξ και του αναρχισμού του Μπακούνιν, την οδήγησαν, μετά από διάφορες περιπέτειες, στη διάλυσή της το 1876. Σε αντικατάστασή της, ιδρύθηκε το 1889 η «Δεύτερη Διεθνής», η οποία δεν έκανε δεκτούς τους αναρχικούς. Σε σημαντική προσωπικότητα της Δεύτερης Διεθνούς αναδείχθηκε ο Γερμανός Καρλ Κάουτσκι, θεωρούμενος ως 'διάδοχος' του Ένγκελς, ο οποίος, εκτός των άλλων, είχε επιμεληθεί την έκδοση των *Θεωριών της Υπεραξίας* του Μαρξ που αντιμετωπίζεται ευρέως ως ο τέταρτος τόμος του *Κεφαλαίου*. Σημειώνω ακόμη ότι το «Ρωσικό Σοσιαλδημοκρατικό Εργατικό Κόμμα» (ΡΣΔΕΚ), όπως ιδρύθηκε το 1898 μετά τη συγχώνευση διάφορων αριστερών ομάδων μαρξιστικής κατά βάση έμπνευσης, συμμετείχε στη Διεθνή σχεδόν από την αρχή της. Η παρουσία του Λένιν στα τεκταινόμενα της Δεύτερης Διεθνούς καταγράφεται έντονα μετά το 1902, αφού ο ίδιος είχε δημοσιεύσει το *Τι να κάνουμε*;

Το γεγονός ότι, με τη 'μεσολάβηση' διεθνιστικών πολιτικών υποκειμένων, ένα κοινωνικό κίνημα, το εργατικό, συγχωνευόταν (ούτως ή άλλως ατελώς για προφανείς λόγους) με την επιστημονική θεωρία του κοινωνικού και της ιστορίας, όπως νοούνταν ήδη από τότε η θεωρητική σκευή που ανέφερα, συνιστούσε συμβάν απροσμέτρητης σημασίας:

”

[...] οι προλετάριοι που ζουν σε διαφορετικές χώρες δεν έχουν να χωρίσουν τίποτε. Κατά συνέπεια τα εργατικά και σοσιαλδημοκρατικά κόμματα οφείλουν να είναι κόμματα εμπράκτως διεθνιστικά [...] συγκροτώντας προς τούτο μια διεθνή οργάνωση συντονισμού των αγώνων: «Προλετάριοι όλων των χωρών ενωθείτε!».

για πρώτη φορά μια αντικειμενική, ως επιστημονική, θεωρία είχε αρχίσει να πηγαίνει χέρι-χέρι με μια επαναστατική κοινωνικο-πολιτική πρακτική με στόχο την επίτευξη ενός κυριολεκτικά κοσμοϊστορικού αποτελέσματος. Κάποια ερωτήματα αναφορικά με αυτή τη «συγχώνευση» είναι κατά βάση το θέμα μου εδώ και θα επανέλθω.

Αλλά η εν τοις πράγμασι τελούμενη ιστορία δεν άργησε να προβάλλει, όπως κάνει πάντα, αναπάντεχες δικές της προκλήσεις. Κατά τη δεύτερη δεκαετία του 20ου αιώνα, μείζονα πρόκληση αποτελούσε το πολύ ορατό ενδεχόμενο να ξεσπάσει παγκόσμιος πόλεμος. Μεταξύ των κατεστημένων αυτοκρατοριών που ήδη νέμονταν τον πλανήτη μέσω των αποικιών τους, των ανερχόμενων δυνάμεων που επιζητούσαν ευνοϊκότερες διεθνείς ρυθμίσεις και των μικρότερων χωρών που έτειναν ή αναγκάζονταν να προσκολληθούν εδώ ή εκεί.

Όπου όταν η τάση προς πόλεμο άρχισε να φαίνεται ακαταμάχητη, τα εργατικά και σοσιαλδημοκρατικά κόμματα καλούνταν να αποφασίσουν: θα τιμούσαν τις διακηρύξεις τους, προσπαθώντας να αποτρέψουν τον πόλεμο και τη νομοτελειακά συνεπόμενη σφαγή των εργαζομένων ανεξαρτήτως στρατοπέδου ή θα υποτάσσονταν στις κυρίαρχες πολιτικές δυνάμεις σε κάθε χώρα και στον ένθεν κακειθεν προβαλλόμενο εθνικισμό; Δηλαδή θα συνέβαλαν ή όχι στη διαίρεση, και μάλιστα εμπόλεμη, του διεθνούς εργατικού κινήματος; Όχι απλώς διεθνούς, αλλά συνάμα και διεθνιστικού, όπως αυτό ήδη γινόταν αυθόρμητα αισθητό, αλλά και όπως επέτασσε η θεωρία;

Οι δύο απόψεις διατυπώθηκαν ενεργά στο πλαίσιο των σοσιαλδημοκρατικών και εργατικών κομμάτων, με το δίλημμα να αποβαίνει τελικά αναπόδραστο. Οι συναφείς θεωρητικές διαμάχες υπήρξαν έντονες, οι επιπτώσεις της μίας ή της άλλης απόφασης προμηνύονταν ούτως ή άλλως δραματικές και, υπό τις συνθήκες της εποχής, οι δύο πλευρές παρέμειναν ασυμφιλίωτες. Αναπόφευκτο αποτέλεσμα υπήρξε η διάσπαση αυτών των κομμάτων λίγο πολύ παντού. Από την πλευρά της αποτροπής του επερχόμενου πολέμου, «ιμπεριαλιστικού» όπως είχε χαρακτηριστεί θεωρητικά, και της ανάγκης να μετατραπεί αυτός σε διεθνική προλεταριακή επανάσταση πρωτοστάτησαν κατ' ουσίαν δύο πολιτικές δυνάμεις. Αφ' ενός το ΡΣΔΕΚ (κυρίως η «φράξια» των μπολσεβίκων –που σημαίνει «πλειοψηφούντων»– όπως είχε συγκροτηθεί οιονεί επισήμως στο Δεύτερο Συνέδριο του ΡΣΔΕΚ τον Αύγουστο του 1903 σε αντιπαράθεση με τη «φράξια» των μενσεβίκων, δηλαδή των «μειοψηφούντων»), με αδιαμφισβήτητο πλέον επικεφαλής τον Λένιν, και αφ' ετέρου η ισχυρή ομάδα «Σπάρτακος» του Καρλ Λίμπκνεχτ και της Ρόζας Λούξεμπουργκ που είχε διαχωρίσει τη θέση του από το σοσιαλδημοκρατικό κόμμα της Γερμανίας προβάλλοντας εν προκειμένω καιρίους θεωρητικούς και πολιτικούς λόγους.

Η εν μέσω του συνεχιζόμενου πολέμου εκπληκτική επιτυχία της Επανάστασης στη Ρωσία τον Οκτώβρη του 1917, η σταθεροποίησή της και η εγκαθίδρυση της δημοκρατίας των σοβιέτ (η ρωσική λέξη «σοβιέτ» («επιτροπή») παρέπεμπε σε μορφή λαϊκής οργάνωσης που είχε «εφευρεθεί» αυθόρμητα κατά την αποτυχημένη επανάσταση του 1905), με τη συνακόλουθη μετονομασία της τέως Αυτοκρατορίας Πασών των Ρωσιών σε Ένωση Σοβιετικών Σοσιαλιστικών Δημοκρατιών (ΕΣΣΔ), δημιούργησαν νέα δεδομένα και έθεσαν νέα αιτούμενα ως προς την πολιτική έκφραση του διεθνούς εργατικού κινήματος.

Η εν λόγω επιτυχία υπήρξε εκπληκτική για δύο ουσιαστικά λόγους. Πρώτον, γιατί ήταν θεωρητικά μη αναμενόμενη: κατά τους εύλογους ισχυρισμούς της θεωρίας, προλεταριακή επανάσταση θα ξεσπούσε εκεί όπου η εργατική τάξη ήταν μεγάλη και η πολιτική της έκφραση ισχυρή, όπως συνέβαινε στη Γερμανία. Μολαταύτα οι συναφείς αναμονές δεν επαληθεύτηκαν. Δηλαδή αποδείχθηκε εν τοις πράγμασι ότι η εν λόγω επιστημονική θεωρία δεν είναι δυνατόν να προικίζεται με συστηματικά λειτουργική προβλεπτική ικανότητα: η τελούμενη ιστορία δεν υπόκειται κατ' αναγκαιότητα στις επιταγές της γιατί είναι δυνατόν το αστάθμητο ή το ριζικά απροσδόκητο να εισβάλει ανά πάσα στιγμή. Δεύτερον, γιατί, πάλι εν τοις πράγμασι, τούτη η επιτυχία ήταν ρεαλιστικά μη αναμενόμενη: οι ορατοί συσχετισμοί δυνάμεων φαίνονταν να την αποκλείουν. Πράγμα που συνεπαγόταν ότι η «απισιοδοξία της σκέψης» κατά Γκράμσι όφειλε από τότε να πηγαίνει χέρι-χέρι με την «αισιοδοξία της βούλησης» ενός αριστερού πολιτικού υποκειμένου. Η πολιτική πρακτική του ΡΣΔΕΚ υπό την ηγεσία του Λένιν και η σύμφυτη τακτική ευελιξία του το πιστοποίησαν δραματικά στα έκπληκτα μάτια της οικουμένης.

Ούτως ή άλλως πάντως, τα νέα αιτούμενα όφειλαν να αντιμετωπιστούν. Έτσι, τον Μάρτιο του 1918 αμέσως μετά την Επανάσταση, το ΡΣΔΕΚ (κατά βάση η «φράξια» των μπολσεβίκων) άλλαξε το όνομά του σε «Κομμουνιστικό Κόμμα της Σοβιετικής Ένωσης» (ΚΚΣΕ). Έτσι διαχώριζε τον εαυτό του και στο συμβολικό επίπεδο από τα κόμματα της Δεύτερης Διεθνούς που είχαν υποκύψει στον εθνικισμό που λέγαμε. Συναφές εν προκειμένω επιχείρημα ήταν το ότι ένα αριστερό κόμμα δικαιούται να αλλάξει το ιστορικά κατοχυρωμένο όνομά του μόνον μετά από μια σημαντική νίκη που ανοίγει νέες προοπτικές. Αν, αντίθετα, επιχειρήσει να το πράξει μετά από ήττα, είναι σα να αποδέχεται το αναλόφευκτό της. Ωστόσο, πέρα από το άνοιγμα μιας ριζικά νέας προοπτικής για τον κόσμο, το νέο όνομα υπογράμμιζε επιπλέον το χρέος του κόμματος στο ιδρυτικό κατ' ουσίαν κείμενο του επαναστατικού εργατικού κινήματος (το *Κομμουνιστικό Μανιφέστο* που είχαν συντάξει ο Μαρξ και ο Ένγκελς ήδη από το 1848), διακήρυσσε τον τελικό στόχο του κόμματος, δηλαδή την εγκαθίδρυση κομμουνιστικών σχέσεων, ενώ το νέο όνομα της χώρας αναφερόταν περίπου ρητά στην καταλυτική εμπειρία της Παρισινή Κομμούνιας. Αυτή αναδείκνυε, όπως είπαμε, την πολιτική μορφή που όφειλε να περιενδυθεί το νέο καθεστώς: τα σοβιέτ ως δημοκρατικά εκλεγόμενες και δημοκρατικά λειτουργούσες επιτροπές εκλαμβάνονταν ως η αυθόρμητη λαϊκή 'εφεύρεση', όπως είπαμε, που είχε αναπαραγάγει στις ρωσικές συνθήκες τα διδάγματα εκείνης. Το επίσημο πλέον όνομα της χώρας ήθελε να υπογραμμίσει αυτό ακριβώς το γεγονός και εν ταυτώ ιστορική οφειλή.

Από την άλλη πλευρά, η επερχόμενη, τουλάχιστον κατά τα φαινόμενα, επανάσταση σε άλλες χώρες και ιδιαίτερα στη Γερμανία, απαιτούσε την ίδρυση ενός νέου διεθνούς επιτελικού κέντρου, δηλαδή μιας νέας Διεθνούς. Όπερ και εγένετο. Με πρωτοβουλία του ΚΚΣΕ κλήθηκε να συγκροτηθεί η «Κομμουνιστική Διεθνής» ή «Τρίτη Διεθνής» (Communist International ή επί το συντομότερον Comintern σε όλες τις γλώσσες του κόσμου), η οποία προχώρησε στο ιδρυτικό της συνέδριο τον Μάρτιο του 1919.



[...] η νέα σοβιετική δημοκρατία θα έμενε εν πολλοίς απομονωμένη για απροσδιόριστο διάστημα και, προκειμένου να τα βγάλει πέρα, δεν θα μπορούσε να στηριχθεί κατ' ουσίαν παρά στις δικές της δυνάμεις. Άρα τα καθήκοντα της Τρίτης Διεθνούς όφειλαν να διαμορφωθούν με βάση αυτά τα νέα δεδομένα: να συμβάλει στην προώθηση της προλεταριακής επανάστασης παντού στον κόσμο και εν ταυτώ να προστατεύσει τη σοβιετική δημοκρατία.

Μόλις δυο μήνες πριν, τον Ιανουάριο του 1919, ο Καρλ Λίμπκνεχτ και η Ρόζα Λούξεμπουργκ είχαν δολοφονηθεί και η Γερμανική επανάσταση είχε κατά βάσιν ηττηθεί. Κατά συνέπεια, η νέα Διεθνής όφειλε να λάβει σοβαρά υπ' όψιν ότι η νέα σοβιετική δημοκρατία θα έμενε εν πολλοίς απομονωμένη για απροσδιόριστο διάστημα και, προκειμένου να τα βγάλει πέρα, δεν θα μπορούσε να στηριχθεί κατ' ουσίαν παρά στις δικές της δυνάμεις. Άρα τα καθήκοντα της Τρίτης Διεθνούς όφειλαν να διαμορφωθούν με βάση αυτά τα νέα δεδομένα: να συμβάλει στην προώθηση της προλεταριακής επανάστασης παντού στον κόσμο και εν ταυτώ να προστατεύσει τη σοβιετική δημοκρατία. Η πείρα που είχε συσσωρευθεί από την ίδια την επανάσταση του 1917 μπορούσε –και όφειλε– να αξιοποιηθεί προς αυτήν την κατεύθυνση. Το έργο του Λένιν συναφώς, όπως συνέδεε τα προτάγματα της μαρξιστικής θεωρίας και τη δική του πρωτότυπη συμβολή σε εκείνη με τις επιταγές της πολιτικής πρακτικής κατά την εκδίπλωση συγκυριών που μεταβάλλονταν ραγδαία, ήταν ήδη τεράστιο. Η «συγχώνευση» που λέγαμε επί το έργο.

Από την άλλη μεριά, ο πόλεμος βρισκόταν πλέον προς το τέλος του. Τρεις μήνες μετά το ιδρυτικό συνέδριο της Τρίτης Διεθνούς, στις 28 Ιουνίου του 1919, υπογράφηκε η συνθήκη των Βερσαλλιών που σηματοδοτούσε την τυπική λήξη του. Αλλά τα προβλήματα που είχαν αναδειχθεί δεν μπορούσαν να διευθετηθούν διαμιάς. Ο πόλεμος είχε διαλύσει τέσσερεις αυτοκρατορίες –τη Γερμανική, την Αύστρο-Ουγγρική, τη Ρωσική και την Οθωμανική– και τα μεγάλα ζητήματα που είχαν αναδειχθεί παρέμεναν πολλά και δυσεπίλυτα: εκ νέου διαμοιρασμός των αποικιών και των ζωνών επιρροής, εθνοτικές καταγωγές και συνεπόμενες συγκρούσεις, χάραξη νέων συνόρων, συνεχιζόμενος κοινωνικός αναβρασμός και πολλά συγκεκριμένα άλλα με πλείστες διαστάσεις και επιπτώσεις. Οι εμπράγματοι όροι για μόνιμη κατάπαυση του πυρός δεν είχαν συγκεντρωθεί παντού, κάποιες αναγκαίες ρυθμίσεις εκκρεμούσαν, οπότε οι συναφείς συνθήκες υπογράφηκαν αργότερα.

Αλλά το μεγαλύτερο ζήτημα που παρέμενε ιδιαιτέρως εκκρεμές ήταν το πώς όφειλε να αντιμετωπιστεί η νεαρή σοβιετική δημοκρατία: εξαιρετικά επικίνδυνη για τους απανταχού κυρίαρχους ως προς το παράδειγμα που εξέπεμπε, αλλά και ως προς τη μόνιμη επαναστατική απειλή που συνι-



στούσαν τα υπό αναδιαμόρφωση κόμματα της Τρίτης Διεθνούς. Όπου οι πρέποντες τρόποι αντιμετώπισης βρίσκονταν ήδη εν εξελίξει. Στα εδάφη της ΕΣΣΔ είχε ήδη ξεσπάσει σκληρός εμφύλιος ενώ, με το τέλος του παγκοσμίου πολέμου, δεκατρείς χώρες του μπλοκ που τελικά κατίσχυσε (δηλαδή της «Αντάντ» (Entente) που σημαίνει «συμφωνία»), μεταξύ των οποίων και η Ελλάδα, όπως και τρεις χώρες του ηττημένου μπλοκ των «Κεντρικών Δυνάμεων», επιτέθηκαν σε εκείνη στρατιωτικά σε διάφορα μέτωπα με διαφορετικές βλέψεις καθεμιά. Ωστόσο ο εξίσου νεαρός «Κόκκινος Στρατός», με κύριο οργανωτή τον Τρότσκι, αντεπεξήλθε. Δηλαδή κατόρθωσε να νικήσει κατά κράτος στον εμφύλιο, να αποκρούσει τις έξωθεν επιθέσεις και να σταθεροποιήσει τα σύνορα της νέας ΕΣΣΔ.

Σε ό,τι αφορά ειδικά την Ελλάδα, η δική της συμμετοχή από την πλευρά των νικητών 'ανταμείφθηκε' με τη συνθήκη των Σεβρών (10 Αυγούστου 1920), η οποία αφορούσε γενικά τις τύχες των διαφόρων περιοχών της διαμελισμένης πλέον Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Ωστόσο το μεταρρυθμιστικό κίνημα των «νεότουρκων» του Κεμάλ, το οποίο είχε στηρίξει τη σοβιετική επανάσταση, τελικά επιβλήθηκε. Συνακόλουθα αρνήθηκε τη συνθήκη των Σεβρών και απαίτησε νέα. Μετά από πολύμηνες διαπραγματεύσεις με την εμπλοκή όλων των νικητριών δυνάμεων και μετά τη δική μας Μικρασιατική Καταστροφή –κατ' ουσίαν απότοκος και αυτή του παγκοσμίου πολέμου– υπογράφηκε η συνθήκη της Λωζάνης στις 6 Αυγούστου του 1924. Ο Λένιν είχε πεθάνει τον Ιανουάριο της ίδιας χρονιάς.

Στο μεταξύ και εν μέσω των συνεχιζόμενων συγκρούσεων στο εσωτερικό της ΕΣΣΔ (ο εμφύλιος εκεί έληξε το 1922), όπως και του επαναστατικού αναβρασμού που εν πολλοίς εξακολουθούσε λίγο πολύ παντού, η Τρίτη Διεθνής είχε προχωρήσει στο δεύτερο συνέδριό της τον Ιούλιο του 1920. Τούτο θεωρείται συνέδριο ιστορικής σημασίας γιατί, εκτός των άλλων και εν όψει της νέας κατάστασης που διαμορφωνόταν, πρότεινε το πώς όφειλαν να οργανωθούν οι πολιτικές δυνάμεις που αγωνίζονταν για τον σοσιαλισμό σε κάθε χώρα. Αναφέρομαι στους περίφημους «21 όρους» που υποχρεώνονταν να αποδεχθούν όλα τα αριστερά κόμματα που επιθυμούσαν να ενταχθούν στη νέα διεθνή. Ανάμεσά τους διατυπωνόταν η απαίτηση της οριστικής διαφοροποίησής τους από κόμματα που παρέμεναν προσκολλημένα στην πολιτική της Δεύτερης Διεθνούς και η υιοθέτηση του νέου προσδιοριστικού «κομμουνιστικό».

Όπου βέβαια οι όροι αυτοί δεν μπορούσαν να γίνουν αποδεκτοί και να εφαρμοστούν στιγμιαία και κατά τρόπο ενιαίο σε όλες τις χώρες. Για παράδειγμα, το Ιταλικό Κομμουνιστικό Κόμμα, το Κομμουνιστικό Κόμμα Ισπανίας και το Κομμουνιστικό Κόμμα Κίνας εντάχθηκαν στη Διεθνή το 1921. Εξ ου η επέτειος που συζητάμε. Ενώ, ας πούμε, το Γαλλικό Κομμουνιστικό Κόμμα είχε ήδη ενταχθεί το 1920, με τη σημαντική μάλιστα συμβολή του Χο Τσι Μινχ, μετέπειτα ιστορικού ηγέτη του Βιετνάμ. Το Κομμουνιστικό Κόμμα της Ελλάδας εντάχθηκε το 1924, κατ' ουσίαν ως μετεξέλιξη του Σοσιαλιστικού Εργατικού Κόμματος Ελλάδας (ΣΕΚΕ) που είχε ιδρυθεί το 1918 υπό την επίδραση της Ρωσικής Επανάστασης. Χωρίς βέβαια να είχε συγκροτηθεί ακόμη η Τρίτη Διεθνής.

Με λίγα λόγια και σε πολύ γενικές γραμμές, αυτές υπήρξαν οι εξελίξεις που συγκρότησαν τις απαρχές του «διεθνούς κομμουνιστικού κινήματος». Η επέτειος των εκατό χρόνων σε αυτές κατ' ουσίαν αναφέρεται. Από την άλλη πλευρά, τα εκατόν πενήντα χρόνια της Παρισινής Κομμούνας είναι προφανώς διαφορετική επέτειος που σηματοδοτεί διαφορετικά πράγματα. Αλλά, σύμφωνα με όσα είπαμε, όσα συνέβησαν εκατό χρόνια πριν συνδέονται εγγενώς με όσα είχαν συμβεί πενήντα χρόνια πρωύτερα. Το ότι οι εν λόγω δέσμες γεγονότων, εξελίξεων και συμβάντων, διαφέρουν κατά πενήντα στρογγυλά χρόνια σχετίζεται με τον τρόπο που μετράμε συμβατικά τον χρόνο και λίγο ενδιαφέρει την τελεσθείσα –ή την τελούμενη– ιστορία καθ' εαυτήν. Αλλά, βέβαια, είναι τούτοι οι στρογγυλοί αριθμοί που μας προτρέπουν να ασχοληθούμε σήμερα με την ιστορία που τελέστηκε ανάμεσα σε αυτές τις διακριτές δέσμες και να αντλήσουμε τα αναγκαία συμπεράσματα. Ως προς την ιστορία που τελείται σήμερα. Επί καλώ ή επί κακώ.

## Η έκτοτε πολιτική ιστορία: επί τροχάδην

Τα χρόνια που μεσολάβησαν από τις αρχές της δεκαετίας του 1920 μέχρι τις μέρες μας έχουν να επιδείξουν ένα αχανές σύνολο από διακριτές αλλά αλλοσυνδεόμενες εξελίξεις εξαιρετικής σημασίας. Και βεβαίως μείζονα συμβάντα/τροπές της ιστορίας. Ας αναφερθώ εντελώς συνοπτικά σε κάποιους κύριους σταθμούς.

Κατ' αρχάς οι διευθετήσεις μετά τον πόλεμο δημιούργησαν πλήθος εντάσεων οι οποίες, παρά τη δημιουργία της Κοινωνίας των Εθνών που οικοδομήθηκε για να αποτρέψει νέες συρράξεις, ούτε επέβαλαν σταθερότητα ούτε προείκαζαν διαρκή ειρήνη. Έτσι, τα επόμενα χρόνια, κατά την περίοδο του λεγόμενου «Μεσοπολέμου», αντίπαλες και επάλληλες τάσεις, μαζί με τις συνακόλουθες ισχυρές τριβές, αναδείχθηκαν σε όλα τα επίπεδα.

Στο εθνικό, ούτως ειπείν, επίπεδο, είναι αδιαμφισβήτητη η βαθιά ταπείνωση που αισθάνθηκε η Γερμανία με τα δρακόντεια οικονομικά και πολιτικά μέτρα που της είχε επιβάλει η Συνθήκη των Βερσαλλιών, όπως είναι αδιαμφισβήτητη και τα προβλήματα που δημιούργησε η χάραξη συνόρων που διαιρούσαν βιαίως πληθυσμούς με ίδια εθνική άρα και ιστορική ταυτότητα. Στο κοινωνικό επίπεδο, υπήρξαν σημαντικές οι συγκρούσεις που γεννούσε η αντιμετώπιση των καταστροφών του πολέμου και η εξαιρετικά δύσκολη οικονομική συνθήκη που βίωναν οι εργαζόμενοι και το πλήθος των ανέργων, όπως όλα πορεύονταν μαζί με μια αχαλίνωτη κερδοσκοπία. Η δραματική οικονομική κρίση του 1929 συνοψίζει εμβληματικά τούτα τα τεκταινόμενα.

Στο πολιτικό επίπεδο, τα νέα κομμουνιστικά κόμματα ξεδίπλωναν τη δράση τους ενώ ταυτόχρονα αναδύονταν πολιτικά μορφώματα μιας νέας και εξαιρετικά επικίνδυνης ακροδεξιάς. Για λόγους σύνθετους στους οποίους δεν μπορώ προφανώς να επεκταθώ, τα κομμουνιστικά και τα άλλα αριστερά κόμματα δεν μπόρεσαν να αναστείλουν πολιτικά και ιδεολογικά τις αντίστοιχες προοπτικές. Η μετεωρική άνοδος του φασισμού στην Ιταλία, του ναζισμού στη Γερμανία και κάτι συναφούς ή ανάλογου σε άλλες χώρες υπήρξε το συναφές αποτέλεσμα. Κι αυτά ενόσω στο επίπεδο του 'εποικοδομήματος', νέα

και ρηξικέλευθα ρεύματα έβλεπαν το φως: ο «κύκλος της Βιέννης», η «Σχολή της Φρανκφούρτης», το έργο του Κασίρερ, του Χάιντεγκερ ή του Βιτγκενστάιν, ο ριζοσπαστικά δεξιόστροφος νομικο-πολιτικός λόγος του Καρλ Σμιτ ή η αυξανόμενη επιρροή της Ψυχανάλυσης πατούσαν και αναπτύσσονταν σε τούτο το πανταχόθεν σειόμενο υπέδαφος. Εκεί όπου πατούσαν επίσης ο Σουρεαλισμός και το Νταντά, ο Σαγκάλ και ο Ντε Κίρικο, το Μπάουχαους και ο Λε Κορμπυζιέ, όπως άλλωστε ο Προυστ, ο Κάφκα, ο Τζόις, ο Μιούζιλ, ο Λόρκα, ο Μπρεχτ,...

Σχεδόν αναπόφευκτα, γιατί τίποτε δεν κατόρθωσε να επιβάλει μια ριζική αναστροφή της πορείας, τούτες και πολλές άλλες ποικιλόμορφες εντάσεις πύκνωναν και συσσωρεύονταν ώστε να καταλυθούν τελικά με έναν Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο που επέβαλε κατ' ουσίαν η ναζιστική πλέον Γερμανία. Πόλεμο ακόμη πιο αιματηρό από τον πρώτο. Από αυτόν είχε προηγηθεί ο Ισπανικός εμφύλιος, με τη δοκιμασία των όπλων της ήδη ναζιστικής Γερμανίας, τον βομβαρδισμό της Γκουέρνικα, τις «Διεθνείς Ταξιαρχίες» της παγκόσμιας Αριστεράς και τη σημαντική δράση των αναρχικών υπέρ της Δημοκρατίας και της προστασίας της.

Ο πόλεμος τελείωσε οριστικά μόνο με τη ρίψη ατομικής βόμβας στη Χιροσίμα και στο Ναγκασάκι, αλλά μετά τη λήξη του ο κόσμος είχε αλλάξει ριζικά για μια ακόμη φορά. Το κυριότερο ίσως χαρακτηριστικό της νέας μεταπολεμικής συνθήκης είναι η επέκταση του κομμουνιστικού κόσμου και τα επακόλουθά της. Η Τρίτη Διεθνής έχει μεν διαλυθεί τυπικά το Μάιο του 1943, ίσως και ως χειρονομία καλής θέλησης απέναντι στους εν πολέμω Συμμάχους, αλλά η πειθαρχία απέναντί της παρέμενε ουσιαστικά αλώβητη. Όσο κι αν αυτή είχε εν πολλοίς αναχθεί από καιρό, με τρόπους που θα δούμε συνοπτικά παρακάτω, σε 'εθελοντική' πειθαρχία απέναντι στο ΚΚΣΕ και συνεκδοχικά στην ΕΣΣΔ και όχι απέναντι σε ένα επιτελικό κέντρο με αυθεντικά ισότιμους εκπροσώπους από όλα τα μετέχοντα κομμουνιστικά κόμματα.

”

Το κυριότερο ίσως χαρακτηριστικό της νέας μεταπολεμικής συνθήκης είναι η επέκταση του κομμουνιστικού κόσμου και τα επακόλουθά της. Η Τρίτη Διεθνής έχει μεν διαλυθεί τυπικά το Μάιο του 1943 [...], αλλά η πειθαρχία απέναντί της παρέμενε ουσιαστικά αλώβητη.

Έτσι ή αλλιώς πάντως, η νίκη της επανάστασης στην Κίνα (Οκτώβριος 1949) τελέστηκε υπό την ηγεσία του ΚΚ Κίνας και με Γραμματέα τον Μάο κατ' ουσίαν στο όνομα του κομμουνισμού. Μολονότι στηρίχθηκε ρητά κυρίως στον αγώνα των αγροτών -άποψη και πολιτική πρακτική απολύτως αιρετική ως προς τα όσα πρέσβευε το ΚΚΣΕ από την ίδρυσή του. Όπως εξίσου αιρετική ήταν η όλη πολιτική πρακτική του ΚΚ Κίνας και η στρατηγική που ακολούθησε προκειμένου να διεξαγάγει έναν ιδιότυπο εθνικο-απελευθερωτικό πόλεμο και εν ταυτώ μια κοινωνική επανάσταση: στη σκέψη του Μάο, η βαθιά παράδοση της Τέχνης του Πολέμου του Σουν Τζου είχε συνδεθεί ιδιότροπα με μαρξιστικές και λενινιστικές προκειμένες. Ακόμη μια φορά η «συγχώνευση» επί το έργον.

Κατ' αντιδιαστολήν, η επέκταση του κομμουνιστικού κόσμου στη μισή Ευρώπη υπήρξε κάθε άλλο από αιρετική. Αυτή στηρίχθηκε κυρίως στις επιτυχίες του Κόκκινου Στρατού της ΕΣΣΔ κατά τη διάρκεια του πολέμου και, για άλλη μια φορά, στο μοίρασμα του κόσμου από τις νικήτριες δυνάμεις. Οι διασκέψεις της Τεχεράνης (Δεκέμβριος 1943) και της Γιάλτας (Φεβρουάριος 1945) επισφράγισαν το αποτέλεσμα ενώ το Σύμφωνο της Βαρσοβίας που συντάχθηκε το 1955 (ως αντίπαλο δέος του ΝΑΤΟ (North Atlantic Treaty Organization) που είχε διαμορφωθεί το 1949 κατά βάσιν ως 'αμυντική' στρατιωτική συμμαχία ενάντια στη σοβιετική 'απειλή') μορφοποίησε τυπικά το μπλοκ των ευρωπαϊκών κομμουνιστικών χωρών. Σχετική παραφωνία με αυξομειούμενες εντάσεις παρέμενε η Γιουγκοσλαβία του Τίτο ενώ η Ελλάδα, έχοντας απελευθερωθεί κατά βάσιν με τις δικές της δυνάμεις (όπως άλλωστε και η Γιουγκοσλαβία), όφειλε να υποστεί την πρόκληση των Δεκεμβριανών και να περάσει από έναν καταστροφικό εμφύλιο προκειμένου να υπαχθεί άνευ ετέρου στους όρους της μοιρασιάς.

Οι εν λόγω διευθετήσεις εν πολλοίς κατακάθισαν, αλλά βέβαια το ονομαζόμενο -με αποκλειστικά στρατιωτικούς όρους πλέον- «κομμουνιστικό στρατόπεδο» είχε διευρυνθεί εντυπωσιακά. Οπότε η εχθρότητα απέναντι στην ΕΣΣΔ επανήλθε με νέα δριμύτητα (από εδώ απορρέει η συγκρότηση του ΝΑΤΟ) ενώ ο βαθύς φόβος που ενέπνεε η λεγόμενη «παγκόσμια κομμουνιστική απειλή» τροφοδοτούσε αποφασιστικά όλες τις μορφές αντικομμουνισμού. Έκφανση και αποτέλεσμα αυτής της συστατικής εχθρότητας ήταν ο διπολικός διαχωρισμός της υφηλίου σε «Δύση» και «Ανατολή». Μέσω ενός στρατιωτικού, πολιτικού και συνάμα ιδεολογικού «Σιδηρού Παραπετάσματος». Δηλαδή ενός πρώτου και υποδειγματικού έκτοτε διαχωριστικού τείχους του οποίου ιδρυτική πράξη οικοδόμησης υπήρξε η πρόκληση των Δεκεμβριανών στη δική μας Αθήνα. Στις ρωγμές του εν λόγω τείχους άρχισαν να εγκατοικούν οι «Χώρες των Αδεσμεύτων», δηλαδή ένας «Τρίτος Κόσμος» που ισορροπούσε -δύσκολα- ανάμεσα στους άλλους δύο. Σε αυτόν εντάχθηκε τελικά η Γιουγκοσλαβία του Τίτο, όπως και η Κύπρος του Μακάριου.

Να σημειώσω επίσης ότι το πλουσιοπάροχο «Σχέδιο Μάρσαλ», επί προεδρίας Τρούμαν στις ΗΠΑ (1945-1953), είχε μεριμνήσει ώστε να μην περιέλθει η μεταπολεμική οικονομική κατάσταση των χωρών της «Δύσης» σε ανάλογη εξαθλίωση με εκείνη που είχε βρεθεί η Γερμανία μετά τη λήξη του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου. Τα συναφή διδάγματα είχαν φαίνεται εμπεδωθεί ενώ, βέβαια, η ηγεμονία των ΗΠΑ στη «Δύση» αποκτούσε έτσι ισχυρές υλικές βάσεις.

Από εκεί και κατόπιν, επήλθε κάποια μορφής διπολική ισορροπία, αλλά δεν έλειψαν τα σοβαρά επεισόδια που τη διατάραξαν. Η ηττημένη Γερμανία είχε διαιρεθεί σε Ανατολική («κομμουνιστική») και Δυτική, ο πόλεμος της Κορέας (1950-1953) που έληξε με τον διαχωρισμό της χώρας σε Βόρεια («κομμουνιστική») και Νότια, η ήττα της Γαλλίας στο Ντιεν Μπιεν Φου (1954) που οδήγησε στη διαίρεση του Βιετνάμ σε Βόρειο (επίσης «κομμουνιστικό») και Νότιο και στην απόσυρση κάθε συντεταγμένης Γαλλικής επιρροής από ολόκληρη την Ινδοκίνα, η εθνικοποίηση της διώρυγας του Σουέζ από την «αδέσμευτη» Αίγυπτο του Νάσερ, πολιτική πράξη που επέφερε την αποτυχημένη στρατιωτική επέμβαση Μεγάλης Βρετανίας, Γαλλίας και Ισραήλ (1956) που αποσκοπούσε στην επαναφορά του status quo, καθώς και η νίκη του εθνικοαπελευθερωτικού αγώνα της Αλγερίας (1962), ενίσχυσαν το «κομμουνιστικό στρατόπεδο», επέκτειναν τον χώρο των «αδεσμεύτων» και βεβαίως εδραίωναν την ηγεμονία των ΗΠΑ στη «Δύση». Ούτε, βέβαια, η μισή Γερμανία (η Δυτική) ούτε η Μεγάλη Βρετανία ή η Γαλλία μπορούσαν ή ήθελαν πλέον να την αμφισβητήσουν ή να τη συναγωνιστούν. Στοιχειωδώς διαφοροποιητική πρωτοβουλία αποτέλεσε η προοπτική δημιουργίας μιας Ευρωπαϊκής Ένωσης «από τον Ατλαντικό μέχρι τα Ουράλια». Η προοπτική είχε τεθεί σε τροχιά ήδη από το 1951, διεξήλθε διάφορα στάδια με ενδιάμεσες συνθήκες και επανειλημμένες διευρύνσεις ενώ τελικά οδηγήθηκε στη σημερινή Ευρωπαϊκή Ένωση που 'υποβαστάζεται' κυρίως από τη συνθήκη του Μάαστριχτ (1993) και εκείνη της Λισαβώνας (2009).

Αλλά ούτε η ηγεμονία των ΗΠΑ παρέμεινε αφ' εαυτής αδιατάρακτη. Η νίκη του αντάρτικου στην Κούβα (1959) με επικεφαλής τον Φιντέλ Κάστρο και τον Τσε Γκεβάρα, η μετατροπή του αντάρτικου σε κομμουνιστικό κόμμα και η αποτυχία της εισβολής των ΗΠΑ στον κουβανικό «Κόλπο των Χοίρων» το 1961 εδραίωναν την ύπαρξη ενός προχωρημένου 'φυλάκιου' του «κομμουνιστικού στρατοπέδου» στην εξώπορτα της 'υπερδύναμης'. Παράλληλα η εξάπλωση του αντάρτικου σε διάφορες χώρες της Λατινικής Αμερικής και κυρίως η παρατεταμένη εξέγερση στο Νότιο Βιετνάμ που μετατράπηκε στον «πόλεμο του Βιετνάμ» και από εκεί στην ταπεινωτική ήττα των ΗΠΑ το 1973 και στην οριστική συνθηκόλογησή τους το 1975 κατέφεραν σημαντικά πλήγματα στην εν λόγω ηγεμονία.

Τουλάχιστον ως προς το τελευταίο, είχε μεσολαβήσει βέβαια εκείνο που μπορούμε να αποκαλέσουμε «συμβάν 1968». Εννοώ ότι το 1968 αποτέλεσε χρονιά-ορόσημο γιατί 'έτυχε' να συγκλίνουν ειδικά τότε καταλυτικές εξελίξεις σε όλα περίπου τα σημεία του πλανήτη. Εξελίξεις που αμφισβητούσαν οιονεί επαναστατικά ολόκληρο τον μεταπολεμικά διαμορφωμένο κόσμο. Ήταν η χρονιά όπου ο πόλεμος στο Βιετνάμ φάνηκε να αλλάζει ριζικά τροπή με τη γενική επίθεση του «Τετ» (Βιετναμική πρωτοχρονιά) που εξαπέλυσε το Φεβρουάριο του 1968 το Μέτωπο Εθνικής Απελευθέρωσης (National Liberation Front of South Vietnam) ή περιφρονητικά οι «Βιετκόνγκ» (σύνοψη του «κομμουνιστές του Βιετνάμ»), προδιαγράφοντας εμφανώς την ήττα των ΗΠΑ. Σε συνάρτηση με ένα διαρκώς διογκούμενο αντιπολεμικό κίνημα στο έδαφος των ίδιων των ΗΠΑ, κίνημα με παγκόσμια απήχηση που συνέκλινε τόσο με ένα εξίσου εντυπωσιακό αντιρατσιστικό κίνημα που διεκδικούσε πολιτικά και κοινωνικά δικαιώματα των μαύρων πολιτών της μεγάλης χώρας, απογόνους δούλων, όσο και με μια πολύμορφη και πολύχρωμη εξέγερ-



[...] μέσα στο καμίνι που έβραζε λίγο πολύ παντού, πολύμορφες οικολογικές ευαισθησίες αναδείχθηκαν ενώ ο φεμινισμός, ο αυτοπροσδιορισμός του σώματος και του σεξουαλικού προσανατολισμού, καθώς και η διεκδίκηση όλων των μορφών ατομικών και κοινωνικών δικαιωμάτων, τέθηκαν στο προσκήνιο με συνολικό αποτέλεσμα τη συγκρότηση των λεγόμενων «νέων κοινωνικών κινημάτων».

ση της νεολαίας. Εξίσου εντυπωσιακό υπήρξε ένα αριστερό, βαθιά πολιτικοποιημένο φοιτητικό κίνημα που ξέσπασε πρώτα στο Βερολίνο για να επεκταθεί γρήγορα σε όλες τις χώρες, από τα Πανεπιστήμια του Μπέρκλεϊ και της Κολούμπια μέχρι εκείνα της Ιταλίας και από το Μεξικό μέχρι την Ιαπωνία. Και βεβαίως το Παρίσι. Εκεί μάλιστα αυτό συνδέθηκε οργανικά με μια πρωτοφανή σε μέγεθος, διάρκεια και μαχητικότητα πανεργατική απεργία που συγκλόνισε τη Γαλλία και τον κόσμο για έναν ολόκληρο μήνα. Για λόγους που δεν χωρούν σε μια τέτοια σύντομη επισκόπηση, ο «Παρισινός Μάης», νοούμενος κυρίως ως «φοιτητικός», χρωμάτισε με τον τρόπο του και τελικά έφτασε να ονοματίσει ολόκληρο το «συμβάν 1968». Απωθώντας έτσι ουσιαστικά στα περιθώρια της μνήμης τις άλλες καθοριστικές συνιστώσες του.

Την ίδια χρονιά και παράλληλα, λίγο πολύ όλες οι χώρες της Λατινικής Αμερικής βρίσκονταν σε πολύμορφο αναβρασμό, με εμβληματική στιγμή τα όσα συνέβησαν τον Οκτώβρη του 1968 στην πόλη του Μεξικού με την αδίστακτη αιματηρή καταστολή μιας φοιτητικής διαμαρτυρίας πριν τη διεξαγωγή εκεί των Ολυμπιακών Αγώνων όσο και κατά την απονομή των μεταλλείων στους νικητές του δρόμου 200 μέτρων. Επιπλέον, μέσα στο καμίνι που έβραζε λίγο πολύ παντού, πολύμορφες οικολογικές ευαισθησίες αναδείχθηκαν ενώ ο φεμινισμός, ο αυτοπροσδιορισμός του σώματος και του σεξουαλικού προσανατολισμού, καθώς και η διεκδίκηση όλων των μορφών ατομικών και κοινωνικών δικαιωμάτων, τέθηκαν στο προσκήνιο με συνολικό αποτέλεσμα τη συγκρότηση των λεγόμενων «νέων κοινωνικών κινημάτων». Έτσι, νέες μορφές σχέσεων, νέες συμπεριφορές, ακόμη και νέες ενδυμασίες ή κομμώσεις επιβλήθηκαν ενώ ο κινηματογράφος και όλες οι μορφές της τέχνης γνώρισαν καινοτόμα άνθιση. Από τον Μπομπ Ντύλαν και τη Τζόαν Μπαέζ μέχρι τον Γκοντάρ, τον Ρετζιανί και το Θέατρο του Ήλιου.

Βέβαια, κατά το ίδιο πάντα 1968, δεν αφέθηκε καθόλου άθικτος ο «Ανατολικός» πόλος του διπολικού κόσμου που είχε πλέον παγιωθεί. Καθοριστική συνιστώσα του «συμβάντος 1968» υπήρξε η κορύφωση της θεωρητικής και έμπρακτης κριτικής στη μορφή καθεστώτος που είχε επικρατήσει –κατά τρόπους που θα δούμε– στην ΕΣΣΔ και στις χώρες

της άμεσης επιρροής της. Εννοώ ότι η λεγόμενη «Άνοιξη της Πράγας» ήδη συνιστούσε τότε ένα πείραμα εν εξελίξει που αποσκοπούσε στη φιλελευθεροποίηση της κρατικά ελεγχόμενης οικονομίας της Τσεχοσλοβακίας ενώ ανέπτυξε παράλληλα τις απαρχές μιας 'ανανεωτικής' κριτικής σε έναν παγιωμένο «μαρξισμό» ο οποίος, όπως φαινόταν πλέον πολύ ευρύτερα, είχε αναχθεί σε κρατική ιδεολογία: σύστημα δικαιολόγησης, χωρίς περιθώρια κριτικής ή καν αντίρρησης, της κρατικής πολιτικής της ΕΣΣΔ και μαζί της κομματικής πολιτικής του ΚΚΣΕ. Η στρατιωτική επέμβαση των χωρών του Συμφώνου της Βαρσοβίας στην Τσεχοσλοβακία τον Αύγουστο του 1968 επέβαλε το βίαιο τέλος του πειράματος προκαλώντας ευρύτατες και πολύ έντονες διαμαρτυρίες και από σημαντικές πλευρές της απανταχού Αριστεράς. Με ίσως πιο χαρακτηριστική και πολλαπλώς σημαίνουσα εκείνη του Ιταλικού ΚΚ και του ΚΚ Ισπανίας. Των οποίων ακριβώς την ίδρυση μνημονεύουμε σήμερα.

Από μια διαφορετική πλευρά και την ίδια πάντα χρονιά, κορυφώθηκε και μετατράπηκε σε παγκόσμια απορία η λεγόμενη «Μεγάλη Πολιτιστική Προλεταριακή Επανάσταση» στην Κίνα η οποία είχε ξεκινήσει το 1966 και ακολουθήσει την καθοριστικής σημασίας, όπως επίσης θα δούμε, σινο-σοβιετική ρήξη. Η εν λόγω «επανάσταση» έφτασε τότε να εκλαμβάνεται πλατιά ως η εξ αριστερών έμπρακτη και θεωρητικά θεμελιωμένη απάντηση στις εκφυλιστικές εξελίξεις -όπως τις θεωρούσε το ΚΚ Κίνας, αλλά πλέον και πολλοί άλλοι- της ΕΣΣΔ και των καθεστώτων του «ιστορικού κομμουνισμού». Αποτέλεσμα ήταν να προσδιοριστεί το «συμβάν 1968» και από έναν 'μαοϊσμό' ευρωπαϊκής κοπής που συνέγειρε αρκετούς σημαντικούς διανοούμενους και πλήθος νέων λίγο πολύ παντού στον κόσμο: φαινόταν πως η Κίνα είχε να διδάξει πολλά την Αριστερά.

Συνάγεται ότι εν μέσω του «συμβάντος 1968» συγκροτήθηκαν δύο διακριτοί πόλοι κριτικής στην 'ορθοδοξία' του ΚΚΣΕ τόσο σε πολιτικό όσο και σε θεωρητικό επίπεδο. Από τη μια πλευρά, η 'ανανεωτική' κριτική του Ιταλικού ΚΚ του ΚΚ Ισπανίας και η διστακτικότερη του ΚΚ Γαλλίας, όπως είχαν αρχίσει να συγκροτούν τον «ευρωκομμουνισμό». Από την άλλη πλευρά, η νοούμενη ως περισσότερο ρηξικέλευθη κριτική του ΚΚ Κίνας και ενός διεθνοποιημένου 'μαοϊσμού' με πλατιά επίδραση, αν και εν πολλοίς διάχυτη, και ισχυρή θεωρητική στήριξη, αν και όχι πάντα απολύτως ρητή. Η επέτειος που συζητάμε αναφέρεται στους δίδυμους, αν και φαινομενικά αποκλίνοντες, πόλους αυτών των εξελίξεων. Να σημειώσω επιπλέον ότι, με 'έδρα' το ίδιο το Παρίσι του 1968, τόσο ο Αλτουσέρ και η 'σχολή' του, όπου εντάσσεται άμεσα ή έμμεσα και ο Νίκος Πουλαντζάς, όσο και ο Σαρλ Μπετελέμ, με τις διεισδυτικές μελέτες του αναφορικά με τα ζητήματα που έθετε και θέτει η οικοδόμηση του σοσιαλισμού, συνιστούν εξέχουσες περιπτώσεις του είδους 'μαοϊσμού' στον οποίο αναφέρομαι.

Έτσι ή αλλιώς πάντως, μέσα από αυτές τις εξελίξεις, οι δυνατότητες κριτικής στην 'ορθοδοξία' του ΚΚΣΕ είχαν απελευθερωθεί πλήρως από το φόβο να κατηγορηθούν ως «ρεβιζιονιστικές», «αντικομμουνιστικές» και τελικά «προδοτικές». Σε συνάρτηση με τη γοητεία που ασκούσε η Κούβα του Κάστρο και η επαναστατική πορεία του Τσε Γκεβάρα, η ίδια η «Πολιτιστική Επανάσταση» στην Κίνα, όπως και η αδιάλειπτη παρουσία οργα-

νώσεων τροτσκιστικής έμπνευσης (επί των οποίων θα επανέλθω), τελικό αποτέλεσμα υπήρξε το να ανοίξει διάπλατα και δυναμικά το πεδίο που ονομάστηκε «Δυτικός Μαρξισμός». Προφανώς σε αντιδιαστολή με τον «ανατολικό» που υπονοεί κατά βάση τον «ορθόδοξο μαρξισμό» του ΚΚΣΕ. Το ζήτημα της «συγχώνευσης» εργατικού κινήματος και επιστημονικής θεωρίας, όπως τίθεται ή μπορεί να τεθεί με όρους του δικού μας παρόντος, βρίσκει εδώ αφετηρίες για μια κατ' αρχήν επαρκή πραγμάτευση.

Ωστόσο, παρ' όλα αυτά τα πολλά και σύνθετα, η πορεία που ακολούθησε ο κόσμος από το 1968 μέχρι σήμερα δεν ενσάρκωσε την επαναστατική προσημονία που είχε ανατείλει δυναμικά με όλους τους τρόπους εκείνο το ξεχωριστό έτος. Οι έκτοτε εξελίξεις υπήρξαν ετερόκλητες, πολυεπίπεδες και αντιφατικές ενώ το πλαίσιο στο οποίο εκτυλίχθηκαν και το οποίο οι ίδιες προσδιόρισαν παρέμενε και παραμένει εξαιρετικά ρευστό, προεικάζοντας, αν μη τι άλλο, νέους σοβαρούς κινδύνους. Όχι πάντως χωρίς να αναζωογονείται ταυτόχρονα εδώ ή εκεί η ελπίδα...

Ιδού επί τροχάδην οι συναφείς επικεφαλίδες.

Η ανάδειξη του Παλαιστινιακού ζητήματος στο επίκεντρο του παγκόσμιου ενδιαφέροντος μετά τον «Πόλεμο των έξη ημερών» (1967) και η συνεχής παρουσία του στην επικαιρότητα έκτοτε. το στρατιωτικό πραξικόπημα στη Χιλή που ανέτρεψε την εκλεγμένη ως συμμαχία αριστερών δυνάμεων κυβέρνηση Αλιέντε (1973) και η στυγνή καταστολή που ακολούθησε. Η «Επανάσταση των Γαρυφάλλων» στην Πορτογαλία (1974). Ο θάνατος του Μάο (1976), η αναδρομική ήττα της «Πολιτιστικής Επανάστασης», η σιωπηλή αποκήρυξή της και η σταδιακή μετεξέλιξη της Κίνας σε ιδιότυπο κεφαλαιοκρατικό-κρατικό-παραδοσιακά «κομμουνιστικό» καθεστώς υπό το κεντρικό σύνθημα «πλουτίστε!». Μαζί με την εντυπωσιακή άνοδο της χώρας στο παγκόσμιο οικονομικό στερέωμα. Η Ιρανική επανάσταση (1979) και ο νέος ισλαμικός φονταμενταλισμός. η κατάρρευση της σοβιετικής επικράτειας και των συναφών καθεστώτων στην Ευρώπη με ορόσημο την πτώση του τείχους του Βερολίνου το 1989. Η ενοποίηση της Γερμανίας, το κόστος και οι επιπτώσεις της. Η ιδιότυπη διαδικασία «πρωταρχικής συσσώρευσης» στη νέα Ρωσία και στις άλλες τέως «κομμουνιστικές» χώρες. Η εμφάνιση, η ραγδαία άνοδος και η τελική επικράτηση του νεοφιλελευθερισμού σε συνάρτηση με την ένταξη στα αντίστοιχα προτάγματα του μεγαλύτερου μέρους της διεθνούς σοσιαλδημοκρατίας, η διάλυση της Γιουγκοσλαβίας, οι έξωθεν παρεμβάσεις που την παρακίνησαν, οι πόλεμοι που την προώθησαν (1991-1995), οι νατοϊκοί βομβαρδισμοί που τη σφράγισαν (1999), όπως και οι μετέπειτα εξελίξεις στην περιοχή της που παραμένουν ανοιχτές ουσιαστικά μέχρι σήμερα. Η πορεία της Ευρωπαϊκής Ένωσης και οι αλληπάλληλες διευρύνσεις της. Η ανάδυση του πολύμορφου κινήματος ενάντια στην «καπιταλιστική παγκοσμιοποίηση» με τις πολλές κατά τόπους εκφράσεις του, κατά κανόνα με τη μορφή forum, όπως ξεκίνησε στο Σιάτλ των ΗΠΑ το 1999 και με κύριους σταθμούς το Πόρτο Αλλέγκρε (Ιανουάριος 2001) και τη Γένοβα (Ιούλιος 2001). Η επίθεση στους Δίδυμους Πύργους στη Νέα Υόρκη στις 11 Σεπτεμβρίου του 2001. Οι πόλεμοι στο Αφγανιστάν, στο Κουβέιτ και στο Ιράκ. Η περιπετειώδης εναλλαγή κυβερνήσεων είτε με σοσιαλιστική είτε με νεοφιλελεύθερη προοπτική στις χώρες της Λατινικής Αμερικής. Η χρηματοπιστωτική κρίση που άρχισε να εκδιπλώνεται το 2008 και οι παγκόσμιες επι-



πτώσεις της, η νέα γεωπολιτική αστάθεια, το κίνημα Black Lives Matter, η προεδρία Μπάιντεν... και συνεχίζουμε...

Απλώς υποσημειώνω γιατί προφανώς δεν μπορώ να επεκταθώ εδώ, ότι ο καθ' ημάς Συνασπισμός της Ριζοσπαστικής Αριστεράς προσπάθησε να ενοποιήσει έμπρακτα σε ενιαίο κόμμα ολόκληρο το φάσμα –κατά το δυνατόν– των αριστερών δυνάμεων της χώρας. Καταπώς δηλώνει το όνομά του και περιγράφει η ιδρυτική του διακήρυξη. Και βεβαίως κυβέρνησε, πολεμήθηκε πανταχόθεν με άκρα σφοδρότητα και εξακολουθεί να πολεμείται. Το καινοτόμο τούτο πολιτικό 'πείραμα' βρίσκεται εν εξελίξει...

### Η μετεξέλιξη της «συγχώνευσης»: πολιτική και θεωρία

Προφανώς δεν είναι δυνατόν να διατρέξω εδώ τα παραπάνω καν στοιχειωδώς. Για τις ανάγκες του παρόντος –δηλαδή, επαναλαμβάνω, προκειμένου να θέσω κάποια ζητήματα ως προς τη «συγχώνευση» εργατικού κινήματος και επιστημονικής θεωρίας– απαιτείται να σταθώ κάπως περισσότερο σε σημεία που αφορούν τις εξελίξεις στο ΚΚΣΕ, στην Τρίτη Διεθνή και στο «διεθνές κομμουνιστικό κίνημα». Οπότε ξαναπιάνω το νήμα από το σημείο όπου το άφησα προηγουμένως.

Μετά τον θάνατο του Λένιν, συνήλθε η ηγεσία του ΚΚΣΕ προκειμένου να εκλέξει νέο Γραμματέα του κόμματος και ηγέτη της ΕΣΣΔ. Οι σχετικές συζητήσεις μάλλον δεν κράτησαν πολύ και τελικά ο Στάλιν υπερίσχυσε κυρίως έναντι του Τρότσκι. Ωστόσο η σχετικά ήπια αυτή προσαρμογή σε μια κατάσταση όπου έλειπε η αδιαμφισβήτητη ηγεμονική παρουσία του Λένιν έδωσε γρήγορα τη θέση της σε μεγάλες διαφωνίες που αφορούσαν κυρίως την αντιμετώπιση των επιπτώσεων του πολέμου (εξωτερικού και ταυτόχρονα εμφύλιου, όπως είπαμε), καθώς και τα εξαιρετικά πολύπλοκα ζητήματα που έθετε εκ των πραγμάτων η οικοδόμηση της νέας σοβιετικής δημοκρατίας.

Οι λεπτομέρειες καθεμιάς από αυτές τις διαμάχες είναι πολλές, σημαντικές και πολύπλοκες. Ιδίως αν οι συναφείς απόψεις συνδυαστούν, ως οφείλουν, με τα πολύ επείγοντα, πολύ απτά και ταυτόχρονα πρωτόγνωρα προβλήματα που

”

[...] ο καθ' ημάς Συνασπισμός της Ριζοσπαστικής Αριστεράς προσπάθησε να ενοποιήσει έμπρακτα σε ενιαίο κόμμα ολόκληρο το φάσμα –κατά το δυνατόν– των αριστερών δυνάμεων της χώρας. Καταπώς δηλώνει το όνομά του και περιγράφει η ιδρυτική του διακήρυξη. Και βεβαίως κυβέρνησε, πολεμήθηκε πανταχόθεν με άκρα σφοδρότητα και εξακολουθεί να πολεμείται. Το καινοτόμο τούτο πολιτικό 'πείραμα' βρίσκεται εν εξελίξει...

έθετε η επιβίωση πρώτα, η σταθεροποίηση ύστερα και η εξέλιξη κατόπιν της ΕΣΣΔ προς την κατεύθυνση του σοσιαλισμού. Ωστόσο τελικό πολιτικό αποτέλεσμα ήταν ότι ο Στάλιν κατόρθωσε να απομονώσει έναν προς έναν τους αντιπάλους του στην ηγεσία του κόμματος, να τους κατανικήσει όλους κατά κράτος και να αναδειχθεί τελικά στον αδιαμφισβήτητο ηγέτη του ΚΚΣΕ και της ΕΣΣΔ. Αταλάντευτο συνεχιστή, υποτίθεται, του Λένιν και άγρυπνο φρουρό της παρακαταθήκης του.

Η κορύφωση αυτής της πορείας προς την παντοδυναμία είχε δύο αιχμές. Αφ' ενός την καθαίρεση από το Πολιτικό Γραφείο, τη διαγραφή από το κόμμα (1926), την απέλαση από την ΕΣΣΔ (1929) και την οργανωμένη δολοφονία (1940) του Τρότσκι και αφ' ετέρου τις λεγόμενες «δίκες της Μόσχας» (1936-1938). Αυτές οδήγησαν στη καταδίκη εις θάνατον ως «προδοτών» του Ζινόβιεβ (εκτός των άλλων, πρώτου προέδρου της εκτελεστικής επιτροπής της Τρίτης Διεθνούς), του Κάμενεφ, του Μπουχάριν, και πολλών ακόμη κορυφαίων πολιτικών και στρατιωτικών στελεχών του ΚΚΣΕ. Παράλληλα εξαπολύθηκαν μαζικοί διωγμοί, κυρίως διανοουμένων και καλλιτεχνών, αλλά και πολλών ακόμη «αντεπαναστατικών στοιχείων», διωγμοί που κατέληξαν σε ποινές που κυμαίνονταν μεταξύ καταδίκης σε θάνατο και πολυετούς εξορίας στη Σιβηρία.

Σίγουρα αυτές οι εξελίξεις δημιουργούν αποτροπιασμό. Όσοι θεωρούν δε ότι έλκουν την καταγωγή τους από το «διεθνές κομμουνιστικό κίνημα», όπως έλεγα, δεν πρέπει να αγνοήσουν τη φρίκη ή να την παρακάμψουν για να ξεμπερδέψουν γρήγορα μαζί της, ανάγοντας το ζήτημα στη φυσιογνωμία ενός 'κακού' που νίκησε δόλια τους 'καλούς' – για αρκετούς ο 'κακός' ίσως δεν ήταν και τόσο 'κακός' ούτε οι 'καλοί' τόσο 'καλοί' – ή στις «αντικειμενικές συνθήκες» που διαμόρφωνε η «ιμπεριαλιστική περικύκλωση» και οι οποίες ωθούσαν σε «στρεβλώσεις» και «υπερβολές». Οι δίκες της Μόσχας, όπως μάλιστα συνδέονται με άλλα ανάλογα τραγικά επεισόδια εδώ ή εκεί, συνιστούν ζήτημα που εμπλέκει πολλούς παράγοντες και σε πολλά διακριτά επίπεδα, έχει πολλές διαστάσεις και αποτελεί θέμα εξαιρετικά σύνθετο. Εκτός των άλλων γιατί συνδέεται εξ αντιθέτου, αλλά μέσα στο ίδιο αδιάσπαστο πολιτικό-κοινωνικό κίνημα, με την απελευθερωτική προοπτική που άνοιξε για τον ανθρωπότητα το έργο του Μαρξ και η ίδια η επιτυχία της Ρώσικης Επανάστασης, με την καθοριστική, βέβαια, συνδρομή του Λένιν και των μπολσεβίκων. Όπως συνδέεται εξίσου με την απροσμέτρητη γενναιοφροσύνη και τη συντριπτική ανιδιοτέλεια που επέδειξαν οι ασύγκριτα περισσότεροι που εντάχθηκαν στις γραμμές του κομμουνιστικού κινήματος παντού στον κόσμο. Υπαρξιακά και μέχρι θανάτου. Στους οποίους συμπεριλαμβάνονται βέβαια οι εκτελεσμένοι και οι τραγικά διωχθέντες μετά τις δίκες της Μόσχας...

Η φρίκη, ισχυρίζομαι, όχι μόνο δεν μπορεί να καταλαγιάσει, δηλαδή να απωθηθεί με ήσυχη συνείδηση, αλλά οφείλει να παραμείνει ενεργή. Γιατί ουσιαστική λύτρωση από εκείνη μπορεί να επέλθει μόνον υπό την προϋπόθεση ότι όσοι επιμένουν στην προοπτική του κομμουνισμού τη διατηρήσουν κατά νου προκειμένου να της απαντήσουν έμπρακτα δημιουργώντας τόσο με την πολιτική όσο και με την καθημερινή εν κόσμω και εν κοινωνία πρακτική τους συνθήκες ευφρόσυνες και συνθήκες ζωογόνες. Συνθήκες όπου, εκτός των άλλων, η κριτική σκέψη μπορεί να στοιχειοθετείται και να διατυπώνεται ελεύθερα, ακολουθώντας τον δικό της εσωτερικό ειρμό και τη δική της εσωτερική αυστηρότητα, χωρίς υποκείμενους υπολογισμούς ως προς το πώς θα εκλη-

φθούν τα λεχθέντα, τι συσχετισμούς θα διαμορφώσουν και πώς θα ενταχθεί εκεί αυτός ή αυτή που τόλμησε να μιλήσει. Συνθήκες όπου η διαφωνία δεν θα αποτελεί έγκλημα καθοσιώσεως, αλλά συντροφική πρόσκληση για εμβάθυνση, συνθήκες όπου η συνθετική δημοκρατία των προσεγγίσεων θα φτάνει να συνιστά πανίσχυρη παραγωγική δύναμη για το κοινό καλό. Σήμερα και για αύριο.

Οι αφετηρίες του «φαινομένου Στάλιν» μπορούν να εντοπιστούν, ισχυρίζομαι, στους τρόπους κατά τους οποίους αυτές οι σχεδόν προφανείς αρχές λειτουργίας –τις οποίες περίπου όλοι σεμνύνονται να επικαλούνται– κατάντησαν επί της ουσίας νεκρό γράμμα ή ανίσχυρο άρθρο καταστατικού και υποτάχθηκαν άνευ ετέρου στις δουλείες της εκάστοτε τρέχουσας πολιτικής τακτικής. Με την εσωκομματική δημοκρατία να ανάγεται σε τυπική λειτουργία και συγκεκριμένο τελετουργικό προκειμένου να επικυρωθούν προειλημμένες αποφάσεις. Η αναδρομική δικαίωση των κομμουνιστών που οδηγήθηκαν στον αφανισμό στο όνομα του κομμουνισμού μπορεί να επέλθει, εξακολουθώ να ισχυρίζομαι, μόνον υπό αυτούς τους όρους. Όρους τους οποίους, σε τελευταία ανάλυση, μπορεί ίσως να επιβάλει ένα αυθεντικά ακηδεμόνευτο λαϊκό κίνημα που θα ‘ζητήσει’ από τους κομμουνιστές την ιστορική εις βάθος αυτοκριτική τους. Πάντα υπό την προοπτική του κομμουνισμού και για να επιτευχθεί εκείνος. Αλλά αυτά, βέβαια, συνιστούν άλλο θέμα...

Έτσι ή αλλιώς πάντως, δεν τολμώ –ούτε θεωρώ πρέπον– να πω εδώ περισσότερα. Επανερχόμενος λοιπόν στη ροή της αφήγησης και στο ζήτημα της «συγχώνευσης», απλώς σημειώνω ότι μια από τις πολλές εκφάνσεις του «φαινομένου Στάλιν» ήταν το είδος αντιμετώπισης που επιφυλάχθηκε στη θεωρία.

Πρώτον, λοιπόν, και όσο δικαιούμαι να μιλώ για γνήσιες θεωρητικές διαμάχες στις κορυφές του ΚΚΣΕ (μέχρι τη διαγραφή του Τρότσκι ή, έστω, μέχρι τις δίκες της Μόσχας), ισχυρίζομαι ότι τέτοιες διαμάχες αφορούσαν κατά βάση ζητήματα προγραμματικά και ζητήματα οικονομικού σχεδιασμού. Ουσιαστικά τίποτε διαφορετικό, τίποτε που να αφορά ιδέες και πολιτισμό και τον αναγκαίο πλουραλισμό των συναφών εκφράσεων, τίποτε στρατηγικά ευρύτερο. Για παράδειγμα, το τεράστιο ζήτημα της δημοκρατίας, των πολυσύνθετων διαστάσεων της και του καθοριστικού ρόλου της στην οικοδόμηση του σοσιαλισμού (ουσιωδώς έργο λαϊκής αυτενέργειας, όπως το θέτει ευλόγως η θεωρία, και όχι αποτέλεσμα άνωθεν κομματικών εντολών και δουλειά ενός κόμματος) δεν φάνηκε να απασχόλησε ποτέ σοβαρά τα ηγετικά κλιμάκια του ΚΚΣΕ. Ακόμη και μετά το πέρας του διπλού πολέμου του οποίου η νικηφόρα διεξαγωγή ίσως δικαιολογούσε έκτακτα μέτρα (όπως απαγόρευση κομμάτων και κατάργηση της ελευθεροτυπίας), το ζήτημα δεν θίχτηκε. Αντίθετα, το ‘βολικό’ μονοκομματικό πλαίσιο που είχε δημιουργηθεί εμπεδώθηκε και διαιωνίστηκε. Παράλληλα, ούτε η ‘βάση’ του αποκλειστικά κυβερνώντος και μεγάλου πλέον κόμματος ήταν σε θέση να μετέχει διαπλαστικά στις σχετικές συζητήσεις. Οπότε τα μέλη και τα στελέχη του κατέληξαν να αρκούνται στο να εφαρμόζουν ‘απλώς’ τις πολιτικές αποφάσεις της ηγεσίας, όπως τις καταλάβαιναν και όσο το μπορούσαν.

Δεύτερον, το κενό της απουσίας του Λένιν σε αυτό το επίπεδο, δηλαδή θεωρητική τόλμη και καινοτόμες συλλήψεις μπροστά στα πρωτόγνωρα και στα δύσκολα, πάντα με κοινωνική ευαισθησία και ενσυναίσθηση και σε συνάρτηση με την όλη θεωρητική σκευή, δεν καλύφθηκε ποτέ. Ο Τρότσκι, του οποίου τη θεωρητική σκέψη ο Λένιν εκτιμούσε ιδιαίτερα, παρά τις κατά καιρούς διαφωνίες και μολονότι θεωρούσε τον ίδιο



[...] η χειρονομία της συγγραφής του [Ζητήματα Λενινισμού] αποσκοπούσε, εκτός των άλλων, στο να επιδείξει ότι επαρκής θεωρία ήδη υφίσταται. Και μάλιστα τόσο συγκροτημένη και τόσο πλήρης ώστε να μην επιδέχεται καινοτομίες και επικίνδυνους θεωρητικούς πειραματισμούς.

υπερβολικά «γραφειοκράτη», αποβλήθηκε γρήγορα από το προσκήνιο (ίσως κυρίως γι' αυτό) ενώ ο Μπουχάριν που θα μπορούσε ενδεχομένως να προβάλει τίτλους για κάτι ανάλογο –και στον οποίο ο Στάλιν είχε στηριχθεί για να επιβληθεί στον Τρότσκι– εκτελέστηκε. Από τότε, βέβαια, δεν μπορούμε καν να αναφερόμαστε σε θεωρητικές διαμάχες: ο Στάλιν είχε εμπεδώσει τη μονοκρατορία του και στο επίπεδο της θεωρίας.

Τρίτον, η έλλειψη θεωρητικής τόλμης απέναντι σε ζητήματα που την εγκαλούσαν ευθέως, εξέφραζε εμμέσως ένα εύλογο δέος απέναντι στην ανεκτίμητη συμβολή του Λένιν και σε αυτό το επίπεδο. Ωστόσο, καθώς το κενό όφειλε να καλυφθεί επείγοντως –η ίδια η καταστατική «συγχώνευση» που συζητάμε το απαιτούσε επιτακτικά– το δέος μετατράπηκε γρήγορα σε διαδικασία συστηματικής αγιοποίησης της σκέψης του Λένιν και καλύφθηκε πίσω της. Τα Ζητήματα Λενινισμού, βιβλίο γραμμένο από τον Στάλιν το 1926, αποτέλεσε εν προκειμένω το χρονολογικά πρώτο θεωρητικό εργαλείο συναφώς, το οποίο αναδείχθηκε κατόπιν ως το κυριότερο. Τούτο αποτελούσε κείμενο που ανέλυε συστηματικά το έργο του Λένιν και τη σημασία του για την οικοδόμηση του σοσιαλισμού με τρόπο συγκροτημένο, πειστικό και εύληπτο ενώ η αδιαμφισβήτητη ηγετική θέση από την οποία εκπορευόταν (ο Τρότσκι είχε ήδη εξουδετερωθεί) το καθιστούσε αυτομάτως απολύτως έγκυρο.

Ιδωμένη εκ των υστέρων, η χειρονομία της συγγραφής του αποσκοπούσε, εκτός των άλλων, στο να επιδείξει ότι επαρκής θεωρία ήδη υφίσταται. Και μάλιστα τόσο συγκροτημένη και τόσο πλήρης ώστε να μην επιδέχεται καινοτομίες και επικίνδυνους θεωρητικούς πειραματισμούς. Όπου μια προσέγγιση τέτοιου είδους στο ζήτημα της «συγχώνευσης», όπως μάλιστα αυτή εδραιώθηκε με όσα ακολούθησαν, επιτύγχανε τρία πράγματα διαμιάς: πρώτον, αποκαθιστούσε μια γραμμική συνέχεια μεταξύ του έργου του Λένιν και εκείνου των Μαρξ και Ένγκελς με τρόπο οιονεί αδιαμφισβήτητο λόγω των παραπάνω. Δεύτερον, παρέλειπε ή διέγραφε τομές, εσωτερικές διαφοροποιήσεις ή καινοτόμες νέες ιδέες των έργων –και επί του όλου έργου– της μαρξιστικής κληρονομιάς τις οποίες ο προσεκτικός αναγνώστης δεν θα έλειπε να επισημάνει και να προσπαθήσει να απο-

τιμήσει. Τομές, διαφοροποιήσεις ή καινοτομίες που θα μπορούσαν ενδεχομένως να ανοίξουν νέα ερωτήματα και να προβάλουν νέους δρόμους για να αντιμετωπιστούν προβλήματα πρωτόγνωρα. Εκκωφαντικό παράδειγμα εδώ είναι η πλήρης αδιαφορία απέναντι στη θεωρητική συμβολή του Γκράμσι, φυλακισμένου Γραμματέα του Ιταλικού Κομμουνιστικού Κόμματος. Τρίτον και κατά συνέπεια, παγίωσε τη θεωρητική σκευή της πολιτικής του ΚΚΣΕ και κατ' επέκτασιν της ΕΣΣΔ: «μαρξισμός-λενινισμός» με μίαν ανάσα. Κατά την ιδιοφυή, υποτίθεται, σύνοψη που διατύπωσε ηγετικά ο Στάλιν και εξακολουθούσε να εμπλουτίζει με επόμενα γραπτά του.

Μια τέτοια παγίωση ανήγαγε πολύ σύντομα τον «μαρξισμό-λενινισμό» σε μορφή άτεγκτης και αμείλικτης ορθοδοξίας που εκπορευόταν από μια μοναδική παντοκρατορική Αρχή, η οποία είχε μάλιστα διατυπώσει επί του τύπου των ήλων τα συστατικά του δόγματος και τις συνεπόμενες επιταγές. Από εκεί και πέρα η μείξη και η χρησιμοποίηση των κατάλληλων κάθε φορά συστατικών επέτρεπε την εύκολη απόδοση του χαρακτηρισμού «ρεβιζιονιστής» σε οποιονδήποτε έθετε θεωρητικά ερωτήματα ή ερευνούσε προκειμένου να στοιχειοθετήσει κατάλληλες απαντήσεις στα φλέγοντα ερωτήματα των καιρών. Ο «ρεβιζιονισμός», ή επί το νεοελληνικότερον «αναθεωρητισμός», κατέληξε πολύ γρήγορα να αποτελεί συντριπτική κατηγορία η οποία, όταν συνδεόταν μάλιστα με τον πολιτικό σύστοιχό της «οπορτουνισμό», απείχε ελάχιστα από την «προδοσία».

Ας σημειώσω εδώ ότι η κατηγορία «ρεβιζιονιστής» αποτελεί προφανώς αντίφαση εν τοις όροις όσο αναφέρεται σε επιστημονική θεωρία: κάθε τέτοια θεωρία οφείλει από τη φύση της να παραμένει εσαεί ανοιχτή στις αντικειμενικά επικυρώσιμες αναθεωρήσεις της. Αλλά, από την άλλη πλευρά, η απόδοση αυτού ειδικά του χαρακτηρισμού μπορούσε να επικαλεστεί εύκολα τη συχνή χρήση του από τον Λένιν κατά τις οξείες διαμάχες του στο πλαίσιο της Αριστεράς – σχεδόν πάντα, ωστόσο, με προτάσεις θεωρητικά εμπειριστατωμένες από μέρους του. Οπότε, αν ο παγιωμένος «μαρξισμός-λενινισμός» όντως αποτελεί την «αξεπέραστη επιστημονική θεωρία της εποχής», κατά πώς ισχυριζόταν (αντιδιαλεκτικότατα) η υψηλότερη δυνατή αυθεντία, η καταδικαστική χρήση του όρου νομιμοποιείται πλήρως. Εκτός αν ο ίδιος ο Στάλιν θελήσει να αποφανθεί διαφορετικά. Πράγμα που κάποιες φορές όντως έπραττε απλώς αποτιμώντας το πολιτικό κόστος της απόδοσης ή της μη απόδοσης της κατηγορίας. Με άλλα λόγια, πλήρης αναγωγή της θεωρίας σε ευέλικτο εργαλείο πολιτικής τακτικής.

Υπό αυτούς τους όρους, η «συγχώνευση» που συζητάμε δεν μπορούσε να καταλήξει παρά σε πλήρη ταύτιση: το Πολιτικό Γραφείο του ΚΚΣΕ, δηλαδή τελικά ο Στάλιν προσωπικά στα μάτια περίπου όλων, συγχώνευε εν ταυτώ και την πολιτική που όφειλε να ακολουθήσει το εργατικό κίνημα – και μάλιστα παγκοσμίως μέσω της Τρίτης Διεθνούς – και την επιστημονική θεωρία που διεκδικούσε να διέπει εγγενώς την κίνησή του. Η αυτονόητη μέχρι τότε σχετική αυτονομία εργατικού κινήματος και επιστημονικής θεωρίας – αυτονόητη ήδη από την εποχή του Μαρξ και σχολιασμένη εμμέσως αλλά ιδιαιτέρως διεισδυτικά στο Τι να κάνουμε; του Λένιν – εξαφανίστηκε από τον ορίζοντα. Ένα παγκόσμιο εργατικό κίνημα, μία Διεθνής, ένα κηδεμονεύον τα πάντα κόμμα, ένας κορυφαίος πολιτικός ηγέτης, ένας μεγάλος θεωρητικός, μία παγιωμένη θεωρία. Το όλον ζήτημα της «συγχώνευσης» δέον να θεωρείται οριστικά λήξαν.

Στη βάση αυτών των εξελίξεων, το γεγονός ότι η Τρίτη Διεθνής είχε ιδρυθεί με πρωτοβουλία του ΚΚΣΕ ενώ τα κομμουνιστικά κόμματα που την αποτελούσαν δεν μπορούσαν παρά να διατηρούν ισχυρές σχέσεις ιδεολογικής εξάρτησης από εκείνο κατέστησαν τις εξελίξεις στο δικό της πλαίσιο σχεδόν ευθεία συνάρτηση των τεκταινόμενων στο τελευταίο. Έτσι, η πολιτική της Τρίτης Διεθνούς απώλεσε γρήγορα την όποια αρχική αυτονομία της ως επιτελικό όργανο του διεθνούς κομμουνιστικού κινήματος και μετατράπηκε εν πολλοίς σε παρακολούθημα της πολιτικής του ΚΚΣΕ και συνακόλουθα της εξωτερικής πολιτικής της ΕΣΣΔ.

Αυτή η σχέση εξάρτησης είχε ως συνέπεια την επέκταση στο πλαίσιο της Τρίτης Διεθνούς των σαρωτικών «εκκαθαρίσεων» που είχαν ακολουθήσει τις δίκες της Μόσχας: πολλά σημαντικά στελέχη του διεθνούς κομμουνιστικού κινήματος από πολλές χώρες εκτελέστηκαν ή απλώς «εξαφανίστηκαν». Ιδιαίτερο στόχο αποτέλεσαν όσοι συμμετείχαν στις Διεθνείς Ταξιαρχίες κατά τον ισπανικό Εμφύλιο. Και να προσθέσω ότι, μετά τη ρήξη της ΕΣΣΔ με την Γιουγκοσλαβία του Τίτο το 1948, ένα ακόμη συστηματικό κύμα «εκκαθαρίσεων» από «ρεβιζιονιστές» και «προδότες» εξαπολύθηκε σε πολλά κομμουνιστικά κόμματα της Ευρώπης. Η γνωστότερη ίσως περίπτωση είναι η «δίκη Σλάνσκυ» στην Τσεχοσλοβακία (1951). Αυτήν απέδωσε κινηματογραφικά ο Κώστας Γαβράς στο *Η ομολογία* με βάση το ομώνυμο βιβλίο του Άρτουρ Λόντον. Όπου ο Λόντον ήταν υψηλόβαθμο στέλεχος του ΚΚ Τσεχοσλοβακίας και αναπληρωτής υπουργός εξωτερικών ενώ ο Ρούντολφ Σλάνσκυ Γραμματέας του ίδιου κόμματος.

Μιλώντας γενικότερα, οι περιπέτειες που γνώρισε η πολιτική της Τρίτης Διεθνούς κατά τη σταλινική περίοδο, τα αποτελέσματα και οι επιπτώσεις της, συνθέτουν ένα ιδιαίτερα πολύπλοκο ζήτημα, και μάλιστα ανά χώρα, που δεν είναι δυνατόν να αντιμετωπιστεί εδώ. Ας αναφέρω απλώς ενδεικτικά ότι μετά το 5ο Παγκόσμιο Συνέδριο της Διεθνούς (1924), η ένατη ολομέλεια της Εκτελεστικής Επιτροπής της (1928), υιοθέτησε τη γραμμή του λεγόμενου «σοσιαλφασισμού» που αναγόρευε τα σοσιαλδημοκρατικά και τα άλλα αριστερά ή δημοκρατικά κόμματα σε κύριο εχθρό. Έτσι απαγόρευε τη συμμαχία μαζί τους ενάντια στη άνοδο του φασισμού και του ναζισμού με τις γνωστές τραγικές συνέπειες. Στην εντελώς αντίθετη κατεύθυνση, το 7ο και τελευταίο Παγκόσμιο Συνέδριό της (1935), υιοθέτησε τη γραμμή των «λαϊκών μετώπων» με σημαντικά θετικά αποτελέσματα τουλάχιστον στην Ισπανία (1936-1939) και στη Γαλλία (1936-1940), όπου συγκροτήθηκαν αντίστοιχες συμμαχικές κυβερνήσεις. Να σημειώσω ωστόσο ότι τούτες οι συμμαχικές προσπάθειες δεν εξέτασαν τις απαρχές της διάσπασης των πολιτικών εκφράσεων του εργατικού κινήματος τουλάχιστον από την εποχή του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου στο βάθος που τουλάχιστον σήμερα φαίνεται να απαιτείται ώστε να αποτιμήσουν αυτοκριτικά και νηφάλια τις επιπτώσεις της. Προφανώς οι καιροί ούτε έθεταν το ζήτημα ούτε επέτρεπαν την αντιμετώπισή του.

Οφείλω να προσθέσω ότι ο Τρότσκι, σε εξορία πλέον, πρωτοστάτησε στη δημιουργία μιας «Τέταρτης Διεθνούς» το 1938 στη Γαλλία. Στην ίδρυση συνέδραμαν κομμουνιστές από πολλές χώρες που είχαν διαγραφεί ή αποχωρήσει από τα κομμουνιστικά κόμματα. Αυτοί, διαβλέποντας τον «γραφειοκρατικό εκφυλισμό» της ΕΣΣΔ, όπως λέχθηκε, αλλά συνεχίζοντας μολαταύτα να τη θεωρούν «εργατικό κράτος», θέλησαν να αναζωπυρώ-

σουν την επαναστατική φλόγα σε ένα κόσμο που φαινόταν να οδεύει ακαταμάχητα σε έναν ακόμη παγκόσμιο πόλεμο. Η απήχηση της προσπάθειας δεν υπήρξε ευκαταφρόνητη, αλλά η δολοφονία του Τρότσκι το 1940, όπως είπαμε, σε συνάρτηση με την αμείλικτη επίθεση εναντίον των μελών και οπαδών της Τέταρτης Διεθνούς από τα κομμουνιστικά κόμματα λίγο πολύ παντού στον κόσμο – με την κατηγορία περί «τροτσκισμού» ή «τροτσκιστικής απόκλισης» να ανάγεται στην πεμπτουςία του «ρεβιζιονισμού», του «οπορτουνισμού» και τελικά της «προδοσίας»– διέσπειραν το μίσος εναντίον της, συνέβαλαν στην αποδυνάμωσή της και από εκεί σε πολλές διαδοχικές διασπάσεις. Ωστόσο, οργανώσεις τροτσκιστικής έμπνευσης εξακολουθούν να λειτουργούν παντού με διάφορες μορφές ενώ τόσο η θεωρητική συμβολή του ίδιου του Τρότσκι όσο και αρκετών διανοούμενων που εμπνεύστηκαν από το έργο του παραμένει σημαντική.

Εν πάση περιπτώσει και για να γυρίσουμε σελίδα, ο Στάλιν πέθανε το 1953. Στις αναμενόμενες μάχες διαδοχής τελικά επικράτησε πλήρως ο Χρουστσώφ (1955), του οποίου η θητεία επεφύλασσε σημαντικές εκπλήξεις: η εισήγηση του ίδιου στο 20ο Συνέδριο του ΚΚΣΕ (1956), όπως συναρτήθηκε με μετέπειτα τοποθετήσεις του, ασκούσε κριτική στην «σταλινική περίοδο» νοούμενη ως «εποχή προσωπολατρίας» – «προσωπολατρίας» που είχε καλλιεργήσει ως μη όφειλε ο ίδιος ο Στάλιν– κήρυσσε την ανάγκη «ειρηνικής συνύπαρξης» με το «Δυτικό στρατόπεδο» και κυρίως με τις ΗΠΑ, αδιαφιλονίκητο ηγεμόνα του, δήλωνε ότι η ΕΣΣΔ είχε σχεδόν διεξέλθει την πορεία του σοσιαλισμού και έπλεε πλησίστια προς την εγκαθίδρυση του κομμουνισμού ενώ εν ταυτώ αποσυμπίζε το «μαρξιστικό-λενινιστικό» δόγμα προβάλλοντας την έννοια του «ανθρωπισμού».

Η δέση αυτών των ιδεών έγινε κατ' αρχάς ασμένως αποδεκτή από όλα σχεδόν τα κομμουνιστικά κόμματα. Όπου το «ασμένως» λίγο διαφέρει εδώ από το «σχεδόν υποχρεωτικά», δεδομένων των εμπεδωμένων πλέον σχέσεων εξάρτησης των κομμάτων αυτών από το ΚΚΣΕ. Μόνη εξαίρεση αποτέλεσε το ΚΚ Κίνας, το οποίο έσπευσε να διαφωνήσει συντροφικά, όπως διατεινόταν, με όλα τα παραπάνω σημεία ένα προς ένα. Από την άλλη πλευρά, ήταν αναμενόμενο η εν λόγω εξάρτηση να συνεπάγεται, κατά τα ειωθότα,

”

[Ο Χρουστσώφ] ασκούσε κριτική στην «σταλινική περίοδο» νοούμενη ως «εποχή προσωπολατρίας» [...], κήρυσσε την ανάγκη «ειρηνικής συνύπαρξης» με το «Δυτικό στρατόπεδο» [...], δήλωνε ότι η ΕΣΣΔ είχε σχεδόν διεξέλθει την πορεία του σοσιαλισμού και έπλεε πλησίστια προς την εγκαθίδρυση του κομμουνισμού ενώ εν ταυτώ αποσυμπίζε το «μαρξιστικό-λενινιστικό» δόγμα προβάλλοντας την έννοια του «ανθρωπισμού».

«αποσταλινοποίηση» των κομμουνιστικών κομμάτων. Αν και οι απαραίτητες, βέβαια, «εκκαθαρίσεις» υπήρξαν λιγότερο βίαιες από τις προηγούμενες (ας πούμε οι συγκρούσεις συναφώς μεταξύ των ελλήνων κομμουνιστών στην Τασκένδη δεν οδήγησαν σε εκτελέσεις ενώ ο Νίκος Ζαχαριάδης, Γραμματέας του ΚΚΕ, 'απλώς' εξορίστηκε –και τελικά αυτοκτόνησε– στη Σιβηρία...), το αποτέλεσμα ήταν διασπάσεις ή αποχωρήσεις σχεδόν παντού και ίδρυση «μαρξιστικών-λενινιστικών» οργανώσεων ή κομμάτων.

Οι «μαρξιστικές-λενινιστικές» οργανώσεις είχαν κατά βάση συγκροτηθεί πριν ξεσπάσει η «Προλεταριακή Πολιτιστική Επανάσταση» (το 1966, όπως είπαμε) και πριν ο ευρωπαϊκός κομής 'μαοϊσμός' που ανέφερα αρχίσει να αποτιμά θεωρητικά το τι συμβαίνει γενικότερα στην Κίνα. Αυτό συνεπαγόταν ότι η θεωρητική και πολιτική σχέση μεταξύ Στάλιν και Μάο παρέμενε αδιευκρίνιστη για αυτές τις οργανώσεις ενώ ο εν λόγω 'μαοϊσμός' ελάχιστα τις επηρέασε. Η καταστατική αναφορά τους σε «μαρξισμό-λενινισμό» και η κατάχρηση του όρου «ρεβιζιονισμός», τόσο απέναντι στα μητρικά κόμματά τους, όπως είχαν υιοθετήσει τη γραμμή Χρυσισώφ, όσο και απέναντι στον «πολυπρόσωπο τροτσκισμό», το πιστοποιούσαν εμφανώς. Έτσι ο δικός τους ιδεολογικός και πολιτικός χώρος παρέμενε ασθενής ενόσω (ή επειδή) πρόβαλε τη δική του αυτο-προστατευτική νεο- ή μετα- 'ορθοδοξία' ως υπέρ πάντων κριτήριο. Με συνεπαγόμενη μια εντυπωσιακή εσωστρέφεια. Καθώς δε οι οργανώσεις τροτσκιστικής έμπνευσης έπρατταν εν πολλοίς ανάλογα, οι δύο 'αιρετικοί' αυτοί πόλοι έφτασαν να συνιστούν κάτι σαν κατοπτρικό είδωλο ο ένας του άλλου με μικρή απήχηση, και αυτή κυρίως στη νεολαία.

Εν πολλοίς ανεξάρτητα από αυτές τις εξελίξεις, ωστόσο, το ΚΚΣΕ ανταπάντησε στην κριτική του ΚΚ Κίνας, δεχόμενο σχεδόν αμέσως μια ακόμη σφοδρότερη θεωρητικο-πολιτική αντεπίθεση. Το αποτέλεσμα ήταν η «συντροφική διαφωνία» να μετατραπεί γρήγορα σε πολεμική και η πολεμική, διαρκώς οξυνόμενη, να οδηγήσει στην οριστική σινο-σοβιετική ρήξη. Το 22ο Συνέδριο ΚΚΣΕ που έλαβε χώρα το 1961 αποτέλεσε το τελευταίο όπου συμμετείχαν εκπρόσωποι του ΚΚ Κίνας. Όπως έγινε κατανοητό τα επόμενα χρόνια και όπως είναι έκδηλο σήμερα, αυτό το συμβάν ήταν εξ αρχής προικισμένο με κοσμοϊστορική σημασία.

Σημειώνω ότι μετά την εκλογή του Μάο ως Γραμματέα του ΚΚ Κίνας τον Ιανουάριο του 1935 –ουσιαστικά ενάντια στη γραμμή και στη θέληση της Διεθνούς– το κόμμα αυτό παρέμενε μονίμως 'αιρετικό', αν και εν πολλοίς σιωπηλά. Πράγμα που συνεπαγόταν ότι η κριτική στη νέα ηγεσία του ΚΚΣΕ και της ΕΣΣΔ είχε τη δυνατότητα να μην παραμείνει απλώς στο αφηρημένο επίπεδο μιας διακομματικής διαφωνίας. Έτσι, ήδη από το 1956, το ΚΚ Κίνας είχε ανοίξει μια καμπάνια ιδεολογικής φιλελευθεροποίησης που άκουγε στο ποιητικό «Ας ανθίσουν εκατό λουλούδια κι ας ανταγωνιστούν εκατό θεωρητικές σχολές» ενώ το 1958 είχε προχωρήσει σε μια μεγάλη προσπάθεια αποκέντρωσης της βιομηχανικής παραγωγής στη χώρα μέσω μιας πολιτικής που ονομάστηκε «Το μεγάλο άλμα μπροστά». Αποκορύφωμα αυτής της έμπρακτης κριτικής στα όσα είχαν συμβεί στην ΕΣΣΔ επί Στάλιν (επιθετικός δογματισμός στη θεωρία και υπερ-συγκέντρωση της βιομηχανικής παραγωγής σε μεγάλα εργοστάσια) υπήρξε η «Μεγάλη Προλεταριακή Πολιτιστική Επανάσταση», η οποία, όπως είπαμε, ξεκίνησε το 1966. Είναι αξιοσημείωτο ότι αυτή ποτέ δεν αναφέρθηκε ρητά στον Στάλιν και στην πολιτική του. Όπως είναι επίσης αξιοσημείωτο το ότι ο χαρακτηρισμός «πολιτιστική» αναφερόταν εμ-



μέσως σε ένα από τα τελευταία κείμενα του Λένιν, όπου εκείνος υποστήριζε ότι μια πολιτιστική, ακριβώς, επανάσταση ήταν πλέον απαραίτητη για να προχωρήσει η ΕΣΣΔ στον δρόμο του σοσιαλισμού.

Από την άλλη πλευρά, η αποδοχή της νέας πολιτικής του ΚΚΣΕ από τα άλλα κομμουνιστικά κόμματα δεν μπορούσε παρά να συνεπιφέρει την ταύτισή τους μαζί του και στο θεωρητικό επίπεδο. Δηλαδή τη ρητή συμμετοχή τους στον ήδη διεξαγόμενο 'διάλογο' με το ΚΚ Κίνας. Οι επί μακρόν εγκατεστημένες σχέσεις το απαιτούσαν και η απαίτηση υλοποιήθηκε. Έτσι, οι αντίστοιχες τοποθετήσεις κατέκλυσαν τη δημόσια σφαίρα σε διεθνές επίπεδο δημιουργώντας ένα ευρύ πεδίο θεωρητικών και πολιτικών αντιπαραθέσεων με ποικίλες μεν αποχρώσεις, αλλά όπου όλα τα κομμουνιστικά κόμματα τουλάχιστον της Δύσης συντάχθηκαν τελικά με το ΚΚΣΕ. Με εξαίρεση εκείνο της Αλβανίας.

Μπορούμε να πούμε ότι η «Άνοιξη της Πράγας» που ανέφερα στηρίχθηκε στο σχετικά φιλελεύθερο –ή 'ανανεωτικό'– κλίμα που είχε δημιουργήσει αυτή η συζήτηση ενώ η 'πρώτη ύλη' που η ίδια η συζήτηση συνιστούσε αποτέλεσε την ιδεολογική-θεωρητική βάση του ρεύματος του «ευρωκομμουνισμού»: η κριτική των κομμάτων αυτού του ρεύματος στην επέμβαση των χωρών του Συμφώνου της Βαρσοβίας στην Τσεχοσλοβακία τον Αύγουστο του 1968 αποτέλεσε την ιδρυτική τρόπον τινά δημόσια παρέμβασή του. Ας σημειώσω ότι εν προκειμένω το ΚΚ Κούβας είχε συνταχθεί με το ΚΚΣΕ ενώ αυτό του Βιετνάμ κατ' ουσίαν απείχε της συζήτησης. Σε σχέση με τα ελληνικά πράγματα, η διάσπαση του ΚΚΕ τον Φεβρουάριο του 1968 –ακόμη μια έκφανση του σημαδιακού εκείνου έτους και μεταχρονολογημένο αποτέλεσμα της «αποσταλινοποίησης»– καθώς και η μετέπειτα δημιουργία του ΚΚΕ Εσωτερικού βρήκαν αναδρομικά ιδεολογική και πολιτική στήριξη στην κριτική, ακριβώς, της εν λόγω επέμβασης.

Εδώ ουσιαστικά ολοκληρώνεται η εξιστόρηση. Μετά το πέρας της περιόδου Χρυστσώφ (1955-1964), η θεωρητική σκηνή στο εσωτερικό των κομμουνιστικών κομμάτων παρέμεινε κατ' ουσίαν παγωμένη. Κατά την περίοδο Μπρέζνιεφ που ακολούθησε (1964-1982), τόσο το ΚΚΣΕ όσο και τα κομμουνιστικά κόμματα εν γένει αδιαφόρησαν για τα συναφή ζητήματα ενώ κατά την περίοδο Γκορμπατσώφ (1985-1991) –με ενδιάμεσο τη βραχεία περίοδο Αντρόπωφ, ο οποίος πέθανε γρήγορα– φάνηκε προσωρινά πως αυτά κάπως υιοθετούσαν την 'ανανεωτική' κριτική που εκπορευόταν από το ΚΚΣΕ. Ωστόσο η όλη περίοδος της «Γκλάσνοστ» («διαφάνεια») και της «Περεστρόικα» («ανασυγκρότηση») του Γκορμπατσώφ δεν άργησε να καταλήξει στην οριστική κατάρρευση της σοβιετικής επικράτειας, στην αυτονόμηση πολλών από τις 'επαρχίες' που τη συναποτελούσαν εντός ΕΣΣΔ, στη μετάλλαξη όλων των χωρών του τέως Συμφώνου της Βαρσοβίας και στην εκείθεν μαχητική καταγγελία συλλήβδην του κομμουνισμού και όλων των συμβόλων και παραφυάδων αυτού.

Με άλλα λόγια, η θεωρητική (και εν ταυτώ πολιτική) διαμάχη που άνοιξε με το 20ο Συνέδριο του ΚΚΣΕ και κατέληξε με την κάθε άλλο παρά αναμενόμενη αυτή κατάρρευση –μια ακόμη δραματική εισβολή του αστάθμητου στην ιστορία– υπήρξε ουσιαστικά η τελευταία αναλαμπή του ερωτήματος περί του ρόλου της θεωρίας ως προς τη «συγχώνευσή» της ίδιας με το εργατικό κίνημα και με 'μεσολαβητή' ένα κόμμα με τις προδιαγραφές, τις μετεξελίξεις και τα χαρακτηριστικά που συζητήσαμε.



[...] αγγίζοντας πλέον το σημερινό τοπίο, διαπιστώνουμε ότι το πεδίο της «συγχώνευσης» [...] περιλαμβάνει μια εξασθενημένη αλλά μολαταύτα πολύ υπαρκτή συνιστώσα θεωρητικής 'ορθοδοξίας'. Αυτή [...] αποτελεί ένα ασαφές πεδίο αντιλήψεων, οιονεί εδραιωμένων πεποιθήσεων ή στερεοτύπων που έχουν διαχυθεί σχεδόν παντού όπου τίθεται εκ των πραγμάτων ερώτημα για τις σχέσεις εργατικού κινήματος [...] τόσο με συγκροτημένες θεωρίες [...] όσο και με την αντιμετώπιση του ερωτήματος περί επαρκούς πολιτικού υποκειμένου και του ρόλου του στην κεντρική πολιτική σκηνή.

Μετά την κατάρρευση δεν επιβίωσαν όλα τα κομμουνιστικά κόμματα εκτός της σοβιετικής επικράτειας. Ας πούμε, το Ιταλικό ΚΚ αυτοκαταργήθηκε μέχρις εξαφανίσεως ενώ το ΚΚΕ Εσωτερικού διασπάστηκε, αλλά και με τις δύο συνιστώσες της διάσπασης να αυτοκαταργούνται μεταγενέστερα για να συμβάλουν στη συγκρότηση του ΣΥΡΙΖΑ. Τα δε κομμουνιστικά κόμματα που επιβίωσαν της κατάρρευσης, παρά τις αλλαγές που γνώρισαν και τις εξελίξεις που μετήλθαν, διατήρησαν αρκετές από τις καταβολές της καταγωγικής 'ορθοδοξίας' που είχε εγκαινιάσει ηγεμονικά η πρακτική του Στάλιν: φόβος απέναντι στις αυθόρμητες εκφάνσεις της λαϊκής αυτενέργειας, τάσεις υποκατάστασης του κινήματος από το κόμμα ή τουλάχιστον από τις 'συνδικαλιστικές' εκφράσεις του, οργανωτική ακαμψία, απαξίωση προσεγγίσεων που δεν επιβεβαίωναν ευθέως τη θεωρητική παρακαταθήκη του Μαρξ, του Ένγκελς και του Λένιν (όπως αυτή εκλαμβάνόταν ή ακόμη εκλαμβάνεται εν τοις πράγμασι ως έχουσα ήδη συνοψιστεί από το θεωρητικό έργο του Στάλιν), εργαλειακή υπαγωγή πλευρών της θεωρίας στην πολιτική τακτική υπό σχεδόν τεχνοκρατικούς όρους, αδιαφορία ή συγκεκαλυμμένη εχθρότητα απέναντι στο θεωρητικό και γενικότερα πολιτισμικό γίνεσθαι που λάμβανε και λαμβάνει χώρα στο εξωτερικό του κόμματος.

Με άλλα λόγια, αγγίζοντας πλέον το σημερινό τοπίο, διαπιστώνουμε ότι το πεδίο της «συγχώνευσης» που συζητάμε περιλαμβάνει μια εξασθενημένη αλλά μολαταύτα πολύ υπαρκτή συνιστώσα θεωρητικής 'ορθοδοξίας'. Αυτή δεν διατρέχει μόνον το ΚΚΕ ή, έστω υπό διάφορες ελαφρές παραλλαγές, τις «μαρξιστικές-λενινιστικές» οργανώσεις και τις μετεξελίξεις τους ή τις οργανώσεις τροτσκιστικής έμπνευσης και τις δικές τους μετεξελίξεις. Αντίθετα αποτελεί ένα ασαφές πεδίο αντιλήψεων, οιονεί εδραιωμένων πεποιθήσεων ή στερεοτύπων που έχουν διαχυθεί σχεδόν παντού όπου τίθεται εκ των πραγμάτων ερώτημα για τις σχέσεις εργατικού κινήματος -ή γενικότερα λαϊκών κινήματων- τόσο με συγκροτημένες θεωρίες (είτε διεκδικούν επιστημονικούς τίτλους είτε όχι) όσο και με την αντιμετώπιση του ερωτήματος περί επαρκούς πολιτικού υποκειμένου και του ρόλου του στην κεντρική πολιτική σκηνή. Με άλλα λόγια, το ερώτημα της «συγχώνευσης» τίθεται σήμερα με πολύ διαφορετικούς όρους και είναι η σύντομη διερεύνηση αυτών των όρων με την οποία οφείλουμε να καταλήξουμε.

## Η μετεξέλιξη της «συγχώνευσης»: πολιτική ή θεωρία

Όπως είπαμε, η συγχώνευση εργατικού κινήματος και επιστημονικής θεωρίας τελείται με τη 'μεσολάβηση' ενός πολιτικού υποκειμένου. Τόσο ο χαρακτήρας του πολιτικού υποκειμένου όσο και οι όροι της 'μεσολάβησης' έχουν συζητηθεί πλατιά: πηγές και προέλευση της θεωρίας, σχέσεις της με τις καθαυτό εμπειρίες τόσο της προλεταριακής συνθήκης όσο και του εργατικού κινήματος, διάκριση του καθαυτό πολιτικού επιπέδου από το οικονομικό, όπως και διάκριση μεταξύ συνδικάτου και κόμματος, ρόλος των διανοουμένων και των «επαγγελματιών επαναστατών», διάχυση της πληροφορίας και εδραίωση της γνώσης, κομματικός τύπος κ.λπ. Αυτά δεν θα μας απασχολήσουν. Αυτό που ενδιαφέρει εδώ ως προς τη «συγχώνευση» είναι στενά η σχέση ανάμεσα στην εκτύλιξη της πολιτικής πρακτικής και στην επεξεργασία της θεωρίας.

Σημειώνω, λοιπόν, ότι πριν καν συγκροτηθεί η Πρώτη Διεθνής, όπως και σε ολόκληρη την περίοδο από τότε μέχρι τον θάνατο του Λένιν, οι θεωρητικές αντιπαραθέσεις υπήρξαν αναπόσπαστα συνδεδεμένες τόσο με την ανάπτυξη της ίδιας της θεωρίας όσο και με την καθαυτό πολιτική δράση. Οι διαφωνίες του Μαρξ με τον Λασάλ, η πολεμική του ίδιου ενάντια στον Μπακούνιν και στον Προυντόν, η κριτική του Ένγκελς στον Ντύρινγκ, η κριτική του Κάουτски και της Λούξεμπουργκ στον Μπερνστάιν, η μεταγενέστερη κριτική του Λένιν στον Κάουτски, η συντροφική διαμάχη μεταξύ Λένιν και Λούξεμπουργκ, αποτέλεσαν σημαντικές στιγμές για τη θεωρητική αποσαφήνιση των πολιτικών αιτούμενων όπως και για τη συστηματική προαγωγή και επέκταση της ίδιας της θεωρίας. Η «συγχώνευση» που συζητάμε θα ήταν αδιανόητη χωρίς αυτές τις αντιπαραθέσεις. Όπως θα ήταν εξίσου αδιανόητο να διεκδικείται ο επιστημονικός χαρακτήρας της μαρξιστικής θεωρίας χωρίς την έμπρακτη δοκιμασία της στο καμίνι της κοινωνικής, πολιτικής και ιδεολογικής πάλης, δηλαδή τόσο εν μέσω όσο και λόγω τέτοιων αντιπαραθέσεων.

Στην ίδια κατεύθυνση, δηλαδή έχοντας κατά νου τούτη τη «συγχώνευση», έστω και όχι ρητά εκφρασμένη ως τέτοια, εντάσσονται πολλά μεταγενέστερα έργα της μαρξιστικής κληρονομιάς. Έτσι, τα θεωρητικά έργα του Μάο είναι απολύτως συνυφασμένα με την πολιτική πρακτική του ΚΚ Κίνας, τόσο σε στρατηγικό όσο και σε τακτικό επίπεδο. Η θεωρητική συμβολή του Τρότσκι είναι αναπόσπαστη από τη συμμετοχή του στην σοβιετική επανάσταση, την ηγετική θέση που διατήρησε στο ΚΚΣΕ και τα πολιτικά όσο και θεωρητικά μελήματα του μετά την αποπομπή του. Όπως εξίσου αναπόσπαστη είναι και η εξαιρετικά σημαντική θεωρητική παραγωγή του Γκράμσι από την ηγετική θέση του ίδιου στο Ιταλικό ΚΚ έστω και από το εσωτερικό μιας φυλακής. Παραπέρα, το έργο του Κορς ή του Μπλοχ, όπως και οι θεωρητικές και συνάμα πολιτικές περιπέτειες του Λούκατς σε αυτή τη συγχώνευση εδράζονται ενώ η Σχολή της Φρανκφούρτης (Αντόρνο, Χορκχάμερ, Μαρκούζε κ.ά, με τις ενδιαφέρουσες μεταξύ τους διαφοροποιήσεις) φαίνεται να συναινεί. Επιπλέον, το τελευταίο κείμενο του Μπένγιαμιν αναφέρεται πολύ ρητά στην εν λόγω «συγχώνευση», με τον δικό του, βέβαια, ιδιότυπο τρόπο.

Έκδηλη μορφή αυτής της «συγχώνευσης» αποτέλεσε το γεγονός ότι το εργατικό κίνημα και το πολιτικό υποκείμενο που επεδίωκε να το εκφράζει αναδείκνυε σε ηγετική θέση κατά κανόνα εκείνους των οποίων η εν γένει θεωρητική σκευή και η εκάστοτε εμπει-

ριστατωμένη θεωρητική προσέγγιση είχε επιβληθεί στις συναφείς θεωρητικές αντιπαραθέσεις ανοιχτά και χωρίς αναστολές. Δηλαδή σε θέση αδιαμφισβήτητου ηγέτη αναδεικνυόταν εκείνος (σχεδόν πάντα άνδρας, μολονότι πολλές γυναίκες δεν έπαψαν ποτέ να διαδραματίζουν σημαντικούς ρόλους) του οποίου η ρητά εκπεφρασμένη θεωρητική προσέγγιση είχε διαμορφωθεί με τα ισχυρότερα και περισσότερο πειστικά επιχειρήματα απέναντι σε άλλες. Κατά την κρίση, βέβαια, των μετεχόντων, κρίση ούτως ή άλλως εξ ορισμού επισφαλής. Ο Μαρξ, ο Λένιν, ο Μάο, ο Χο Τσι Μινχ ή ο Κάστρο και ο Γκεβάρα συνιστούν παραδείγματα που πιστοποιούν εμφατικά του λόγου το ασφαλές.

Διαμορφωνόταν έτσι μια 'παράδοση' όπου ο επικεφαλής του πολιτικού υποκειμένου, δηλαδή του 'μεσολαβητή' της «συγχώνευσης», έφερε έμπρακτα και κατά τρόπο ισχυρό την ιδιότητα του θεωρητικού. Ευλόγως, αφού η ίδια η έννοια της «συγχώνευσης» φαινόταν να το απαιτεί. Μάλιστα, η εν λόγω 'παράδοση' διατηρήθηκε ενεργή και επί εποχής Στάλιν. Ο ίδιος, για παράδειγμα, είχε διατυπώσει επεξεργασμένες απόψεις για ζητήματα γλωσσολογίας ενώ ο Ζαχαριάδης είχε εκθειάσει σχετικά αναλυτικά με τον τρόπο του το ποιητικό έργο του Κωστή Παλαμά. Δηλαδή η θεωρία δεν νοούνταν μόνο σε συνάρτηση με ζητήματα που αφορούσαν στενά πολιτική στρατηγική ή τακτική. Είναι άλλωστε γνωστό ότι ο Μάο έγραφε –ή μάλλον καλλιγραφούσε (ιδιαίτερη μορφή τέχνης στην κινεζική παράδοση)– ποιήματα που έχουν θεωρηθεί ενδιαφέροντα.

Είπαμε παραπάνω ότι ο Χρουστσόφ, ακολουθώντας λίγο πολύ την ίδια 'παράδοση', εγκαινίασε μια πλατιά θεωρητική και πολιτική διαμάχη που αποτέλεσε εκ των πραγμάτων την τελευταία αναλαμπή του ερωτήματος περί «συγχώνευσης». Αναλαμπή που συνέπεσε με την αποσύνθεση του «διεθνούς κομμουνιστικού κινήματος» ή μάλλον οδήγησε σε εκείνη. Από εκεί και πέρα, στο πλαίσιο του ΚΚΣΕ και των κομμουνιστικών κομμάτων της Ευρώπης, το πέρας της διαμάχης εξαφάνισε κατ' ουσίαν το ερώτημα γιατί απλώς διατήρησε τον εγκιβωτισμό της θεωρίας στη σταλινική κωδικοποίησή της. Κωδικοποίηση για την οποία τέτοιο ερώτημα προφανώς δεν μπορεί να τεθεί αφού η ίδια το είχε ήδη απαντήσει εκ συστάσεως. Οι 'ανανεωτικοί' χρωματισμοί –καθόλου αμελητέοι αφ' εαυτών– που επέβαλε εν προκειμένω το «ευρωκομμουνιστικό» ρεύμα, όπου και όπως τους επέβαλε, δεν άλλαξαν άρδην τούτη τη συνθήκη.

Η μακρά περίοδος Μπρέζνιεφ (1964-1982) που ακολούθησε εκείνη του Χρουστσόφ χαρακτηρίστηκε «εποχή στασιμότητας» ή εποχή «γκρίζα». Εκτός των άλλων, γιατί, όπως μόλις υπαινίχθηκα, τόσο στο ΚΚΣΕ όσο και στα κόμματα της άμεσης επιρροής του πάγωσε τότε (ειρηνικά) κάθε θεωρητική ανησυχία και ατόνησε μέχρις εξαφάνισσής κάθε ευρύτερος προβληματισμός. Οι ηγέτες των περισσότερων από τα κόμματα αυτά αναδείχθηκαν και προσεπικυρώθηκαν –ή απλώς επιλέχθηκαν– κατ' εικόνα και καθ' ομοίωσιν του ίδιου του Μπρέζνιεφ με κοινό γνώρισμα το να μη φορτίζονται οι ίδιοι απόσπασμα από συναφή μελήματα ούτε να διεκδικούν θεωρητικές δάφνες οποιουδήποτε είδους. Στο θεωρητικό επίπεδο, αποκλειστικό έργο τους αποτελούσε η διαφύλαξη της σχετικά ηπιότερης νέας 'ορθοδοξίας' –χωρίς βέβαια να παραχωρείται χώρος στον «ρεβιζιονισμό», η στρατιωτική επέμβαση στην Τσεχοσλοβακία το κατέδειξε εκκωφαντικά– ενώ στο καθαυτό πολιτικό επίπεδο αποκλειστική μέριμνά τους συνιστούσε η διαχείριση των κομμάτων τους ως 'φύσει' αντιπολιτευτικών και αναπόδραστα μειοψηφικών δυνάμεων. Ο διπολικός κόσμος και η προστασία της ΕΣΣΔ δεν επέτρεπε εν

προκειμένω καμιά «τυχοδιωκτική» πρωτοβουλία. Παράλληλη μέριμνα, βέβαια, αποτελούσε η συναφής διευθέτηση των αναγκαίων κομματικών ισορροπιών, χωρίς η όποια άποψη του ηγέτη να διατυπώνεται ποτέ ρητά, πέρα από όσα επέτρεπε η επισφράγιση ενός 'προωθητικού' μέσου όρου. Με την υποσημείωση, ωστόσο, ότι καθώς οι συνθήκες διέφεραν από χώρα σε χώρα, ο εκάστοτε αντιπολιτευτικός τόνος μπορούσε να είναι κάπως διαφορετικός και οι διεκδικήσεις, συνδικαλιστικές ή καθαυτό πολιτικές, λιγότερο ή περισσότερο φιλόδοξες.

Ωστόσο ήταν οι αρχές της θητείας Μπρέζνιεφ που έμελλε να αντιμετωπίσουν το «συμβάν 1968», το οποίο, όπως είδαμε, επήλθε για να αναταράξει το τέλμα εκ βάθρων. Έτσι, ξεκινώντας ουσιαστικά από εκεί, το ρεύμα του «ευρωκομμουνισμού» αναπτύχθηκε και έφτασε να αυτονομηθεί εν πολλοίς από το ΚΚΣΕ. Υπό αυτή τη βασική συνθήκη, ο Μπερλινγκουέρ, Γραμματέας του Ιταλικού ΚΚ από το 1972, πρότεινε μια νέα γραμμή που επεδίωκε να είναι θεωρητικά και πολιτικά προσαρμοσμένη στις περιστάσεις των καιρών και στις συνθήκες της Ιταλίας, γραμμή που συνάντησε σημαντική απήχηση. Συγχρόνως, χωρίς να απορρίπτουν διαρρήδην το «ευρωκομμουνιστικό» ρεύμα, αλλά σε κριτική ένταση μαζί του, ο Αλτουσέρ και οι μαθητές του στη Γαλλία, το περιοδικό και μετέπειτα εφημερίδα *Μανιφέστο* και άλλες συναφείς πρωτοβουλίες στην Ιταλία ή το περιοδικό *Ο Πολίτης* στην Ελλάδα, προσπάθησαν να ανασυστήσουν την κομμουνιστική επαγγελία στις νέες συνθήκες. Παράλληλα και όπως ήδη υπαινίχθηκα, «εκατό λουλούδια» όντως άρχισαν να «ανθίζουν» στον πολιτισμό και στις τέχνες της «Δύσης» ενώ ταυτόχρονα «εκατό θεωρητικές σχολές» όντως άρχισαν να «ανταγωνίζονται» σε όσα αφορούσαν το λαϊκό κίνημα, τις νέες μορφές έκφρασής του και τους τρόπους της δέουσας πολιτικής εκπροσώπησής του. Το περιοδικό *New Left Review* στο Λονδίνο έπαιξε εν προκειμένω σημαντικό ρόλο ενώ ο διευθυντής του Πέρυ Άντερσον θέλησε να συνοψίσει τα χαρακτηριστικά του νέου θεωρητικού τοπίου υπό το όνομα «Δυτικός Μαρξισμός».

”

Ο διπολικός κόσμος και η προστασία της ΕΣΣΔ δεν επέτρεπε εν προκειμένω καμιά «τυχοδιωκτική» πρωτοβουλία. Παράλληλη μέριμνα, βέβαια, αποτελούσε η συναφής διευθέτηση των αναγκαίων κομματικών ισορροπιών, χωρίς η όποια άποψη του ηγέτη να διατυπώνεται ποτέ ρητά, πέρα από όσα επέτρεπε η επισφράγιση ενός 'προωθητικού' μέσου όρου.

Υπό αυτούς τους όρους, το «συμβάν 1968», όπως και εκείνα που είτε το είχαν εμμέσως προετοιμάσει είτε ακολούθησαν ευθύς αμέσως, έθεσαν εκ νέου και κατά μέτωπον το ζήτημα της «συγχώνευσης». Αλλά πλέον με εντελώς νέους όρους.

Κατ' αρχάς το ζήτημα είχε τεθεί ρητά και απερίφραστα από τον Αλτουσέρ ήδη από το 1964 στο πλαίσιο των σεμιναρίων του, όπως και με τα επόμενα γραπτά του: στην οικτρή κατάσταση που είχε περιέλθει η κομμουνιστική 'ορθοδοξία', παρά τους 'ανανεωτικούς' χρωματισμούς της, ο ίδιος αναγνώρισε την «κρίση του μαρξισμού», τονίζοντας συγχρόνως εμφατικά την πρωταρχική συμβολή του ίδιου Μαρξ: αυτή ίδρυε, κυρίως μέσω του *Κεφαλαίου*, τη νέα «επιστημονική ήπειρο» του κοινωνικού και της ιστορίας. Εκ παραλλήλου, ο ίδιος ενέπνευσε και παρακίνησε τους μαθητές του να ασχοληθούν σοβαρά με τη δημιουργική ανάπτυξη της επιστημονικής και εν ταυτώ επαναστατικής τούτης θεωρίας προς τη μία ή την άλλη περιοχή του επιστητού –ει δυνατόν όλες– ενώ προώθησε τις αρμόζουσες προς τούτο θεωρητικές συμμαχίες.

Ολόκληρη αυτή η σύνθετη κίνηση είχε πολιτική στόχευση. Αποσκοπούσε ούτε λίγο ούτε πολύ στην καθολική ανασυγκρότηση του ΚΚ Γαλλίας στο επίπεδο της θεωρίας. Ανασυγκρότηση που θα «συγχωνευόταν» με την πολιτική δράση του κόμματος σε σχέση με τα μεγάλα αιτούμενα των καιρών και θα καθιστούσε έτσι τη δράση αυτή περισσότερο και ουσιαστικότερα αποτελεσματική. Καθώς φαινόταν μάλιστα πως τούτα τα μεγάλα αιτούμενα ένευαν ούτως ή άλλως προς την κατεύθυνση του κομμουνισμού. Η φράση «συγχώνευση εργατικού κινήματος και επιστημονικής θεωρίας» συνοψίζει το μείζον πολιτικό αιτούμενο του 'προγράμματός' του με τα δικά του λόγια.

Είναι βέβαιο πως το 'πρόγραμμα Αλτουσέρ' απέτυχε πλήρως ως προς τον κύριο στόχο του: όχι μόνο το ΚΚ Γαλλίας δεν μετασχηματίστηκε, αλλά ο ίδιος απομονώθηκε πολιτικά στο πλαίσιό του ενώ οι μαθητές του αποχώρησαν, διαγράφηκαν ή δεν εντάχθηκαν σε αυτό ποτέ. Ωστόσο, το έργο του είχε εντυπωσιακή απήχηση και μάλιστα σε πολλές χώρες του κόσμου. Αλλά απήχηση σε διαφορετικού είδους χώρο, χώρο σαφώς προσδιορισμένο ιδεολογικά και πολιτικά ως αριστερό, αλλά σίγουρα μη κομματικό. Χώρο που θα μπορούσαμε να ονομάσουμε καταχρηστικά «ακαδημαϊκό». Ο προσδιορισμός δεν αναφέρεται μόνο σε εκείνους ή εκείνες που εργάζονται ή σπουδάζουν σε πανεπιστημιακά ή ερευνητικά ιδρύματα, αλλά γενικά σε όλους όσους ενδιαφέρονται ζωτικά για κοινωνική ισότητα, αλληλεγγύη, γενική ελευθερία και καθολική δικαιοσύνη, διαβάζουν, μελετούν και ενδεχομένως δρουν συναφώς, χωρίς ωστόσο να υποτάσσουν το ενδιαφέρον τους σε κάποια κομματική ή καν πολιτική κηδεμόνευση.

Τα παραπάνω καθιστούν εμφανές το γιατί το «συμβάν 1968» είχε ανοίξει διάπλατα αυτόν τον χώρο: η νέα γενιά είχε εισβάλει δυναμικά στο προσκήνιο της ιστορίας, διεκδικώντας ελευθερία, ισότητα και δικαιοσύνη με μύριους τρόπους ή εμφάσεις ενόσω οι φερώνυμοι πολιτικοί φορείς των εν λόγω αξιών, όπως τους είχε παραδώσει η ιστορία, δεν αποδεικνύονταν άξιοι των περιστάσεων: το «διεθνές κομμουνιστικό κίνημα» είχε αποσυντεθεί, οι εκδοχές αριστερής πολιτικής έκφρασης είχαν πολλαπλασιαστεί, οι πυκνές διαμάχες μεταξύ των μεγαλύτερων ή μικρότερων αντίστοιχων φορέων πλήθαιναν ενώ κανένας δεν κέρδιζε την αμέριστη εμπιστοσύνη που θα τον καθιστούσε ηγεμονικό. Έτσι ή αλλιώς, ωστόσο, αποτελούσε ζωτική ανάγκη των νέων –όπως και των παλαιότερων που επηρεάστηκαν– να προσανατολιστούν στο νέο τοπίο και να ρυθμί-

σουν τα της ζωής τους. Αναπόφευκτα άρχισαν να διαβάζουν και να μελετούν, ανακαλύπτοντας στον Αλτουσέρ ή σε μια άλλη από το πλήθος των προσεγγίσεων που συγκροτούσαν τον «Δυτικό Μαρξισμό» όρους που φώτιζαν το μονοπάτι που οι ίδιοι θα άνοιγαν περπατώντας το.

Αλλά έτσι η «συγχώνευση» που συζητάμε άρχισε να μετατρέπεται σε άπιαστο όνειρο ή αντικείμενο νοσταλγίας, τουλάχιστον για όσους είχαν αίσθηση της ιστορίας που είχε τελεστεί και της ζωτικής σημασίας τούτου του αιτούμενου: οι ίδιοι διαπίστωναν ότι κανένας πολιτικός φορέας δεν φαινόταν ικανός να προσφέρει επαρκή απάντηση στο δέον γενέσθαι συναφώς, καθώς οι προτάσεις καθενός φαινόταν να αφορούν μόνο τα μέλη του και τους ήδη πεπεισμένους οπαδούς του. Και μάλιστα σε συστατική για τους ίδιους αντιπαράθεση με όλους τους άλλους σχετικούς φορείς. Έτσι, όσοι ενδιαφέρονταν κυρίως για την έμπρακτη άσκηση της πολιτικής βρέθηκαν μάλλον τυχαία σε κάποιον τέτοιο φορέα –ή έσπευσαν να συγκροτήσουν έναν ακόμη– ενώ όσοι δεν πείθονταν και προσπαθούσαν να επεξεργαστούν τη θεωρία για να απαντήσουν στις γνήσιες απορίες τους παρέμεναν «ανέντακτοι». Με την παρηγοριά ότι αυτή η στάση δεν συνιστούσε τότε προσωπική ιδιομορφία ούτε μπορούσε πλέον να προκαλέσει αβάσταχτη μομφή. Με μια λέξη, αλλού βρέθηκε η έμπρακτη άσκηση της πολιτικής και αλλού η έμπρακτη επεξεργασία της θεωρίας.

Μάλιστα, κατά το ξετύλιγμα της απόκλισης μεταξύ ‘πολιτικών’ και ‘θεωρητικών’, η ίδια η θεωρία διαιρέθηκε σε δύο ‘κλάδους’ επίσης αποκλίνοντες μεταξύ τους. Και με σημαντικές παρεξηγήσεις να εμφιλοχωρούν συχνά εκατέρωθεν: οικονομική, κοινωνική, πολιτική θεωρία και θεωρία των θεσμών και του κράτους, από τη μία μεριά, ιστορία, φιλοσοφία, ψυχανάλυση, θεώρηση της ιδεολογίας, του πολιτισμού, της λογοτεχνίας και των τεχνών, από την άλλη μεριά. Κοινωνικές επιστήμες έναντι επιστημών του ανθρώπου κατά την παγιωμένη ακαδημαϊκή διάκριση των πειθαρχιών, διάκριση θετικιστικής κατά βάση έμπνευσης και καταγωγής. Όλα μολαταύτα υπό αριστερό πρίσμα και με μόνιμη αναφορά, άμεση ή τουλάχιστον έμμεση, στο έργο του Μαρξ και των λογής επιγόνων του. Συνοψίζοντας λοιπόν, το συνδυαστικό «και» ανάμεσα σε πολιτική πρακτική και θεωρητική επεξεργασία μετατράπηκε σε διαζευκτικό «ή». Εδώ βρισκόμαστε σήμερα και αυτήν την κατάσταση καλούμαστε να αντιμετωπίσουμε.

Αλλά στις μέρες μας, το αιτούμενο της «συγχώνευσης» που συζητάμε θέτει επιπλέον ένα ακόμη πιο θεμελιώδες όσο και αμείλικτο ερώτημα: ποιο είναι το προλεταριάτο σήμερα; Εννοώ ότι εκείνοι που κάποτε δεν είχαν κυριολεκτικά «να χάσουν παρά τις αλυσίδες τους» φαίνεται πως αντιστοιχούν σήμερα σε εκείνους και εκείνες –μετανάστες της πείνας και πρόσφυγες των πολέμων– που ήδη χάνουν ή κινδυνεύουν να χάσουν άμεσα την ίδια τη «γυμνή» ζωή τους. Μόνον που αυτοί δεν συγκροτούν –ή ίσως καν δεν μπορούν να συγκροτήσουν– κίνημα ανάλογο του εργατικού του 19ου αιώνα και των αρχών του 20ου. Γιατί, σε ποια χώρα και πώς να το συγκροτήσουν; Στα θαλασσινά περάσματα και στα μονοπάτια των βουνών ανάμεσα στις χώρες, διωκόμενοι από παντού; Όσο κι αν οι ίδιοι συγκροτούν εκ των πραγμάτων μια άτυπη «νέα Διεθνή», κατά πώς έχει θέσει το ζήτημα ο Ντεριντά, η διεθνιστική σύνδεσή τους με το εργατικό και το λαϊκό κίνημα τόσο στις ‘αναπτυγμένες’ χώρες της Δύσης όσο και στις εξαθλιωμένες χώρες της καταγωγής τους δεν φαίνεται καθόλου εύκολη υπόθεση. Προϋποτίθεται εν



[...] μια άτυπη «διεθνής» στον χώρο της θεωρίας ήδη κάπως υπάρχει και ήδη κάπως λειτουργεί. Όπου εδώ βοηθάει ο 'ακαδημαϊκός' χαρακτήρας της δουλειάς, με την εξωστρέφεια και τα ιδιάζοντα διεθνιστικά χαρακτηριστικά που τον διακρίνουν. Σε άμεση συνάρτηση πλέον με την επικουρία –ή την επικυριαρχία– του διαδικτύου. Αλλά με κόστος τον εγγενή, θα τολμούσα να ισχυριστώ, 'ναρκισσισμό' των ασκούντων το αντίστοιχο έργο [...]. Η αλληλεγγύη μεταξύ διανοουμένων, ακόμη και αριστερών, σταματά εκεί που αρχίζει το έργο καθενός.

προκειμένω η ριζική επανεξέταση και η συνεπόμενη πολύμορφη πολιτική δράση αναφορικά με το γιατί και το πώς ξεσπούν οι περιφερειακοί πόλεμοι, όπως και το γιατί και το πώς η πείνα καθ' εαυτή θερίζει τις υποτελείς χώρες σε Νότο και σε Ανατολή. Τα μεγάλα ρεύματα των προσφύγων και των μεταναστών θα κοπάσουν και θα εκλείψουν από το προσκήνιο της ιστορίας μόνον αν οι άνθρωποι εκεί, μαζί με όλους εμάς τους σχετικά 'προνομιούχους' εδώ, διεκδικήσουμε μαχητικά και αποκαταστήσουμε παντού την ειρήνη όσο και όρους ζωής αξιοβίωτης για όλους και όλες ανεξαιρέτως. Ειρήνη και ζωή αξιοβίωτη για όλες και όλους, μαζί με την ευθέως συναρτώμενη αντιμετώπιση της επελαύνουσας κλιματικής, οικολογικής και υγειονομικής κρίσης, σίγουρα συνιστούν το μείζον ιστορικό αιτούμενο των καιρών.

Από την άλλη πλευρά, μια άτυπη «διεθνής» στον χώρο της θεωρίας ήδη κάπως υπάρχει και ήδη κάπως λειτουργεί. Όπου εδώ βοηθάει ο 'ακαδημαϊκός' χαρακτήρας της δουλειάς, με την εξωστρέφεια και τα ιδιάζοντα διεθνιστικά χαρακτηριστικά που τον διακρίνουν. Σε άμεση συνάρτηση πλέον με την επικουρία –ή την επικυριαρχία– του διαδικτύου. Αλλά με κόστος τον εγγενή, θα τολμούσα να ισχυριστώ, 'ναρκισσισμό' των ασκούντων το αντίστοιχο έργο: η 'δική μου' θεωρία είναι καλύτερη από τη 'δική σου', πράγμα που 'αποδεικνύεται' όσο τονίζω τις διαφορές των δύο εις βάρος της ενδεχόμενης βαθύτερης συμφωνίας τους. Η αλληλεγγύη μεταξύ διανοουμένων, ακόμη και αριστερών, σταματά εκεί που αρχίζει το έργο καθενός.

Όπου έτσι το κύριο αιτούμενο γίνεται διπλό: πρώτον, να αναγνωριστεί ότι η σύνθεση, όσο ασκείται δεόντως αυστηρά και εμπειριστατωμένα, παράγει αποτελέσματα πλουσιότερα από όσα έχει παραγάγει καθένα από τα υπό σύνθεση έργα. Και κάποτε αποτελέσματα ριζικά καινοτόμα. Δεύτερον, να επιδιωχθεί η συγχώνευση, ακριβώς, τέτοιων επεξεργασιών με τα πολιτικά αιτούμενα των καιρών, χωρίς να υπεισέρχονται στενά συμφέροντα του ενός ή του άλλου πολιτικού ή θεωρητικού είδους ή ανεπίτρεπτες συναφώς ιδιοτέλειες και φιλοδοξίες. Ουτοπία; Ίσως. Αλλά όχι όραμα ή άπιαστο όνειρο. Ουτοπία κατά Μπλοχ: μη ακόμη τόπος ο οποίος μπορεί να διεκδικηθεί και να κατακτηθεί. Άλλωστε η παραπάνω εξιστόρηση κατέδειξε μέσω πολύ απτών παραδειγμάτων ότι το αιτούμενο της «συγχώνευσης» που



μας απασχόλησε δια μακρόν δεν ανήκε ούτε οφείλει υποχρεωτικά να ανήκει στη σφαίρα του ανέφικτου. Η αισιοδοξία της βούλησης κάπου εδώ στηρίχθηκε και κάπου εδώ μπορεί να στηριχθεί εκ νέου. Άλλωστε, όπως λέει κάπου ο Λένιν, οι απαισιόδοξοι έχουν πάντα δίκιο. Εκτός από την τελευταία φορά...

## Επιλογικά

Προφανώς δεν διαθέτω συγκεκριμένες απαντήσεις στα σύνθετα ερωτήματα που θέτουν τα παραπάνω ούτε είναι εδώ η θέση να τα εξειδικεύσω σε όσα αφορούν τη χώρα μας. Τελειώνοντας, θέλω απλώς να υπογραμμίσω εμφατικά το αιτούμενο της ενότητας στο πεδίο της πολιτικής πρακτικής και το αιτούμενο της σύνθεσης στο πεδίο της επεξεργασίας της θεωρίας. Προκειμένου να αντιμετωπιστούν αποτελεσματικά τα μεγάλα ζητήματα των καιρών και εν ταυτώ να αποκατασταθεί η «συγχώνευση» που συζητάμε κατά τους όρους του δικού μας παρόντος.

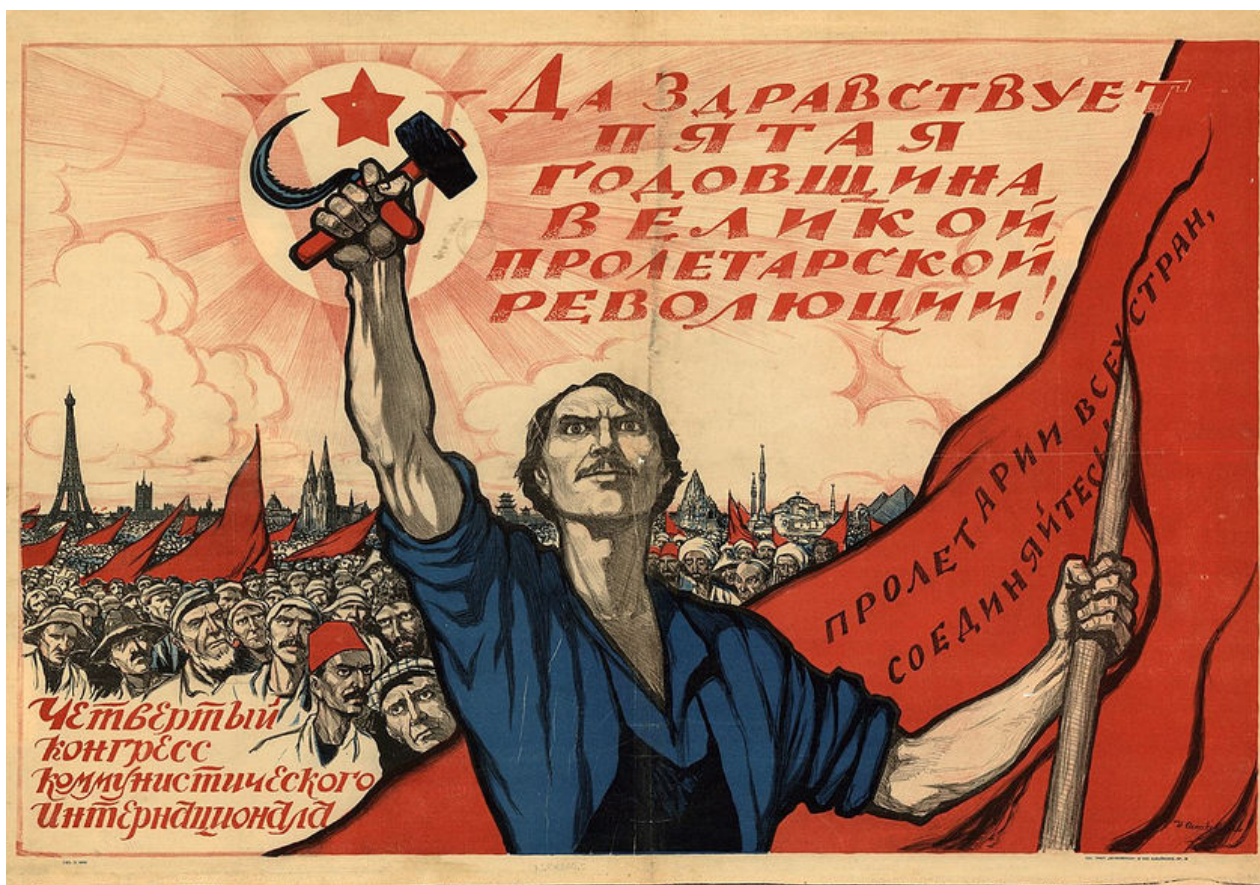
Τούτη η ενότητα και εν ταυτώ τούτη η σύνθεση αποτελούν σήμερα συνθήκη εκ των ουκ άνευ απλώς γιατί, ιδίως μετά την πανδημία, η βασική διαιρετική τομή ανάμεσα σε εκείνη και σε όσα η ίδια καλείται να αντιμετωπίσει έχει αναδειχθεί στο προσκήνιο με πάσα σαφήνεια: ο πλανήτης ολόκληρος έχει τεθεί σε τροχιά μείζονος επισφάλειας ενώ σύσσωμος ο πολιτισμός του κεφαλαίου, εκείνος που έφερε τα πράγματα ως εδώ, καταρρέει ηθικά και ιδεολογικά. Όπου η ιστορία έχει καταδείξει ότι σε περιπτώσεις βαθιάς, πολύπλευρης και φαινομενικά αδιέξοδης κρίσης όπως η παρούσα, είτε αναδεικνύεται ένα μεγάλο λαϊκό κίνημα που αποτρέπει την καταστροφή και στρέφει την ιστορία προς μια ριζικά νέα κατεύθυνση είτε το κενό καλύπτεται από τυφλούς φόβους, αρχέγονες προκαταλήψεις και ακροδεξιές φατρίες που φύονται στη λάσπη και σπεύδουν να την αναταράξουν και να τη διασπείρουν. Οδηγώντας την καταστροφή στο μη περαιτέρω.

Συνάγεται πως η ενότητα και εν ταυτώ σύνθεση που επικαλούμαι δεν μπορεί παρά να αφορά όλες ανεξαιρέτως τις δυνάμεις που αντιτίθενται στην καταστροφή, τιμούν όλες τις μορφές ζωής που μοιράζονται μαζί μας τον πλανήτη, αναδεικνύουν την έλλογη, συντροφική, μη αλαζονική και μη επιθετική διάσταση της ανθρώπινης συνθήκης, προβάλλουν και διεκδικούν τα δημόσια αγαθά έναντι του ασύστολου κέρδους και επιδιώκουν να πραγματοποιήσουν τη βαθιά αλληλεγγύη τόσο μεταξύ ανθρώπων όσο και μεταξύ πολιτισμών.

Έχω πλήρη συναίσθηση ότι τούτη η ενότητα και εν ταυτώ σύνθεση, άρα και η «συγχώνευση» που μας απασχολεί, δεν είναι εύκολο να επιτευχθεί. Γιατί, εκτός των άλλων και προκειμένου να μη μείνει η ίδια νεκρό γράμμα, προϋποτίθεται η διεξοδική και πανταχόθεν αυτοκριτική διερεύνηση και αποτίμηση της πορείας της Αριστεράς όλων των αποχρώσεων και των συναρτημένων μαζί της μεγάλων ή μικρότερων συγκρούσεων ή διαμαχών. Από εκείνη του Μαρξ με τους αναρχικούς μέχρι τη διαίρεση της Δεύτερης Διεθνούς, από τη συζήτηση του Λένιν με τη Λούξεμπουργκ, μέχρι όσα συνέβησαν στο ΚΚΣΕ και στο ΚΚ Κίνας, από τη σινο-σοβιετική ρήξη και το «συμβάν 1968» μέχρι τις μέρες μας, από την πρόσφατη αριστερή στροφή μερίδων της σοσιαλδημοκρατίας μέχρι

το γιατί πολλοί νέοι αποστρέφονται σήμερα την κεντρική πολιτική σκηνή και την κομματική ένταξη παρά τη γενναιόδωρη συμμετοχή τους στα πλείστα μεγάλα διακυβεύματα των καιρών.

Σε μας εναπόκειται να ανασύρουμε το κόκκινο νήμα που διατρέχει αυτές τις εξελίξεις και αυτές τις διαμάχες. Όπου οδηγός μας είναι μια διατύπωση του Κομμουνιστικού Μανιφέστου ήδη από το 1848: κομμουνιστής δεν είναι εκείνος ή εκείνη που εντάσσεται στο ένα ή στο άλλο πολιτικό κόμμα. Είναι εκείνος ή εκείνη που θέτει την ενότητα της τάξης και του λαϊκού κινήματος πάνω από τα συμφέροντα των μερίδων του και βεβαίως πάνω από το ίδιο συμφέρον, κομματικό, θεωρητικό ή, ακόμη περισσότερο, προσωπικό.



Φωτ. : Σοβιετική αφίσα αφιερωμένη στην 5η επέτειο της Οκτωβριανής Επανάστασης και στο 4ο Συνέδριο της Κομμουνιστικής Διεθνούς, 1922. Καλλιτέχνης: Ivan Vasilyevich Simakov (1877-1925). Public domain. [commons.wikimedia.org/wiki/File:CominternIV.jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:CominternIV.jpg)



